BURGET LAJOS

RETRÓ SZÓTÁR

Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2008

Lektor:
PUSZTAI FERENC
SZABÓ LAJOS ISTVÁN

A Névmutató, a Szómutató, a Betűszavak, mozaikszavak
és rövidítések jegyzéke, valamint a Fogalomköri csoportosítás
Kiss Gábor, Mandl Orsolya és Temesi Viola munkája

ISBN 978 963 7094 84 2

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Olvasószerkesztő: Mandl Orsolya
Műszaki szerkesztő: Bagu László

Tartalomjegyzék

A szó az élet tükre

Kiadói előszó

„Itt vannak még előttem a szavak! Mint meglábolhatatlan aknamezők. Mindegyik szóban egy világ: hegyekkel, szakadékokkal, fölforgatott gyökerű erdőkkel. Kimondom ezt a szót: szerelem *– eltévedek. Kimondom ezeket a szavakat:* fájdalom, haza, megérkezés. *Mintha most indulnék a legveszélyesebb útra. Kimondom:* hó, jég, sár, bombatölcsér, politika. *Repülök, fázok, zuhanok … Kimondom … végigmondom a szótárt.* Ablak, alattomos, aljas, bánat, béka, bíróság, szólásjog, szólásszabadság, üveghegy, vasakarat, vasálarc, vasfüggöny – *mindegyik szóban ott vagyok én is. Ott van a történelem, ott vannak a hazugságaim, a gyöngeségeim, a mindig csak félig kimondott igazság. Ott van tehát az elhallgatott is. … "*

Csoóri Sándor: *Közeledés a szavakhoz*

A szó az élet tükre. Minden szó annak a kornak a lenyomata, melyben megszületett. Minden hatalom a szavakon keresztül manipulálja alattvalóit, aktuális terveire, intézkedéseire új címkét akaszt. Ez fokozottan jellemző – és igen jól nyomon követhető – történelmünk második világháború utáni évtizedeire is. *Békekölcsön, békeharc, tanács, termelőszövetkezet, gmk.* Mindemellett a hatalom által vezérelve a kulturális és életmódbeli változás újszerűségei is megnevezésre kerülnek. *Kultúrház, szocreál, névadó szülő, maszek, fusi.* Ezzel együtt jár, hogy a technikai fejlődés során előállított új eszközöknek, tárgyaknak is új nevet kell adni. *Szputnyik, Szokol rádió, Trabant, Xerox.* Meg kell különböztetni az „újat" a „régitől".

Ezzel egyidejűleg a régi szavak gyakran feleslegessé válnak. Kikopnak a nyelvből, például a fiatalabb nemzedék ma már csak olvasmányaiból ismeri, ha ismeri az eltűnt paraszti világnak olyan szavait mint: *szakajtó, járom, mángorló, ösztöke.* A hatalom számára is gyakran „szitokszóvá", kerülendővé válik jó néhány addig köznapi szó. *Anyaország, jótékonykodik, polgár, csendőr, ludovikás.* A jelenség nem újkeletű. „Ahogy a levelek változnak évről évre a fákon, úgy engedik át helyüket az elöregedett szavak az újonnan születetteknek" – írja már Horatius is.

Az új szavak mindenkori megjelenését szemlélteti az alábbi táblázat, mely ötvenéves bontásban tartalmaz olyan szavakat, amelyek 1600 és 1900 között kerültek be a magyar nyelvbe (forrás: Etimológiai szótár, főszerkesztő Zaicz Gábor, TINTA Könyvkiadó, 2006.):

1600–1649: *dívány, findzsa, kaftán, porcelán, turbán*
1650–1699: *kávé, amulett, káplár, kuruc, paróka*
1700–1749: *csokoládé, kandalló, limonádé, kaszárnya, poggyász*
1750–1799: *bajonett, esernyő, kakaó, parfüm, strófa*
1800–1849: *csillár, eszkimó, kenguru, majonéz, viadukt*
1850–1900: *bumeráng, dzsungel, fjord, gramofon, szamovár*

A magyar nyelvbe 1600 és 1900 között bekerült szavak közül néhány, ötvenéves bontásban

Napjainkhoz közeledve tovább finomíthatjuk a felosztást, a 20. század különböző szakaszait már tízéves bontásban is kiválóan jellemzik a magyar nyelvbe bekerült szavak:

1900–1909: *gépkocsi, mozi, röntgen, telefon*
1910–1919: *felhőkarcoló, futball, traktor, torpedó*
1920–1929: *bakelit, helikopter, rádió, vitamin*
1930–1939: *cipzár, konnektor, kolhoz, frizsider*
1940–1949: *eszpresszó, gemkapocs, nejlon, penicillin*
1950–1959: *kamion, kardigán, magnetofon, mirelit*
1960–1969: *bikini, kemping komputer, jatt*
1970–1979: *kóla, teszt, ufó, xerox*
1980–1989: *videó, szörf, diszkó, hamburger*
1990–2000: *internet, tamagocsi, hipermarket, honlap*

A magyar nyelvbe a 20. században bekerült szavak közül néhány, tízéves bontásban

A szavaknak a mindennapi kommunikációban betöltött szerepén túli korfestő jellegét ismerte fel az angol Cobuild szótárkiadó és adta közre az ezredfordulón azt a 100 angol szót, mely a huszadik század egy-egy évét a leginkább jellemzi. Tematikus elrendezésben néhány kiragadott példa:

Játék: *teddy mackó* 1902, *Miki Egér* 1936, *scrabble* 1948, *LEGO* 1955, *Rubik-kocka* 1979
Orvostudomány, egészségügy: *allergia* 1907, *penicillin* 1928, *AIDS* 1983, *klónozás* 1992, *lombikbébi* 1978
Háborúskodás, haditechnika: *légitámadás* 1911, *tank* 1916, *Maginot-vonal* 1929, *V-1 repülőbomba* 1940, *radar* 1941, *etnikai háború* 1991
Tudomány, technika: *robot* 1920, *televízió* 1926 *hangosfilm* 1927, *Plútó* 1930, *neutron* 1932, *lézer* 1960, *holdkomp* 1969, *CD* 1985, *Internet* 1993
Politika: *Cseka* 1917, *bolsevizmus* 1918, *fasizmus* 1919, *Gestapo* 1933, *NATO* 1950, *Szolidaritás* 1980, *glasznoszty* 1985, *bársonyos forradalom* 1989
Öltözködés, divat: *nejlon* 1938, *bikini* 1946, *miniszoknya* 1965
Kultúra, művészet: *dadaizmus* 1916, *Chaplin* 1921, *szürrealizmus* 1924, *hangosfilm* 1927, *Oscar-díj* 1931, *Orwell* 1949, *A 22-es csapdája* 1961
Közlekedés: *aszfalt* 1903, *jelzőlámpa* 1934, *jeep* 1940, *légpárnás hajó* 1959
Sport: *FIFA* 1904, *Fosbury-ugrás* 1968
Zene: *jazz* 1909, *rock and roll* 1953, *zenei szintetizátor* 1964, *punk rock* 1976

Cobuild szótárkiadónak a 20. század egy-egy évéhez rendelt szavai

A TINTA Könyvkiadó az ezredfordulót követően pályázatban kérdezte meg olvasóit, hogy melyek a 20. század legjellemzőbb magyar szavai. A több mint 350 beküldött válaszban a legtöbbször felsorolt szavak a következők:

1. *világháború*
2. *űrkutatás*
3. *számítógép*
4. *televízió*
5. *internet*
6. *AIDS*
7. *telefon*
8. *atombomba*
9. *kommunizmus*
10. *repülőgép*
11. *film*
12. *atomenergia*
13. *környezetszennyezés*
14. *informatika*
15. *fasizmus*
16. *autó*
17. *rádió*
18. *holokauszt*
19. *globalizáció*
20. *környezetvédelem*

A 20. század legjellemzőbb húsz szava

Látva a pályázat sikerét és az olvasók játékkedvét közzétettük azt a kiírásunkat, melyben olvasóinkat arra kértük, küldjék el nekünk annak a húsz szónak a listáját, amelyek a magyar 20. századot jellemzik. Ez a pályázat is igen népszerű lett. A leggyakoribb szavakat az alábbi lista tartalmazza:

1. *rendszerváltás*	11. *űrhajó*
2. *világháború*	12. *C-vitamin*
3. *1956*	13. *államosítás*
4. *Trianon*	14. *békekölcsön*
5. *televízió*	15. *Don-kanyar*
6. *internet*	16. *fasizmus*
7. *számítógép*	17. *földosztás*
8. *rádió*	18. *kommunizmus*
9. *privatizáció*	19. *millennium*
10. *beszolgáltatás*	20. *vasfüggöny*

A magyar 20. század legjellemzőbb húsz szava

A listában kiemelkedő figyelmet érdemelnek a ténylegesen magyar vonatkozású szavak: *rendszerváltás, 1956, Trianon, privatizáció, beszolgáltatás, C-vitamin, államosítás, békekölcsön, Don-kanyar, földosztás, kommunizmus, millennium, vasfüggöny.* Az „1956" szó szerkesztői összevonás eredménye, mivel a pályázók több megnevezéssel is éltek ezzel kapcsolatban: *1956-os forradalom, 1956, ellenforradalom, 56-os események.* Társadalmunk megosztottságát jelzik forradalmunk különböző megnevezései.

Nem csak a huszadik század egészének vannak jellemző szavai, hanem a második világháborút követő, a rendszerváltásig tartó korszaknak is. Hiszen a második világháborút követő időszak erőltetett és kikényszerített társadalmi, politikai, kulturális változásai létrehozták a maguk „korfestő" szavait.

Burget Lajos újságíró 2006 elején kereste meg a TINTA Könyvkiadót a „Retró szótár" tervével. Elkezdődtek a munkálatok. A szerző súlyos betegen is nagy kedvvel végezte a gyűjtést és lendületesen írta szótárát, magyarázta, értelmezte a szavakat. A címszavak összeállításához interneten felhívást tettünk közzé. Közel ötszázan küldték be javaslataikat. A hozzánk eljuttatott „korfestő" szavak száma meghaladja a kétezret. A „kollektív bölcsesség" során összeállított listát az alább közreadott szavak vezetik.

építőtábor	*társbérlet*
békekölcsön	*brigádnapló*
kommunista szombat	*csőnadrág*
kulák	*viharkabát*
úttörő	*huligán*
Bambi (üdítőital)	*néprádió*
kisdobos	*tantusz*
munkásőrség	*ülőkalauz*
úttörővasút	*feketevágás*
fecske (úszónadrág)	*iskolaköpeny*
KISZ	*kapupénz*
maszek	*kmk*
munkásőr	*nejlonharisnya*
orkánkabát	*táncdalfesztivál*

A második világháborútól a rendszerváltásig tartó kor legjellemzőbb szavai

A kész *Retró szótárt* lapozva szemünk előtt bontakozik ki a 700 szócikkből – amelyekbe a szerző beépítette a javaslatként beküldött szavak jelentős részét – egy szavakba zárt mikrotörténelem. Semmilyen történelemkönyv nem tudja úgy visszaadni egy-egy vizsgált kornak a hangulatát, a mindennapjait, mint a korfestő szavakat felsorakoztató és magyarázó szótár.

Sajnos Burget Lajos a kézirat leadása után, a szótár végső szerkesztése közben elhunyt. A *Retró szótár* szerkesztése a TINTA Könyvkiadóban fejeződött be. A többirányú felhasználhatóság érdekében Névmutató, Szómutató, Betűszavak, mozaikszavak és rövidítések jegyzéke, valamint Fogalomköri csoportosítás található a kötet végén.

E helyen mondok köszönetet egyrészről mindazoknak, akik címszójavaslataikkal hozzájárultak ahhoz, hogy a szótár az élet mind szélesebb köréből tartalmazzon szavakat, másrészről hálás vagyok a *Retró szótár* lektorainak, Pusztai Ferencnek és Szabó Lajos Istvánnak áldozatos munkájukért. Mindketten a megszokott lektori feladatoknál jóval többet dolgoztak.

Tisztelt olvasóinknak abban a reményben nyújtjuk át a *Retró szótárt*, hogy gyűjteményünk dokumentálja és segíti megérteni magyar sorsunknak a második világháborútól a rendszerváltásig tartó korszakát, hiszen Csoóri Sándor szavaival élve: mindegyik szóban ott van a történelem.

Kiss Gábor

Történelmi szókincstár

Hogy a mai szokásokhoz híven időben elhárítsam magamról az ódiumot, sietek kijelenteni, e könyv megírásáért is Móra Ferenc, a Körtemuzsika és a Dióbél király palotája a felelős. Történt ugyanis, hogy amikor életem párja az unokáinknak mesét olvasott, indignálódva fordult hozzám: azért ez mégiscsak borzalmas, a gyerekek soronként kérdezik, ez mi? Ez mit jelent? Mi az? Valamit csinálhatnál...

Az ilyen felszólítás természetesen parancs, meg is született belőle két könyv, ami a kis és nagy gyermekek, valamint a kamaszok segítségére sietett, hogy olvasmányaik ismeretlen szódzsungelében eligazodjanak. E munkák közben vált egyre világosabbá, hogy nem lehet megállni. Az idő ugyanis halad, az idősek számára megélt évek, korok ma nemzedékek részére már csak nem is emlékek, legfeljebb szájhagyomány révén szerzett felületes információk. Egy-egy alkalommal úgy látszott, az idősebb és a fiatalabb nemzedék nem is egy nyelvet beszél.

Elgondolásaim egyre kézzelfoghatóbb formába rendeződtek, amikor jó sorsom összehozott Kiss Gáborral, a TINTA Könyvkiadó vezetőjével. Ő elsősorban nem businessman, hanem a szótárkészítés mestere, tanár, tudós, egy pillanat alatt megértette, hogy miről van szó – és kiderül, hogy mégiscsak üzletember! – és döntött. Csináljuk meg! Hogy mit?

Ezt a könyvet, ami nem klasszikus szótár, nem történelemkönyv, nem derűs olvasmány, néha a krimihez, máskor a humoreszkhez áll közel. Vagyis majdnem olyan, mint az élet. Nem véletlen, hiszen a hétszáz szó a műben egy korszak életének hol fel-felvillanó gyémántja, máskor üvegcserepe, strassza vagy éppen kvarcos homokszemcséje. Szavak, fogalmak, amiket a történelem formált? Így is mondhatnók. Betűk egymásutánjába merevedett história? Magasztosan hangzik, így aztán nem is igaz.

A könyv születése mutatta meg, mi az, amire szerző és kiadó szövetkezett. A kíváncsiság okán kérdéseket tettünk fel, ki mit tud olyan szavakról, fogalmakról, történésekről, nevekről, melyek csaknem fél évszázaddal ezelőtt a mindennapok szókincséhez tartoztak. Kiderült, vannak korosztályok, amelyeknek olyan kézenfekvő szavakról nincs fogalmuk, mint a *Bambi*, a *csengőfrász* vagy a *zakatolás*. Egy másik generáció viszont ontotta magából az emlékeket – hiába, a retró manapság a trendi – és több mint 1200 szót, fogalmat küldött el a címünkre levélben, e-mailben, közölt telefonon, beszélgetések során. Sok azonos volt köztük, sok kiváló új is érkezett. De mindez elsősorban azt erősítette bennünk: a kezdeményezés jó, a dolgokat el kell mondani, a szavakat értelmezni kell, azokat meg kell magyarázni. Az olyanoknak, mint jómagam, akik ezt a kort már érett fejjel élték meg, minden érthető, kézenfekvő. De a gyermekeink nagy része és unokáink szinte mind úgy olvasnak és hallgatnak történeteket a háborút követő évtizedekről, mintha azok is Dióbél király képzeletbeli palotájában játszódtak volna, ahol Csoszogi, az öreg suszter cséplőgépszíjjal talpalja a cipőt.

Így aztán jöttek sorban a szavak, vidámak, komorak, tragikusak, hangulatkeltők, gyászosak, nevetségesek, bárgyúak, rossz fordítások, magyarok és idegenek, viccesek, könnyeztetőek, unalmasak, nosztalgiát ébresztők, betűszók és szóförmedvények. Feléledt egy kor, előbukkantak a korabeli plakátok és alakok, felcsendültek a régi indulók és mozgalmi dalok, az akkori rádió szünetjelei, a riporterek hangja, a politikusok beszédei, a temetések és újratemetések gyászindulói, a sírások és a tvisztelők vidám énekei.

A könyv írása, hála a sok segítőnek, igazi élvezet, mi több, ünnep volt, ami remélem az olvasónak is osztályrészéül jut. Mert segített itt tucatnyi levélíró, muzeológus, nyelvész, politikus, nyugdíjas, néni a szomszédból, hetenként összeülő baráti társaság, internetes oldal, közüzemi sajtóosztály, a sok-sok kérdező diáklány és diákfiú, de segített az érdeklődés, a kíváncsiság is. Él bennünk a vágy, hogy amit eddig csak tudat alatt éreztünk, azt megfogalmazzuk, és végre rendezzük, ami volt. A nem ismert miatti siránkozás póza fárasztó és hazug. Ha valamiről tudjuk, hogy micsoda, akkor könnyebben túljutunk rajta. Ezt kell tennünk történelmünkkel is. A magyarázott és félremagyarázott, az érdek szabta históriaszemlélet csak butít és elterel.

Nem, nem a világot akarjuk megváltani. De ahogy a gyermek is jogosan vár választ arra, hogy mi a ködmön, mi a mente, éppúgy a ma felnövője és felnőttje is elvárhatja, valaki adjon választ arra, mi volt a *békekölcsön*, vagy éppen a *bocipulman*, a *kacsatánc* vagy a *banánszoknya*, mi volt mögötte a hétköznap, az akkor élt ember gondolata és érzése. Mert az elmúlt korok is színesek voltak (még akkor is, ha sok volt a sötétebb árnyalat), akkor is szerettek, játszottak, örültek, kacérkodtak, vicceltek és vitatkoztak, dolgoztak és vásároltak.

Tiszta szóértésünk adja a tiszta gondolatot. Tegnapról, máról vagy holnapról beszélni csak akkor lehet, ha nemcsak mondjuk, hanem értjük is a szót. És megértjük azokat, akik akkor éltek. Ebben kívántunk segíteni.

Burget Lajos

1–9

1968-as diáktüntetések Izgalmas év volt. Ekkor volt a prágai tavasz, ebben az évben ölték meg Martin Luther Kinget és Robert Kennedy szenátort. Ekkor tört ki Párizsban az évszázad legnagyobb, baloldali értelmiségi indíttatású, ideologikus hátterű és anarchista vonásoktól sem mentes diákmegmozdulása a Sorbonne egyetemen. A jelenségnek voltak kispolgári attitűdjei is, de a munkásosztály melletti kiállás is hangot kapott. Az Európára kiterjedő mozgalom azonban hamar kifulladt. A diáklázadás ugyanis nem akart hatalmat, nem akart pártot, nem akart gazdasági erőt. Csak a saját sorsának irányítása volt a cél. És ez nem sikerülhetett. A következményei apránként, évek múltán jelentkeztek. Ebben az esztendőben indult Magyarországon a gazdasági reform kísérlete.

38. szélességi fok Sokat emlegetett, valódi háborús feszültség volt a koreai válság. 1950. június 25-én a Koreai Néphadsereg a 38. szélességi fok mentén váratlan támadást indított a Koreai Köztársaság ellen. Az északi csapatok három nap alatt bevették Szöult és augusztus elejére elfoglalták az egész félszigetet. Mármár úgy tűnt, megvalósul Korea fegyveres újraegyesítése. Az Egyesült Államok és szövetségesei gyorsan és keményen reagáltak az észak-koreai agresszióra. Washington kérésére az ENSZ Biztonsági Tanácsa Észak-Koreára hárította a felelősséget a háború kirobbantásáért, s a tagállamokat a szabad világ védelmére hívta fel. A koreai konfliktus napok alatt nemzetközi válság, a hidegháború (l. ott) legforróbb pontja lett. Végül a tárgyalások 1953. július 27-én fegyverszüneti megállapodás aláírásához vezettek. A megállapodás értelmében az Észak- és Dél-Korea közötti fronttól mint demarkációs vonaltól (l. ott) délre és északra 2-2 km-es demilitarizált övezetet (l. ott) hoztak létre a 38. szélességi fok vonala mentén. A koreai háború idején állították fel a magya-

rok a Rákosi Mátyás Kórházat Szöulban, mely évtizedekig működött. A háború alatt hírhedtté vált kocsedói fogolytábor nevét a magyar egyetemi kollégiumok jelzőjeként is használták.

6:3 Az 1953-ban játszott angol–magyar labdarúgó mérkőzés sporttörténeti jelentőségű eredménye. A magyar Aranycsapat (l. ott) Londonban, a Wembley-stadionban győzte le az otthon 90 éve veretlen hazai válogatottat. A mérkőzést, melyet Szepesi György (l. ott) közvetített szenvedéllyel, az ország településein hangszórókon, ablakokba kitett rádiók segítségével sugározták az utcákra is. A visszavágó Budapesten sem hozott sikert az angoloknak, akkor 7:1 arányban szenvedtek vereséget. A népi képzelet sem maradt rest. Két strófa egy hosszú rigmusból, mely egy M. M. nevű szerző tollából született 1953 novemberében:

Nem gondolta Merrick,
Hogy őt így megverik,
Hidegkúti, Puskás, Bozsik lábán
Ennyi gól születik...

Így rúgják a labdát
Itt az új világban!
Hol maradtok szegény angolok a
Burzsuj mennyországban?!

A politikai hatalom a sportsikert sajátjának tekintette, fel is használta az agitációs munkában.

70-es troli Budapesten 1949-ben helyezték üzembe a 70-es számmal ellátott trolibuszt. A számozás nem véletlen, arra emlékeztet, hogy ekkor volt Sztálin szovjet diktátor hetvenedik születésnapja, amely előtt Budapest így tisztelgett. A szovjet vezető ekkor már Budapest díszpolgára volt, ezt a címet csak 2004-ben vonta tőle vissza a főváros. A továbbiakban a többi troli is a hetvenhez viszonyított számozást kapott, és ez van érvényben ma is.

III/III csoportfőnökség A szocialista időkben a magyar Belügyminisztérium egyik szervezeti egysége, amely az állambiztonságot jelentő III. Főcsoportfőnökség részét képezte. Ez foglalkozott,

többek között jól kiépített ügynökhálózata (l. ott) révén, a „reakció és szabotázs" elhárításával. A III. Főcsoportfőnökség 1962-ben jött létre a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztályából, amelyen belül a III/III elődje a II/5 osztály volt.

XX. kongresszus A Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) 1956 februárjában tartott XX. kongresszusának legnagyobb eseménye Hruscsov pártfőtitkár titkos, zárt ajtók mögött elmondott beszéde volt, amelyben leleplezte a sztálinizmus bűneit, és azokért kizárólag a már halott diktátort, Sztálint tette felelőssé. Hruscsov itt jelentette be azt is, hogy a két tábor – a szocialista és a kapitalista – hosszú távon is élhet békésen egymás mellett, nem szükségszerű a harmadik világháború kitörése; hogy a szocializmus békés úton is győzhet; valamint, hogy a szovjet úttól eltérő modellek is lehetségesek. A titkos beszéd napokon belül eljutott Nyugatra is. Magyarországon, a pártbizottságokon (l. ott) tartott tájékoztatókon részt vevők nem vihettek a terembe papírt, íróeszközt, nem jegyzetelhettek. A beszéd teljes szövege csak Kádár idején, 1957-et követően jelent meg.

A, Á

ABC A mai értelemben vett ABC 1964-ben nyitott és nagy feltűnést keltett, hiszen az áruk megjelenése, az önkiszolgálás, a választék eltért a megszokottól. Amióta a kiskereskedelem államosítása elszürkítette és elsivárosította a boltokat, ez a változás igencsak szembetűnő volt. Az önellátás visszaszorulása nyomán a kereskedelmi hálózat korábban megindult terjeszkedése a falvakban az 1960-as évektől rendkívül megerősödött. Ekkor jelentek meg és terjedtek el az új bolttípusok (szupermarket), kiszolgálási formák (önkiszolgálás), kereskedelmi-technikai berendezések. Módosultak a bolthálózat szakmai-ágazati arányai, követve a lakosság fogyasztásának szerkezeti változásait, az iparcikk-kereskedelem javára (rádió, televízió, háztartási gépek, bútorok, lakberendezési cikkek, gépkocsi stb.).

abszurd dráma A második világháború után kibontakozott színházi törekvés. Nincs szabályos hőse, nincs a szó szoros értelmében vett cselekménye, történései nem vagy nehezen érthetőek. Az emberi lét értelmetlensége, a cselekmények mozgatórúgóinak megmagyarázhatatlansága sugallja a művet. Kiváló alkotói Albert Camus, Samuel Beckett, Jean Genet, Eugene Ionesco, Edward Albee.

Actio Catholica (AC) A katolikus világiak egyházért végzett munkáját fogja egybe. Alapelveit XI. Pius pápa fektette le 1922-ben. Magyarországon 1925-ben szerveződött meg. A szervezet országos elnöksége 1945. augusztus 9-én Új Ember címmel katolikus hetilapot indított. A vallásszabadság első nyílt megsértése volt, amikor a rendőrség Budapesten betiltotta az AC elnöksége által meghirdetett hagyományos úrnapi körmenet megtartását. A szocializmus idején eredeti feladatát nem tudta ellátni, az egyház feletti állami ellenőrzés fedőszerveként működött.

adásszünet A Magyar Televízió rendszeres adásait, egy csatornán, 1957-ben kezdte meg, de csak heti öt napon át volt sugárzás. A hétfő és péntek szünnap volt. 1972-ben, a második csatorna megjelenésekor indult meg a mindennapos adás.

adminisztratív módszer, intézkedés A hatósági kényszereszközök alkalmazásának lényeget megkerülő megnevezése. Adminisztratív intézkedésről beszéltek, amikor a hivatal vagy a hatóság eljárt olyanokkal szemben, akik a munkából elkéstek, tiltott rádióadókat hallgattak vagy selejtet termeltek, beadási és egyéb kötelezettségeiket nem vagy nem időre teljesítették.

agitáció Politikai felvilágosító munka. Eszközei a beszélgetések, gyűlések, cikkek, karikatúrák, plakátok, a film, rádió, televíziós műsorok stb. A kommunista pártok tevékenységének középpontjában állt a propagandával együtt, mint az osztályharc eszköze. Formái közé tartozott az ötvenes években például a Szabad Nép félóra, a házi agitáció.

agitál Meggyőzéssel igyekszik rávenni valakit valamire, rábeszél, buzdít, népszerűsít. A kommunista hatalom magyarországi megszületésekor, 1948–49-ben ez a fogalom azonban más értelmet is kapott: a rákényszerít, ráerőltet jelentésekkel bővült, amit az agitátorok szűnni nem akaró agitációval, nyomással, fenyegetéssel értek el.

AIDS (**A**cquired **I**mmune **D**eficiency **S**yndrome, szerzett immunhiányos tünetegyüttes) A HIV (**H**uman **I**mmunodeficiency **Vi**rus, emberi immunhiány vírusa) által okozott betegség, mely 1980 óta terjed a Földön. Általános vélemény szerint Afrikából terjedt el. A fertőzés után a tünetek általában évekkel (átlagosan 5 évvel) később jelentkeznek, de időközben a fertőzöttek továbbadhatják a betegséget. A vírus az immunrendszer sejtjeit, a T-limfocitákat pusztítja, ezért nagy eséllyel halált okoz. A HIV-fertőzést vér, ondó, előváladék, hüvelyváladék és anyatej közvetítheti; elsősorban óvszer nélküli közösülés és injekciós kábítószer-használat révén lehet elkapni. Másodsorban fertőzött vérkészítményből, illetve szülés vagy szoptatás során, de egy nyílt seb minden helyzetben

veszélyes lehet. Hazánkban az AIDS-veszély jelentkezése óta a férfifodrászok nem borotválnak arcot.

Akadémia utca 17. Itt működtek a Magyar Dolgozók Pártja központi vezető szervei, lényegében innen irányították az országot. Gondosan védett, elszigetelt épület volt, már a neve is félelmet keltett. Az 1956-os forradalom alatt kezdetben Nagy Imre miniszterelnök is az Akadémia utcából látta el feladatait, de október 29-én áttette székhelyét a Parlamentbe, így a pártközpont helyett a Parlament lett az ország politikai központja. Ma az Akadémia utcai épületben a HVB Bank központja található.

aknamunka Latin szóval diverziónak is nevezhetnők, ami azt jelenti: alattomos felforgatás, romboló és gyújtogató tevékenység. A kommunista diktatúra idején az egyik leginkább aggodalmat keltő jelenségnek ítélte a politika, mert zártsága, fedettsége miatt nehezen volt felismerhető. Elhárítására szerveződtek a különböző szolgálatok és ügynökrendszerek is. Az imperialista aknamunka egyik formájának tartott ideológiai diverzió a fellazítás (l. ott) eszköze volt a kommunistaellenesség szolgálatában. Ide soroltak például olyan műsorokat, mint amilyen a Teenager party volt a Szabad Európa Rádióban.

álbaloldali Az Állambiztonsági Szolgálatok iratai között a hetvenes években egyre gyakrabban fordulnak elő olyanok, amelyek az ifjúsági mozgalom körében tapasztalt magatartásokat elemzik. Új fejleményként szerepelt, hogy az első vonalba döntően új, főleg egyetemista, főiskolás és más fiatal értelmiségi került. Ekkor már érezhető volt, hogy az 1968-as diáktüntetések (l. ott) nyomán sok új eszmei áramlat kapott helyet, így a maoizmus, a Marcuse-féle (l. ott) nézetek, az anarchizmus. Ebben a jelentésben, csakúgy, mint a többi hasonló dokumentum esetében, összefoglalták azt is, hogy különböző ellenséges tevékenység miatt hány embert tartanak ellenőrzés alatt a csoportfőnökség illetékes osztályai. Az adatok szerint 85–90 főt nacionalista politikai nézetei miatt, jobboldali revizionista tevékenység miatt 65–70 személyt, „álbaloldali, anarchista politikai platform alapján" pedig kb. 40–45 főt ellenőriztek. Megjegyezték azt is, hogy ezek a személyek kulcspozícióban ugyan nincsenek, társadalmi befolyásuk azonban jelentős. Mindebből pedig levonták az egyértelmű következtetést: „a kulturális területen támadó ellenséges személyek bázisa bizonyos növekedést mutat". Az álbaloldaliság, a szélsőség felé tolódás alapvetően veszélyeztette a kommunista ideológiai irány sérthetetlenségét.

alija Héber szó, jelentése fölemelkedés, fölmenetel. Az alijázás a Tórához való Felhívás a zsinagógában az istentisztelet alatt. A szó másik jelentésének a kialakulása: az Alija Bet szervezet 1946-ban 300 zsidó gyermeket akart észrevétlenül Palesztinába csempészni az Exodus nevű hajón. Az észrevétlenség nem sikerült, a hajó utasainak regényes történetét sokan megírták. Fennmaradt ugyanakkor a köznyelvben az alija szó, a még nem létező zsidó államba történő beköltözés, beszökés, bevándorlás jelentéssel. Sok magyar zsidó is ilyen úton került Palesztinába, elsősorban azok, akik a holokauszt után menekültek Európából. Alijáztak – így fejezik ki az államot alkotók akkori tettüket.

alkotmány Magyarország első írott alkotmánya 1919-hez, a Tanácsköztársasághoz köthető. Az 1949-es népköztársasági alkotmány lényegében a szovjet alkotmány lefordítása és alkalmazása volt. Az alkotmány ünnepét ekkor határozták meg augusztus 20-ában, ami egyben a Szent István-kultusz ellensúlyozását is szolgálta. Két jelentős módosításáról beszélhetünk: az 1972-es „kádári alkotmány" már sajátosan magyar jellegű volt. A rendszerváltással elfogadott úgynevezett köztársasági alkotmány formailag szintén a korábbi szöveg módosítása volt, bár gyökeresen megújította azt.

államfő Az állam élén álló személy, aki a főhatalmat gyakorolja, a legfőbb közjogi méltóság. Államformától függően lehet király, kormányzó, (köztársasági) elnök vagy akár egy kollektív testület elnöke is. Magyarországon 1946–49 közt és 1989 óta köztársasági elnök az államfő, 1949–89 közt az Elnöki Tanács (mint kollektív államfői testület) elnöke volt az. 1944–46 közt szerepét a Nemzeti Főtanács (l. ott) töltötte be.

Állami Áruház 1948-ban hozták létre az Állami Áruházak Vállalatot, amely egy évvel később, a kiskereskedelmet is elérő államosítási hullám következtében már 13 egységből álló áruházlánccá vált. Játékfilmet is készítettek népszerűsítésére, melynek főszereplője a kabinetalakítást nyújtó Latabár Kálmán volt. Az üzletek száma az ország területén fokozatosan növekedett. 1963-ban, amikor Centrum Áruházakra változtatták a cég nevét, már 35 üzletből állt a hálózat és az ország minden nagyobb városában megtalálható volt.

állami csoportfelelős Az egyetemeken és főiskolákon 1950-től vezették be az állami csoportfelelős rendszert. Az állami csoportfelelős egy tanulócsoportból kiválasztott hallgató volt, aki a tanulmányi osztály meghosszabbított karjaként működött. Vezette a hiányzási naplót, begyűjtötte a mulasztások igazolását, intézte a hallgatók adminisztratív ügyeit, tájékoztatást adott a csoport hangulatáról, helyzetéről. Bizalmi ember volt, akinek a véleményét fegyelmi, kizárási, jutalmazási kérdésekben figyelembe vették.

Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) Az Állami Egyházügyi Hivatal felállításáról 1951-ben határoztak. Feladata a magyarországi egyházak önállóságának minél teljesebb korlátozása, a katolikus egyház és a szocialista állam között 1950. augusztus 30-án kötött (kényszer)megállapodás betartásának ellenőrzése volt. Hivatalosan a Minisztertanács (l. ott) közvetlen felügyelete alatt állt, de kapcsolatban volt az MKP KB Agitációs és Propaganda Osztályával, illetve a BM Titkosszolgálatának III/III-1. sz. Vallási Osztályával. Elnökét, államtitkári rangban, a Minisztertanács előterjesztésére az Elnöki Tanács nevezte ki. Az ÁEH a békepapi mozgalom (l. ott) fő szervezőjeként az egyházi hivatalokba békepapokat ültetett, az egyházmegyei hivatalokhoz megbízottakat (úgynevezett bajszos püspököket) küldött. Véglegesen 1989-ben szűnt meg, amikor utolsó utódszervét, a Minisztertanács Egyházpolitikai Titkárságát is felszámolták.

állami gazdaság A földreformmal együtt állami birtokok – későbbi elnevezésükkel állami gazdaságok – szervezése kezdődött. Korábban kincstári tulajdonban jelentős erdőterület és néhány nagybirtok volt. A földreform során ezekből ki is osztottak területet, de újakkal is gyarapodott az állami földtulajdon, amely 1946 végén 160 ezer hektár volt. 1949-ig lényeges változtatás nélkül, nagy erőfeszítéssel ellátták eszközökkel az állami gazdaságokat, külön szervezetbe vonták az erdőket. Létrehozása fontos volt, mert az állami erdészettel, a gépállomásokkal együtt a kommunista hatalom biztosította a meghatározó állami jelenlétet a vidéken. Az állami gazdaságok a több mint három évtizeden át fennálló egymillió hektáros területüket 1953-ra érték el. Működésük – sok változás ellenére – ma is jelentős ott, ahol fennmaradtak.

államosítás A háborút követően már 1947-ben megkezdődött, majd nagy iramban folyt a magántulajdon gyakran puccsszerű állami irányítás alá vétele, vagyis az államosítás. Az eszközökben nem válogatósan szüntették meg a bankokat, pénzintézeteket, magánvállalkozásokat. Az államosítással – a korabeli szóhasználat szerint – az önálló magyar ipar kialakulása kezdődött el (1949–1957). 1948-ban kezdték államosítani a száznál több munkást foglalkoztató vállalatokat. Az államosított gyárakban hozzávetőleg 160 ezer munkás dolgozott. Ezzel a gyáripar 90%-a állami tulajdonba került. 1949 decemberében a tíznél több munkást foglalkoztató üzemeket is államosították. Megjelentek a munkásigazgatók, a fontos pozíciókba a párt bizalmi emberei kerültek. Ugyanekkor a külföldi tőkeérdekeltségű híradástechnikai vállalatok is (Magyar Philips Művek, Telefongyár Rt., Standard Villamossági Gyár) állami kézbe kerültek. A már korábban államosított Orionnal és Egyesült Izzóval együtt így lényegileg az egész híradástechnikai gyáripar állami tulajdon lett. A gyárakban lévő német érdekeltségek a Szovjetunió tulajdonába mentek át. A mezőgazdaságban csak részleges államosítás történt (állami gazdaságok), a földek zöme szövetkezeti használatba került (1958–1961 közt), majd szövetkezeti tulajdon lett (1965). Megtörtént az államosítás az oktatásban, a tudományban és a kultúrában is, lényegében 1948–1949 folyamán.

állampárt Olyan párt, mely a pártállam egyetlen (domináns) politikai szervezete. Szorosan összefonódik az állammal, de azt saját irányítása alatt is tartja. Ilyen volt Magyarországon a Magyar

Dolgozók Pártja (1948–1956), majd a Magyar Szocialista Munkáspárt (1956–1990).

államszerződés Magyarországon nagy érdeklődéssel várták az osztrák államszerződés megkötését, mert politikai körök szerint országunkra nézve is fontos változásokat hoz majd. Az 1955. május 15-én aláírt nemzetközi szerződés lezárta Ausztria 1945 óta tartó négyhatalmi megszállását. Ausztria független, egyben katonailag semleges állammá vált, a szovjet csapatok is távoztak területéről, s a magyar békeszerződés értelmében ekkor Magyarországról is ki kellett volna vonulniuk. Az egy nappal korábban megkötött Varsói Szerződés révén azonban továbbra is maradtak szovjet csapatok hazánkban. Nagy volt a csalódás Magyarországon.

Államvédelmi Hatóság (ÁVH) Az Államvédelmi Hatóság 1948 szeptemberében alakult meg. Jogelődjei a PRO (Politikai Rendészeti Osztály) és az ÁVO (az Államrendőrség Államvédelmi Osztálya). A szervezet székháza kezdetben az Andrássy (később Sztálin) út 60. alatti épület volt, amely korábban a Szálasi-féle Nyilaskeresztes Párt székháza volt (az úgynevezett „Hűség Háza"), később a Jászai Mari téri Fehér Ház (ma képviselői irodaház). Felső vezetésében a szovjet állambiztonsági szolgálat, az NKVD (KGB) emberei tanácsadókként ellenőrizték és irányították tevékenységét. 1948-tól a párt hadseregének, illetve a „párt öklének" számított. Hatalma csúcsán, 1949 és 1953 között, formailag közvetlenül a Minisztertanács alá rendelt főhatóságként működött, de tényleges, egyszemélyi vezetője Rákosi Mátyás volt. Szervezeti keretébe került a kb. 18 ezer fős Honvéd Határőrség (úgynevezett zöld ávó) és a katonai elhárítás is. Szovjet mintára felállították belső rendfenntartó testületét, a belső karhatalmat. Leghírhedtebb vezetője, Péter Gábor 1945-től 1953. januári letartóztatásáig állt a szervezet élén, és híven végrehajtotta Rákosi Mátyás minden utasítását. Nagy Imre 1953-as első kormánya az ÁVH-t visszahelyezte a BM felügyelete alá. Nagy Imre 1956. október 28-án, teljesítve a forradalom egyik fő követelését, bejelentette az ÁVH feloszlatását. November 7-én a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány is megerősítette egy belügyminiszteri rendelettel az ÁVH feloszlatását, ám a megszüntetett szervezet tagjainak többsége a forradalom után a karhatalomnál, majd a rendőrség állambiztonsági osztályainál tovább dolgozott 1961–1962-ig. Ezek tagjait a népnyelv sokáig ávósnak nevezte, mivel feladatuk sok szempontból azonos volt az ÁVO-ÁVH-éval.

állóbüfé Az állóbüfé fogalma Ilkovics Izidor nevéhez fűződik, aki Budapesten, a Nyugati pályaudvarral szemben alakította ki gyorséttermét (l. Ilkovics Izidor, népbüfé – Ilkovics).

American Joint A háborút követően ismét működni kezdett ez a segélyszervezet Magyarországon. Az 1920-as évektől az American Joint Distribution Committee (Amerikai Egyesült Szétosztó Bizottság) segítette a rászoruló zsidóság életét Magyarországon. Különösen nagy támogatást kaptak azok, akik 1945 után visszatértek a deportálásból, a beteg és túlélő gyermekek és felnőttek egyaránt. A háborút követően a segély kiterjedt az egész országra a szociális támogatás és az egészségügy területén, kórházak, rendelők épültek. 1953-ban a Joint Magyarországról való kiutasítása után csak 1989-ben nyílt egy új iroda Budapesten.

Amerika Hangja (Voice of America, VOA) Az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztériumának irányítása alatt álló rádióadó. Működését 1942 februárjában kezdte meg német nyelven. 1945 után magyar nyelvű adásában híreket, tudósításokat, hírmagyarázatokat és szórakoztató műsorokat sugárzott. Tárgyilagos hangvételével elsősorban a kommunista uralom alatt álló országokban élők tájékoztatásában játszott szerepet. A rendszerváltást követően Magyarországon 2000 nyaráig működött, 1991-től tudósítói voltak Burget Lajos és dr. Simányi József.

A mi kutyánk kölyke Az ötvenes évek közepétől terjedt egyre jobban a kommunista vezetők körében ez a kifejezés. Annak jelzésére szolgált, hogy az, akiről szó van, közéjük való, tehát védendő, segítendő, bajból kihúzandó. Némileg lenéző felhangjából tudni lehet, hogy csak a jelenlévőknél lejjebb elhelyezkedő káderről (l. ott) lehet szó, de miután a miénk, így kedvesebb. Lényegében durvább változata annak a gondolatnak, amit Móricz Zsigmond fogalmazott meg a Rokonok című regényében, mondván: „Hisz a rokonunk...!"

Amnesty International Az emberi jogok védelmére 1961-ben Londonban alakult szervezet. Kormányoktól, politikai pártoktól, ideológiáktól és gazdasági érdekeltségektől függetlenül lép fel a politikai, vallási, ideológiai vagy etnikai okokból bebörtönzöttek szabadon bocsátásáért, a halálbüntetések végrehajtása ellen vagy legalább felfüggesztéséért, mindenfajta kínzás és kínvallatás beszüntetéséért. Jelenleg 45 nemzeti szekciója működik (Magyarországon 1989-től van jelen), másfél millió tagja, illetve elkötelezett támogatója van 150 országból.

angolpark Már csak az idősek emlékezhetnek arra, hogy volt valaha egy angolpark a Ligetben. 1950 tavaszán az Angol Park Rt.-ből Vidám Park néven állami vállalatot hoztak lére, melyhez hozzácsatolták az egykori Vurstlit is. Hatalmas átalakítások kezdődtek, az új világ szellemében a szórakozási kultúrát is átszervezték. Mintaként a moszkvai gyermekparadicsom, a Gorkij Park szolgált. A Friss Újság így írt erről: „Az átépítés után a kastély ezerféle gunyoros formában mutatja be a régi világ urainak haszontalan életét. Az egész épületet az egészséges, felszabadult humor jegyében építik át." A Vidám Parknak is népnevelő szerepet szántak: a Viharvasút például a természet fölött győzedelmeskedő emberről szólt, falain földrengést, árvizet, ezek megfékezési módjait, vízierőműveket bemutató fotókat láthattak az elsuhanó kocsikból. 1953 után a túlzásokat sikerült lefaragni, a Vidám Park felkapott és viszonylag olcsó szórakozóhely lett.

angóra Az angórakecske és az angóranyúl hosszú szőréből készült fonál, melynek nagy divatja volt az ötvenes évek közepén. Az ilyen, főleg pasztellszínű fonalból készültek női pulóverek, mellények, sálak. A nagyon is uniformizált öltözködés idején elegánsnak számítottak.

ÁNTSZ Az Állami Közegészségügyi-Járványügyi Állomások – közismertebb nevén: Köjál – átszervezését követően az 1991. évi XI. törvény hozta létre az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatot (a továbbiakban: ÁNTSZ). Az ÁNTSZ olyan országos hatáskörű államigazgatási szerv, amely az államigazgatási eljárás szabályai szerint végzi tevékenységét, és az egészségügyi

miniszter közvetlenül irányítja. Az ÁNTSZ élén az országos tisztifőorvos áll, aki – az Országos Tisztifőorvosi Hivatalon keresztül – irányítja az ÁNTSZ működését, gyakorolja a jogszabályokban meghatározott hatósági jogköröket, meghatározza az ÁNTSZ központi és helyi szerveinek fő feladatait, és szakmai kérdésekben elvi állásfoglalásokat hoz. A központi szervek mellett megyei (fővárosi) intézetek, valamint városi (fővárosi kerületi) intézetek működnek.

anyagmozgató Ahogyan ma a titkárnőt asszisztensnek nevezik, úgy hívták a szocializmus idején a segédmunkást anyagmozgatónak. Olyan személyről volt szó, aki vitte az árut, anyagot, terhet.

apartheid Évtizedeken át a megalázó dél-afrikai faji elkülönítéssel, megkülönböztetéssel kapcsolatban használták világszerte a kifejezést. A megkülönböztetés ellen folyt a helyi fekete lakosság harca, ami 1994-ben hozott végső sikert. Kiemelkedő apartheid elleni politikus volt Nelson Mandela.

ÁPISZ (Állami Papír és Írószer Kereskedelmi Vállalat) Papír-írószer kereskedelemmel foglalkozó magyar cég. 1949-ben alapították, 1989-ben részvénytársasággá alakult, majd 2001 márciusában magántulajdonba került. Azóta irodaellátással foglalkozik. Az ÁPISZ Rt. és a Buda-Piért Kft. 2004 augusztusában azonos magántulajdonosi csoporthoz került, akik összevonták a két vállalatot, így létrejött a hazai irodaellátásban és a papír-írószer-irodaszer kereskedelemben meghatározó ÁBP Zrt. (Ápisz-Budapiért Zrt.). Az ÁBP jogutódja a nagy hagyományokkal rendelkező Ápisz és Piért cégeknek, melyek több mint 50 évig Magyarország vezető papír- és írószer-forgalmazó vállalatai voltak. Fő termékcsoportjai: irodai papíráru, számítástechnika, iratrendezés, írószer, irodaszer, irodatechnika, irodabútor, vizuáltechnika, ajándék és exkluzív áru, naptár, higiénia és élelmiszer.

apparatcsik Orosz eredetű szó, jelentése: pártfunkcionárius, pártbürokrata. Tágabb értelemben valamely párt vagy állami szerv alkalmazottja, dolgozója.

Aranycsapat A magyar sporttörténelem nagy együttese, az 1950 és 1954 közötti labdarúgócsapat elnevezése. A válogatott tagjai voltak: Grosics Gyula (Fekete párduc), Buzánszky Jenő, Lóránt Gyula, Lantos Mihály, Bozsik József (Cucu), Zakariás József, Budai II. László, Kocsis Sándor (Kocka), Puskás Ferenc (Öcsi), Czibor Zoltán, Hidegkuti Nándor, Gellér Sándor. Ez a csapat verte 6:3-ra az addig veretlen angol válogatottat. A magyar labdarúgás történetének ez volt a legnagyobb korszaka, akkor is, ha az 1954-es világbajnokság döntőjét elveszítették. A szövetségi kapitány Sebes Gusztáv volt. A kommunista politika a sportsikereket messzemenően igyekezett saját céljaira kihasználni, úgy tüntetve fel, hogy azok a párt sikerei.

Arccal a vasút felé! A II. világháború utáni első békeévekben a kommunisták számos jelszava, köztük a fentebbi serkentette az embereket az ország újjáépítésére. Az aknák, bombák pusztította vasúthálózat helyreállítása volt az egyik legsürgetőbb teendő. Később egészen másként, tréfálkozva is használták ezt a felszólító mondatot, méghozzá egyenruhás és civil rendőrök és munkásőrök, akik a repülőgépet nem kedvelő Kádár János moszkvai útjain Pesttől Szolnokon, Debrecenen, Nyíregyházán át Záhonyig vigyázó szemmel és fegyverrel biztosították a vasúti töltés két oldalát és az állomások peronjait, álltak vigyázzban, úgymond „arccal a vasút felé".

árdrágítás A Büntető Törvénykönyv így fogalmaz ma: „Aki áruért a hatósági árnál vagy a reá nézve egyébként kötelezően megállapított árnál magasabb árat kér, köt ki vagy fogad el, vétséget követ el, és két évig terjedő szabadságvesztéssel, közérdekű munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. A büntetés bűntett miatt öt évig terjedő szabadságvesztés, ha az árdrágítást üzletszerűen, bűnszövetségben, jelentős mennyiségű árura, jelentős mértékű nyereség elérése végett követik el." A cikkelyből kitűnik, hogy az árdrágítás nem azonos az áremeléssel. Az árak drágítása már az Anjou királyok óta büntetendő, az ötvenes években pedig kiváló alkalom volt a nem tetsző iparosok, kereskedők, gazdasági vezetők eltávolítására. Akkor ehhez az árdrágításhoz társult a tervgazdálkodás elleni bűntett, a közellátás (l. ott) veszélyeztetése cselekmény is, így aztán abban az időben hosszú évekig tartó börtönbüntetést kaphattak azok, akik ma a szabálysértési kategóriában vannak.

artistaműsor A cirkuszok államosítása után az 1950-es években igen sok tehetséges artista maradt munka nélkül. Külföldre nem szerződhettek, az országban pedig csak az állami cirkuszok maradhattak. Az állástalan artisták munkalehetősége lett az ország városaiban és nagyobb településein a mozielőadások előtti fellépés. Ilyenkor kis pluszt számítottak a különben olcsó mozijegy ára mellé, ami a fellépők gázsiját jelentette.

Asszonydicséret Kedvelt és híres mosópor volt már a negyvenes években, de a háború után is gyártotta a Hutter és Lever Rt. rákospalotai gyára. Ide gördültek be az olajos magokat szállító szerelvények, itt készültek az Elida család termékei, szappanok, mosóporok. 1946-tól egészen 1952-ig szovjet tulajdonban volt, de az Asszonydicséret akkor is készült. A céget mosóporostól, gépestől megszüntették, ezt követően az egész a budapesti illatszergyár része lett.

ateizmus A kor uralkodó ideológiai áramlata az ateizmus volt. A szó jelentését az 1960-ban megjelent Új magyar lexikon jellemző módon így summázza: „világnézet, mely tagadja a természetfeletti erők, isten vagy istenek, a túlvilág létezését, elveti a vallást és harcol ellene. Minden korban szoros kapcsolatban volt az osztályharccal és a tudományos haladással, valamint a materialista filozófiával". Az ateizmus terjesztésének legfőbb terepe az iskolai oktatás volt. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a tankönyvekben a vallásról és az egyházról semmi pozitívum nem jelenhetett meg, csak olyan adatok, gondolatok, amelyek a vallás tudománytalanságát, az egyház reakciós voltát igazolták. Miközben a történelem legnagyobb tudósai jelentős arányban kifejezetten istenhívők voltak, a tankönyvek és a tanárok jelentős része az összes tudóst – a kifejezetten vallásosakat is – úgy mutatta be, mint a materializmus zászlóvivőit. A dinamót feltaláló Jedlik Ányosról a tankönyvekbe az már nem kerülhetett be, hogy ő „mellesleg" pap és bencés szerzetes is volt. Hasonlóan igaztalan és meghamisított volt

a nagy történelmi személyeknek vagy a kultúra nagyjainak bemutatása, akiknek sokszor éppen vallásosságukra épült tudományuk, művészetük vagy emberi tartásuk.

Az ateizmus erőszakos – és mindennemű hamisításra kész – terjesztése áthatotta az oktatás mellett az egész kultúrát, a rádiót, a színházat, a könyvkiadást stb. A magyar gyermekek például lelkesen olvasták a Winnetou-t. A magyar kiadásokból azonban kimaradt, hogy May Károly eredeti művében Winnetou halála előtt megtért, imádkoztak mellette, sírjára keresztet állítottak. Hasonlóan hagyatta ki a kultúrpolitika a vallásos motívumokat Jókainak vagy más nagy íróknak könyveiből is. Még Liszt Ferenc híres művét, a Villa d'Este szökőkútjait is képesek voltak „retusálni": az eredeti kottába egy helyen, a zene mondanivalóját megjelölve, Liszt ezt írta: „Aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, nem szomjazik soha többé" (Jn 4,14). A magyar kiadó ezt a sort egyszerűen törölte a kottából.

átképzős A háborút követő, különösen az ötvenes években a szó jelentése eltért a mostanitól. A hiányzó szakmunkások helyére gyorstalpaló (l. ott) – átképző – tanfolyamokon kiképzetteket nevezték így. Ilyen módon kaptak három hónap és egy év idő között szakmát kőművesek, esztergályosok és más szakmabeliek. A szakszerű képzés elterjedésekor az ilyen végzettséget csak kiegészítő vizsga után fogadták el.

atombomba Tömegpusztító nukleáris fegyver, energiája atommag-átalakulásból származik. Rendkívüli ereje van, egyetlen atombomba képes elpusztítani egy egész várost. Az Egyesült Államokban Los Alamosban fejlesztette ki egy kutatócsoport a Manhattan-terv keretében. A Manhattan-terv Szilárd Leó kezdeményezésére indult 1939-ben. A kutatócsoport vezetője Robert Oppenheimer volt. A munkában amerikai, olasz és angol tudósok mellett Teller Ede és Neumann János is részt vett. Az első atombombát 1945. július 16-án robbantották föl az új-mexikói Alamogordo melletti telepen. A kísérleti robbantásokon kívül eddig kétszer használtak nukleáris fegyvert: a II. világháborúban az Egyesült Államok dobta le két japán városra, 1946. augusztus 6-án Hirosimára, augusztus 9-én pedig Nagaszakira. A II. világháború

után megindult a fegyverkezési verseny. Először a Szovjetunió tett szert nukleáris fegyverre. Első robbantása 1949. augusztus 29-én egy kazahsztáni kísérleti telepen történt. A 1960-as évek során még 3 állam tett szert nukleáris fegyverre: Franciaország, Nagy-Britannia és Kína. Már ekkor erősödni kezdtek a nukleáris fegyvereket ellenző mozgalmak. Ennek eredményeképpen 1963-ban Anglia, az USA és a Szovjetunió aláírta a részleges atomcsendegyezményt, ami tiltja a légköri, víz alatti és világűri robbantásokat. 1968-ban Nagy-Britannia, az USA, Kína, Franciaország és a Szovjetunió aláírták az atomsorompó-egyezményt, mely szerint az aláírók segítik egymást az atomenergia békés hasznosításában, és nem támogatják a nukleáris fegyverrel nem rendelkező államokat azoknak megszerzésében. Az aláírók engedélyezik a Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnek, hogy nukleáris berendezéseiket ellenőrizze. 1970-ig 187 ország írta alá az egyezményt, viszont Kuba, India, Izrael és Pakisztán elutasította. India és Pakisztán időközben nukleáris fegyverre tettek szert. A teljes körű atomcsend-egyezményt, amely megtilt mindennemű kísérleti robbantást, 1996 óta 166 állam, közöttük az 5 atomnagyhatalom írta alá.

autónyeremény-betét Betétnek nevezik a banknál kamat elérése érdekében számlán elhelyezett pénzösszeget. A takarékbetét lehet látra szóló, lekötéses. Vannak még úgynevezett nyereménybetétkönyvek is (ilyen volt az autónyeremény-betétkönyv), amelyre nem fizetnek kamatot, hanem időközönként nyereménytárgyakat sorsolnak ki a betétesek között. Igen népszerű formának bizonyult a hatvanas-hetvenes években, amikor az autókat kiutalásra lehetett kapni és éveket kellett várni a járműre. Az autónyereményt, ha kihúzták, azonnal kocsira lehetett váltani. 2006-ban még voltak az OTP-nél ilyen ki nem váltott takarékkönyvek, és ma is létezik ez a megtakarítási forma.

Autopress A korábban legelterjedtebb kávéfőzővel napjainkban is találkozhatunk pl. portásfülkék eldugott sarkaiban vagy taxis diszpécserirodák asztalain. Széles körű elterjedését az tette lehetővé, hogy elődjével (az úgynevezett „kotyogóval") szemben ez a kávéfőző nem gázzal, hanem villamos energiával működött. Igaz, a tetőt leszorító kengyel időnként kilazult, ilyenkor az

alumíniumtető rakétaként süvöltött a konyhákon át, ennek ellenére kiváló kávét főzött.

ÁVO l. Államvédelmi Hatóság

Azé a föld, aki megműveli A földreform után igen jelentős jelszó volt, 1945-ben a birtokviszonyok visszaállításának kizárását jelentette. A későbbiekben ezt a Rákosi sürgette kollektivizálás idejére is átmentették, de itt a tulajdonnak már a közöst, a szövetkezetet fogadták el. Érdekes volt 1968-ban, a gazdasági reform idején Liska Tibor közgazdász-tudós kiegészítése: „Azé a föld, aki a legjobban műveli meg." A hajdani politikai jelszó tovább él, 1994-ben a Magyar Szocialista Párt választási jelszavai között is szerepelt így: „A föld ezután is azé, aki megműveli."

B

babkávé A kávécserje termése. A kávébab hosszú idő óta teszi boldogabbá az embereket. Magyarországon a háború idején nehezen lehetett hozzájutni, ebben az időben elsősorban dunai hajójáratok pincérei csempészték az országba. A háborút követően elsőként „Az amerikai nép ajándéka" felirattal ellátott zsákokban jött pörköletlen kávé. Az ötvenes évektől a magyar boltokban igen kevés pörköletlen, majd pörkölt áru jelent meg, a minőséget jelzi, hogy a csomagok felirata BB, CCC volt. Az ötvenes évek végén jelentek meg a dél-amerikai fajták, így például az Amigo, később a Café do Brasil. A frissen pörkölt és őrölt kávé minősége semmihez nem hasonlítható, igaz, időigényesebb az elkészítése. A szemes kávé forgalma aztán rohamosan csökkent, elterjedt a vákuumos formában csomagolt őrölt áru, ma elvétve kapható szemes kávé, csak a ma is otthon pörkölők keresik és vásárolják.

badge (ejtsd: bedzs) Kitűző, amely az 1960-as években jött divatba. Akkor a badge-nek politikai jelentősége volt, hiszen feliratai a háborúval szemben a szeretkezést, a vietnami háború elleni fellépést sürgették, de voltak környezetvédelmi és maoista szövegűek is. Ifjúsági találkozókon csereeszköznek számítottak. Az 1968-as diáklázadás idején volt a fénykora, de máig léteznek, iparág foglalkozik készítésükkel, más tartalommal, de a régi színes, figyelemfelkeltő formában.

bajszos püspök l. Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH)

bakelit hanglemez Az első, ténylegesen működő hangrögzítő és visszajátszó szerkezetet, a fonográfot, 1877 decemberében hozta létre Thomas Alva Edison. Egy hengerre feszített lágy ónfóliára rögzítette a hangot tű, membrán és egy hangfelfogó tölcsér

segítségével. A fonográf megjelenése után 10 évvel, 1887. szeptember 26-án kapott szabadalmat a gramofon nevű készülékre Emil Berliner német feltaláló. A gramofon egy korong felületén létrehozott spirálmeneten rögzíti a hangot. A korong formájú hanghordozók – a lemezek – könnyen tárolhatók, a fonográfhengerekhez képest kevesebb helyet foglalnak. 1904-ben vezették be a mindkét oldalán lejátszható hanglemezt. Hosszú kutatás után Berliner rátalált a sellakra, ami egy trópusi vidéken élő levéltetű elgyantásodott váladéka, melyet tisztítva hoznak forgalomba. Ez kellően puha volt a préseléshez, olcsó és jó minőségű hanglemezek voltak készíthetők belőle, ezért a sellak mindenütt felváltotta a cinklemezt és a keménygumit. A műanyagok forgalomba hozásáig nem is akadt ennek az anyagnak vetélytársa a hanglemezgyártásban. A 33 ⅓ fordulatszámú, hosszú játékidejű lemezeket végül a CBS dolgozta ki és értékesítette, először 1948-ban. A sztereó hanglemezeket 1958-ban kezdték forgalmazni. A mai DJ-k véleménye szerint az igazi hangulatot ezek az úgynevezett bakelit lemezek adják. A legtöbb gyűjtő egyetért azzal, hogy a zene bakeliten az igazi. A felvétel pici alapzaja, a lemezjátszó tűjének sercegése sajátos hangzást eredményez, amely a „steril" CD-ről hiányzik. Ennek a szemléletnek köszönhető, hogy még ma is adnak ki bakeliteket. Igaz, Magyarországon évente alig egykétezer példány kel el belőlük, amelyet a gyűjtők mellett elsősorban a DJ-k vásárolnak (külföldön a slágerlisták első húsz helyezettje biztos, hogy megjelenik maxi bakeliten). Egy igazi lemezlovas ugyanis csak bakelitről szolgáltatja a zenét, mert CD-ről nem vagy legalábbis nem ugyanúgy lehet keverni a dalokat.

Bambi Szintetikus narancs, málna, citrom ízesítővel készült magyar üdítőital, amit csatos üvegben árultak. A „Jaj úgy élvezem én a strandot [...] És még Bambi is kapható" szövegű dal állított maradandó emléket az egészségtelen és műízű, mégis sokak által kedvelt italnak, ami 1967 után átadta helyét a kóláknak. Feltámasztásával megpróbálkoztak 2001-ben, de sikertelenül.

banánszoknya Az erotikus vonalvezetésű, a csípőt kiemelő szoknya azért lett népszerű, mert karcsúsított. Az alján lévő fodrozott rész és a testvonalat hangsúlyozó szabás a hetvenes évek

igazi slágere lett. Lényegében az egykori afrikai női öltözékek modernizált formája volt, kiváltképpen pörgős tánc alkalmával növelte az érdeklődést.

Barátság-vonat A Magyar–Szovjet Baráti Társaság rendszeresen szervezett moszkvai utakat, amelyekre azokat az aktivistákat, a párt szimpatizánsait, a barátsági mozgalom híveit, az ifjúsági tagozat képviselőit vitték el, akik munkájukkal és magatartásukkal ezt megérdemelték. Számukra a szovjet fővárosban elsősorban politikai töltésű programokat, találkozókat szerveztek, üzemeket, városrészeket látogattak, felkeresték a Lenin-mauzóleumot. Az út alkalmat adott arra, hogy a kiutazók vásároljanak is, így igen sok porszívó, zsebrádió, szamovár került az országba. Az ilyen vonatokhoz hasonló, csak más összetételű utasokkal indultak békevonatok a Hazafias Népfront és ifjúsági vonatok a KISZ szervezésében.

bárca 1950-ig, amikor bezárták Magyarországon a nyilvánosházakat (l. ott), az ott működő hölgyek úgynevezett bárcát kaptak, ami működési engedély volt. Ez tartalmazta a hatósági engedélyezést, ami az egészségügyi ellenőrzéseken alapult. Nem tévesztendő össze a vasúti bárcával, ami nem más, mint az áru kísérő okmánya.

barisnya Orosz szó, a kisasszony, lány megfelelője. A szovjet hadseregben szolgáló katonanőket nevezték így a magyarok. Versike is született az arányos testalkatú, termetes nők jellemzésére: „Elöl tőgye, hátul völgye, lábán nincsen harisnya, ez a ruszki barisnya".

Bástya l. ÉDOSZ, Bástya és Dózsa

batyuzás A batyuzás a magyar nyelvterület északi részén az emberi erővel történő teherhordás uralkodó módja. Ismeretlen a Dunántúl és Erdély túlnyomó részén, az északi peremektől eltekintve az Alföldön is csak szórványosan mutatható ki. A batyuzás a nők hagyományos teherhordó módja. A fogalom azonban az 1945–46-os esztendőben változott: batyuzásnak nevezték

a cserekereskedelmet, ami a falu és a város között zajlott. A Vál község történetét feldolgozó falutörténet így emlékezik meg erről: „Megkezdődött a batyuzás Budapestre. A fővárosban ebben az időben mindent el lehetett adni."

BBC 1939. szeptember 5-én szólalt meg először magyarul a BBC az éterben. A Sztálin- és Rákosi-korszak éveiben a BBC magyar osztálya már igen jeles újságírógárdával büszkélkedhetett. Az osztályt Rentoul Ferenc vezette, a munkatársak között volt Mikes György, aztán Tábori György, Katona Pál, Urbán György, Kanócz István majd az Olaszországból érkezett Cs. Szabó László. A háború idején az egyetlen olyan rádió volt, amely tárgyilagosan és torzítás nélkül közölte a frontеseményeket is. Az 1956-os forradalom (l. ötvenhatos forradalom) idején a BBC nem igyekezett hiú ábrándokat ébreszteni egy esetleges nyugati fegyveres segítségről. A forradalom leverése után igen sok, irodalomhoz, újságíráshoz értő emberrel gazdagodott a BBC magyar adása. Munkatárs lett többek között Határ Győző. A 66 évig tartó munka 2005-ben ért végett a BBC Világszolgálatának átszervezése következtében. A BBC magyar adása 2005. december 31-én sugározta utolsó műsorát Londonból.

BCG-oltás A **B**acillus **C**almette–**G**uérin elnevezés rövidítése; a két francia kutató által kitenyésztett kórokozó fertőzőképes, de annyira le van gyengítve, hogy csak védettséget hoz létre a vele való fertőződés, betegséget nem. A BCG-oltást a kisbaba, születése után, még a kórházban megkapja. Ez tuberkulózistól véd. A háborút követő időben a tbc népbetegséggé vált, az oltás jelentősége felmérhetetlen volt.

Beatles A beat szó, ami ütést jelent, adta meg a rockzene karakterét. A beat szó a dzsesszzenében eredetileg az ütőhangszerek folyamatos és egyenletes hangsúlyozású megszólaltatását jelenti. Új jelentését akkor kapta, amikor megalakult a Beatlesnek nevezett együttes, Liverpoolban, Angliában. Az együttes forradalmat jelentett, korszakot neveztek el róluk. A tagok, John Lennon, Paul McCartney, George Harrison és Ringo Starr, stílusukkal, dalaikkal meghódították a világot, több mint egymilliárd lemezt adtak el. Az angol királynő lovaggá ütötte őket. Zenéjük klasszikussá vált.

bebop A világháborút követően Magyarországon új életérzést közvetített a harlemi afroamerikai muzsikusok által kiteljesített bebop stílus. Ez a jelentős dzsessz irányzat rögtönzésekre, szólószerű játékmódra épül, fokozódó feszültséget közvetít, nagy helyet kap benne az afrikai dobzene.

Bedeco „Bedeco kakaóval instant granulálok, az ifjú párocskának szívből gratulálok!" Így hirdette egy mondóka az első magyar kakaó granulátumot, amely szép, sárga műanyag dobozban került piacra a hetvenes években. Különböző privatizációs fordulatok után újjászervezték, ismét termelik.

begyűjtés A kommunista idők legbrutálisabb gazdasági intézkedése a kötelező beszolgáltatás (l. beszolgáltatás) volt az ötvenes években. (Előzménye, a háborús beszolgáltatás 1940–41-ben kezdődött.) Részletes gabona-bejelentőlapot kellett beadni, melyen közölték a hatósággal a termett gabonamennyiséget. Már ekkor is volt hús- és tojásbeadási kötelezettség. 1948-tól azonban a kuláküldözés egyik módszere lett a törvénytelenül kivetett beszolgáltatási rendszer. Úgy akarták a kulákokat (l. ott) teljesen ellehetetleníteni, hogy a termények és jószágok olyan jelentős részét kellett beszolgáltatni, hogy nekik alig maradt valami. Lényegében ekkor seperték le a padlásokat, vitték el még azt is, ami a család létéhez nélkülözhetetlen volt. Az egyik legszebb irodalmi leírása a kegyetlen rendnek Végh Antal Anna feketében című novellája. Ezrek haltak bele az erőszakos begyűjtésbe, a lelki terhekbe, a nélkülözésekbe. A lényeget így fogalmazta meg Rákosi Mátyás a túrkevei parasztoknak mondott beszédében: „A szocializmus nem azt jelenti, hogy mindent magunk eszünk meg. Népnevelőink jó munkája, példamutatása szükséges ahhoz, hogy dolgozó népünk magáévá tegye a begyűjtési rendelet gyors végrehajtását." Voltak lelkesítő mondókák a begyűjtéssel kapcsolatban, amikor azt kiabálták: „Élenjáró dolgozónak élen tojik tyúkja!"

békegalamb „Picasso egyetlen ecsetlendülettel megrajzolt békegalambja többet elmond a galamb lényegéről, mint bármelyik természetfotó, ezért válhatott szimbólummá" – mondta az eredeti új nemzeti színház tervezője, Bán Ferenc Kossuth- és Ybl-díjas

kiváló magyar építőművész. A nagy spanyol festőművész 1962-ben készült rajza, melyen a béke hófehére dominál, eszmeileg tökéletesen illeszkedik Picasso háborúellenes megnyilatkozásához, melynek főműve a Guernica. A galamb a békemozgalom jelképe lett.

békeharc Egyike annak a tucatnyi béke- előtagú összetett szónak amely a politikai szándék szerint a béke fogalmának túlhangsúlyozásával igyekezett a kommunista hatalmakat érzelmileg is szembeállítani a háborúval fenyegető imperializmussal. A kor terminológiájának megfelelően a békéért harcot hirdettek, ami önmagában hordja az ellentmondást. A kommunista rendszerek ezzel lénygében a saját agresszivitásukat igyekeztek ellensúlyozni. A békealáírás, békebizottság, békedíj, békefront, békegyűlés, békeharc, békeharcos, békeív, békekongresszus, békekölcsön (l. ott), békeküldött, békemenet, békemozgalom, békenap, békepap (l. ott) a politikai szótár fontos kifejezései voltak, alkalmasnak bizonyultak bizonyos esetekben a pártpolitika iránt nem érdeklődők aktivizálására is.

békekölcsön A magyar állam 1949-ben úgynevezett tervkölcsönkötvényt bocsátott ki. Ennek közgazdasági hátterében nem a hosszú lejáratú hitel megszerzése, a gazdaság fejlesztése állt, hanem a készpénznek a forgalomból való kivonásával a vásárlóerő csökkentése, a csekélyke árualap védelme. Természetesen nem maradhatott el a kor „követelményei" szerint megfogalmazott buzdítás, politikai frázis sem: „Csapás az imperialistákra!" A kötvények kibocsátásának céljával a lakosság nem tudott azonosulni, ezért gyakorlatilag csak a kötelező jegyzés hozhatta meg a várt „eredményt". 1950-ben újabb kötvényt bocsátottak ki, 750 millió forint értékben. Ezt az összeget a jegyzés során a „dolgozó nép" – a szorgos „békekölcsön-felelősök" munkája eredményeképp – mintegy harmadával megtoldotta. E békekölcsönkötvény célja valójában ugyanaz volt, mint a tervkölcsönkötvényé. A hirdetmények és a szónokok azonban így fogalmaztak: célja „a béke megóvása, az egyre fenyegető imperialista veszély elhárítása". A kötvényjegyzésre kényszerítő eszközök egész tárházát vetették be. Folyamatos jelszó volt: „A haza javára, a magad hasznára, jegyezz békekölcsönt!" A némileg pikírt kölcsönt jegyeztetők körében azonban ennek epés változata is megszületett: „A haza javára, a magad hasznára, az Isten szerelmére jegyezz már békekölcsönt!" A jegyzésekről a munkáltató nyilvántartást vezetett, a megfelelő összeget levonta a dolgozó béréből és átutalta az OTP-nek. A visszafizetésre 10 éves időtartamot határoztak meg, ám a törlesztések csak az 1970-es évek elején fejeződtek be.

békepap A papi békemozgalomba meggyőző szavakkal hívták a lelkészeket a megbízott papok, ávósok, titkosrendőrök, párttagok. Ezt természetesen sok pap akarta. És néhányan nem vették észre, hogy valójában a párt saját eszközeivé, s a püspökökkel való egység megbontóivá akarja tenni őket. Az Állami Egyházügyi Hivatal (l. ott) 1951-től minden vezető egyházi posztra (a püspökök mellé, az egyházmegyei vezetésbe) a maga által megbízhatónak ítélt békepapokat helyeztetett. A békepapok hűen szolgálták az államot, megbízóikat, nem kis zavart keltve az egyházon belül. A hazai békepapság az '50-es években valóban megosztotta az egyházat, elbizonytalanította a püspököket; rontotta az egyház hitelét hívők és nem hívők előtt. Azt szokták mondani a mozgalom tagjairól: egyik részük zsarolhatósága miatt kezdett kollaborálni az állammal, mert erkölcsi, politikai vagy egyéb vétkek terhelték. Másokat az előmenetel vagy a hatalom csapdájával „fogtak meg". Ismét mások azért kerültek kapcsolatba a mozgalommal, mert ezáltal remélték, hogy így jobb feltételeket biztosíthatnak a papi-lelkipásztori munkához.

bekiáltó Az 1950-es esztendőkben egyre jobban elterjedtek azok a műlelkesedést gerjesztő bekiabálások, melyek egy-egy választásinak mondott gyűlést, politikai szervezetet voltak hivatva dicsérni. Ezek hivatásos rigmusszerzők munkái voltak, amiket a Köszöntők és bosszantók című könyvben 1954-ben meg is jelentetett Debrecenben a megyei tanács népművelési osztálya. Néhány idézet:
„Győzedelme Népfront listán, Képviselőnk Szabó István."
„Éljen írónk Veres Péter, Együtt harcol, küzd a néppel."
„A mi jelszónk egyszerű, de harci, Éljen a mi képviselőnk Barczi!"

bélyegpénz l. takarékbélyeg

benzintyúk Az ötvenes években és az után, amikor a motorkerékpár tömegesen divatba jött, és a piacot a Csepel gyártmányai uralták, akkor született ez a kifejezés. Azokat a hölgyeket nevezték így, akik a motorkerékpár pótülésén utaztak, és akik – a kabarétréfa szerint – Lepsénynél még megvoltak.

berakókönyv A háborút követően minden korábbit túlszárnyaló módon lendült fel Magyarországon a bélyeggyűjtés. Értékmentés, befektetés és képzeletbeli utazás volt ez sokaknak, de gyermekek és fiatalok számára történelmi, földrajzi kaland. A drága bélyegalbumok helyett a kezdők – de a haladók jó része is – úgynevezett berakókönyvben helyezte el kincseit. Ezek A/5 és A/4-es méretű könyvek voltak, félkemény karton oldalakkal, melyeken átlátszó papírcsíkok futottak, ezek mögé lehetett berakni a bélyeget.

BESZKÁRT A budapesti közlekedési cégek névváltozásait ugyanolyan nehéz nyomon követni, mint a járművek színét. A kezdetek a lóvasúthoz nyúlnak vissza, a Budai és a Pesti Közúti Vaspálya Társasághoz (BKVT és PKVT), melyek kocsijai zöld, illetve barna színekben pompáztak. A társaságok egyesítése után Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (eleinte BpKVT, majd csak simán BKVT) néven működött a cég. 1923–24-ben alakult meg a BSZKRT, átvette a jogelőd vállalatok pálya- és járműállagát, s ezzel nagyszabású rekonstrukció és hálózategységesítés kezdődött. Az 1930-as évek elején került sor a főváros közlekedésében az egységes irányítás bevezetésére. 1949-ben a BSZKRT-ot megszüntették, majd pedig Budapest Székesfővárosi Közlekedési Vállalat, ezt követően a Fővárosi Villamosvasút (FVV) következett és többszöri átszervezés nyomán 1968-ban alakult meg a Budapesti Közlekedési Vállalat (BKV). Hozzá csatolták a METRO-t is, amelynek első szakasza 1970-ben nyílt meg. Ehhez még annyit: a villamos sárga, a busz kék, a troli piros, a metró zöld.

beszolgáltatás A háborús viszonyok között kialakított beszolgáltatási rendszert a háború végeztével sem törölték el az országban. A beszolgáltatás lényegében kötelező terménybeadást jelentett, amely után a beadók csak minimális, a piaci árnál lényegesen

kevesebb ellentételezést kaptak. 1946-tól minden egy hold szántó- vagy fél hold szőlőterületnél nagyobb területen gazdálkodó személy köteles volt beszolgáltatást teljesíteni. Ennek keretében gabonát, burgonyát, olajos magvakat és élőállatot kellett beadni. Minden tehéntartó köteles volt tejet beszolgáltatni. Aki kötelezettségét nem teljesítette, attól a minisztérium saját háztartási szükségletére való tekintet nélkül elrendelhette a terményelkobzást („padláslesöprés"). 1947-től előbb a sertéssel rendelkezőket, majd a kuláknak minősítetteket zsírbeszolgáltatásra kötelezték. 1948-tól gabonából, olajos magvakból a teljes terményfelesleg kötelező beszolgáltatását írták elő. Terményben kellett fizetni az 1948-ban bevezetett mezőgazdaság-fejlesztési járulékot (a „kulákadót") is, ezzel tovább nőtt a beszolgáltatás mértéke. A parasztság terhei a háború előttinek a többszörösére növekedtek. Ezt a rendszert a Nagy Imre-féle 1953-as reform törölte el.

bevásárlóturizmus A szocialista táborból a magyarok utazhattak a legszabadabban, a kormány gyakorlatilag elősegítette az úgynevezett „magánimportot". Az első időkben az orkánkabát, a nejlonharisnya, az AMO szappan volt a fő cikk. A bevásárlóturizmus eme különös formája azt is jelentette, hogy a magyarok, főként Ausztriában, beszerezték egy komplett számítógép összes alkatrészét, majd hazatérve állami vállalatoknak vagy számítástechnikára szakosodott használtcikk-kereskedőknek adták el az árut. 1988. november 7-én volt utoljára a nagy októberi szocialista forradalom évfordulója munkaszüneti nap Magyarországon. Körülbelül egymillió magyar állampolgár, a teljes népesség tíz százaléka azzal töltötte e jeles napot, hogy nyugati háztartási cikkekre vadászott a szomszédos Ausztriában. A jelenséget Gorenje-turizmusnak is nevezték, hiszen ezekben a hetekben és hónapokban ilyen gyártmányú hűtőkkel lepték el az országot a turisták. A valutakeret felhasználása mellett ekkor már a szabad piacon beszerzett márka, dollár is elérhető volt az utazóknak. A felvásárlási láz minden idők egyik leglátványosabb középeurópai közlekedési dugóját idézte elő.

Big Band A Big Band alapvetően egy fölállást jelent: legalább 4 trombita, 4 harsona, 2 alt szaxofon, 2 tenor szaxofon, 1 bariton

szaxofon, a szaxofonokhoz még jöhet klarinét is, 1 basszus (basszusgitár vagy bőgő), 1 gitár, 1 zongora, ütős és esetleg egy énekes. De nagyobb Big Bandeknél, akik sokszor már zenekarnak nevezik magukat, lehet: hegedűkar, fuvola, kürt és vokalisták is. A Big Band tulajdonképpen egy afféle tánczenekarrá csökkent szimfonikus zenekar, a Jazz Band és a táncegyüttesek keveréke. A tánc ritmusossága s a dzsesszes hangzások alkotják. A szving a Big Bandek erőssége volt és marad. Az ismert, világhírű együttesekből néhány: Count Basie, Duke Ellington, Benny Goodman, Woody Herman, és már sokkal korszerűbb hangzású együttesek megjelenése, mint éppen Oliver Nelson zenekara volt, olyan szólistákkal, mint Phil Woods vagy Thad Jones. Ismert magyar együttesek a Magyar Rádió zenekara, a Budapest Big Band, a Budapest Jazz Orchestra, a határőrség Big Band-je.

bikini Korallzátony a Marshall-szigetek között, ahol az amerikaiak atombombát robbantottak 1946-ban. A kísérlettel kapcsolatban abban az időben egy félreérthetetlen politikai indíttatású, a kor hangulatát kifejező mondóka is született:

„Leesett egy atombomba Bikinibe',
Ezer fokra hevült fel a tenger vize,
Ezer hajó a levegőbe repült,
Moszkva szerint a kísérlet nem sikerült."

Volt olyan vélekedés, hogy a bikini elnevezésű fürdőruha olyan hatást gyakorol az erősebbik nemre, ami csak az atomrobbanáshoz hasonlítható. Tudni kell ugyanakkor, hogy a névben a „bi" nem a fürdőruha két részére utal, hanem a sziget földrajzi nevéből eredő ruhanév része. Idővel teret hódított a monokini, melyben a mono viszont a fürdőruha egyrészes mivoltára utal.

bizalmi Társadalmi szervezet kisebb egységének (pl. csoportjának) ügyeit intéző választott tisztségviselő. Volt pártbizalmi, szakszervezeti bizalmi, KISZ-bizalmi. Közvetítő, informáló szerepet töltött be, a bizalmiak a dolgozók képviseletét is felvállalták. Ma is vannak ott, ahol szakszervezet működik, párt és más szervezet munkahelyen nem tarthat fenn képviseletet.

B-lista A 20. században először 1922-ben találkozunk a fogalommal. Ekkor 22 ezer köztisztviselő, állami alkalmazott került B-listára, ami egyet jelentett az elbocsátással, szemben azokkal, akik az úgynevezett A-listán voltak. A második világháború után, először 1945-ben, majd 1948-ban, majd 1957-ben alkalmazták. Minden esetben a rendszerrel nem rokonszenvezőket, a politikailag nem megbízhatónak nyilvánítottakat, a kifogásolható származásúakat, elsősorban a közigazgatásban, az állami intézményekben dolgozókat távolították el ilyen listák alapján. A B-listázás nem egy esetben az ügyintézés menetét hiúsította meg.

Boci csoki Napjainkban el sem tudjuk képzelni egy édességbolt kínálatát külföldi csokoládé nélkül. Az elmúlt évtizedekre épp az ellenkezője volt jellemző, csak magyar csokoládét vásárolhatott a „dolgozó". A kor emblematikus édessége a Szerencsi Csokoládégyár Boci csokija több méretben is kapható volt, a középsőt 4 Ft-ért, a legkisebbet pedig 80 fillérért árulták. Ugyancsak a Szerencsi Csokoládégyár terméke volt a „négyes nugát", melynek címkéjén négy mosolygós, nyakkendős kiscica ücsörgött (ára 2 Ft). Az akkori kor „piárosai" a csokoládészeletek címkéit is felhasználták az uralkodó politikai, ideológiai eszmék propagálására és az aktuális „üzenetek" terjesztésére. Így kaphatta a Budapesti Csokoládégyár 80 filléres csokoládéi közül az egyik az Újító szelet, a másik az Inota nevet. Az Inota szeleten vörösesbarna tónusban az Inotai erőmű füstölgő gyárkéményei láthatók a távolban felsejlő nagyfeszültségű villanyoszlop mellett. Az 1 Ft-os „narancsízű csokoládés szelet" az Űrhajós nevet kapta. A Csemege Édesipari Gyár szintén 1 Ft-os Úttörő vasút csokiján egyenruhás, copfos úttörő leány felemelt zöld jelzőtárcsájával ad szabad utat a kisvasútnak. Ismerve az akkori mérhetetlen telefonhiányt, a Budapesti Keksz- és Ostyagyár piros színű Marika és kék színű Bandi csokiszeletein biztos sokan vágyakozva nézték a két napozóba öltöztetett vidám kisgyermek önfeledt telefonálását. Minőséget képviseltek a Budapesti Csokoládégyárnak, neveikben a korhoz nem illő Pompadour szeletei, melyeket méregzöld színű címkével „mogyorós" és kopott lilás címkével „kakaós" ízesítéssel árultak 1 Ft 70 fillérért. A kor csokikedvelői a kifli alakú, sárga pudingszerű anyaggal töltött „Banán" szelet mellett választhatták csemegének

a mini, 30 filléres, kocka alakú, pirosas borítójú Balaton szeletet vagy az ugyancsak kicsinyke kocka alakú Mecseket, amelyen egy félénk őzike nézi a zöld Mecsek hegység lankáit.

bocipulman A háborút követően a MÁV a szárnyvonalokon sokfelé olyan kocsikat közlekedtetett, amelyek lényegében egyszerű marhavagonok voltak. Berendezésük: egymással szemben elhelyezett padok és egy vaskályha.

bolsevik Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt forradalmi (kommunista) szárnyának, illetve tagjainak elnevezése az orosz bolsinsztvo, többség jelentésű szóból. A párt 1903-as kongresszusán, Londonban, a szervezeti szabályzatról tartott vitában a forradalmi irányvonal képviselői, a bolsevikok Lenin vezetésével többségi támogatást kaptak a kisebbségben maradt mensevikek (jelentése: kisebbség) platformjával szemben. A bolsevik szó 1918 és 1952 között az orosz-szovjet kommunista párt hivatalos nevének része, SZK(b)P; a bolsevizmus pedig a marxizmus-leninizmus elmélete, és a kommunista pártok által alkalmazott gyakorlata egészen a második világháborúig. Mai szóhasználatban Magyarországon a rendszerváltás előtti időkben az MSZMP-t támogatókat, marxistákat, pártfeladatokat ellátókat nevezték epésen bolseviknak.

borotvakés Borotvakést már ókori leletek között is fedeztek fel, Angliában a Római Birodalom katonai táborhelyének feltárásakor találtak míves nyelet. Kétezer éves feljegyzések szerint igen drága kellék volt, több mint két ásó áráért adtak egy borotvát. A kést és a szappantartót kiegészítette az ajtófélfára akasztott szíj, a korong borotvaszappan-tartó a szappannal, a pamacs, a timsó. Fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Európai Szén- és Acélközösség az ötvenes-hatvanas években a fémáruk gyártási listáján a 286. szám alatt szerepelteti a borotvakést. Ez érthető, mert a kissé hajlott, különleges kialakítású penge a legfinomabb acélból készült. Nyelét csontból, faragással díszített fából, gyöngyházból alakították ki. A magyar pásztorművészet nagyon szép része a borotvakés nyelének megmunkálása, a borotválkozó tükör keretének megalkotása. A borotvapenge és a villanyborotva után

a késes borotválkozás visszaszorult, az AIDS miatt a fodrászok legnagyobb része nem használja a kést.

bögrecsárda Sajátos magyar italmérés. Illegális, házaknál, saját termésű vagy készítésű italokból mindenféle edényben, így bögrében is kiszolgálják a kora reggeli vagy a nap bármely szakában bekopogó vevőt. Elsősorban falvakban találkozunk ilyenekkel. Hitelben is árusítanak, így a pillanatnyi pénzzavar sem gátja a féldecik vagy decik bekapásának. Hivatalból üldözik.

brigád Valamikor a nagyobb katonai egységet nevezték így. Jelentése azonban a szocializmus idején megváltozott, a munkacsapatokat nevezték brigádnak, munkabrigádnak. Ilyen értelmű használata 1946-ban bukkan fel.

brojlercsirke Igen felkapott terméknév lett már a hatvanas évek elején. A brojler angol eredetű szó, to broil annyit tesz sütni, grillezni. Az elnevezés mégis bolgár, mert 1961-ben a bolgár Tolbuchin város csirkeüzemében úgy döntöttek, hogy a tízhetes, hizlalt, 1,5 kilós csirkéket nem az ismeretlen bolgár pile, hanem brojleri néven szállítják a nyugati piacokra. Ettől kezdve nevezik így az ilyen szárnyasokat előállító üzemeket, gazdaságokat is. A brojlercsirke karrierje azóta is tart.

brosúra A francia brochure szóból származik német közvetítéssel. A szó az 1700-as évek vége óta ismert. Már Kazinczy Ferenc is használta. 1945 után ez a szó is, mint számos társa, jelentésszűkülésen esett át, s csupán politikai brosúrát jelentett: „Rövid, politikai tartalmú kiadvány" – mondja a Magyar értelmező kéziszótár. A szemináriumi útmutatóként megjelent brosúra a legfrissebb politikai irányvonalat tartalmazta. Ebből keletkezett a mondás: *el van maradva egy brosúrával*, tehát az illető nincs a szükséges információk birtokában. A száraz, unalmas stílusban íródott szövegekre mondják: brosúraízű.

bruttósítás Ismeretlen szó volt 1987-ig, amikor az új adózási rend lépett érvénybe Magyarországon. Az egész bruttósításnak az volt a lényege, hogy a bér, a fizetés összegét az adóval megnövelték,

úgy, hogy a dolgozónak ténylegesen kifizetett jövedelem ne legyen kisebb mint előtte volt. A régi rendszerben ezt egyszerűen az állam magánál tartotta, és felhasználta. Azt is mondták, hogy a személyi jövedelemadó bevezetése a bevallási kötelezettség révén lehetőséget ad a láthatatlan jövedelmek megfogására, megadóztatására. Aztán sok egyéb mellett azzal is érveltek, hogy a nyugati fejlett országok adórendszeréhez való közelítés egyben a fejlett országokhoz való közelítést, a fejlett világra való gazdasági nyitást is elősegíti.

buci Apró, kerek, vizes tésztából készült, vágott péksütemény. Előnye volt, hogy minőségét másnap is megőrizte. Ma magvas változataival kísérleteznek.

Buga doktor (dr. Buga László) Budapesten született 1907-ben, itt végezte orvosi tanulmányait is, majd évtizedekig dolgozott vidéken. Orvos volt és író, novellákkal, versekkel is jelentkezett. Magát azonban az egyik költeményében így írta le:

Talpam alatt gödör, hónom alatt árok,
Felém se köpnek az egészségkirályok!
Gyalogutak körül a bánatok nagyok,
Azok közt kóborló gyalogdoktor vagyok.

Ismertségét a rádió révén szerezte. 1950-től 1975-ig a Magyar Rádióban rendszeresen adott orvosi tanácsokat. A gyakorló doktor a nemzet orvosává lett, fogalommá, mondhatnók intézménnyé vált. Tucatnyi könyve is jelzi, vérbeli ismeretterjesztő volt. Munkásságát a mai napig nemzedékek emlegetik.

búgócsiga A hatvanas évek népszerű játéka. Ez pörgetve búgó hangot adó, színes pörgettyűszerű szerkezet volt. A belül üres játék kihúzható nyéllel volt mozgásba hozható, kecsesen vándorolt, színes tarkaságot mutatva, a lakásban ide-oda, amíg a lendülete tartott.

Bulányi György A vallási kisközösségi mozgalmak kialakulása a második világháború után kezdődött, amikor a katolikus egyház már csupán a templomokban kapott életteret, az egyház tevékenységét pedig a szertartásokra korlátozták. Az alakuló kisközösségiek mindezt kritikusan szemlélték, találkozókat, lelkigyakorlatokat, táborokat szerveztek a templomok falain kívül is. A katolikus egyházban szerveződött kisközösségi mozgalmak között a Regnum Marianum és a Focolare-mozgalom mellett jelentős volt a Bulányi György piarista atya által 1945-ben alapított Bokor mozgalom. A mozgalmat megtörte az 1952-es letartóztatási hullám. Börtönbe került Bulányival együtt sok csoportmunkát végző pap, szerzetes és civil. Bulányira halálbüntetést kért az ügyész, illegális államellenes szervezkedésért, majd életfogytig tartó börtönbüntetést kapott. Ebből közel tíz évet ült le 1956 előtt és után, két részletben, 1960-ban szabadult. Miután a Bokor bázisközösség tagjai az ÁEH Bulányinak küldött üzenete ellenére sem hagytak fel a katonai szolgálat megtagadásával, 1982 márciusában a Magyar Katolikus Püspöki Kar is elítélte a páter tanait és eltiltotta őt a nyilvános misézéstől. Hosszas egyházjogi procedúrát követően végül 1997-ben rehabilitálta a katolikus vezetés.

bundabugyi Meleg női alsónemű, mely pamutból készült, kívül selymes, belül enyhén bolyhos. A hideg elleni védelemre alakították ki, színe rendszerint rózsaszín. Eredetije Üzbegisztánban volt található, ahol a nők bugyiját belül prémmel bélelték a fagy ellen. Ezt 2005-ben az ottani kormány betiltotta. A bundabugyi férfi változata a tundrabugyi, ami lényegében a hagyományos jéger első melegebb változata.

burzsuj A munkásmozgalom terminológiájában jelenik meg a szó pejoratív értelemben. A francia bourgois (burzsoá) polgár jelentésű szóra vezethető vissza. A burzsoázia tagja a burzsoá, a kizsákmányoló osztály tagja, ezért a proletariátus ellensége – így okoskodik a marxizmus–leninizmus elméleti kimunkálója. A szó ilyen értelemben a 19. század óta használatos. A magyar kommunisták a második világháború után a magyar politikai szóhasználatba is behozták. A burzsuj alak az oroszból való, s 1919-től adatolható a magyar nyelvben.

C

C-bizalmas A Magyar Távirati Iroda kapott megbízást arra, hogy folyamatosan készítsen nemzetközi lapszemlét, elsősorban a kapitalista, kismértékben a szocialista országok lapjainak írásaiból, amelyek a nyilvánosság számára nem kívánatosak, de a vezetői réteg tájékoztatásához szükségesek. A kiadvány egyszerű nyomdai eljárással készült, zöld címlapján a piros nagy C és a bizalmas felirat jelezte, hogy nem közforgalomban lévő anyagokról van szó. Kapták ezt a párt országos, városi, megyei vezetői, főszerkesztők, szervek, szervezetek vezetői. A C-bizalmasból olyan eseményekről is értesülni lehetett, melyek a keleti politikai világban tabunak minősültek. Folytatásokban közölte a jugoszláv Milovan Gyilasz Új osztály című funkcionárius-világot bíráló könyvét, a Gulagról (l. ott) szóló híradásokat, a fegyverkezési helyzet érdekességeit.

cekker A bajor-osztrák Zecker, bevásárlótáska, hálószatyor jelentésű szóból származik. Bravúros bevásárlószatyor az ötvenes években a középpontosan szimmetrikus, apró kerek holmi kifordításából hálószerűen felépülő táska. Egyszerre ajánlhat zsebben hordható modellt a háziasszonynak vagy a könyvet cipelő intellektuelnek. Túlszárnyalja az elődeinek számító szalma, spárga, rafia alapanyagú, füles, de nem önmagába visszatérő cekkerféleségeket. Horváth Jenő és Halász Rudolf korabeli slágerében azt dalolta Németh Lehel, hogy a fess pesti nőnek „tele van már a cekkere, de nem derogál" és minden bevásárlás ellenére estére „dáma megint". Uralmának a nejlonszatyrok vetettek véget, melyek a színekkel és ábrákkal újabb őrületet indítottak el.

cenzúra Ha egy alkotást – ez lehet írói, költői, filmes, színházi, újságírói, képzőművészeti, slágerszöveg-írói – a hatalom megbízottai előzetesen ellenőriznek politikai, vallási vagy bármilyen más okból, az a cenzúra. Ez a cenzor által végzett tevékenység a szólás- és véleménynyilvánítás legdurvább megsértése. Antidemokratikus intézmény. Magyarországon a fordulat évét követően a legdurvább politikai és „esztétikai" cenzúra lépett életbe, amely nemcsak a művek átírását rendelhette el, de meggátolta a kommunista eszméktől eltérő, azokat bíráló alkotások, cikkek megjelenését, kiállítások megrendezését, dalok előadását is. A megtorlás lehetett figyelmeztetés, börtönbüntetés, jó esetben szilencium (l. ott). A kemény cenzúra csak a hatvanas években enyhült némileg, de az MSZMP szabta szűk határok között (TTT l. ott). Nem véletlen, hogy kijátszására születtek a volt szocialista országokban a szamizdatok (l. ott), az önkiadású, cenzúramentes kiadványok, művek.

ceruzahosszabbító A ceruza a faragás, hegyezés során egyre rövidebb lett. Olyan kicsivé zsugorodott, hogy még a kis kéz sem tudta fogni. Ilyenkor helyezték bele egy olyan fémből készült, gyűrűvel összeszorítható nyílású, hosszúkás csőbe, ami különböző méretű volt, és hosszabbá tette az irónt. Szegényebb gyermekek nádból is készítettek ilyen alkalmatosságot. Érthető, hiszen a ceruza nem volt túl olcsó.

C-film A hatvanas években elsőként forgalomba hozott fogamzásgátló. Nevének megfelelően filmszerű, spermicid, vagyis spermaölő anyaggal volt bevonva, amit a hüvelybe kellett feltenni. Ez az anyag felhabosodott, és meggátolta a teherbe esést. A ma használatos kúp ennek az utóda.

Che Guevara Az argentin Rosarióban született Ernesto Rafael de la Sarna néven felső középosztálybeli családban. Orvosként végzett, majd utazásai során meglátta a latin-amerikai nyomort. Che Guevara, Fidel Castro barátjaként vett részt a kubai forradalomban 1959 januárjában. 1961-ig Kubában a Nemzeti Bank elnöke, majd iparügyi miniszter volt. Che Guevara 1966-ban Bolíviába ment. A gerillaháborúra vonatkozó elméletével és Kuba felépítését illető elképzeléseivel példaképpé vált a harmadik világ sok forradalmára számára. Karizmatikus egyénisége, lelkes forradalmisága

mitikus személlyé avatta. Amerika, Európa egyetemi ifjúsága körében is sok volt a híve. 1967. október 9-én, a bolíviai La Higuerában a kormánycsapatokkal vívott harcban lelőtték a 39 éves Ernesto Che Guevarát. A guaraní indiánok helyi közössége a mai napig őrzi a falu iskolájánál lelőtt forradalmár emlékét. (Egyes kutatások szerint Che Guevara fogságba esett, az említett falu iskolájában tartották fogva, majd kivégezték.) La Higuera múzeuma fotókiállítással emlékezik rá. 1997-ben hitelesen azonosították Che földi maradványait, melyeket ezután Kubába szállítottak. Emléke és varázsa most, a 21. század elején is él, fiatalokban és idősekben egyaránt.

cigaretta A világháború után a cigarettanevek is megújultak. Az Extra, a Memphis, a Levente, a Honvéd, a Coronitas, a Giubek helyébe lépett a Lánchíd, a Tulipán, a Daru, a Kossuth, a Munkás, az Ötéves Terv, a Hároméves Terv majd csak Terv, a Mátra, a Fecske, a Harmónia, a Sopianae, a Helikon. A többnyire filter nélküli szívnivalók elnevezései így aztán időnként a politikát, máskor a lírát célozták meg. Egyként ártalmasan.

címer Magyarországon az elmúlt hatvan esztendőben igencsak változatos címerek voltak. A háború utolsó évében, a Horthy-korszakban a koronás kiscímer volt használatban. A felszabadulást követően a korona nélküli kiscímert használták. 1949-ben Rákosiék szovjet mintára készítették el a búzakoszorús, vörös csillagos címert, amit 1956-ban a Kossuth-címer váltott fel rövid időre, majd a Kádár-korban búzakoszorús, középen vágott piros-fehér-zöld pajzsos címert kreáltak, ami a rendszerváltásig volt használatos, majd ismét a koronás kiscímer lett hivatalos.

Coca-Cola Szénsavas frissítő üdítőital, amely kokalevél hozzáadásával készül. Magyarországon az ötvenes években az amerikai romlottság szimbóluma volt. Újságcikkek láttak napvilágot arról, hogy miként fetrengenek az amerikai fiatalok a Coca-Cola-mámorban. A házibulikon kezdetben a Coca-Cola volt a „menő ital", a Bogorodcsányiban, a gázvezeték építkezésén dolgozó magyar munkások ezt vitték ajándékba orosz kollégáiknak vagy éppen esküvőre nászajándékként. Hazánkban a Coca-Colát 1967-ben

mutatták be a Budapesti Nemzetközi Vásáron. A pavilon körül olyan tömeg gyűlt össze, hogy ismerkedjék az „amerikai életérzéssel", hogy rendőröket kellett kivezényelni. Ekkor végleg elbúcsúztatták a Bambit, az Almuskát, az Utast, azaz a népszerű, de rossz minőségű hazai üdítőket. A Hungária dalban is emlékezik erre.

Részegítő Coca-Cola-mámor,
Őrületes lázban ég a plázs,
Nyílvesszőjét hova lője Ámor,
Még számára is új ez a szokás.
Elfogyott a kóla, itt a Bambi.
Jó ez a vízparti twistparty.
– Vízparti – vízparti – twistparty – twistparty
Vízparti – twistparty. Jóóó!

COCOM Az angol Coordinating Comittee rövidítése, magyarul Ellenőrző Bizottságot jelent. Az Egyesült Államokban összeállított tilalmi lista volt, amit 1949-ben hoztak létre. Ez a stratégiai termékek kiszállítását volt hivatott meggátolni a szocialista országokba, lényegében 1990-ig volt érvényben. A tiltólista igen nagy mértékben hátráltatta a technikai, műszaki fejlődést Magyarországon is. Igaz, érkeztek nyugati cégektől átkeresztelt, átcímkézett csúcstechnológiai termékek, ezek egy részét a magyar intézetek továbbították a Szovjetunió intézeteihez, akik így jutottak egyes korszerű szoftverekhez, műszerekhez, gépekhez. A magyar technikai fejlődés lassúságához hozzájárult, hogy sok más túlhaladott terméket kellett beszerezni.

Comic's Magyarországon a hatvanas-hetvenes években terjedt el a képregény, mégpedig az amerikai Comic's mintájára. A folyamatos képcsíkokból álló feldolgozott történetek a kezdetben, 1894-ben, kizárólag vidám, derűs históriák voltak. Később önálló műveket és regényfeldolgozásokat készítettek. Így volt évekig téma Tarzan, Vaillant herceg, majd később Garfiel. A magyar képregények számos Jókai-, Rejtő Jenő-, Gárdonyi-művet dolgoztak fel, vagy önálló formában, vagy hetilapokban közölt sorozatok keretében.

Commodore A PC, vagyis a személyi számítógép, a Personal Computer történelme még az 1980-as évek végén kezdődött, a Videoton TV-computer, a Commodore, az XT, és az akkor még méregdrága AT286-os gépek korszakában. A Commodore International a 80-as évek egyik legsikeresebb cége volt. Sikere és népszerűsége mind a mai napig példa (vagy intő példa) a most alakuló cégek számára. A cég úttörő szerepet vállalt az alacsony árfekvésű, vagyis a mindenki számára megfizethető otthoni számítógépek elterjedésében, és nem túlzás kijelenteni, hogy nélküle ma nem itt tartanánk. A cég közel negyed évszázados fennállása alatt több billió dollár értékben forgalmazott számítógépeket a világ minden tájára és szinte minden gépe egy-egy sikertörténet. A Commodore 1984 után az erőszakos üzletpolitika miatt tönkrement, nem volt képes feltámadni.

córesz A háború után terjedt el a magyar nyelvben. A szót a baj, gond, szükség, összevisszaság értelemben használták. Eredete a többes számú jiddis zores alak, melynek forrása a héber zoir kevés, csekély jelentésű szó.

Czája cirkusz A Czája család a 20. század egyik legismertebb cirkuszi famíliája. János mint erőművész tűnt ki, a háború után azonban fia, Czája Mátyás folytatta a szakmát. Amikor a Mindszenti-ügy miatt kizárták a testnevelési főiskoláról 1949-ben, megalakította saját cirkuszát, azzal járta az országot mint légtornász és görög-római stílusú birkózó. Édesapja emléke, aki hatszoros birkózó világbajnok volt, biztosította számára is a nagy közönségérdeklődést. A háború után működő vándorcirkusza minőséget jelentett. Hamar befejezte ezt a pályát, a képzőművészeti főiskolán lett modell. Élete végéig mint tornatanár dolgozott a szentendrei Ferences Gimnáziumban.

Cs

csajka Olyan hordozható, füllel ellátott, étkezésre szolgáló fémedény, amelyet elsősorban a katonaságnál rendszeresítettek. Csajka volt ugyanakkor az a szovjet gyártmányú reprezentációs luxus-személyautó, amely a kelet-európai országokban a párt- és állami vezetőket szállította, legtöbbször lefüggönyözött ablakokkal.

csajkarendszer Az orosz front közeledtekor a magyar propaganda rémhírek sokaságával riogatta a lakosságot. Ezek között szerepelt az, hogy mindenkit kopaszra nyírnak, a templomokból nyilvánosházakat alakítanak, megszüntetik a családi szervezetet, intézetbe kényszerítik a gyermekeket, közös lesz a feleség, közös konyhákban csajkába kap mindenki fejadagot. Csajkarendszernek nevezték a megalakítandó mezőgazdasági szövetkezeteket is, ahol a közös tulajdon mellett a közös étkezés a jellemző. A szó túlélte a kort, a tömegesítés kísérőszava lett.

csasztuska Az orosz népköltészet vidám, lírai hangvételű, tréfás, gunyoros dalformája. Jelentése, tartalma az orosz és a magyar nyelvben is módosult, így nevezték az ismert nóták dallamára énekelt időszerű, improvizált szövegű agitációs rigmusokat az ötvenes években.

CSÉB A hatvanas évek elején bevezetett csoportos élet-, baleset- és egészségügyi biztosítási forma. A kor egyik legjobb plakátján Bíró Ica testhezálló feszes, piros overallban és munkavédelmi sisakban kötötte a CSÉB-et a munkásokkal, az állványzat tetején. Szerették ezt a formát, mert kölcsönhöz is lehetett jutni, kis összeget kellett befizetni. Idővel a CSÉB más biztosítási formává alakult, korábbi feltételei változtak.

CSEKA A lengyel származású Felix Dzerzsinszkij nevéhez fűződik a Cseka (VÇSK: Vszerosszijszkaja csrezvicsajnaja komisszija po borbe sz kontrrevoljucijej i szabotazsem, magyarul Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra) létrehozása. A sztálini diktatúra kiteljesedésével az állambiztonsági szervek is egyre nagyobb hatalomra tettek szert. A „Gazda" (Sztálin) alkalmazta a „divide et impera" elvet a vezetők között, ami általában halálos küzdelemmé fajult Sztálin kegyeiért. A Kommunista Párt XVII. Kongresszusa után megkezdődtek a nagy tisztogatások. A munka oroszlánrésze természetesen az 1934-ben újraélesztett NKVD-ra (Belügyi Népbiztosság) hárult. Sztálin halálát követően az új vezetés erőteljesen megnyirbálta az állambiztonsági szervezetek jogkörét és személyi állományát, önálló szervezetté alakították a politikai rendőrséget, amelynek új neve KGB (Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi, magyarul Állambiztonsági Bizottság) lett. A kommunista hatalom idején Magyarországon a szovjet titkosszolgálatok maradéktalanul érvényesítették hatalmukat, befolyásukat, ellenőrző tevékenységüket. A Szovjetunió összeomlása után a Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) vette át a belső és külső hírszerzés és elhárítás feladatait.

cselédkönyv Egy 1907-ben született rendelet írta elő, hogy cselédkönyvet kell kiállítani mindazoknak, akik háztartásbeli és gazdasági munkára szerződtek. Ez tartalmazta az elszegődő legfontosabb adatait. 12 év alatt nem lehetett cselédnek szerződni. A kommunista rendszer megszületésekor, 1950-ben a munkakönyv váltotta fel, minden dolgozó számára kötelezővé téve ezt az adatgyűjteményt. Ezt 1992-ben törölték el, hosszabb idő óta új, helyettesítő megoldáson gondolkoznak.

csengőfrász Az 1950-es években a magyar Államvédelmi Hatóság folyamatos letartóztatásokkal, kitelepítésekkel, zaklatásokkal tartotta félelemben a korábbi és a háború előtti polgári, értelmiségi, arisztokrata, kereskedői, tisztviselői réteget. Intézkedéseit, akcióit főleg éjszaka és korán reggel hajtotta végre. Az éjszakai vagy hajnali csengetés lehetősége a lakásokban már önmagában szorongást keltő volt. Sokak számára egy életre kiheverhetetlen traumát okozott. A szó a csengetéstől való páni félelmet fejezi ki.

csengős mozdony A hetvenes, nyolcvanas évekből származó régi, hazai készítésű játék, ami lemezből készült, és nagyjából 25 × 15 cm volt. Ült benne egy kis mozdonyvezető. A mozdony, ha beleütközött valamibe (pl. széklábba, asztalba, szekrénybe stb.) elfordult, és kis, piros mozdonyával egy másik irányba haladt tovább. Időközönként pedig a mozdonyvezető meghúzta a csengőt, a gyerekek nagy gyönyörűségére.

csengős mozi A magyar mozik 1949-es államosítása után szűnt meg az a szolgáltatás a páholyos, erkélyes mozgóképszínházakban, hogy a szünet és az előadás vége előtt öt perccel csengettek, azért, hogy a résztvevők, a nézők rendbe szedhessék magukat és zilált öltözéküket.

csepegésvédő karika Közvetlenül a háború után jöttek divatba azok a színes szivacsból készült, zöld és narancssárga karikák, amelyeket a borosüvegek nyakára lehetett húzni, hogy az ital cseppjei ne csorogjanak a terítőre. Ezeket a szivacskarikákat színes gyöngyökkel varrták ki, nemzetiszínű motívumokkal ékítették, néha igen csiricsáré mintákkal látták el.

Csepel motorkerékpár A legendás jármű státuszszimbólum volt a háború után. Kezdetben a 125, majd a 250 köbcentis lett a közlekedők álma. 1947-ben Csepelen 985, 1947-ben már 9346 125-öst készítettek el, majd 1950-ben – a korabeli tudósítások szerint „a Magyar Dolgozók Pártja segítségével" – megjelentek a 250 köbcentisek. Még rigmus is született a motort dicsérve:

Vadonatúj Csepel motor,
De kedvem szerint dorombol,
Jól fogódz meg Julis hátul,
Kiszaladunk a világbul.

cséplőgépellenőr Az ötvenes években a cséplőgépek mellett dolgozott a cséplőgépellenőr. Ő volt az a személy, aki a közös szérűn nyilvántartotta a beszállított gabonát, valamint a cséplés eredményét. Hivatalos személy volt, csak a jelenlétében lehetett mérlegelni, majd szállítani. Igen sokan, egyetemisták, diákok, alkalmi

munkára kényszerülő deklasszálódó (l. deklasszált) személyek is voltak az ellenőrök között, akik viszonylag jól kerestek.

cserkészet A háború után 1945-ben alakult újjá a Magyar Cserkészszövetség az 1942 előtti elvek szerint. Ez a szemlélet honvédelmi nevelést helyezett előtérbe, a tisztségek betöltése kinevezés útján történt, több jel mutatott a korábbi rendszer eszmevilágának megőrzésére. Éppen ezért már a kezdetektől érezhetőek voltak a munkáspártok cserkészettel szembeni fenntartásai, különösen az után, hogy a szövetség új vezetőségéből kiszorultak a baloldali érzelműek. Végül 1946 nyarán a Szövetségi Ellenőrző Bizottság felszólítására Rajk László (l. ott) belügyminiszter feloszlatta a szovjetellenesnek bélyegzett cserkészszövetséget, ugyanakkor engedélyt adott a demokratikus szellemiségű Magyar Cserkészifjak Szövetsége megalapítására. Ezen a néven 1948-ig működött a cserkészek szervezete, amikor is „egyesítették" az úttörőszövetséggel (l. úttörőmozgalom).

csikk, csikkszedő A szivarka- vagyis cigarettavég neve a csikk. Az utcákon, köztereken, nyilvános helyeken mindig nagy mennyiségben volt eldobott csikk. Ezt szedték, bontották szét, és az így nyert dohányból csavarták a méregerős cigarettát cigarettapapírba, fluszpapírba vagy a legrosszabb esetben újságpapírba. Saját szükségleten kívül volt, aki eladásra is készített szívnivalót. Az ötvenes évek elején dal is született róluk, mégpedig „A csikkszedő dala" címmel.

Mi vagyunk ám a csikkszedők,
szabad szakszervezetet szervezünk,
a jelszavunk az mindig egy,
sok csikk az sokra megy.

Az irodalomban sokan foglalkoztak velük, a legszebben Vészi Endre, aki Józsiról, a csikkszedők koronázatlan királyáról írt a Népszava hasábjain. A „lövöm a csikket" kifejezés a másik cigarettavégére tartott igény bejelentését közölte.

csontkovács A hetvenes években kezdett igazán divatba jönni. Sokan fedezték fel képességeiket, és kezdtek el amatőr módon

gyógyítani, de megjelentek nagy számban kiválóan képzett csontkovácsok a Szovjetunióból is. Gyakorta ortopéd orvosok, csontsebészek kezdtek először féllegális, majd hivatalos praxist. Gyakran egészen kiemelkedő sikerek születtek, nőtt az irántuk való bizalom. Alkalmazási terület: izomgörcsök, derékzsába, csont- vagy csigolyaelmozdulások, ízületi, könyök- és vállproblémák. A gyógyítás módszere nem könnyű, komoly fizikai igénybevételt jelent. A betegség fajtájától függően, a csontkovács akár egyszeri beavatkozása is segíthet. A mai napig népszerűek, komoly kontroll alatt dolgoznak.

csőnadrág Él nélküli, cső alakot idéző férfinadrág-divat az 1950-es esztendőkben. Ez igyekezett megtörni – nagyon kevés sikerrel – a kor uniformizált divatját. A csőnadrághoz tartozott a színes ing, a tarka, mintás, pálmafás nyakkendő, a vastag talpú cipő, a nagy, széles kihajtójú zakó, a napszemüveg. Ez az úgynevezett jampecdivat, főleg költségei miatt viszonylag szűk körben terjedt el.

Csövidinka, Balatonszalmádi, Szérűskertek Királynője. Az alkoholos italok ilyen gúnyos elnevezése a háború utáni időkben. A csövidinka szó a kukorica eredetre utal, az elnevezés a mai napig fennmaradt a lőrék jellemzésére.

D

dácsa Orosz szó, üdülőt, nyaralót jelent, elsősorban a nagyvárosok körül épült üdülőterületeken. A 19. századi egyértelmű jelentése óta a fogalom bővült, a dácsa a közfelfogásban a szovjet vezetők Moszkva körüli luxusüdülőit, nyaralóit jelentette. Később a szocialista országok vezetőinek nyaralóira is kiterjedt az elnevezés, mi több, az idő múlásával a hétvégi telkeken épült magánnyaralók, üdülők, faházak is dácsa néven említődtek és említődnek ma is.

davaj Orosz szó, siettetést, sürgetést, nógatást, zargatást jelent. A második világháború után honosodott meg, ma is használjuk, ha valakit siettetni akarunk, így ösztökéljük: davaj, davaj!

davajgitár A második világháború idején a bevonuló szovjet katonák emblematikus fegyverét, a dobtáras géppisztolyt nevezték így. Ezt a fegyvert úgy viselték a hasukon keresztbe téve, mint egy hangszert. A davaj (l. ott) előtag úgy ragadt hozzá, hogy ez a géppisztoly volt az, amivel malenkij robotra kényszerítettek, közben harsányan nógatták az embereket a davaj szóval.

Dávid-naptár Dávid Mihály, a nyíregyházi vízügyi szakember egész évre szóló időjárás-prognózisát 1972-ben vehették először kezükbe azok, akik talán még ma is a Dávid-féle előrejelzések alapján terveznek. Nagy időszaka volt ez a különböző amatőr előrejelzéseknek, ekkor volt forgalomban a jugoszláv, a bécsi naptár is. Mindegyik az adott szűkebb térségre volt elsősorban jellemző. Dávid azonban az egész világra kiterjedően készítette prognózisait. Megrendelői között voltak minisztériumok, szállítási vállalatok, az energiagazdálkodásban érdekeltek, építővállalatok, növénytermesztő rendszerek. Ezen kívül a trafikokban is kapható volt, így kirándulók, üdülni menők, kiskerttulajdonosok is vásárolták.

deklasszált Ha valakire a pártállam idején azt mondták, hogy deklasszált elem, az egyenértékű volt negatív minősítésével. Az ilyen egyén társadalmilag alacsonyabbra süllyedt, lecsúszott, hatalmától megfosztódott – vagy ahogy az eredeti francia szó mondja: osztályából kivettetett. A legtöbb esetben azokat minősítették így, akik arisztokrata, nagypolgári vagy módos polgárcsaládból, értelmiségi közegből kerültek ki, segédmunkássá, munkássá váltak, perifériára sodródtak és megtestesítették az osztályidegen réteget, az osztályellenséget (l. ott). Az '56-os forradalom pártértékelése az „ellenforradalmi erők" között számításba vette a deklasszáltakat is. A deklasszált elemekkel szembeni gyanakvás csak csökkent, de a rendszerváltásig sosem tűnt el teljesen a párt káderszemléletéből.

Délutáni randevú A Szabad Európa Rádió Teenager partyjának (l. ott) ellensúlyozásaképpen indult műsor a Magyar Rádióban, amely főleg magyar számokat sugárzott, de az idő előrehaladtával egyre több nyugati előadót is szerepeltetett műsorán. A műsor vezetője Komjáthy György volt, aki nehezen küzdött meg a „szabad európás" Cseke Lászlóval.

demarkációs vonal Az a határvonal, melyen túl két harcban álló állam minden hadicselekménytől tartózkodik. Ezt az elnevezést használják valamelyik elszakítandó terület ideiglenes elhatárolódásának esetében is. Ma demarkációs vonal húzódik Ázsiában, a két Korea között (l. 38. szélességi fok).

demilitarizált övezet Minden olyan területet, ahonnan kivonták a katonaságot, ahol semmilyen fegyver nem található, amely mentes minden katonai berendezéstől, felszereléstől, így neveznek.

DEMISZ Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, mely 1989-ben alakult akkor, amikor a KISZ (l. ott) feladta monopolhelyzetét, és ezzel a névvel alakult újjá, felsorakozva a többi, újonnan alakult ifjúsági szervezet mellé.

deportálás A szó és a vele kapcsolatos cselekvés már a rómaiaknál is ismert volt. Személyeknek vagy csoportoknak lakóhelyéről

erőszakkal más helyre, kényszerlakhelyre, zárt táborba telepítését, száműzését jelentette. Középkori iratokban is feltűnik, mint büntetési forma. Módszer arra, hogy politikai, vallási, nemzetiségi ellenfeleket, nemkívánatosnak tartott elemeket megsemmisítsenek, ilyen módon fajirtást végezzenek. 20. századi történelmünk deportálásai voltak a holokauszt (l. ott) milliókat érintő haláltáborba szállításai (koncentrációs táborok), a háború után lakosságcserének (l. ott) nevezett kitelepítések (németek, szlovákok, magyarok), a kommunista uralom első évtizedében pedig az osztályellenségnek tartott személyek eltávolítása lakóhelyükről (hortobágyi táborok). A közelmúltban a jugoszláviai események következtében voltak déli szomszédunknál tömeges kitelepítések (albánok, szerbek, bosnyákok).

desztalinizáció Sztálin 1953. márciusi 5-én bekövetkezett halálát követően felvetődött működésének felülvizsgálata a Szovjetunió Kommunista Pártjában. Hruscsov 1956 februárjában, az SZKP XX. kongresszusán elmondott titkos beszéde (l. ott) már részletesen feltárta az elhunyt vezér bűneit, és felvetette a reformok szükségességét. Megindult egy folyamat, hogy a kommunista rendszer alapjait nem érintve felszámolják, illetve megszüntessék a rendszer azon kirívó és durva törvénytelenségeit – koncepciós perek, kényszermunkatáborok, a vezér személyi kultusza stb. –, amelyek Sztálin nevéhez fűződtek. Elítélték a hatalommal való visszaélést, a sztálini korszak személyi kultuszát, az elkövetett törvénysértéseket, bírálták a túlzott centralizmus káros következményeit. Sürgették a visszatérést a lenini értékekhez, megalapozták a kom-munista és munkáspártok demokratizmusának fejlődését. A desztalinizáció második hullámaként, az SZKP XXII. kongresszusának határozata szerint, 1961. november 1-jén Joszif Visszarionovics Sztálin holttestét eltávolították a Vörös téren álló Mauzóleumból.

A sztálintalanítás következetes véghezvitele a Szovjetunióban és egyik kelet-európai kommunista országban sem történt meg teljesen, hiszen mindenütt elakadt félúton.

Sztálin halálát követően Magyarországon is elkezdődött egy szellemi, politikai folyamat. 1953. júniusban félreállították Rákosi Mátyást, leváltották a Minisztertanács elnöki tisztéből. Nagy Imre miniszterelnök által 1953 júliusában meghirdetett kormányprogram nyomán könnyítések következtek be a mezőgazdaságban, megszüntették az internálótáborokat (l. internálás) stb. Mindez nem jelentett igazi reformot, csupán a rossz enyhítésének volt mondható. Siker már csak azért sem születhetett, mert a változást azok akarták végrehajtani, akik maguk is tevőleges résztvevői voltak a sztálini rendszernek. Felülvizsgálták a koncepciós pereket, ezt követte a sztálinista-rákosista koncepciós perek nevesebb áldozatainak nyilvános újra eltemetése, amihez a részlegesen lecserélt pártvezetés is csak hosszas huzavona után járult hozzá, mi több, a temetésen nem is vett részt. Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor és Szalai András 1956. október 6-án megrendezett nyilvános gyászszertartásán éles kontraszt jellemezte a párt és állami hivatalosságok tessék-lássék búcsúszónoklatait és a borongós, esős idő ellenére is a ravatalokhoz zarándokló százezrek néma demonstrációját. A politikai feszültség a közelgő forradalom előszelének is tekinthető.

diafilm Nélkülözhetetlen darab volt a háztartásokban, de az iskolákban is a diavetítő. Már a negyvenes évek végén is nagy ajándék volt, és évtizedeken át megőrizte helyét. A fehér ajtóra, falra, lepedőre vetített mesék, ismeretterjesztő filmek lenyűgözően hatottak. A dialáz tombolt. Ennek oka volt az is, hogy igen nagy gyártó kapacitás szolgálta ki a fiatal és idős fogyasztókat. A nagy sorozatban megjelenő kópiákat a Magyar Fotó Állami Vállalat diaosztálya készítette 1948-tól, elsősorban az akkoriban szép eredményeket felmutató szabad művelődés vetítettképes előadásainak illusztrálására. 1951-ig 102, 1952–53-ban 162 új film készült összesen 50 000 példányban. A Népművelési Minisztérium 1954 őszén a Magyar Fotó diaosztályát megszüntette, és jogutódjaként megalapította a Magyar Diafilmgyártó Vállalatot. Eredetileg azzal a céllal hozták létre az új gyártót, hogy elsősorban a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megrendelésére, ismeretterjesztő előadásaihoz, a községi, városi népművelési munkához, a politikai és tömegszervezeti agitációhoz, valamint a közoktatás számára nagy sorozatban készítsen diafilmeket.

diákmozgalom Nyugat-Európában 1968-ban zajlottak a 20. század legnagyobb radikális diákmegmozdulásai. Központjai Fran-

ciaországban és Németországban voltak. A baloldali indíttatású, forradalmi hangulatú, a társadalmi struktúrát támadó lázadást a munkásság is támogatta, elsősorban erős antikapitalista jellege miatt. Emblematikus alakjai, eszményei voltak Mao Ce-tung, Che Guevara, Fidel Castro. A kommunista mozgalom igyekezett ezt kihasználni, de sikertelenül. A diákmozgalom azonban hozzájárult a társadalmi átalakulások kezdetéhez, haladó civil mozgalmak, többek között a zöldek is ebből a talajból keltek életre.

diáksapka A régi filmek tanúsága szerint a diákok ruházatának legjellemzőbb darabja a színes szalagokkal, címerrel vagy sapkarózsával ellátott diáksapka volt, amely jelezte, hogy a viselője melyik iskolába jár, hányadik osztályos, ezen belül alsós vagy felsős. A bukottak számára azonban ez kínossá vált, hiszen az új iskolaévben nem került újabb színes szalag a sapkájukra, s ez kompromittálta őket a lányok előtt. A diáksapka többféle lehetett, volt Bocskai-szabású, tányérsapka, lányiskolákban svájcisapka alakú. Viselése minden évszakban kötelező volt, télen a lányok kendővel, a fiúk fülvédővel hordhatták nagy hideg esetén. A fiúk a diáksapkában tisztelgéssel köszöntötték tanáraikat, az alsósok a felsősöket. A sapka viselése kötelező volt, előírta a rendtartás. A hatvanas, hetvenes években Magyarországon egyes iskolákban még hordták, mostanra teljesen eltűnt.

dicsőségtábla Az üzemi, községi, iskolai faliújságokhoz (l. ott) kapcsolódó, főleg az ötvenes évek végéig használt tájékoztató, melyen a legjobb dolgozók, tanulók képei jelentek meg, díszes környezetben rövid méltató kommentárral, nagyobb esetben helyben írott cikk kíséretében. Ellentéte volt a szégyentábla (l. ott), amelyre a rosszul dolgozók, a békekölcsönt nem jegyzők, a tervet nem teljesítők, tanulmányi versenyben lemaradók stb. megszégyenítő jellemzése, képe került.

dinamógatya A Magyarországon szereplő Moszkvai Dinamó labdarúgói 1950-ben olyan nadrágokban futottak ki a pályára, melyek a térd alá értek. Ez merőben különbözött a világon, de még a Magyarországon is megszokott méretű mezek hosszától, és mindez érthetően nagy derültséget keltett. Később a dinamógatya elnevezést névátvitellel a klottnadrágra alkalmazták, de tréfásan, viccelődve bármely férfi alsónadrág megnevezése lehetett.

diplomatabolt Diplomatáknak és különleges státusú magyar személyeknek fenntartott üzlet, amelyben nyugati valutáért lehetett olyan javakhoz hozzájutni, amelyek a magyar belkereskedelmi forgalomban nem voltak kaphatók. Ital, cigaretta, óra, ékszer, csokoládé, divatcikkek tették ki e boltok forgalmának jelentős hányadát. A tartós külföldi kiküldetés után hazatérő magyar állampolgárok, akik jogot szereztek a dolláros boltban történő vásárlásra, megtakarított pénzüket itt költötték el, s az olcsón beszerzett, ritka portékát jelentős felárral, kéz alatt értékesítették.

diszkó Olyan összejövetel, ahol az emberek, főleg fiatalok, hangos zenére táncolnak. Francia eredetű a kifejezés, eredeti jelentése hanglemeztár, ami gyorsan zenés mulatóhellyé változott. Egyik fő szereplője a disc-jockey, aki a zenéket nagy virtuozitással, a trendeknek megfelelően keveri és játssza. A diszkotéka szó lerövidült, ma csak diszkónak, esetleg diszkóklubnak hívják.

disszidens, disszidál Eredetileg a vallási szekták megjelölésére szolgált, hogy ne kelljen „eretnek"-nek nevezni tagjait; a legtöbb európai nyelvben létezik a szó. A francia nyelvben keletkezett a latin dissidere, távol ülni, egymástól messzebb lenni jelentésű szóból. Van olyan vélekedés, hogy a magyarban is a vallási másként gondolkodókat jelölte, s csak később vette fel a politikai nézeteltérés jelentést, amikor a 19. században egy képviselő átült az ellenzékhez a parlamentben. A disszidens szót 1949 táján azért kezdték használni a rendszer szerint hazájukat hűtlenül elhagyott személyek megjelölésére, mert az emigráns szót túl elegánsnak vélték, és a Kossuth-féle eltávozókat értették alatta.

dolce vita l. Édes élet

Dongó A háború okozta üzemanyag-mizéria és az olcsó ár szülte meg világszerte azokat a kis motorokat, amelyeket biciklire szerelve lehetett alkalmazni. A legjobbak az 50 köbcentis Sachsok

voltak, de hamarosan megjelentek Olaszországban a Mosquitók, majd az ötvenes években a Székesfehérvárott ennek mintájára gyártott 50 köbcentis Dongó motorok, melyeket rendszerint Toldi kerékpárokkal szereltek össze. A kis segédmotorok újra divatba jönnek, sokat enyhíthetnek a közlekedési nehézségeken.

Dózsa l. ÉDOSZ, Bástya és Dózsa

Dr. Agy A Magyar Televízió sikerdarabjai közé tartozik a Szabó Sipos Tamás rendezte rajzfilmsorozat. 1968-ban az új gazdasági mechanizmust népszerűsítette egy animációs figura, Dr. Agy. '68-ban a gazdasági irányváltás társadalmi ügy volt, talán az egyik legfontosabb kísérlet a vasfüggöny ezen oldalán. Szabó Sipos Tamás animációs művész, pályázat útján (!), zsűri döntésére nyerte el Dr. Agy figurájával és a sorozatkoncepcióval a Magyarázom a mechanizmust elkészítésének állami támogatását. A televízióban bemutatott 10 részes sorozat meglepő siker lett. A közönségnek tetszett ez az Öveges professzort (l. ott) utánzó, csecsemőszerűen legömbölyített, ártalmatlan tudósfigura, és ne felejtsük el, egyetértés kísérte a gazdasági irányváltást, pozitív várakozásai voltak a nézőknek. Később a 70-es években egymás után készültek hasonló filmsorozatok: Magyarázom a jövőnket, Magyarázom magunkat, Magyarázom a magyarázatot és a Lehet így is produkciók. A legnagyobb áttörés egyértelműen Dr. Agy figurája volt.

duplanullás ügy Az ötvenes években a titkos ügykezelés (tük) alá tartozó, fontos politikai büntetőügyek lajstromszáma az ügyészségeken és a bíróságokon két nullával kezdődött. A duplanullás jelölést 1957-ben szüntették meg, ekkortól egy lajstromkönyvben vezették a politikai és a köztörvényes ügyeket. Az ilyen ügyek esetén védőügyvédet csak kijelölt listáról lehetett választani, olyat, akit a hatóságok eleve kijelöltek, akik ilyen irányú működését engedélyezték.

Dzs

dzsip Hazánkba a háború alatt a Vörös Hadsereggel kerültek be az első dzsipek. Aztán a háború után az újjászerveződő néphadsereg és a rendőrség kapott amerikai katonai járműveket, amelyeket az 50-es évek elején felváltott a szovjet technika. Ekkor a dzsipek egy részét kiárusították vagy beolvasztották. Nevének eredete bizonytalan, a jeep kifejezés az első világháborúban minden vontató jármű neve volt, de így hívták a tesztkocsikat is. A jármű létrehozására 1940-ben írtak ki pályázatot az amerikai hadseregnél, igen magas követelményeket állítva. Ma a jeep, illetve a licenc számos országban készül: franciáknál, japánoknál, oroszoknál. A jármű, nagy J betűvel, mint Jeep, a Ford szabadalma és tulajdona.

E, É

éberség Az értelmező szótár szerint a szó egyik, ma már kiveszőben lévő jelentése: a káros vagy ellenséges tevékenység elhárítására irányuló készenlét. Ez a népi demokrácia idején azt jelentette, hogy a kor jellemzője az ellenség folyamatos keresése. És az ellenséget többnyire meg is találják, elítélik, deportálják. Rákosi beszédét idézve: „Az éberségről egyelőre inkább csak beszélünk, de kevésbé gyakoroljuk. A Rajk-per egyik tanulsága az volt, hogy az eddiginél hasonlíthatatlanabbul éberebbeknek kell lennünk. Néhány hétig valóban úgy látszott, hogy az éberség terén fordulat áll be, hogy Pártunk megtanulta, hogy minden néven nevezendő nehézségnél, hibánál vagy bajnál az okok közt keresse az ellenség kezét is." Az ellenségtől való félelem olyan mértéket öltött, hogy a hivatalokban munka után azt is ellenőrizték, bezárták-e a fiókokat. Volt olyan eset, amikor még a Szabad Nép fotósának se engedték meg, hogy egy tenyészbikát lefényképezzen, nehogy az ellenség megtudhassa, milyen. Akkor született a mondás, hogy az ellenség keze mindenhová beteszi a lábát.

Édes élet Az egyetemes filmművészet meghatározó alkotása, amely 1960-ban született. Rendezője Federico Fellini, főszereplői Marcello Mastroianni és Anita Ekberg. A „dolce vita" fogalommá vált, a film képsorai a vizuális kultúra részeivé váltak (fürdőzés a Trevi kútban). A mai napig érvényes mondandója a bulvár média természete, az üres élet, az értéktévesztés kíméletlen bemutatása.

ÉDOSZ, Bástya és Dózsa Ahogy Magyarországon egyre nagyobb hatalma lett a kommunista pártnak, úgy szólt bele a labdarúgásba is. A legfontosabb feladat a Ferencváros szélre állítása volt, de a csapat mögött álló túl sok ember miatt óvatosabban kellett, hogy eljárjanak. Először ÉDOSZ, majd Kinizsi lett a csapat neve, a szí-

nét is piros-fehérre változtatták. Így járt az MTK is, ami ekkortól kezdve évről évre változott, hol Textiles, hol Bástya, hol Vörös Lobogó névre hallgatott. Ez a csapat lett a legjobban gyűlölt együttes, az ÁVH csapata volt. A leginkább kivételezett csapat ekkortájt Kispest Honvéd volt, ami klasszis játékosok sorát átigazolva egymás után nyerte a bajnokságokat 1949–55-ig. A Honvédot a katonaság, az akkor már Újpesti Dózsa nevű csapatot pedig a rendőrség támogatta. Érdekesebb a Vasas helyzete, melynek neve megmaradt, és bár korábban is a baloldal képviselője volt, a szociáldemokratákkal ápolt kapcsolatai miatt nem tudta teljes mértékben élvezni a rendszer bizalmát 1956 előtt. Pont a Vasassal szembeni ellenpontként akarták a Csepel csapatát a vas- és kohógyárban dolgozó munkások saját csapatává tenni. Később, a forradalom után már több babér teremhetett a Vasasnak, 1977-ig összesen ötször nyerték meg a bajnokságot és Kádár is gyakran kilátogatott a meccseikre. A nagy csapatokon kívül a kis egyesületek is neveket változtatgattak, így volt sok más mellett Vörös Meteor, Előre, Asztalos János, Spartacus, Bányász sportegylet.

Egyetemi Színpad Az ELTE kulturális titkárságaként 1959-ben jött létre. Az volt a cél, hogy elsősorban az egyetem hallgatóinak amatőr művészeti tevékenységéhez biztosítson teret (ének- és zenekar, tánckar, amatőr színjátszás, szavalókör, filmklub). A Bölcsészettudományi Kar Pesti Barnabás (ma Piarista) utcai épületében, az egykori kápolnából kialakított színházterem és az ahhoz csatlakozó kiszolgáló helyiségek jelentették a bázisát. A hatvanas évek közepére az intézmény a főváros kulturális életének meghatározó szereplőjévé vált. A korszak kiemelkedő (gyakran ellen-) kultúraközvetítő és közvélemény-formáló intézménye volt.

egypártrendszer A kommunista hatalomgyakorlás diktatórikus formája, amikor formailag egy párt – a kommunista párt –, valójában annak néhány vezetője irányítja az országot oly módon, hogy a politikai és a gazdasági szféra minden területét teljes ellenőrzése alatt tartja. Hazánkban is ez volt jellemző 1989-ig. Az országot érintő mindennemű döntés nem a kormányüléseken vagy a parlamentben született, hanem a kommunista párt központi vezetésében. Így születtek a nagyon találó kifejezések, hogy

pártállam és aki irányít, az az állampárt. A parlament és a kormány tevékenysége mindössze arra korlátozódik, hogy a pártközpontban meghozott döntéseket közzétegye és végrehajtsa. A kommunista egypártrendszer egyik változata az úgynevezett áltöbbpártrendszer, amikor a kommunista párt mellett más pártok is léteznek (ilyen volt pl. az NDK-ban), ezek azonban a kommunista párt kiszolgálói.

Ehrenburg, Ilja Grigorjevics (1891–1967) Orosz író, költő és újságíró. Olvadás (Ottyepel, 1954) című regényének címe a Sztálin halála utáni, társadalmi és kulturális megújulást jelentő korszak elnevezése lett. A könyv annak idején a korabeli Magyarországon is igazi szenzáció volt, mert akár a következő évtizedek változásainak előmozdítójaként is felfoghatjuk. A körülményekhez képest kemény kritikája a szovjet változások első jele volt.

él- Jelzői értelemben indult hódító útjára az „él-", amikor megszülettek az élmunkás, élsportoló, élüzem, élenjáró szavak, valaminek a kiválóságát megkülönböztetően hangsúlyozva. Bármilyen mulatságos, de volt olyan begyűjtési rigmus, amely azt hirdette: „Élenjáró dolgozónak élen tojik tyúkja." Az akkori szóalkotás több kifejezése ma is használatos.

elemi iskola Így nevezték a négy- vagy hatosztályos, legalsó fokú iskolát. Ez a forma az 1868-as, Eötvös-féle népoktatási törvény után jött létre. A négy osztály elvégzése után a tanuló vagy középiskolába, vagy az úgynevezett polgári iskolába mehetett továbbtanulni, a hat osztályt követően különbözeti vizsgával léphetett át középiskolába. Ezt a rendet váltotta fel 1945-ben a nyolcosztályos általános iskolai rendszer, ami részben ma is érvényben van, jóllehet sok új változat is megjelent az oktatás keretein belül.

Elhagyott Javak Kormánybiztossága Az 1945 utáni államosítások egyik jellemző intézménye volt. Ide került a száműzött arisztokrácia tárgyi vagyonának nagy része, katonatiszti, földbirtokos, polgári, kereskedő családok bútora, vagyona. Az itt begyűjtött tárgyakat részben közgyűjteményekben, részben a Köztársasági Elnök Hivatalában helyezték el. Kerültek így régi

berendezési tárgyak és értékes bútorok a Tudományos Akadémia társintézményeibe is.

elhajlás Az értelmező szótár szerint: „A kommunista párt ideológiai, politikai irányától, a marxista–leninista elvektől való eltérés, illetve ez eltérés következtében keletkezett hibás, káros nézet vagy nézetek együttvéve." Az elhajlást a kommunista párt erőteljesen üldözte, az elhajló pártbüntetésekre számíthatott, Rákosi idején koncepciós perre is. A szigorra jellemző volt, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt is kizárt soraiból jeles közéleti személyeket – Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Lengyel Lászlót, Király Zoltánt – reformpolitikusi ténykedésük miatt. Az elhajlás Lukács György filozófus szerint természetesen nem szembefordulás vagy szembenállás a vonallal, főként a baloldali elhajlás esetében.

élmunkás, sztahanovista A Szovjetunióban a terv túlteljesítésében nagy szerepet tulajdonítottak a munkaverseny-mozgalomnak, melynek továbbfejlesztett változatát, a sztahanovizmust 1935-től vezették be. Speciális munkaversenyformák is megjelentek: az Izotov-mozgalom a munkamódszer-átadásra, a tisztasági mozgalom a gépek körüli rendcsinálásra, az újítómozgalom a termelés korszerűsítésére. Sztálin 70. születésnapja tiszteletére az MDP szervező bizottsága határozatának értelmében 1949. október 28-tól december 21-ig munkafelajánlási mozgalom indult, ez jelentette a magyarországi sztahanovista mozgalom kezdetét. A nyilvánosság számára egyéni kezdeményezésnek tüntették fel. 1950-től már nem élmunkás-, hanem sztahanovista jelvényeket osztottak a munkában élenjáróknak. 1948 és 1950 között 16 ezer élmunkásjelvényt, 1950–53 között 115 ezer sztahanovista oklevelet osztottak ki. 1953-tól a sztahanovista cím helyét fokozatosan átvette a Kiváló Dolgozó kitüntetés. A munkáselit háború utáni rétegét Magyarországon az ötvenes években az élmunkások és sztahanovisták képviselték.

Elnöki Tanács Teljes elnevezése: a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Az országgyűlés tagjai közül választottakból állt, annak tartozott felelősséggel, és a tagok visszahívhatók voltak. Lényegében a kollektív államfői tisztet jelentette, elnöke, két he-

lyettes elnöke, titkára és tizenhét tagja volt. Ellátta tehát az államfői tisztet, helyettesítette az Országgyűlést az ülések közti időszakokban. Szerepe formális és protokolláris volt, egyféle demokratikus érzést akart kelteni.

Előre! „A hazáért, a dolgozó népért! Előre! Rendületlenül!" – így szólt az úttörők köszöntése. A köszöntés az ötvenes években tartalmazott egy részt, amit aztán gondosan töröltek, ez pedig így szólt: A dolgozó népért, a hazáért, Rákosi Mátyással... Mindez megfelelt a személyi kultusz (l. ott) időszaka mentalitásának, amikor is dalok, versek méltatták a kommunista vezetőt. A köszönés általában az Előre! szóra korlátozódott és máig fennmaradt.

elvtárs A szó a magyar nyelvben 1837 óta található meg, és az 1870-es években kapta meg mai jelentését, amikor a szervezett munkásmozgalomban általánossá vált ez a megszólítás. Magyarországon a kommunista pártok tették általános megszólítássá, kezdetben csak a párt tagjai között, később minden területen. A megszólítással kapcsolatban érdekes, hogy az 1959-ben megjelent Hogyan viselkedjünk? című, felszabadulás utáni első magyar illemtan szorgalmazza az uram, asszonyom, kisasszony megszólítást, megjegyezve, hogy az elvtárs a politikai elvbarátok között használandó. Az elvbarát kifejezés 1843-ban bukkant fel nyelvünkben, és ezt követően sok olyan szavunk keletkezett, melynek alkotója a -társ lett (szaktárs, kartárs stb.).

emancipáció Az 1948–49-es években egyre fokozódott a női egyenjogúsítás, igaz különleges módon értelmezett kiterjesztése. Az erőltetett szocialista típusú emancipáció az élet szinte valamennyi területére kiterjedt. A korabeli sajtó ennek meglehetősen nagy figyelmet és teret szentelt, különösen az „évszázados elnyomásból szabaduló parasztasszonyok" propagandisztikus egyenjogúsításának. Beszámolt a „munkaversenyben is kiemelkedő, a férfiak teljesítményét túlszárnyaló" munkásnők, szövetkezetekben dolgozó asszonyok portréi mellett az ideálisnak tekintett nőkkel szemben támasztott elvárásokról is.

emberarcú szocializmus l. prágai tavasz

emigráció A politikai okok miatti önkéntes száműzetést nevezik általában emigrációnak, bár az okok lehetnek adott esetben mások, például kulturálisak, gazdaságiak, vallásiak. A latin kifejezés szó szerint kivándorlást, kiköltözést jelent. Tágabb értelemben bármely okból való elhagyása annak az államnak, melyhez valaki tartozik, oly szándékkal, hogy annak kötelékéből kiváljék s másutt, külföldön találjon új hazát s keresse a jobb, kényelmesebb, biztonságosabb életet. Nem jelent egyet a disszidálással (l. ott).

EMKE Az így nevezett kávéházat 1894-ben Wassermann Jónás nyitotta meg. EMKE-nek nevezte el, az akkor alakult Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület kezdőbetűiből. Wassermann maga is tagja volt ezen egyesületnek, ez kitűnt abból is, hogy a kávéházban egyesületi kölcsönkönyvtár is volt. Az EMKE kávéházat csakhamar felfedezték a Nemzeti Színház művészei és kedvenc találkozóhelyük lett. Blaha Lujza, „a nemzet csalogánya" e ház első emeletén lakott. A kávéház a millennium idején magyar zenét is szolgáltatott. Wassermann a leghíresebb cigányprímásokat és zenekarokat foglalkoztatta. Ezért került egy máig ismert pesti dalba ez a sor: „szemben az EMKE cigánya zenél". Wassermann Jónás halála után fia, Mór vezette a kávéházat. A kávéház fénykora az 1920-as évektől felfelé ívelt. Étterem is nyílt a kávéház és a bár mellett. József Attila itt árusította a kenyeret. Wasserman Mór halála után az új tulajdonos 1937-ben teljesen felújíttatta a helyiségeket. A kávéház mellett grillbár is létesült, melynek érdekessége a süllyeszthető zenekari dobogó volt. A kávéházat és a grillt is késő art deco stílusban alakították ki. A II. világháborúban kiégett EMKE-t újjáépítették. Neve az államosítás és az egyesület betiltása után is fennmaradt.

építőtábor A világszerte már régen működő építőtábori mozgalomhoz Magyarország 1958-ban kapcsolódott. A Kommunista Ifjúsági Szövetség kezdeményezésére több ezer diák ment a Hanságba, hogy ott megkezdje a mocsarak lecsapolását. Nem titkolt szándék volt, hogy a tábor kínálta lehetőséget felhasználja a mozgalom a fiatalok politikai nevelésére is. Ezt követően egyre-másra szerveződtek ilyenek, építőipari, mezőgazdasági jelleggel, a mozgalom része volt a konzervgyári munka, a gyümölcsszedés,

a szüreti tábor, a kukoricacímerezés, a régészeti kutatótábor stb. Az ifjúsági és építőtáborokban mind nagyobb szerepet kapott a politika helyett a szórakozás, a romantika, ami azt eredményezte, hogy népszerűségük nőtt. A kezdetben csak társadalmi tevékenységként végzett munkát – az ellátáson kívül – némi pénzbeli ellenszolgáltatással is viszonozták a gyárak, szövetkezetek, intézmények.

esti és levelező oktatás Az általános iskolák esti és levelező tagozatain, 1952–1954-ben már 40–50 ezren tanultak. A középiskolák esti tagozatán tanulók száma 5 ezerről 25 ezerre, a levelező tagozaton tanulóké pedig néhány százról 30 ezerre emelkedett. Az ötvenes évek elején létrehozott levelező egyetemi oktatás célja az új népi értelmiség létrehozása volt. A képzési formát az erről hozott rendelet így summázta: „hogy szocialista építésünk számára a műszaki, gazdasági, államigazgatási és kulturális munka területén dolgozókból a gyakorlati munkától való elvonásuk nélkül felsőfokú képzettséggel rendelkező kádereket képezzen. A levelező tanfolyamokon elsősorban vezető munkáskáderek képzését kell biztosítani". Az egyetemeken és a főiskolákon egyre többen – 1955-ben már mintegy 20 ezren – tanultak nem nappali tagozaton.

eszpresszó Az egykori, többnyire elvi okok miatt megszüntetett, túlzottan polgárinak ható kávéházak helyébe léptek az 1940–49 között kialakult eszpresszók, presszók, vagy ahogy akkor írták: espressók. Elsősorban a feketekávét kínáló, kisebb, szerény vendéglátóhelyek elnevezése volt, ahol többnyire kis kerek asztalok mellett foglalt helyet a vendég. Az olasz elnevezés a gyorsaságot, a sürgősséget jelzi, a frissen fővő forró kávéra utal. Ezeken a helyeken a kávét gőzzel kilúgozó eszpresszógéppel főzték, legendásak voltak a La Pavoni masinák. Több helyen élő, főleg zongoramuzsika tette hangulatossá a helyiséget. Szeszes italok és üdítők, később édességek is szerepeltek a kínálatban. Népszerűségük nőtt, a kávéházak újraéledése sem zavarta létüket.

exodus Először az Ószövetségben bukkan fel a szó, a zsidók Egyiptomból való kivándorlását nevezik így. Ettől kezdve a tömeges menekülés, futás, kivándorlás szinonimája. Ezzel a szóval fejezik ki a német zsidóság menekülését a náci üldözés elől a harmincas években. Exodus volt a neve annak a hajónak, amely az Alija Bet szervezésében 300 zsidó gyermeket akart 1946-ban Palesztinába szállítani, a megálmodott majdani zsidó államba. (L. még az alija szócikket.)

F

fafurulya A magyar oktatásban az egyik legnagyobb vihart kiváltó intézkedés volt az általános iskolák alsó tagozatában kötelezően bevezetett furulyaoktatás. Ennek kezdeményezője és elrendelője Ortutay Gyula volt, aki 1946-tól haláláig az ELTE Néprajzi Tanszékének egyetemi tanára, 1949-től a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, 1967-től az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának igazgatója, a Magyar Néprajzi Lexikon főszerkesztője volt. 1947–50-ben vallás- és közoktatásügyi miniszterként szerepe volt az iskolák államosításában és az új tankönyvek kibocsátásában, az ő nevéhez fűződik az úgynevezett furulyaügy is.

fagylaltgép Az a bizonyos régi, amely olyan volt, mint egy fahordó, belsejében egy fémhenger egy áttételes keverőkarral. A fahordó fala és a valamivel több, mint egy liter alapanyagot befogadó fémhenger közé jött a konyhasóval alaposan megszórt darabolt jég (ez az olvadást lassította). A hengerbe került a felfőzött fagylaltalapanyag, és amikor ezt lezárták, következett a tekerés, a keverőlapátok egyenletes mozgatása az áttételes karral – természetesen kézzel. Kiváló, minden másnál simább, krémesebb fagylaltot lehetett készíteni vele.

fakabát A rendőr tréfás, kissé pejoratív elnevezése a pesti köznyelvben.

Fakarusz A tömegközlekedés emblematikus, elsősorban vidéki távolsági utakra használt járműve, autóbusza volt az ötvenes években. A Csepel 350-es teherautó alvázára szerelt fabódé alkotta az utasteret, melybe egymással szemben elhelyezett padokat építettek be. Az akkor már létező Ikarusz márkanévre rímelt az epés Fakarusz szó.

fal Berlinben 1961. augusztus 13-án emelték a várost kettéosztó falat, szovjet követelésre és a német kommunisták utasítására a város szovjet és nyugati hatalmak által megszállt részei közé. Ez volt a hidegháború egyik legriasztóbb eseménye. Rendeltetése volt a két városrész különállásának megmutatása, az NDK-polgárok mozgásának lehetetlenné tétele, a nyugati megszállási övezetek ellehetetlenítése. A fal 1989. november 9-ig állt, megsemmisítése az NDK végét is jelentette.

falikút A hajdani konyha fő helyén szerelték a falra az öntöttvas falikutat vagy más szóval: a vízcsapot, ami alatt öblös, lukacsos lefolyó volt. Ezen csak hideg víz folyt a sárgaréz csapon át. Zománcozott volt, általában olajfestékkel lekent falrész övezte, a konyhai környezetbe jól illeszkedett. Még ma is megtalálható régi, függőfolyosós bérházakban, a háborút követően igen nagy kincsnek számított, hiszen a lakás egyetlen víznyerő helye volt.

faliújság A negyvenes évek végétől egészen a hetvenes évekig a falújságon jelentek meg a munkaverseny hírei, a jól és rosszul dolgozók fényképei, ide írtak – pártmegrendelésre – lelkesítő vagy bíráló cikket a dolgozók és a vezetők. Kínában alakult ki a legszélsőségesebb formája, a tacepao (l. ott), ami hatalmas felületen a kulturális forradalom írott fóruma volt. Ma általában az üzemben, iskolában, lépcsőházban, irodai folyosón kihelyezett tábla, amelyen aktuális információk, hírek, képek találhatóak. Informatikai hírmagazin. Már internetes változatai is vannak.

falujárás A Magyar Kommunista Párt gyenge szereplése az 1945. évi választásokon világossá tette, hogy még az újonnan földhöz juttatott gazdák többsége is a párt ellen szavazott. Ez 1946-ban arra indította a pártvezetést, hogy megszervezze a falujárási mozgalmat. A cél a helyi pártszervezetek létrehozása vagy megerősítése volt, és fontossá vált a kommunistaellenes hangulat és előítéletek eloszlatása. A falujárásban többnyire nagyvárosi munkások és egyetemi hallgatók, baloldali értelmiségiek vettek részt önkéntesen vagy igazodási óhajból, esetenként kényszerből. 1953-ra a mozgalom megszűnt.

Falurádió Állandónak ígérkező sorozatként indult 1945-ben a Falurádió. Hétköznap reggelenként 15 percben hallatta hangját. 1950-ben már 30 percben tudósították a falusi lakosságot. 1951-ben az MDP II. kongresszusán határozták a termelőszövetkezetek számának gyarapításáról és a meglévők megszilárdításáról. Minden termelőszövetkezetet elláttak rádiókészülékekkel. A parasztok így értesülhettek közvetlenül a feladatokról, amelyeknek szócsöve a Falurádió volt. A Falurádió foglalkozott az ötéves terv teljesítésével, a mezőgazdasági dolgozók szakképzettségével, a szarvasmarha-állomány egészségvédelmével, vetésápolással stb. Búzás Andortól Rab Nóráig, Kalász Mártontól Perjés Kláráig, Fábián Ferenctől Bálint Györgyig sokan dolgoztak itt még évtizedeken át, egészen a mostani 2006-os időkig, és még a városi emberek többsége is a Falurádió reggeli műsorára ébredt és készülődött munkába.

faluszínház Pontosan az Állami Déryné Színház Faluszínháza. Fogalom az 1951-es esztendőtől. A Déryné Színház több mint 10 társulata, jellegzetes autóbuszaival járta az országot és több mint 2000 előadást tartott évente, gyakorta méltatlannak mondható körülmények között. 1955-ben előadásaikat 5,5 millió néző tekintette meg. A kor szinte minden fontos és jelentős színésze vagy a társulat tagja volt, vagy rendszeresen mint vendég vett részt a munkában. A színház a nyolcvanas években beleolvadt a 25. színházba, befejezve misszióját.

faluvillamosítás A hároméves terv programjában szerepelt a magyar falvak villamosítása. A villamosított települések száma nem ismert, azt egyetlen forrás sem tudta rendelkezésre bocsátani. 1948-ban kezdődött a munka, amit az Állami Villamosművek koordinált. Az első ciklusban 88, majd 162, végül 551 falu szerepelt a listán. A villamosítás hosszú folyamat volt, 1963-ban fejeződött be a kis szatmári faluban, Aporligeten. A Magyar Posta ebből az alkalomból egy forint névértékű bélyeget adott ki, melyen az ország stilizált térképe és egy villanyoszlop látszott. A folyamatból kimaradtak a tanyák, lényegében a villamosítási feladat a települések változásai miatt máig tart.

falvédő A fehér vászonra kék és piros fonállal kivarrt feliratos falvédők divatja a 19. század második felétől hódított. Német közvetítéssel először a polgári, majd a városi munkásotthonok, s a 20. század elejére a paraszti háztartások konyháinak is közkedvelt dísze lett. Elsődleges funkciója szerint a meszelt falat védte a konyha kritikus részein, elterjedése során mindinkább díszítő szerepe vált hangsúlyossá. Köszönhette ezt a rajta levő szövegszalagok közé foglalt, romantikus, olykor idilli kivarrt képeknek, csendéleteknek. Hamar „felcsendültek" rajtuk a magyar nóták közismert sorai, sokat dúdolt slágerek, sanzonszövegek, népszínművek szövegrészletei. Falvédőfeliratttá váltak a hivatásos művészeti alkotások, folklórszövegek, nem egyszer a Biblia kiragadott idézetei is. Az 1960–70-es években is megtalálhatjuk még az egykor divatos falvédők nyomott mintás változatait.

fapados Az osztályharcos korszakban úgy vélték, hogy a vasúti kocsik osztályba sorolása sem idézheti a múlt rendszert. Így az 1., 2., 3. osztály elnevezés helyett, az orosz megjelölés tükörfordításaként, a fapados (zsjotszkij) és a párnás (mjagkij) megjelölést vezették be. Ez időben futottak még az úgynevezett bocipulmanok (l. ott).

Farkas Bertalan (1949, Gyulaháza) Magyar űrhajós, aki berepülőpilóta volt, kiválasztása után Csillagvárosban készült fel. Űrhajósi címet kapott a kiképzésben részt vett, de az űrben nem járt Magyari Béla (1949) pilóta is. Farkas Bertalant 1980. május 26-án Valerij Kubászov szovjet űrhajóssal együtt lőtték fel a Szojuz–36 kutató űrhajósaként, hogy az Interkozmosz program keretében végezzen kísérleteket. Május 27-én átszállt a Szaljut–6 űrállomásra, majd a Szojuz–35 fedélzetén ért földet június 3-án. Visszatérését követően tudományos munkát végzett, egy ideig diplomáciai szolgálatban volt.

farmotoros Ikarusz Az 1950-es években a magyar formatervezés egyetlen jelentős művet produkált: 1952-ben indult útjára a farmotoros Ikarusz 55, amelynek formatervével P. Horváth György nemzetközi figyelmet keltett. Az autóbusz technikai paraméterei

is kiválóak voltak, a farmotoros, ahogy mindenki hívta, a távolsági vonalakon a király lett. Az Ikarusz gyár ezzel a járművel indult el a sikerek útján. A „farmotoros" ma is látható, nosztalgiajáratokon járja a fővárosi utcákat.

fecske Minden okoskodás helyett idézet Faludi Ádám egy 2001-ben írott tárcájából: „A fecskéről cigarettát, televíziókészüléket és fürdőnadrágot neveztek el. A fecske fürdőnadrág kék színű vászonból készült, középen hosszanti irányban fehér csík választotta két részre. Bal oldalán három pár szalagocskával lehetett összekötni, amitől meglehetősen idióta külsőre tett szert a viselője. 1964 augusztusában már a világ kincséért nem bújtunk volna bele a fecskébe. Inkább a névadókat néztük, a sámlin vitorlázva, »a fecskék bravúros repülését« feljegyzés megfogalmazásába beleadva apait, anyait, és fogalmunk sem volt, hogy mi vár ránk."

fejes vonalzó Gőzölt fából készült, általában 53, 63, 73 és 100 centi hosszúságú vonalzó, melynek a végén T alakot formáló fej található, mely pontosan olyan széles, hogy a rajztáblához illesztve szilárdan megakad. A segítségével kiválóan lehetett mértani és ábrázoló geometriai szerkesztéseket készíteni a hozzáilleszthető háromszögű vonalzók segítségével.

feketevágás A sertés magáncélra történő vágása az 1950-es esztendőkben tilos volt, csak a beszolgáltatási kötelezettségek teljesítése után, engedéllyel lehetett disznót vágni. Már a rejtett hizlalás is bűn volt. Ágh István nagyszerű verse ad ízelítőt a kor hangulatából:

> Hányszor vigyáztam szívszorító lesben
> a kapunál, hogy ha valaki jönne,
> rendőr s más gyanús biciklis, jelezzem
> hátrafelé, hol moslékosvödörrel
> kapaszkodott a létrán a tyúkólba
> anyám...

A feketevágást súlyosan megtorolták, internálás, elhurcolás is lehetett a következmény.

fekete vonat A hatvanas években a Budapesten és az ipari területeken felgyorsult építkezés, közlekedési fejlesztés, ipari beruházás munkaerejét az ország fejletlenebb területén élő, szakképzetlen munkaerővel fedezték. Így jött létre a soha nem látott mértékű heti ingázás. A legtöbben Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből jártak a vonatokon. Az úti cél elsősorban Budapest, illetve a bányavidék és néhány ipari központ volt. A vonatokon a közbiztonság köztudottan rossz volt. A vonaton lévő közállapotok miatt született az igencsak pejoratív „fekete vonat" kifejezés. A rendszerváltás után megszűnt.

feketéző A világháborút követő ellátási nehézségek közepette tűnt fel a feketéző kereskedő és üzér, a nepper alakja. Az áruhiányt, az emberek szorult helyzetét kihasználva főleg csempészett és lopott portékát kínált magas összegért, valutáért, aranyért. Cigarettapapír, petróleum, krumplicukor, cukor, dohány, csokoládé, cigaretta, húsáru, valuta, arany, ablaküveg, só szerepelt többek között a feketézők kínálatában. Általános közutálatnak örvendtek. Ezt használták ki Miskolcon antiszemita politikai céllal, amikor 1946 nyarán két zsidó malomtulajdonost stráfkocsi után kötve húzták végig a városon, és akasztották fel feketézés ürügyével. A szervezett provokáció kezdetét az jelentette, amikor az internálótáborba szállítás közben az áldozatoknál kolbászt találtak, amiből levonták a feketézés tényét. A feketézés azóta sem szűnt meg, képviselői az illegális pénzváltók, az olcsó, de hamis árut kínálók.

fellazítás Diverzió. Politikai intrika, demoralizálás, konspiráció. Sokféleképpen nevezik a folyamatot. Az ideológiai diverzió az imperialista aknamunka egyik formája, a fellazítás eszköze a kommunistaellenesség szolgálatában – definiálta ezt az állambiztonsági elemzés. A fellazítás politikája keretében a nyugati kormányok, szervezetek, alapítványok sorra kötötték az oktatási, tudományos, ipari, gazdasági egyezményeket és szerződéseket a Varsói Szerződés tagállamaival. A technika, a hírközlés, a szórakoztatás számos eszközét vonultatták fel annak érdekében, hogy az emberekben erősítsék a szocializmussal való szembenállást. A fellazítás folyamatosan hangoztatta a konvergencia elméletét, ami a társadalmi rendszerek egymáshoz közeledését is jelenti, ami

eltért a kommunista politika konfrontatív jellegétől. Alapítványok, ösztöndíjak, kedvezmények, gazdasági könnyítések mozgatták azt a folyamatot, amely más tényezőkkel együtt a világrendszernek mondott szocializmus végéhez vezetett.

felszabadulás Magyarországon 1945. április 4-én értek véget hivatalosan a háborús események. A szovjet csapatok kiűzték a német csapatokat hazánk területéről. Az időpont nem hiteles, Nemesmedves környékén a hírekkel ellentétben még napokig folytak harcok. A közmegegyezés akkor ezt a napot jelölte meg, ez volt az a pillanat, amikor bejelentették az ország felszabadulását a nyilas–német uralom alól. A győztes hatalom katonái 1990-ig maradtak Magyarországon. Ezt a nagyhatalmak – szovjetek, angolok, amerikaiak – jaltai megállapodása tette lehetővé. A felszabadulás emlékét Budapesten a gellérthegyi hősi emlékmű örökíti meg, Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása (l. Szabadság-szobor).

fényes szelek kora A népi kollégiumok (l. NÉKOSZ) alakulásának és működésének korszakát nevezik így, az elnevezés egy költemény és dal szövegéből származik.

fénymásolás Még a hatvanas, hetvenes években is voltak olyan tervezőirodák, vízügyi térképkészítők, akik a modern fénymásolók híján a régi, jól bevált szalmiákos fénymásolást alkalmazták. Tudni kell, hogy az ötvenes években, de még később is, minden iratmásolás, -továbbítás szigorú kontroll alatt állt, a hatalom tartott az ilyen formában történő illegális propagandától. A Xerox (l. ott) megjelenése előtt az elkészült rajzot keretbe, üveg alá tették és egy vegyszerrel kezelt papírra, szalmiákszesz segítségével hívták elő. Ma is van olyan vállalkozás, amely ezzel a módszerrel is dolgozik, a különbség csak annyi, hogy a napfény helyett erős, speciális lámpákat használnak.

feudoklerikális-monarchofasiszta A háború után kirobbant görögországi polgárháborúban a kommunisták csaptak össze a királypártiakkal. A baloldal a görög királypárti mozgalmat Magyarországon ezzel a jelzővel illette, sűrítve ebben, hogy egyházhoz és királyhoz hű jobboldaliakról van szó. A baloldali ELASZ

vereséget szenvedett az angolok támogatta ellenféltől, ekkor menekült 1949 táján mintegy 10 ezer görög Magyarországra, ahol külön településen, Beloiannisz községben kezdtek új életet (l. görög menekültek).

filmhíradó A filmhíradó története 1927-ben kezdődött Amerikában. Hamarosan már magyarországi mozikban is találkozhattunk a magyar híradókkal. Igen népszerűek voltak, minden előadás előtt vetítették őket. A filmhíradó jelentőségét növelte, hogy nagy hatásfokkal tudták megcélozni a nézők egészét. Széles tömegek követni tudták a városukban, falujukban vagy régiójukban történt eseményeket, és azokról saját véleményt tudtak kialakítani. A filmhíradó versenyzett a népszerű sajtóval, a moziműsor részeként adták, ezért a tájékoztatáson kívül szórakoztatnia is kellett. Ez azt is jelentette, hogy a szerkesztőknek arra is figyelniük kellett, hogy ne sértsék meg a mozi tulajdonosait és a nagyhatalmú filmtársaságokat. Arra is gondot fordítottak, hogy a politikai hatóságokat se sértsék meg, nehogy még szigorúbb politikai kontrollnak vagy cenzúrának tegyék ki magukat. A híradó a háború alatt a politikai célokat szolgálta ki, az ötvenes években pedig a kommunista propaganda része volt. A televízió megjelenése után 1960-ra megszűnt a filmhíradók közvélemény-formáló szerepe, bár még jó egy évtizedig készítettek filmhíradókat. A filmhíradók ugyanakkor jelentős hatást gyakoroltak a televíziós hírgyártásra. Ez még az 1970-es években is érezhető volt, amikor az új technológiák és módszerek, valamint a fokozott verseny megváltoztatta a hírek gyűjtésének és bemutatásának módszereit. Ma a híradók archivált anyaga a történelmi vizsgálódásokhoz, a múlt megismeréséhez elengedhetetlen.

FIN Forradalmi Ifjúsági Napok, a KISZ (Kommunista Ifjúsági Szövetség) által 1956 után létrehozott tavaszi ünnepségsorozat, a forradalmi hangulat és érzés serkentésére, a hagyományok ápolására, az esedékes évi feladatok meghatározására. Három sarokpontja volt: március 15., az 1848-ra, 1919. február 21., a tanácsköztársaságra, és 1945. április 4., a felszabadulásra emlékezés.

flórharisnya Pamut alapanyagból készült, redős, varrás nélküli női harisnya volt, főleg fekete és sötétbarna színben. Keletkezé-

sének időpontja a 20. század elejére tehető, de még az ötvenes évek végén is tartotta magát. Amíg a nők hosszú szoknyát hordtak, még el is ment valahogy, de a diáklányok és idős hölgyek lábán egyaránt csúszkált, a combon szorító harisnyatartó-gumi nem volt képes megfogni, így aztán folyton ferdén állt. A divatból teljesen nem ment ki, modernizált változatai ma is kaphatóak.

fmsz A második világháborút követően a Hangya Szövetkezetek felszámolása után hozták létre 1946-tól kezdődően a földműves szövetkezeteket. Ezeket tekinthetjük a mai általános fogyasztási és értékesítési szövetkezetek elődjének. Magyarországon a második világháború előtt is léteztek szövetkezetek (hitel-, tej-, fogyasztási, mezőgazdasági, beszerző és egyéb szövetkezetek), az 1948-ban összeírt összes szövetkezet 56 százaléka 1945 előtt alakult. A szó szoros értelmében vett földműves szövetkezetek azonban csak 1945 után alakultak, szinte kizárólag a földosztás során földhöz jutottak tömörültek bennük azzal a céllal, hogy a tagok gazdálkodását, a közös beszerzést és megtermelt terményeik értékesítését elősegítsék. A felvásárlói hálózat gyűjtötte össze a megtermelt javakat, de kevéssé ellenőrzött volta miatt ez a módszer mindig a visszaélések forrása volt. 1948–49 során a régi falusi szövetkezeteket beolvasztották a földműves szövetkezetekbe. Ezen a szövetkezési alapon nőttek ki a takarékszövetkezetek is.

fogamzásgátló Az 1960-as években kerültek hivatalosan forgalomba Magyarországon a tabletta formában árusított szerek, amelyek a fogamzás megakadályozására szolgáltak. Az Infecundin és a Bisecurin voltak a legismertebbek. Olyan szerről van szó, amely hormonok segítségével megakadályozza, hogy egy nő foganjon vagy terhes maradjon. A tabletta forradalmi változást hozott, jóllehet esetleges mellékhatásai csak több nemzedék születése után lesznek esetleg mérhetőek.

fordulat éve Hazánkban az 1947 elejétől 1948 közepéig tartó időszakot nevezik így. Ez idő alatt a Magyar Kommunista Párt szalámipolitikájával (l. ott) teljesen meggyengítette a polgári ellenzéket, államosította a magántulajdon túlnyomó részét, és egyesült a jobboldalinak mondott elemektől megtisztított Magyarországi Szociál-

demokrata Párttal. Így jött létre a Magyar Dolgozók Pártja, melyet a moszkovita Rákosi Mátyás vezetett. Ezzel véget ért a háború utáni demokratikus politika, megszületett az állampárt, megkezdődött a kíméletlen harc az egyházak, a polgári személyek és elvek ellen.

forint Magyar fizetési eszköz. Az elnevezés onnan származik, hogy Róbert Károly magyar király 1325-ben fiorentino, később forint néven veretett európai mértékkel nézve is magas értékű aranypénzt. A második világháború utáni hiperinfláció megállítására vezettek be új pénzt 1946. augusztus elsején, amelynek a forint nevet adták. Ez a pénz a korábbi pengővel szemben nem aranyalapú volt. Váltópénze 1999-ig a fillér volt. A kommunisták hangsúlyozták, hogy a forint nem aranyalapú, hanem stabil alapja a munka. Ez blöff volt. A pénzek aranyalapja már az első világháború után szétzilálódott, s 1946-ban már kibontakozott a dollárarany alap, valamint más valuta alapú rendszer.

földreform A szó a földbirtokviszonyok megváltoztatását jelenti állami törvénnyel. Magyarországon erre először 1918-ban volt kísérlet, majd a Nagyatádi-féle földreformot említhetjük. A földbirtokviszonyok 1945-ig alapvetően nem változtak, így a háború utáni, 1945-ben kezdődött, Tiszanagyfaluban indult földosztást második honfoglalásnak is nevezték. Az erre vonatkozó törvényt a Magyar Kommunista Párt nevében Nagy Imre terjesztette elő az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Ez a nagybirtok felszámolását eredményezte, az ország területének egyharmadát érintette, 6,5 millió katasztrális holdat juttattak a parasztságnak.

Fősped Az 1950-es évek végén alakult a főváros szállítási igényeinek kielégítésére a vállalat. Elnevezése a fő és a német közvetítéssel hazánkba érkezett speditőr, szállítmányozó jelentésű szó rövidített alakjának kapcsolatából született. A Fősped Tehertaxi üzemegység feladata lett a „tehertaxizás", mely gyorsaságban, pontosságban a taxivállalatokhoz hasonló szolgáltatást nyújtott a teherszállításban. A rendszerváltás után a Fősped Tehertaxi, mint jogutód, önálló társasággá alakult.

frizsiderszocializmus l. gulyáskommunizmus

funkcionárius Valamelyik párt- vagy szakszervezet, más társadalmi szervezet vezető beosztású alkalmazottja. Funkciót, tisztséget visel. A pártállami korszakban jelentős hatalommal rendelkeztek, hatalmaskodásuk szülte meg Kucsera elvtárs (l. ott) alakját, akit Háy Gyula, a kiváló író formált meg 1956-ban írt, az Irodalmi Újságban megjelent művében. Ironikusan rövidítve funkcinak is emlegették.

fusi Német eredetű szó, a kontárkodás megfelelője, aki fuserál, engedély és hozzáértés nélkül, nem foglalkozásként végez munkát. Nálunk az ötvenes években divatba jött az, hogy a munkások gyári anyagból a gyárban készítettek eszközöket (például hurkatöltőt), amit aztán értékesítettek. A fusizó magának vagy megrendelésre dolgozik, megkerüli az adózást, munkája minőségéért felelősségre nem vonható. Ma már nem tömegjelenség. Napjainkban hasonló tevékenység a feketemunka, mely általában egy vállalkozás keretében történik, s egy (vagy több) vállalkozó áll mögötte.

futball-labda A régi focilabda csak abban hasonlított a maira, hogy gömb alakú volt. Lényegében még a hatvanas évek elején is olyan focilabdát használtak, amely sertésbőr-cikkek összevarrásával készült, súlya 380 és 430 gramm között váltakozott, kerülete 68–71 centiméter volt, és úgynevezett gumibetét (belső gumi, ballon) volt benne. A pumpával felfújt gumibelsőt elkötötték, a csöcsét gondosan visszahajtották, majd a nyílást, ahol behelyezték, fűzővel zárták le. A fűzőtűvel befűzött labda szolgálta a focit. Voltak kisebb méretűek, a versenyméret azonban az úgynevezett ötös foci volt. Esőben, vizes pályán súlyuk megnőtt a beszívott víztől, a fűzés helye fejeléskor fájdalmat okozott. Csak később készültek a szelepes labdák, melyek már olyan bevonatúak voltak, hogy nem szívták magukba a vizet, nem deformálódtak.

G

Gagarin, Jurij Alekszejevics A Szovjetunió űrprogramja keretében 1961. április 12-én embert juttatott a világűrbe, Jurij Alekszejevics Gagarint, akit a Csillagvárosban berepülőpilótából képeztek át asztronautává. A Vosztok–1 fedélzetén egyszer kerülte meg a Földet, 108 percet töltött a világűrben. Űrhajósként többet nem repült. Gagarin, az első űrhajós 1968-ban, repülőbalesetben, berepülőpilótaként halt meg. Budapesten is járt, nagy ünneplésben részesítették 1961 őszén, látogatására 750 ezer képeslapot nyomtak, amelyekből sokat dedikált.

Gazdasági Főtanács Az 1945-ben alapított Gazdasági Főtanács a háború utáni gazdasági élet szükségleteinek és rendes menetének biztosítására jött létre. Elnöke a mindenkori miniszterelnök volt. Főtitkárát, aki egyben az adminisztratív tevékenységet is ellátó titkárság vezetője volt, a kormány nevezte ki. Feladatát 1949-ben a Népgazdasági Tanács vette át, hatalmas jogkörrel, mert felügyelte az Országos Tervhivatalt, a Központi Statisztikai Hivatalt és az Állami Ellenőrzési Központot. Legnevezetesebb vezetője Vass Zoltán volt.

gazdasági reform A hatvanas évek második fele az új gazdasági mechanizmus néven ismertté vált gazdaságpolitikai és irányítási korrekciók előkészítésének és bevezetésének a lázában telt el. A pártvezetés berkeiben több éven át zajló, kulisszák mögötti politikai birkózásból a tervgazdaság rendszerét az árupiaci viszonyokkal összeegyeztetni igyekvő reformkoncepció született. Ennek lényege, hogy a központosított utasításos tervgazdaságtól fokozatosan távolodva kísérletet tettek a piaci értékítéletet – inkább kisebb, mint nagyobb mértékben – érvényesítő termelési (irányítási) rendszer bevezetésére. Az 1968-ban bevezetett mecha-

nizmusreform megszüntette a kötelező erejű központi tervelőírásokat, s az új, közvetett gazdasági szabályozás keretében a vállalatok tevékenységét – elvileg – a termékeik értékesítéséből származó nyereség minősítette. A (korlátozott) gazdasági verseny, illetve a növekvő vállalati önállóság mellett közgazdasági eszközökkel is érvényre juttathatónak vélték a tervszerű és folyamatos – sőt, az egyre intenzívebbé váló fejlődést. De a megelőző két évtizedben bürokratikus úton tervutasításokkal regulázott makrogazdasági rendszer egésze – amelyből kiiktatták az árupiaci értékviszonyokat – képtelen volt, és nem is tudhatott egy politikai elhatározás nyomán zökkenőmentesen átállni arra a rendszerre, amelyet az új gazdasági mechanizmus jelentett. A gazdasági vezetés népszerű cikkek, televíziós rajzfilmek, népszerűsítő kiadványok sorával igyekezett magyarázni az új gazdasági mechanizmust. A mechanizmusreform hatásairól, következményeiről az 1970-es évek elején meginduló vita bizonyos értelemben szakaszhatár a politikai nyilvánosság terén is. Míg korábban csak a zárt ajtók mögött lejátszott politikai csatározások végeredményével egybecsengő álláspontok kaptak publicitást – ez volt jellemző 1957-ben a reform blokkolására, és 1965-től a reformstart előkészítési periódusára –, most már döntés előtt is ütköztek a vélemények a szélesebb nyilvánosságot jelentő sajtóorgánumokban. A támogatók, Nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos népszerűsége nőtt. Annak ellenére, hogy a reformot az ellenzők hatására (Biszku Béla, Gáspár Sándor, Komócsin Zoltán) visszafogták, megállítani nem lehetett, és pozitív hatásai jelentkeztek.

gebines A ma már legendás „gebines" kifejezés nem is túl régen, 1959 táján került be a magyar nyelvbe. A német, pontosabban bajor eredetű Gewinn, nyereség, haszon jelentésű szóból származik. A gebin a lassan átalakuló magyar második gazdaság bérleti konstrukciója, amely a magánkezdeményezésnek is teret adott. A gebin olyan állami tulajdonban lévő (általában kisebb) vendéglátó-ipari egység volt, ahol az üzletvezetőt nem terhelte szorosabb elszámolási kötelezettség, lényegében azt a sajátjaként igazgathatta. Kevesen tudják, de a főváros legelső gebines presszója a Bárczy István utcai Quint lett. Ez az egykori legendás kardvívó, Kovács Pál jutalma volt, amit dicsőséges sportpályafutása alkonyán kapott

a hálás hazától. Kovácsot a védhetetlen „quint"-vágása miatt félte a kardozók világa, innen kapta a presszó a nevét.

gépállomás A mezőgazdaság átszervezését megelőzően 1948-ban gépállomásokat hoztak létre, hogy a szerveződő nagyüzemi gazdaságoknak és egyéni gazdáknak szerződéses munkát végezzenek. A kommunista párt mellékgondolata volt az, hogy így a vidéki környezetben is megjelenik a munkásosztály, amely képes lesz az új falusi politika támogatására. A gépállomások 1957-től szerveződtek önálló vállalatokká.

gerillacsapat A nem reguláris, önkéntesekből összeálló katonai jellegű csapatokat nevezik így. Egyenruhások, a helyi viszonyok ismeretében harcoló alakulatok, meglepetésszerűen támadnak, aztán visszavonulnak. A negyvenes-ötvenes évek óta világszerte elterjedtek, a legtöbb ilyen gerillacsapat latin-amerikai országokban tevékenykedik. Világhírű gerillavezér volt Che Guevara (l. ott).

Gerő, a hídverő A legkeményebb kommunista politikus, moszkovita (l. ott), Rákosi fontos szövetségese volt Gerő Ernő, akit súlyos bűnök terheltek a koncepciós perek miatt. Működésének első időszakában, 1945-ben, májusban, kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterré nevezték ki, feladatai közé tartozott a közlekedési újjáépítés irányítása. Történelmileg rövid idő alatt – egy és másfél éven belül – állt a Dunán a Kossuth híd, Szabadság néven átadták az egykori Ferenc József hidat, működött a déli Összekötő vasúti híd és átadták a szegedi Tisza hidat is. Az ő működése kezdetén, 1946-ban bocsátották vízre az első elkészült, Rákosi Mátyás nevét viselő gőzhajót. Furcsa, de a történelmi bűnöket elkövető Gerőt mint hídverőt őrizte meg a manipulált közvélemény.

Gezarol, DDT A **d**iklór-**d**ifenil-**t**riklóretán (rövidítve DDT) névre hallgató vegyületet, annak rovarölő tulajdonságát 1934-ben Paul Herman Müller fedezte föl, s 1948-ban orvosi Nobel-díjat kapott érte. A vegyületet – Gesarol, Guesarol, Neocid, Supracide Combi és Ultracid Combi néven – a második világháborúban a tífuszt, pestist, maláriát és sárgalázt terjesztő tetvek, bolhák és szúnyogok

ellen használták. A Gezarolt és a többit használták növényvédelmi célokra is, például az Európában éppen hódító koloradóbogár ellen. Magyarországon nagy divat volt, ezzel poloskátlanították Budapestet, mindenfelé használták az országban, a mezőgazdaságban is. Kiderült, hogy rendkívül ártalmas, 1995-ig 49 országban, így hazánkban is betiltották, nyomai még ma is fellelhetők a talajban, a termésben.

glasznoszty A nyilvánosság jelentésű orosz szó kulcsfontosságú volt abban a politikai folyamatban, ami a Szovjetunióban indult el Mihail Gorbacsov irányításának idején, 1985-ben. A demokratizálódás, a nyitottság, a politikai döntések áttekinthetősége, a közélet és berendezkedésének másféle kontrollja egész Kelet-Európában új folyamatokat indított meg. Nemzetközi téren véget ért a hidegháború, liberális folyamatok indultak meg a szocialista országokban, utat kaptak a reformok, és ezzel megkezdődött a szocialista világrendszernek a felbomlása.

gmk Gazdasági munkaközösség, elterjedt vállalkozási forma az 1980-as években. (Ezt a vállalkozási formát 1990. január elsején szüntették meg.) A gazdasági munkaközösség sajátos válfaja volt a jogi személy (vállalat) felelősségvállalásával működő gazdasági munkaközösség (ezt nevezte a köznyelv vgmk-nak). Ennek az anyavállalat adta az eszközöket, rendszerint éppen azokat, amelyekkel a dolgozók napközben mint alkalmazottak dolgoztak, ezért pedig a vgmk-sok használati díjat fizettek. A megrendelő a vállalat volt, az anyagot és az egyéb feltételeket is ő biztosította. Ez természetesen mindkét félnek, a vállalatnak is, a vállalkozásnak is busásan megérte. A géemkázás igencsak fellendítette sok család anyagi helyzetét, lassan a színre léptek a legváltozatosabb szolgáltatási és termelési formációk. Az 1981-es esztendő, ami a reformok éve volt, kedvezett ennek a formának. A mezőgazdaságban a nyolcvanas években hasonló példát Vaján találhattunk, ahol a termelőszövetkezetben az úgynevezett családi művelés jelentette a mezőgazdasági gmk-t.

golyóstoll Bíró László József magyar mérnök találmánya, aki a tinta száradása és a nagy nyomás közti különbség felismerése

után már 1930-ban elkészítette a golyós íróeszköz prototípusát. Munkáját tökéletesíteni akarta, de zsidó volta miatt emigrálnia kellett. Kalandos körülmények után Argentínában kötött ki, és ott, Buenos Airesben szabadalmaztatta 1943-ban a golyós írótollat. Ez a háború után az írni tudók álma volt, igaz, gyakorta csöpögött az akkoriban akronnak is nevezett alkalmatosság. Az angol kormány később azért vásárolta meg a szabadalmat, mert a golyóstoll a repülőgépeken nagy magasságokban is működött, nem folyt ki belőle a tinta. Angol nyelvterületen a golyóstollat ma is gyakran „biro" vagy „biro pen" néven említik. Argentínában a feltalálók napját Bíró László születésnapján, április 25-én tartják.

Gorbacsov, Mihail Szergejevics (1931) Szovjet politikus, aki 1978-tól a Szovjetunió Kommunista Pártjának utolsó főtitkára, majd az ország elnöke volt. Történelmi érdeme, hogy meghirdette és elkezdte a reformot jelentő folyamatot, a peresztrojkát (l. ott) és a glasznosztyot (l. ott), ami a világpolitikában hatalmas változásokat hozott. 1990-ben béke-Nobel-díjat kapott. Kezdeményezéseivel hozzájárult az európai és világpolitikai átrendeződésekhez, a szocialista országok önállósodási folyamatához, ami végül a hidegháború végéhez vezetett.

görög menekültek A háború idején Görögországban erős ellenállási mozgalom alakult ki, mely érzékeny veszteségeket okozott a német hadseregnek, és fokozatosan felszabadította az országot. Az ellenállásban részt vevő két tábor – a királyi erők és a kommunisták által irányított ELASZ – együttműködése ekkor megszűnt, népi hatalom jött létre, majd polgárháború kezdődött. Ennek ellensúlyozására angol csapatok szálltak partra, és megkezdődött a kíméletlen harc a baloldali erők ellen. Noha a partizánharcok tovább folytak, 1946. szeptember elsején visszatért a király. Görögországból sokan, több mint 120 ezren menekültek el 1949-ig. A partizánok és a kommunista kelet-európai, így a magyar kormány között is megszületett titkos megállapodásnak megfelelően 6–10 ezer görög, főleg földműves és munkás érkezett hazánkba. Őket a kőbányai dohánygyárban helyezték el, majd 1952-től a Beloiannisz nevét viselő Görögfalván telepedtek le. Ma az itt született leszármazottaik tevékeny részesei a magyar gazdasági, társadalmi és kulturális életnek.

GR Gazdasági rendőrség. Félelmetes és hírhedt két betű volt a GR. A Budapesti Főkapitányság Gazdasági Rendészeti Osztálya 1945. szeptember 15-én jött létre és 1948. december 15-ig működött. Ezen belül 1945 során szervezték meg a gazdasági rendőrséget, melynek működtetése azért vált szükségessé, mert a háború utáni zavaros gazdasági helyzetet a kötött gazdaság bevezetésével rendezni kívánó, a piaci viszonyokat figyelmen kívül hagyó nagyszámú rendeletet sokan megsértették, ezért állandó ellenőrzésre, a szabálysértések, bűncselekmények felderítésére és szankcionálására volt szükség. A rendőrség fellépett a feketézők, a közellátással, közélelmezéssel kapcsolatos visszaélések (árdrágítás, áruvisszatartás stb.), a valutaüzérek és csempészek ellen, folyamatosan ellenőrizték a kereskedőket, a razziák során lefoglalt árukat szétosztották. A forint bevezetése után az új pénz értékállóságát veszélyeztető cselekmények földerítése is a GR hatáskörébe került.

Gulag Glavnoje upravlenyije lagerej, (Büntető)táborok Főigazgatósága. A Szovjetunió belügyi hatóságainak a szovjet kényszermunkatáborok, -telepek és börtönök rendszerét működtető és az ott folyó termelést felügyelő hivatala. A fogalom a teljes táborrendszerre általánosult. A Gulag 1934-ben az NKVD egyik alosztályaként jött létre, működésével a büntetés-végrehajtási intézmények irányítása egységesült. A Gulag táboraiban számos külföldi állampolgár is raboskodott, köztük magyar hadifoglyok és 1944 után Magyarországról elhurcolt civilek. Magyarokat befogadó gulagok voltak többek között a Pripjaty mocsaraknál, Komiföldön. 1945 után a Gulag mintájára szerveződtek meg a kelet-európai országok kényszermunkatáborai. Ennek legborzalmasabb példája Magyarországon a recski munkatábor volt. Szolzsenyicin A Gulag-szigetvilág című művének megjelenése (1973–1975) óta a gulag szó a szovjet lágerek és börtönök rendszerét jelenti.

gulyáskommunizmus A többi szocialista országhoz viszonyítva Magyarországon jobbak voltak a megélhetési viszonyok. Nevezték az országot a szocialista tábor legvidámabb barakkjának (l. legvidámabb barakk), az itteni viszonyokat frizsider-szocializmusnak is. Ezek a kifejezések pozitív megkülönböztetést takartak.

Meglepő, de egyben ezek lendítették fel a Magyarországra irányuló idegenforgalmat is.

gumiarábikum Más néven arab mézga. A legnépszerűbb ragasztóanyag volt még a hatvanas években is. Iskolai munkákhoz is ezt használták, kézimunkaórák kelléke is volt. Kapható volt kristály formában és már készen üvegben. Tulajdonképpen néhány afrikai fafajta megsebzett kérgén kifolyó és megszilárduló anyagról, váladékról van szó. Hasonló célú ragasztó volt a minitubusban árult Syndeticon, aminek nyílását gombostűvel kellett kiszúrni.

gumipitypang (Taraxacum glucanthum) A pitypang, más néven gyermekláncfű a fészkes virágzatúak családjába tartozik, évelő növény. Hazánkban 1940 óta történtek kísérletek e hasznos ipari növény termesztésére, azonban a kísérleteknél tovább nem jutottak, a ragadós anyagából nem sikerült kaucsukot, illetve gumit készíteni. A külföldi alapanyagtól függetlenedés jegyében a Szovjetunióban Sztálin kezdeményezésére a háború után országszerte fiatalok kapták feladatul, hogy kutassák fel a ragadós anyagokat, kaucsukot tartalmazó növényeket, amelyekből esetleg gumit lehet készíteni. Az eredményről így számolt be 1950-ben a Természet és technika CIX. évfolyamának 12. száma: „Az orosz pitypang felfedezése talán a legnagyobb vívmánya a szovjet mezőgazdaságtudománynak. Ma már az egész világ objektív kutatói elismerik, hogy egyedül az orosz pitypang az a kaucsuktartalmú növény, amely gyakorlati termesztés szempontjából számításba jöhet." A Szovjetunió „baráti gesztusának hála", hogy 1949 januárjában 50 kg kitűnő csírázású, tökéletes tisztaságú maghoz jutottunk, amely anyaggal végre komoly kísérleti termeléshez foghattak. A Magyar Dolgozók Pártja azonnal elrendelte a gumipitypangtermelést, az ország déli részén és Borsodban, Csincse-tanya környékén születtek meg az első pitypangföldek. A kísérletek nem vezettek sikerhez, a pitypangtermelést felszámolták.

Guszev Magyarországon Illés Béla – a szovjet hadsereg őrnagya, író – teremtette meg a soha nem létezett hős Guszev kapitány alakját. Miután Illés tudta, hogy az országban a szovjetek nem kedvelték, keresett egy olyan orosz katonai alakot, aki az 1849-es

magyar szabadságharc idején a mi oldalunkra állt, és küzdött a magyar szabadságért. A regény megjelenése után gőzerővel megindult a Guszev-kutatás, Budapesten a Sas utcát Guszev utcára keresztelték, Nyíregyházán a Guszev-telep hirdette nevét, de az országban másutt is utcák, terek, intézmények őrizték a Guszev nevet. Ma a Sas utca visszakapta régi nevét.

Gy

gyapot Az önellátás, az „imperialista országoktól való függetlenség" igénye hozta magával azt, hogy Magyarországon a kommunista párt követelésére új, a tájtól és éghajlattól is idegen, a Szovjetunióból származó növények meghonosítását kezdték meg. Ezek közé tartozott a gyapot, vagy ahogy akkor nevezték, a fehér arany. 1949-ben kezdték termelni a szovjet kutatók által előállított „fagyálló" gyapotot. Először Martonvásáron, az MTA frissen létrehozott Mezőgazdasági Kutatóintézeténél kísérleteztek vele, kifejezetten Rákosi Mátyás kérésére. 1949. január 15-én a Magyar Közlöny írja: „A különleges növények meghonosítása és termelése céljából véleményező és javaslattevő szervként Gyapottermesztési Tanácsot kell létesíteni." Megindult tehát a harc a magyar gyapotért. Hamarosan gyapottermelési vállalat is alakult. A gyapottermelés fő területe Tolna megyében és általában a déli területeken volt. A gyapot betakarítására versenyeket szerveztek, a „szedjen négy ujjal, két kézzel" kampány igen népszerű volt. Ennek ellenére a dolog nem ment, a gyapot egy része lefagyott, a termés rossz volt, a betakarítás sem haladt, termelése egyre nagyobb veszteséget okozott. Az állandóan csökkenő földterületen még két évig próbálkoztak, azután abbamaradt a gyapottermelés.

gyermekbénulás A poliovírus, az egyik legveszélyesebb gyermekbetegség, a járványos gyermekbénulás okozója még az ötvenes években is számos tragédia felelőse volt világszerte. Magyarországon 1954-ben, '56-ban, '57-ben és '59-ben is végigsöpört a paralízisjárvány, 1957-ben például több mint 2000 megbetegedést és 143 halálesetet okozva. Az úgynevezett élő vakcina (legyengített, de életképes vírusok) 1959-es bevezetése óta (Sabin-cseppek) azonban a járványok nálunk is – mint a világ majd minden részén – megszűntek, az utolsó megbetegedést Magyarországon 1969-ben regisztrálták.

gyermektelenségi adó Az 1950-ben kezdődő, de folyamatosan új rendelkezéseket szülő, az 1953 és 1956 közötti időszakban népesedéspolitikai koncepciónak megfelelően kirótt adó volt, ami elsősorban a fiatalokat sújtotta. Ez az idő volt az, amikor bevezették a szigorú abortusztörvényt, ez volt a Ratkó-korszak (l. ott), az abortusztilalom és a gyermektelenségi adó időszaka. Ez havi 100 forintos adó volt, népesedéspolitikai presszió jelleggel.

gyorstalpaló A szó eredetileg olyan cipészműhelyt jelölt, ahol igen gyorsan, azonnal megjavították a hibákat. A szónak azonban pejoratív jelentése is van: olyan képzés vagy tanfolyam, ahol felületesen, gyorsan, felszínesen folyik az oktatás. A háborút követően sok állásba, munkahelyre a régi szakemberek helyett ilyen tanfolyamokon képzett munkaerőt kellett helyezni.

győzelem napja A németek vereségét lényegében az az okmány pecsételte meg elsőként, amit Jodl tábornok 1945. május 7-én írt alá Reimsben, ez volt az általános megadás. Másnap, május 8-án Keitl tábornagy a hadsereg nevében a teljes megadást írta alá, és ezzel május 8-án 0.00 órakor ért véget a háború. Németország ezen a napon kapitulált, ekkor írta alá a megfelelő dokumentumokat. E mellett a május 9. is szerepelt a győzelem napjaként, elsősorban a szovjet politikai érdekszférában. Május 9-én a szovjet tankok még visszakanyarodtak Prágához, hogy a náci ellenállás maradék tűzfészkét is szétverjék.

gyufacímke Az ötvenes évektől egészen a hetvenes évek elejéig Magyarországon nagy divat volt a gyufacímkék gyűjtése. Az egységcsomagolású biztonsági gyújtó – ez a gyufa hivatalos neve – ugyanis igen változatos képekkel került a piacra. Volt, amelyiken csak annyi állt: Szikra Gyufa, másokon viszont jó tanács is lapult: Ha a járdáról lelép – körülnéz, és még egy fél tucat közlekedési tudnivaló. Gyufacímke lett a borsodi sörből, Dörmögő Dömötörből, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomból, a láncfűrészből, a Cascóból és a Centrum Áruházból, a bányásznapból. Volt, amelyik arra figyelmeztetett, hogy talált bombához ne nyúljunk, hogy óvjuk az erdőt a tűztől. Izgalmas volt a kontármunka elleni biztatás, a gyermeket a gyufától óvó kampány címkesorozata is. Ma

egy 1200 darabos, feldolgozott címkegyűjtemény piaci értéke 20 ezer forint. A valamikor propaganda, kereskedelmi reklám célból készült vagy felvilágosító információkat szolgáló gyufák eltűntek.

H

háborús bűnös A fasizmussal szemben álló koalíció 32 országa nevében a nagyhatalmak 1943 októberében nyilatkozatot fogadtak el, melyben kinyilvánították, hogy a háború kirobbantásáért, a kegyetlenkedésekért és a tömegmészárlásokért felelősségre vonják a fasisztákat és kiszolgálóikat. Anglia, Franciaország, a Szovjetunió és az Egyesült Államok 1945 augusztusában a háborús főbűnösök ügyének tárgyalására nemzetközi katonai törvényszéket hozott létre, és rögzítette a nemzetközi bűncselekmények három válfaját: béke elleni, háborús és az emberiség elleni bűncselekményt állapítva meg. Így került sor a nürnbergi perre, a tokiói katonai törvényszéken pedig a japán háborús főbűnösök perére. A főbűnösök felelősségre vonásán kívül az egykor megszállt és a volt fasiszta szövetség országaiban, így Magyarországon is megtartották a pereket, többek között halálra ítélve Szálasi (Szalosján) Ferenc nyilas nemzetvezetőt, Bárdossy László egykori miniszterelnököt.

hadiárva A második világháború után Magyarországon megközelítően 25 ezer hadiárvát tartottak nyilván. Ez a szám viszonylag alacsony, mert hadiárvának csak a 16 éven aluliak számítottak, márpedig a fronton harcolók vagy nőtlen sorkatonák, vagy idősebbek voltak, akiknek gyermekei túlhaladták ezt a kort. A hadiárvák, hadiözvegyek, hadigyámoltak ellátásáról állami törvények rendelkeztek, sokan intézetekbe kerültek, de igen fontos volt a segélyszervezetek támogatása is.

hadifogoly A háború utáni Magyarország egyik legnagyobb gondja volt a több mint 600 ezer hadifogságba esett katona sorsa. A legtöbben a szovjetek, mások a franciák, angolok, amerikaiak táborába kerültek. A nyugati hatalmak 280 ezer magyar foglyot adtak át szovjet szövetségesüknek. Hazatérésük 1947-ben

kezdődött, ekkor 300 ezren, majd 1950-ben valamivel többen mint 100 ezren, 1956-ban 15 ezren érkeztek haza. Az utolsó magyar hadifogoly 2001-ben került elő és jött vissza Nyíregyháza melletti tanyasi lakhelyére, Toma Andrásnak hívták. A II. világháború után a kommunista politika külön kezelte a nyugati fogságból hazatérőket – nyugatosok –, akiket megbízhatatlannak tartottak. A Szovjetunióból történő fogolyelengedések sok esetben politikai célt, a Magyar Dolgozók Pártja megsegítését szolgálták.

hadirokkant vagyonőr Az első világháború után alakult és a második után is létezett civilszervezet. Hadirokkantakat tömörített, akik vállalták, hogy díjazás ellenében folyamatosan járőröznek éjszaka, és a megbízók üzleteinek vasredőnyein vagy ajtózárain lévő kulcslyukakra kis, színes bélyeget ragasztanak. Ezzel igazolják ott jártukat. A bélyegek – sárgák, kékek, lilák, zöldek, pirosak – felirata az volt: Őrzik a hadirokkant vagyonőrök.

hajcsavaró A lengyel gyártmányú, Super-Lok márkajelzésű, eredeti bolti csomagolású, 16 darabból álló műanyag hajcsavarókészlet 1988-ban készült Wrocławban, és külön figyelmet érdemel elementáris hatású fényes rózsaszín színvilága. Az akkor fénykorukat élő lengyel piacokon kerültek tömegesen forgalomba.

hamburger Magyarországon a gyorsétkeztető láncok megjelenésével terjedt el. A szó a német Hamburg város nevéből származik. Olyan ételről van szó, amit német, feltehetően hamburgi kivándorlók készítettek és árultak a 19. század végén (1884 óta), a 20. század elején az Egyesült Államokban. Lényegében egy kettévágott (kezdetben pirított) zsemleféle közé tett marhahúsból készült fasírozott. Újabban több változata ismert, hallal, sajttal, tojással stb.

hangrobbanás Az a dörej, ami akkor keletkezik, amikor a repülőgép átlépi a hangsebesség határát. Ez általában 1200 kilométer per óránként, ami a környező hőtől függően változhat. Csak 1945 óta ismeretes, amikor az első szuperszonikus német repülőgép felszállt.

Hanság A Hanság egykor Magyarország legnagyobb egybefüggő, természeti értékekben gazdag lápvidéke volt, a régiek a „Fertő

édesanyjaként" tisztelték. A Hanság lecsapolása alig ötven évvel ezelőtt fejeződött be, és ezzel megpecsételődött a sorsa. A tőzeges láp a lecsapolás után összeesett, kiszáradt, elporladt. Azonban egy-egy kisebb élőhelyen a felszín alatti morfológiai viszonyok megakadályozták a víz elszökését, és mindmáig megőrizték „hany", vagyis a láp valaha volt csodáját. Ezeket a területeket ma a nemzeti park őrzi és ápolja. Az itt rendezett első építőtábor (l. ott), amely 1958-ban a Hanság lecsapolására jött létre, valamint az 1967-ig tartó árokrendszer kialakítása ma már bizonyítottan nem a környezetet károsította, hanem a természeti értékeket szolgálta.

harmadikutas Azokat a személyeket, csoportokat illették ezzel a jelzővel, akik a szocializmus és a kapitalizmus helyett valami közbülső rendszert képzeltek el. Később ők fogalmazták meg a leghatározottabban azt a konvergenciaelméletet, amely szerint lehetséges lenne, hogy a két eszme- és gazdasági rendszer összetartson, majd jó vívmányainak megtartása mellett egyesüljön.

harmadik világ A kifejezést először 1952-ben használta egy újságcikkben Alfred Sauvy, francia tudós, majd a szó 1956-ban bukkant fel újra Georges Balandier demográfiai munkájában. A kifejezés a hidegháború korában akkor született, amikor a bandungi konferencia után India, Egyiptom és Jugoszlávia szervezett, harmadik erőként jelent meg a politika porondján. A harmadik világ fogalma idővel bővült, és lényegében a gazdaságilag fejletlen országokat jelölő szóvá alakult.

hároméves tervek Az első hároméves, középtávú tervet a Magyar Dolgozók Pártja kezdeményezésére 1947 és 1950 között vezették be, az újjáépítés meggyorsítására, a rossz életszínvonal javítására. Ekkor még egy kommunista és egy szociáldemokrata elképzelésből állt a koncepció. Az 1947. augusztus 1-jén indított terv az időszak végére az 1938. évi ipari termelés 17 százalékos, a bányászat 38 százalékos meghaladását irányozta elő. A gazdasági célokkal összhangban az életszínvonal 80 százalékos emelkedését ígérte. A hároméves terv a gazdaságban meghatározó jelentőségű pozitív folyamatokat kívánt elindítani, de készítői

nagyon sok feltételt, befolyásoló tényezőt figyelmen kívül hagytak. 1947-ben még egy többszektorú gazdaság igényeit és lehetőségeit kellett figyelembe venni. 1948-ban azonban döntően változtak a körülmények: a nemzetközi helyzetben, a kommunista és munkáspártok politikájában bekövetkezett változások, az ország belső politikai erőviszonyainak radikális átalakítása újabb államosítások feltételeit érlelte meg. Erre az időre esett a Marshall-terv (l. ott) elutasítása is. Előre kiszámíthatatlanok voltak azok a folyamatok, amelyeket az 1945. augusztus 27-i szovjet–magyar gazdasági egyezmény, és az erre épülő, 1946-ban, 1947-ben és 1948-ban kötött kereskedelmi szerződések gerjesztettek. A terv csak részleges sikereket hozott. A második hároméves terv 1958 és 1960 között zajlott, célja elsősorban a népgazdasági egyensúly megteremtése és a forradalom utáni idők életszínvonalának emelése volt.

Hasomer Hacair Héber szó, jelentése: ifjú őr. A Somer mozgalom története majd 80 évvel ezelőtt kezdődött Magyarországon. Kezdetben cionista cserkészmozgalomként működött, a háború után pedig több ezer embert mentett meg és juttatott Palesztinába. Ez az első hullámos emigráció volt az alija (l. ott), amikor az illegális kivándorlók a még angol fennhatóság alatt lévő Palesztinába érkeztek meg. Magyarországon Hasomer Hacair Hungaria néven 1989 óta a Hasomer Hacair Világmozgalom részeként működik a szervezet.

határnyitás 1989 nyarán a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) lakói, más néven keletnémetek ezrei próbáltak meg Magyarországon keresztül Ausztriába, illetve Nyugat-Németországba menni. Az NDK-ba visszatérni nem hajlandó emberek számára a magyar kormány több tábort állított föl, majd előzetes tárgyalások után szeptember 11-én egy napra megnyitva a magyar–osztrák határt, lehetővé tette számukra, hogy Ausztriába távozzanak. Hasonló lépésre a csehszlovákok nem voltak hajlandók. A magyar határnyitás fő tárgyalója Horn Gyula, az akkori külügyminiszter volt. Róla 2006-ban Németországban utcát neveztek el. Károly-díjat kapott.

határsáv Az államhatár honi oldalán húzódó, az ország belseje felé terjedő terület, ahol különleges igazgatási szabályok érvénye-

sültek. A határsávba való ki- és beutazást, az ott tartózkodást a nem ott lakóknak korlátozták vagy engedélyhez kötötték. A határsáv előtt a közutakon, a vonatokon szigorúan ellenőrizték az utasokat. Magyarországon a nemzetközi helyzet kiéleződése, a hidegháború miatt a nyugati és déli határon a határsávot nyomsávval, szögesdróttal, műszaki akadályokkal (műszaki határzár), jelzőkerítéssel és aknamezőkkel látták el. Nem volt ritka, hogy az országból menekülni akarókat elfogták, lelőtték.

Hazafias Népfront Az 1949-es választások előtt a Magyar Dolgozók Pártja létrehozott egy népfrontot (Magyar Függetlenségi Népfront, elnöke Rákosi Mátyás), amelybe beterelte a létükben és működésükben teljesen ellehetetlenített polgári és parasztpártok maradványait. A népfront csak arra kellett, hogy a színjátékká vált parlamenti „választások" kereteit biztosítsa. Ez először 1949-ben történt meg, amikor egy mandátumért csak egy jelölt „versengett", akit a népfront választott ki; a legfőbb kritérium a kommunista párt iránti hűség és annak politikájával való azonosulás volt. 1954 őszén Nagy Imre miniszterelnök létrehozta a Hazafias Népfrontot, amellyel az volt a célja, hogy saját politikai irányvonalához tömegtámogatást – egyfajta bázist – nyerjen. Mivel Nagy Imrét 1955-ben leváltották és háttérbe szorították, az általa életre hívott népfront igazán érdemi tevékenységet nem tudott kifejteni. 1957-től kezdve a Kádár-kormány a Hazafias Népfront működését a régi, 1949-es alapelvekre helyezte vissza, és ez a bábszerep volt a népfrontra jellemző egészen az 1980-as évek végéig.

házi agitáció l. agitáció

háziszappan A második világháborút követően rendkívüli értéket képviselt a szappan. Tekintettel arra, hogy a gyárak nem termeltek, a háziszappan került ismét előtérbe. Ezt korábban jószerével minden falusi háztartásban gyártották, de az Albus, a Flóra, a Hutter szappanok ezeket idővel kiszorították. A szappankészítés legfontosabb mozzanata a főzés: megszabott mennyiségű lúggal több órán át főzték a zsiradékot. A házi munkánál a forró lúgba öntötték a teljes zsiradékmennyiséget, míg a műhelyekben a lúgot adagolták fokozatosan a kevesebb lúgban rotyogó zsiradékhoz. A háborút követően a zsiradék legtöbbször napraforgóolaj volt, amiből szintén lehet szappant főzni. A főzés eredményeként kicsapódó szappant általában még kétszer átfőzték friss lúgon, hogy minél fehérebb legyen. A kihűlt szappantáblákat dróttal vagy zsinórral megfelelő méretű vagy súlyú kockákra vágták, majd szellős helyen szikkadni hagyták. Ma az igényes illatszertárakban ismét kínálnak házi jellegű pipereszappant.

házivarrónő Igen régi intézmény, a polgári családok tartozéka volt a házivarrónő. Ez a háborút követő időkben is megmaradt, de mind szélesebb körök vettek igénybe ilyen szolgáltatásokat. Divattörténeti tanulmányok szerint a '40-es, '50-es évek uniformizálódó konfekcióipara növelte meg népszerűségüket, mert hazai és külföldi divatlapok alapján egyedi ruhákat, szoknyákat, blúzokat varrtak. Ha a művek nem is voltak tökéletesek, de egyediségükkel hatottak. A házivarrónők igazításokat, javításokat, alakításokat is vállaltak. Dolgoztak otthon, de házhoz is elmentek szükség esetén. A házivarrónő bizalmas és diszkrét vállalkozó volt. Szép emléket állít nekik Vészi Endre író számos művében.

házmester Nem volt könnyű mesterség. Egyszerre jelentett szolgálatot és hatalmat. Bizalmi állásnak számított, minden rendszer rendőrsége igénybe vette információikat. A házmester egy éjszakai kapunyitásért a háború alatt egy napilap árát kapta. A bérházakban szolgálati lakást kapott. 1945 után ez a szakma is nevet cserél, a némileg elmarasztaló és pejoratív zöngét kapott házmester szó helyét átveszi a házfelügyelő. Vas Zoltán, Budapest akkori polgármestere rendezi a házfelügyelők jogviszonyát és járandóságait. Az éjfél előtt hazaérkező lakó 1 pengőt fizet a házmesternek. Éjfél után a tarifa megháromszorozódik. A szemetet a vicinek (l. ott) kell rendeznie, a szemétpénz őt illeti. Az állásaikban igazolt házmesterek a Magyar Házfelügyelők és Segédházfelügyelők Országos Szabad Szakszervezetének tagjaivá váltak. 1945 és 1951 között Házfelügyelő címmel lapjuk jelent meg.

háztáji gazdaság A termelőszövetkezeti tagok jövedelemkiegészítő gazdasága, amely magába foglalta a személyes használatú háztáji földet és az egyéni tulajdonú állatállományt. A háztáji gazdaság

méretét az egyes termelőszövetkezetek alapszabályai rögzítették – betartva a törvényi előírásokat. A háztáji földek területe általában ½–¾ hold vagy más mérték szerint 0,3–0,4 hektár lehetett és eleinte az állatállomány összetételét is meghatározták. A szocialista agrárpolitika egy időben megkísérelte korlátozni a háztáji gazdálkodást, ennek ellenére a háztáji gazdaságok a paraszti munka fő színterei lettek, a paraszti jövedelem több mint fele még az 1960-as években is a háztáji gazdaságokból származott, és az önellátáson túl jelentős szerepük volt az árutermelésben is. Sok termelőszövetkezetben emellett bevezették a családi vagy részes művelést is.

Hekus Dönci Az 1949. esztendő nagy szenzációja volt a többszörös bűnös esete. Azért keltett feltűnést, mert korábban maga is rendőr volt. Rendőrgyilkos, kéjgyilkos rendőr, aki a Divatcsarnokból látványosan menekült, amikor első megerőszakolt és megölt női áldozatát megtalálták. Elfogása után bíróság elé állították, de a tárgyalásáról az ereszcsatornán át megszökött. Hosszú üldözés után újra elfogták, elítélték és ki is végezték.

Hekus Lonci A háborút követően igen sok női rendőrt alkalmaztak, elsősorban a közlekedési feladatok megoldására. Ezeket a hölgyeket a köznyelv kedveskedősen Hekus Loncinak nevezte el. Az ötvenes években az akkor divatba jött magasított, üvegezett irányítótornyokból vezérelték a csomópontok forgalmát, ezt a munkát rendszerint a rendőrnők látták el, akikről azt is mondták, Loncik a majomketrecben.

hetes osztályzat Lényeges változást hozott az iskolák életében az 1948–49-es tanév, ugyanis megváltoztak az érdemjegyek. A korábbi négy helyett hét lett a fokozatok száma. Hetes kitűnő, hatos jeles, ötös jó, négyes közepes, hármas elégséges, kettes gyenge, egyes elégtelen. A magatartás osztályozása pedig három fokozatú lett: három példás, kettő jó, egy tűrhető. Ez volt az utolsó tanév, melyben még kötelező tárgy volt a hit- és erkölcstan. Ez az osztályozási forma azonban nem sokáig élt, hamarosan bevezetésre került az öt jegy, amely a mai napig az iskolai értékmérő.

hét nővér A 20. század olajválságai mögött a szakértők a „hét nővér" elnevezésű társulás machinációit is felfedezni vélték. Az angol-amerikai olajtársaságok 1928-ban megállapodásra jutottak a skóciai Achnacarry kastélyában, amely a Royal Dutch Shell-hez tartozott, ekkor jött létre a „hét nővér" megállapodása, mint magánmegállapodás, de a kormányok is jóváhagyták ezután. E hét nővér: az Esso (Standard Oil of New Jersey), a Mobil (Standard Oil of New York) a Gulf Oil, a Texaco, a Standard Oil of California (Chevron) és másik oldalról a Royal Dutch Shell és a British Petroleum voltak. Szerepük az arab olajtermelő országok megjelenése és az OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries, magyarul Kőolaj-exportáló Országok Szervezete) megalakulása után csökkent, módosult.

hétvégi telek A kispolgárosodás félreérthetetlen jelei voltak: az autó, az utazás és a hétvégi telek, ház. A vidéki nagyvárosok körzetében kialakultak az új vonzásközpontok. A hétvégi telek kiváltotta a beszűkülő szakszervezeti üdülési lehetőségeket, de megteremtette az individualizálódás esélyét egy formailag még mindig közösségi értékvilágot képviselő politikai rendszer keretein belül. Cél lett a víkendház, egy hely, ahová hétvégén kijöhet a család, ahol bezárják a kaput, és „csak mi vagyunk". A víkendvilág a kispolgárosodás egyetlen igazán tulajdonosi szektora. Értékével a család büszkén számolt el a külvilág felé, jelezve: a munka íme meghozta gyümölcsét. A nyolcvanas évekre ez a tulajdonosi elem már vizuálisan is megjelent, hiszen a kerítéseken belüli Magyarország összehasonlíthatatlanul gondozottabb és ápoltabb lett, mint a kinti világ.

hiánycikk A német Mangelware szó tükörfordítása, időszerűsége mára megszűnt. A háború utáni évektől 1990-ig folyamatosan zavarta az életet. Jellemző, hogy a szocialista tervgazdálkodás idejében vált a hiánygazdálkodás jellemzővé. Ez hozta létre akkor többek között a korrupciós kapcsolatokat, a feketepiacot, a kiutalásos rendszert, a pult alóli kereskedelmet, a kenőpénzt, mi több a hálapénzt is.

hidegháború A szót elsőként Winston Churchill angol politikus használta nagy hírű foultoni beszédében. Ezzel a II. világháború

után kialakult sajátos politikai helyzetet jellemezte. E kor sajátossága volt a két szuperhatalom, a Szovjetunió és az Egyesült Államok, valamint szövetségi rendszereik szembenállása, amely mindkét fél taktikus magatartása miatt nem változott nyílt fegyveres harccá. Fegyverkezési verseny zajlott, korlátozottak voltak a gazdasági, a tudományos, a diplomáciai kapcsolatok a szemben állók között. A két hatalmi rendszer között folyamatos propagandaháború zajlott. A hidegháborúban enyhülési időszakok váltakoztak éles feszültségekkel (pl. a szuezi és kubai válság stb.). Ekkor születtek a nukleáris fegyverkezést korlátozó egyezmények. A hidegháború végét – az Egyesült Államok és szövetségesei egyértelmű gazdasági fölénye mellett – Gorbacsov szovjet pártvezető színrelépése tette lehetővé, amit a vasfüggöny (l. ott) leomlása Kelet-Közép-Európában és a Szovjetunió felbomlása (1991) követett.

hidroglóbusz Egy időben jelképnek tűnt a magyar vidéken. Magyarul vízgömböt jelent a szó, de valójában egy víztorony, mely kisebb települést, tsz-majort, állattenyésztő telepet lát el tiszta vízzel. A hidroglóbusz hasznos térfogata 50-100-200 köbméter. Magassága 15-23-32 m. Az alaptest vasbetonból készül. Az acélszerkezetű toronytest az alaptesthez gömbcsuklóval csatlakozik. Ma már formai változatosság jellemzi, a gömbtől a kehelyformáig minden ésszerű változat megtalálható.

higanylámpa l. ostornyeles lámpa

hiperinfláció A pengő az értékét a második világháború végén a súlyos háborús pusztítás következtében kialakult, egyesek szerint azonban mesterségesen is gerjesztett áruhiány miatt meginduló hiperinfláció során teljesen elvesztette. A csillagászati számokat elért névértékek csökkentése végett bevezették az adópengőt, a pénz felülbélyegzését, de ez már nem sokáig tartotta életben a pengőt. A stabilizációs törekvések során a forintot új pénznemként vezették be 1946. augusztus 1-jén. Az új pénz bevezetésekor 1 forint 400 000 kvadrillió pengőt, vagy 200 millió adópengőt ért. 1946. augusztus 1-jén egy magyar forint 4 000 000 000 000 000 000 000 000 000 pengőt ért. Az átlagos havi pénzromlási ütem 19 800 százalék volt. Az utolsó napokban az óránkénti infláció megközelítette a tíz százalékot.

hippi Az amerikai angol nyelvben a hippie, hippy szó jelentése világfájdalmas, lelombozott, olyan ember, aki a fogyasztói társadalomból kivonul, passzívan lázad. Ezzel kívánták magukat jellemezni azok, akik a polgári léttel szembeni életérzésüket fogalmazták meg. Művészi ábrázolásuk az 1967-ben bemutatott Hair című musicalben található, magatartásukat az 1969-ben rendezett Woodstock fesztivál érzékeltette. A szabad szerelem, a nudizmus dicsérete, a drog szabad felhasználása, a hagyományok elvetése, a tiltakozások sorozata, az erőszakmentes együttélés mind programjuk része volt. Lázadó nemzedék a hippi. De ők is megöregedtek, mozgalmuk csatlakozott John Lennon és Yoko Ono békekezdeményezéseihez. Ma utódaiknak tekinthetők a lényegében nagyon más csoportok, az úgynevezett alternatívok.

hitlerszalonna Hosszúkás, hasáb alakú faládába csomagolt kemény, birsalmasajt sűrűségű, gyárilag készült, préselt vegyes gyümölcsíz, amit a háború idején hoztak forgalomba. A ládából egyben kiemelhető lekvárt, a 16. században elterjedt portugál nevén marmeládot, késsel, vékony szeletekben osztották, árulták. A háború után olcsósága miatt sokáig forgalomban volt, különösen bukták töltelékeként használták.

HIV l. AIDS

Hofi vagy pontosabban „A Hofi". A kőbányai amatőr színjátszó csoportból induló Hoffmann Gézát Debrecenben Szendrő József igazgató fedezte fel 1960-ban. A kirobbanó tehetségű színész 1963-tól már szinte kizárólag humoristaként és parodistaként dolgozott. Kezdetben Koós Jánossal, majd teljesen önállóan lépett színpadra. 1969-től több mint tíz éven át a Mikroszkóp Színpadon, majd a Madách Kamaraszínházban adta elő önálló estjeit (Hofélia, Az élelem bére), amelyek megteremtették hírnevét. Politikai-közéleti témájú műsorai rendkívül népszerűek voltak, de meg is osztották a közvéleményt. Egyesek szerint máig vitatott, hogy „a Kádár-rendszer támogatott, hivatalos bírálója" volt-e, vagy a lehetőségek határán egyensúlyozó, mindig az akkori szűk szólásszabadság végső határáig elmerészkedő bátor kritikus. A vélekedésre a rendszerváltás utáni, korábbi szókimondását megőrző

független magatartása, de főleg közönsége adta meg a választ. Kossuth-díjat kapott.

Holdra szállás A szovjet–amerikai űrversenyben az Egyesült Államok 1969. július 20-án jelentős előnyre tett szert azzal, hogy az Apolló–11 űrhajó fedélzetéről indulva, az Eagle nevű holdkomp leszállt a Holdon, fedélzetén Neil Armstronggal és Edwin Aldrinnal.

holipni Cső alakú, édes és ropogós ostyafajta. Német területről honosodott meg nálunk. Fagylalthoz, parféhoz kínálták. Napjainkban reneszánszát éli. Nagyon sokáig falusi asszonyok és kis házi üzemek készítették, hajsütővashoz hasonló átforrósított eszközzel, majd hatalmas, díszes konyharuhával kibélelt ruháskosárból árusították, igen olcsón. Ropogtatnivaló, könnyű csemege volt, egészen a hatvanas évekig.

holokauszt Zsidók millióinak és más etnikum tagjainak tömeges elhurcolása a második világháborúban, a német fasizmus uralma alatt, a negyvenes években. A szó – teljesen elégett áldozat jelentéssel – a görög nyelvből származik. A holokauszt legnagyobb áldozatát az európai zsidók szenvedték a náci Németország, illetve az általa megszállt országok területén a II. világháborút közvetlenül megelőzően és annak éveiben. A nácik ezt a zsidókérdés végső megoldásának (németül: Endlösung der Judenfrage) nevezték. Az áldozatok számát jelenleg 6 millióra teszik. Közel félmillió magyar zsidó menetelt Auschwitz felé; akik nem kerültek gázkamrába, németországi, lengyel munkatáborokban szenvedtek azok felszabadításáig.

Honleány Karrierjét a hatvanas években kezdte meg ez a fonalféle, amely a mai napig a hölgyek kedvenc horgolófonala, 100 százalékban pamut, két színben, ekrüben és fehérben készül. Jól mosható. Sokan a szaloncukor kötözésére még ma is Honleány fonalat használnak.

Horthy Miklós Az osztrák–magyar hadiflotta ellentengernagya volt, majd az első világháború után Magyarország kormányzója lett. Uralmát a fehérterrorral kezdte, a feudális, nagypolgári irányzatok támogatása után az ország politikáját a fasiszta Németországhoz kötötte, melynek szövetségeseként hazánk belépett a vesztes, sorsrontó háborúba. Horthy 1944-ben sikertelen és ügyetlen kilépési kísérletet tett a háborúból, a nyilaskeresztesek azonban német közreműködéssel átvették a hatalmat. Horthy először Ausztriába került, majd portugál emigrációban halt meg 1957-ben. A 90-es években Kenderesen újratemették.

horthysta A háborút követően, de még ez után is évtizedekig a horthysta jelző súlyos megbélyegzést jelentett. Elsősorban az egykorvolt katonatisztekre vonatkoztatták, akik a világháború előtt és folyamán a kormányzó fővezérsége alatt szolgáltak. A Horthy Miklós kormányzóhoz, politikájához, később emlékéhez hű réteg ellenségnek számított a háború után, azt az állandó félelmet indukálva, hogy egy esetleges restauráció vezéralakjai lehetnek. A jelző idővel másokra is kiterjedt, démonizálódott.

hortobágyi kitelepítés 1950-től 1953-ig több hullámban történt a családok elhurcolása Hortobágyra, amit a korabeli hivatalos iratok „kitelepítésnek" neveztek. Pontosabb kifejezés az internálás vagy a deportálás, mellyel létrehozták a „Hortobágyi Zárt Táborok" rendszerét. Az első tömeges elhurcolási hullám 1950. június 22-éről 23-ára virradó éjszaka történt, s a déli határ menti, főleg baranyai falvakat sújtotta. A legnagyobb titoktartás és szervezettség volt jellemző a műveletre, melyet az ÁVH (l. Államvédelmi Hatóság) irányított központilag. Az akció a határsáv területén minden községre kiterjedt. A folyamat folytatódott 1951-ben, amikor fokozatosan töltötték fel a meglévő táborokat és három újat is létesítettek, 1952-ben még két újabb tábor létesítésére került sor. Reális becslés és adatok alapján így a tizenkét tábor összlétszáma a 10 000 főt érte el. Ez ma már a puszta újkori történetének része.

hulakarika, hulahoppkarika A hula egy erotikus hawaii tánc, melyhez karikát használnak. Ezt a karikát a derék, a ringó csípő körül, a test körözö mozgásával hajtják a nők. A hawaii emberek írásjelek hiányában történelmüket és legendáikat a hula tánc rengő csípő- és kézmozdulataiban őrizték meg, melyet állítólag egyenesen Hiiakától, a teremtő istentől tanultak. A keresztény misszionáriusok ideje alatt, akik e mozdulatokban az erkölcstelenség

megtestesülését látták, dzsungelek barlangjaiban lejtették a hulát. Mára azonban megint szabad ég alatt táncolják, és mesélik el vele újra és újra Pele, Hiiaka és Lohiau tragikus szerelmi háromszögének történetét. Nálunk a hulakarika elsősorban a fogyást elősegítő eszközként jelent meg, a hatvanas évek slágere volt, versenyeket is rendeztek a fiatalok vele.

huligán A szó mai jelentésében először 1898-ban bukkant fel egy angliai rendőri jelentésben. Korábban is ismert volt, hiszen egy randalírozó, hangos, zajos ír családról szóló dalban énekelték. A család neve Hooligan volt. A magyar nyelvben jiddis közvetítésű német jövevényszó. A mai jelentés is lényegében a randalírozó, hangoskodó, kötekedő fiatalokat, a labdarúgó mérkőzések rendbontóit jelenti.

hülzni Aligha akad mai fiatal, aki tudná ez mit jelent. A hülzni egy meg nem töltött cigarettahüvely volt szopókával, amibe egy különleges, vályú alakú eszközzel kellett betölteni a csomagolt dohányt, majd a végét benyomkodni és így készült el a házilag töltött szivarka. A keresett dohányok voltak a Finom Török, a Hercegovina, majd a háborút követően a hevesi szűzdohány, amit speciális vágóeszközzel metéltek hajszálfinom szállá. A háború előtt a Modiánó, a háború után – stílszerűen – a Diadal volt a keresett márka. A cigarettagyártás fellendülésekor, a negyvenes évek végére kiment a divatból, csak pár különc használta. Ez volt az elegánsabb házi cigarettagyártás, ennél hétköznapibb volt a ma is fel-felbukkanó cigarettapapírba töltés, nyálazással.

hűségjutalom A hatalomra jutott párt és kormány szeptember első vasárnapját 1950-ben nyilvánította bányásznappá. A létrehozók kormányhatározattal fejezték ki azt a megkülönböztetett elismerést, amely a bányászok áldozatos, kemény munkáját övezte. Ennek az erkölcsi megbecsülésnek adott kellő nyomatékot többek között a nyugdíj-korkedvezmény, a hűségjutalom, a díszegyenruha. Még ez a hatalom sem merte betiltani a Bányászhimnuszt és azokat a vallási jelképeket, amelyeket a bányászok évszázadok óta használtak. A szénbányászokon kívül a kedvezmények kiterjedtek a timföld-, érc-, urán- és kőbányászokra, valamint az olajbányászokra is.

I, Í

Ifipark 1961-ben, a Budapesti KISZ Bizottság kezdeményezésére, KISZ-tagok társadalmi munkájával a romos Várkert Bazár helyén elkészült az Ifjúsági Művelődési Park. Kezdetben esztrádműsorokat rendeztek színészek közreműködésével és táncos délutánokat szalonzenére, táncdalénekesekkel. Az igazi legendás korszak a '60-as évek közepétől alakult ki, amikor megjelentek az első beatzenekarok (Syconor, Scampolo, Omega és a kezdetek legjelentősebb Park-zenekara, a Bergendy). A KISZ akkori vezetői aggódva figyelték az estéről estére összegyűlt többezres tömeget, és ha nem is tiltották be, igyekeztek kordában tartani a fiatalokat. Megkövetelték a rövid hajat, fehér inget, nyakkendőt, lányoknak a szoknyát. Ezáltal igen sok fiatalt kirekesztettek, ennek ellenére a legnagyobb, legnépszerűbb koncerthellyé vált a Park. Igazi „parkos" zenekarok alakultak ki: Bergendy, Sakk Matt, Kex, Mini, Gemini. A „nagy hármas" – Illés, Metró, Omega – nem játszott itt rendszeresen, de minden évben felléptek tízezres tömeg előtt. A hetvenes évek végére a rockzene vált uralkodóvá, hatalmas tömegek előtt játszott a P. Mobil, Karthago, EDDA, Hobo, Beatrice, Piramis, Korál és a többiek. 1980-tól – amikor először omlott le az egyik kőfal – már látszott, hogy a Park nem bírja a terhelést, az elmaradt felújítás miatt életveszélyessé vált. 1984-ben bezárták, és a Petőfi Csarnok vette át a szerepét.

igazoló bizottság A háború után a demokratizálódó ország politikai vezetése szükségesnek tartotta, hogy akik a háború előtt vagy alatt antidemokratikus vagy népellenes, nemzetellenes magatartást tanúsítottak, ne kerülhessenek az újjászülető élet fontos helyeire. A Nemzeti Bizottságok által kinevezett, pártok képviselőiből, feddhetetlen személyekből, köztiszteletnek örvendő emberekből álló igazoló bizottságok területileg és szakmailag is megvizsgálták

mindenkit. Külön a katonákat, rendőröket, csendőröket, állami alkalmazottakat, köztisztviselőket, de bizottságok foglalkoztak az értelmiségiekkel, kereskedőkkel, ügyvédekkel, iparosokkal és vállalkozókkal is. Akiről kiderült, hogy kompromittálta magát a múltban, elbocsáthatták, B-listázhatták, megtagadhatták iparengedélyét stb. Ez a társadalmi kontrollnak is mondható eljárási mód a kommunista irányítású államvédelem létrejötte után megszűnt.

ikertelefon A telefonszolgáltatás talán egyik legkényelmetlenebb változata volt. A telefon fővonalra várakozás hosszú időszakában azonban megváltás volt még egy ilyen megoldás is. Azt jelentette, hogy egy fővonalon két előfizető is volt – különböző számon – de amíg az egyik beszélt, a másik nem volt hívható. Az iker foglaltságát a gyors szaggatott csengetés jelezte. Az ilyen telefonkapcsolási rendszer szellemes nevét Lévai Pál gépészmérnök találta ki a harmincas években. A mobilok és a tömeges vonalas telefonok szinte teljesen megszüntették.

IKKA (**I**BUSZ **K**ülföldi **K**ereskedelmi **A**kció) Olyan vállalkozás volt az ötvenes-hatvanas években, amikor külföldi családtag befizethetett egy bizonyos összeget, amiről az utalványt megküldte magyarországi rokonának, aki ezt az IKKA boltjában nyugati árura beválthatta. Ez a rokontámogatás egy fajtájának is nevezhető. A kínálat a szövettől a várakozás nélkül megkapható autóig terjedt. Sokan eladták az IKKA utalványukat, egész piac alakult ki vételükre és eladásukra. Budapesten a Tüköry utcában volt a bolt, ahol a vényeket nagy hasznot hozó kulccsal váltották be.

Ilkovics Izidor Budapesten a magyar tömegétkeztetés egyik úttörője volt. Létrehozott egy kombinátot, ahol cukrászműhely, állóbüfé, söntés, hagyományos és önkiszolgáló étterem is volt – ez utóbbi az első „tálcás" önkiszolgáló étteremként működött az országban. A Nyugati pályaudvarral szemben volt az állóbüfé rész automatákkal, kávésarokkal, melegpulttal. Itt sütötték és árusították a kirakatban a palacsintát. Ilkovics maga tervezte a büfé kétféle automatáját. A tömegek számára is elfogadható árak érdekében nagyfokú önellátást valósított meg. 1937–38-ban a fasizmus és a zsidótörvények idején üzletét eladni kényszerült a Szőlőskert

Szövetkezetnek. A háború után Ilkovics még visszatért, de ezt követően Izraelbe emigrált és ott is halt meg. Az Ilkovicsot 1949-ben államosították. A gyorsétterem minősége hamar leromlott, rosszhírű talponálló csehóvá züllött. Az egykori Ilkovics vendéglő helyén ma a Skála Áruház áll.

index A szó legismertebb jelentése az az intézkedés, amellyel a katolikus egyház tiltott be bizonyos olvasmányokat, könyveket hívei számára. Az igazság azonban az, hogy már a Római Birodalom császárai is éltek a hatalom adta lehetőséggel, mi több, volt, amikor az eltiltott szerzőt öngyilkosságba hajszolták, kivégezték. Ezt jelentette a könyvégetés az inkvizíció és a fasizmus idején is. Az „indexre tétel" a cenzúra egyik – utólagos – módja. Ezt gyakorolta a pártállami rendszer is. Az MSZMP Központi Bizottságának agitációs és propagandaosztálya rendszeresen körlevélben tájékoztatta a megyéket, az újságokat, könyvtárakat, kiadókat az éppen eltiltott szerzőkről és művekről.

ingázó Azokat a munkavállalókat nevezik így, akik nem a lakóhelyükön dolgoznak. Vannak napi ingázók, de vannak, főleg voltak olyanok, akik csak hetente-kéthetente tértek vissza falujukba, városukba. Az 1950-es évek végén, amikor a nagyberuházások fellendültek, a fővárosi és kiemelt vidéki lakás- és útépítések jelentősen megszaporodtak, a bányák intenzívebb művelésre tértek át, azokról a területekről, ahol felesleg volt, az ingázó munkaerők oldották meg a feladatokat. Csak Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből hetente 40 ezren jártak elsősorban a fővárosba és Miskolcra. Országosan a heti ingázók száma meghaladta a 60 ezret. Elhelyezésükre épültek a munkásszállók. Az őket szállító szerelvényeket „fekete vonatoknak" (l. ott) nevezték. A rendszerváltás után az ilyen jellegű ingázás megszűnt, a korábbi munkások vagy munkanélküliek lettek, vagy kiöregedtek. A napi ingázók száma megsokszorozódott.

Internacionálé A nemzetközi munkásmozgalom legelterjedtebb mozgalmi dala. Az eredeti francia szöveget Eugène Pottier (1816–1887) írta 1871-ben, zenéjét Pierre Degeyter (1848–1932) szerezte 1888-ban. Az Internacionálét a világ legtöbb nyelvére

lefordították. Magyarra Bresztkovsky Ernő ültette át 1904-ben. A magyar munkáspártok is énekelték, ezzel is kifejezve a mozgalommal való közösségvállalást.

internálás A közrend szempontjából veszélyesnek minősített személyek bírósági ítélet nélküli fogva tartása, táborba zárása, kényszerlakhelyre telepítése. Magyarországon és a többi kommunista országban az internálás elterjedt büntetési forma volt. 1945-ben és a háborút követő kezdeti időszakban eredetileg a háborús és népellenes bűnösök gyors és nagy tömegű fogva tartásának biztosítása érdekében állítottak fel internálótáborokat. A kommunista hatalomátvételt követően ezekben a mind szélesebb körben ellenségnek minősített csoportokat (kulákokat, csendőröket, szociáldemokratákat, papokat, osztályidegeneket, klerikálisokat stb.) őrizték 1953-ig, amikor Nagy Imre feloszlatta az internálótáborokat. A Belügyminisztérium VII. főosztályának kimutatása szerint Magyarországon 1953. június 1-jén a letartóztatottak és internáltak száma 41 639 fő volt. Ezt a számot a magyar belpolitikai válságtól tartó szovjet vezetés is olyan magasnak találta, hogy az 1953. júniusi moszkvai pártközi konzultáció alkalmával a belügyminiszteri tárcát átvevő Gerő Ernő egyik legfontosabb feladataként a törvénytelenségek felülvizsgálatát jelölte meg. 1953. július 24-én vitatta meg a Minisztertanács, s erről már két napra rá törvényerejű rendeletet alkotott az Elnöki Tanács. A határozat nyomán az országban 58 szabadító bizottság kezdte meg a munkát, amelynek tagjait az internáltakat, illetve elítélteket foglalkoztató munkahely parancsnoka, a börtön területe szerint illetékes ügyészség és bíróság képviselői alkották. 1956-ban, december 13-án szabályozták az internálást, amit kezdetben az ügyész rendelt el, de 1957-ben már az internálás elrendelését is a végrehajtó rendőrség fennhatósága alá utalta. Ennek időtartama hat hónap volt, amelyet azonban újabb fél évre meg lehetett hosszabbítani. 1960-ban a részleges amnesztiát elrendelő 1960. évi X. számú törvény szüntette meg. A legismertebb magyar internálótábor Kistarcsán működött.

irodalmi közlegény Így nevezték magukat azok a rigmus- és mondókaírók, akik az ötvenes években a politikai iránynak megfelelő „művekkel" szolgálták a Rákosi-rendszert. Debrecenben

Köszöntők és bosszantók címmel könyvet is kiadott az akkori megyei tanács, mely Balázs Sándor szerkesztésében 1954-ben látott napvilágot. A szerkesztőn kívül Fülöp György, a Ludas Matyi későbbi karikaturistája, Lészkó András, Marjai Márton és Sólyom József szerepelnek a szerzők között. A rigmusfaragók között is voltak ellentétek, ezt bizonyítja az alábbi versezet:

Adj erőt nemzetem,
adj ihletet Pártom.
Ne írjak oly rigmust,
Mint Marjai Márton.

Irodalmi Újság Legendás lap volt az 1956-os forradalom előtt és alatt, utóélete is nevezetes része a magyar sajtótörténetnek. A Magyar Írók Szövetségének hetilapja volt 1950 és 1956 között. A kommunista irodalom és kultúra propagálására hozták létre. Szépirodalmi műveket, verseket, kritikákat, publicisztikát, irodalompolitikai és esztétikai cikkeket közölt, a párt politikai elvárásainak megfelelően. 1955-től kezdve szerkesztőségében Nagy Imre hívei kerültek túlsúlyba, akik a hetilapot a reformok szócsövévé tették, így a lap jelentős szerepet vállalt a forradalomhoz vezető úton. Ritka szép időszak volt az, amikor az Irodalmi Újságért sorba álltak az olvasók. A forradalom idején különszámban tett hitet a forradalom eszméi és a Nagy Imre-kormány politikája mellett. 1956. november 4. után a szerkesztők zöme Nyugatra emigrált, az első „emigrációs" szám 1957. március 15-én jelent meg Londonban, majd utolsó száma 1989-ben látott napvilágot.

írógép A mechanikus írógépekkel való írás igen nagy fizikai megterhelést rótt a gépíróra. Az elektromos írógépek működtetéséhez 95 százalékkal kevesebb erőt kellett kifejteni írás közben, mint a mechanikusokon. Az elektronika elterjedésével lehetővé vált, hogy például hibajavító, szövegtároló memóriát építsenek be az írógépbe. Ma már szöveg írására is inkább számítógépet használunk. Sokan, írók is, ma is ragaszkodnak a mechanikus írógépekhez.

iskolák államosítása A „fordulat évében" (l. ott), 1948-ban a hatalom birtokába jutott politikai erők nem tűrték tovább az iskolai

nevelés ideológiai, vallási pluralizmusát. Totális irányításra és ellenőrzésre törtek a társadalom életének minden területén, így a közoktatás területén is. 1948. június 16-án került sor az egyházi iskolák államosítására: az 1948. évi XXXIII. törvény rendelkezett „a nem állami iskolák fenntartásáról, az állam által való átvételéről, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vételéről és személyzetének állami szolgálatba való átvételéről". Ennek alapján a helyi állami tanügyi szervek mindenütt – ellenszolgáltatás nélkül – az addigi egyházi, felekezeti iskolákat mind állami tulajdonba vették. Ezek között 4100 általános iskola, 107 polgári iskola, 87 gimnázium, 49 szakiskola és 47 tanító-, óvónőképző volt. Az intézkedés horderejét mutatja, hogy Magyarországon az államosítás előtt több egyházi általános és középiskola működött, mint állami.

Megkezdődött a szocialista iskolarendszer kiépítése. A kommunista párt úgy tekintett az iskolára, mint az engedelmes állampolgárok nevelésének eszközére. Az oktatásügyet is a pártpolitika szolgálatába állította. Az iskolaügy legfőbb kérdéseiben a Kommunista Párt vezető testületei döntöttek.

Két évvel később, 1950-től az állam és az egyház közötti diktátumszerű megállapodás alapján a 2 evangélikus és a 2 izraeli gimnázium mellett 8 katolikus gimnáziumban, évfolyamonként 2-2 osztályban folyhatott az egyházi középiskolai tanítás. A budapesti piaristák mellett a kecskeméti piaristák, a pannonhalmi és győri bencések, az esztergomi és szentendrei ferencesek, valamint egy Budapesten és Debrecenben tevékenykedő női tanítórend kapott vissza gimnáziumot. A nagy oktatási hagyományokkal rendelkező ciszterci rend nem kapott lehetőséget iskola működtetésére.

Pomogáts Béla így emlékezik vissza: „Jó volt a piarista gimnázium növendékének lenni, és legjobb talán éppen azokban a máskülönben vészterhes esztendőkben: 1950 és 1953 között. Odakünn a világban dühöngött az ideológiai és rendőri terror. [...] A Duna-parti piarista iskola mint egy zárt sziget védelmezte a régi piarista szellemiséget és az ott tanuló fiatalokat. Mi, akik akkor ennek az iskolának a növendékei voltunk, valószínűleg sok mindentől mentesek maradtunk: sohasem érintett meg bennünket a hazug ideológia, a történelem, az irodalom, az emberi gondolat igaz értékeivel ismerkedhettünk meg az akkori idők álértékei helyett, és meg tudtuk őrizni az iskola belső autonómiáját, a szolidaritás szellemét a diákok, illetve a diákok és tanárok között."

iskolaköpeny Még a hetvenes években is viselet volt az iskolaköpeny. Általános és középiskolákban hordták, ki lelkesen, ki nem. Egy letűnt kor névjegye: az iskolában kötelezően hordandó kék köpenynek volt a neve a Diolen Mobi. Nejlon alapanyagból készült, többnyire kék volt, végig gombos. Ellenzői amiatt kritizálták a viseletet, hogy uniformizálja a diákokat, elfojtva az öltözködésben kinyilvánítható egyéniséget. A köpeny támogatói pedig hangsúlyozták, védi az utcai ruházatot, ugyanakkor tanórán eltakarja a diákok közti anyagi különbségeket. Ma már fogalom, akik egykor nem szerették, gyermekeik esetében visszasírják.

itatóspapír Valamikor a tintával írók a friss tinta felszárításához porzót használtak. A papíripar fejlődésével azonban sikerült olyan anyagot előállítani, ami felszívja a tinta folyadékát. Az itatóspapír alapanyaga a cellulózpép, az a rostos anyag, melyet megfelelő kémiai előkezeléssel nyernek növényi nyersanyagokból. Lényegét tekintve enyvezetlen papír, ami véletlenül keletkezett. Egy angliai, berkshire-i gyárban egy munkás tévedésből nem tett enyvet a papírpépbe, és ebből az anyagból lett az itatós, ami hamarosan feledtette a porzót.

ítélet-végrehajtó Közismert nevén: hóhér vagy állami ítélet-végrehajtó, aki köztisztviselő. Olyan ember, akinek kinevezett pozíciójánál fogva felmentése van – az államhatalom érdekében – az ölés tilalmának törvénye és egyetemes normája alól. Többnyire nemzedékeken át öröklődő foglalkozás volt a világon mindenütt. Magyarországon a Bogár-család volt a legismertebb. A hóhérnak mindig voltak segédei, mert a kivégzés maga bonyolult folyamat volt, több fázisból állt. Közvélekedés szerint a hóhért az ítélet végrehajtása után elítélték és azonnal fel is mentették. A halálbüntetés megszüntetése, 1990 óta Magyarországon nincs ilyen beosztás.

J

jampec Jiddis jövevényszó. A szó a jiddisben bolond jelentésű volt, a divatfi, divatbolond jelentésfejlődés már a magyarban történt. Feszes nadrág, hegyes orrú cipő, hosszú oldalszakáll – vagyis minden kellék, ami a 19. század eleji Edward kori Angliában divat volt. Ez az öltözködés a szigetországban az 1901 és 1910 közötti idő lázadását fejezte ki, a viselőket ekkor itt már jampecnek nevezték. Ez a divat tért vissza az ötvenes években (vö. csőnadrág), a névvel együtt. Magyarországon a hatalom rendkívüli módon nem kedvelte se az öltözködést, se a belőle fakadó lázadó szellemet, se a vele együtt jelentkező rock and roll mániát. Budapesten egy Villányi úti kultúrházban volt a találkozóhelyük.

járás Egy, a megyénél kisebb közigazgatási egység elnevezése volt. A járások, majd a városkörnyéki beosztás 1983-as megszűnése után nincs általános térségi államigazgatási beosztás. Megszűntek a járási hivatalok és más szervezetek is. Az önkormányzatok szabad társulása alapján az elmúlt tíz esztendő alatt ugyanis kialakultak tényleges kistérségi kapcsolatok, együttműködések. A kistérségeket az érdekeltekkel való egyeztetés után indokolt véglegesíteni, nem kizárva a megyehatár-módosításokat, esetleg a megyék megszüntetését sem, noha ez utóbbi elképzelés a közelmúltban megint lekerült a napirendről. (A megyei beosztás – eltekintve Keszthely város és járás, valamint néhány község átcsatolásától – lényegében 1950 óta változatlan.)

jatt 1958-ban született kifejezés. A jiddis nyelvből származik, jelentése: kéz, kar. A mai szóhasználatban a borravalót jelenti. Ismert szavak: a jattoljunk felezzünk, a lejattol pedig megken, megveszteget értelemben.

jeges Az elektromos hűtőszekrények tömeges elterjedése vetett véget egy nagyon régi, érdekes foglalkozásnak. A hatvanas évekre eltűnt a városok utcáiról a kezdetben lovak vontatta, később motorizált jegeskocsi. A Jegeees! kiáltásra mentek a bérházakból a kocsihoz, vederrel, amibe a jegesember a csákánnyal kihúzott vastag jéghasábot vagy annak a felét beletette. A jegesember nyakában vastag, zsákanyagból varrt zsebes kötény volt, ebbe helyezte azt a jéghasábot, amit várakozó ügyfeleknek vitt. A jég a jégszekrény rekeszeiben másnapig lassan olvadt el, a vizet egy kihúzható bádogfiók fogta fel. Kiválóan hűtött. A jegesember a mindennapi városi élet elmaradhatatlan tartozéka volt.

jegyrendszer A háborús károk és a pangó külkereskedelem miatt az árualapok olyan szűkösek voltak, hogy 1951 elején ismét bevezették a néhány hónappal azelőtt, 1949-ben megszüntetett jegyrendszert. Cukorhoz, liszthez, kenyérhez, zsírhoz, húshoz és szappanhoz az év végéig, illetve 1952 elejéig ismét csak központilag szétosztott jegyekkel lehetett hozzájutni – vagy feketén. Cukorból a fejadagok havi 0,5–1,20 kg, finomlisztből havi 1,20–2,40 kg, s kenyérből napi 0,25–0,55 kg között ingadoztak. A magasabb fejadagok a nehéz fizikai munkát végzőket, valamint a vezetőket és az élmunkásokat illették meg. Ez azonban nem jelentette a sorban állás megszűnését, az áruért gyakorta kora hajnaltól vártak a boltok előtt.

jóvátétel A legyőzött állam által a győztesnek fizetendő, a győztesek által megállapított összeg, amellyel formailag a másik országnak okozott háborús károkat, illetve annak meghatározott részét térítik meg. A II. világháború után is kiróttak a vesztes országokra jóvátételt, de odafigyeltek arra, nehogy súlyos gazdasági válsághelyzetbe sodorják a veszteseket, amint az az első világháború után történt. A Magyarországra kirótt jóvátétel összege 300 millió dollár (200 millió a Szovjetuniónak, 70 millió Jugoszláviának, 30 millió Csehszlovákiának), melyből az 1948. júliusig ki nem fizetett részt a Szovjetunió elengedte. Ennek politikai oka volt, Rákosi Mátyás és a kommunisták népszerűsítése érdekében hozták a döntést.

K

kacsatánc Minden idők legidegesítőbb zenéjének nevezte a szakirodalom a Kacsatánc muzsikáját, melynek szerzője a Tweeds együttes volt. Magyarországi karrierjére jellemző, hogy a nyolcvanas évek első felében minden kívánságműsorban játszották, a legtöbbet kért dal volt. Az eredetitől eltérően nálunk többféle szöveggel is előadták.

kacsintós pénztárca A meglehetősen ízléstelen műanyag termék 1969-től 1980-ig uralta a piacot, jóvoltunkból a szomszédos országokban is. Szép nők, a kor sztárjai, menő énekesnők és színésznők, dögös férfiak kacsintottak arra, aki kezében tartotta azt a csodapénztárcát, melyen a kép szeme huncutul, kihívóan, csábítóan villant. A korabeli tréfa szerint Mongóliában 10 darabért már rakétakilövőt is adtak, az viszont tény, hogy a záhonyi határon minden más árut megelőzve vitték a látogatók, sofőrök, pártalkalmazottak, rokonok és ismerősök. A műanyagosok csodaterméke csicsás volt, és ami fő, a mozgó szem révén különlegességnek számított. Vetélytársa csak a vetkőzős toll és a szagos radír volt.

Kádár János (1912–1989) Politikus, az illegális, majd a legális Magyar Kommunista Párt tagja, alapítója a Magyar Dolgozók Pártjának, volt belügyminiszter, Rákosi Mátyás idején börtönbe került, rehabilitálták, 1956-ban a szovjeteket behívta a forradalom leverésére. Ezt követően 1956-ban megalapította a Magyar Szocialista Munkáspártot, és megalakította a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. Ellenfeleivel kíméletlenül leszámolt. Ezután megteremtette a „puha diktatúrát", amit róla Kádár-korszaknak neveztek el. A pártnak 1988-ig első titkára volt.

kádárkolbász A kifejezés a rendőri szleng szavai közül érkezett, és keservesen népszerű lett azokban az időkben, amikor a rendszerváltás előtti években a rendőrség erőszakkal oszlatott tüntető csoportokat. A kádárkolbász, a népnevelő, a bájdorong, a hátdöngös mind a gumibot megfelelői. A tárgy elnevezése pontosan utal a szó keletkezésének korára és arra, milyen rendszerben használták.

káder A kommunista párt által kiemelt fiatal munkások vagy parasztfiatalok, akik nem a tanult hivatásukat gyakorolják, hanem politikai meggyőződésüknél fogva a kommunista párt bürokráciájában, a pártapparátusban, teljesen a párttól függve dolgoznak. Emiatt a káderek nem hívei a reformoknak, és rendszerint a mindenkori pártvezetőhöz ragaszkodnak. A káderek bármilyen vezetői poszt betöltésére alkalmasak, amelyre a párt jelöli őket. A káderek a kommunista párt egyik legszélesebb és legjelentősebb bázisát jelentik.

káderdűlő Az ötvenes években kezdtek kialakulni a városokban – főleg a nagyobb településeken – azok az utca- vagy városrészek, ahol a hatalom birtokosainak építettek, vagy ők emeltek maguknak kiemelkedően komfortos és nagy házakat, villákat. Ebben az időben formálódtak bizonyos bérházakban is olyan lakóegyüttesek, amelyek tagjai egy hivatali vagy hatalmi csoporthoz tartoztak. A káderdűlő kifejezés plasztikusan fejezte ki az egy-egy területen lakók társadalmi helyzetét, elszigetelődését, különállását. A káderdűlő nem rendszerspecifikus. A legismertebbek a fővárosban a Rózsadomb, a második kerület bizonyos része, valamint a siófoki üdülőnegyedek.

káderezés l. személyzetis

kádertemető Az olyan párt-, állami és gazdasági vezetőket, kádereket, akik fölöslegessé váltak, nem fejlődtek a párt kívánalmainak megfelelően, de valamikori érdemeik miatt okszerű volt megtartani őket, a kommunista uralom idején úgynevezett kádertemetőkbe helyezték el. Ezek olyan munkahelyek voltak, melyeknek lehetett presztízst adni, de se hatalom, se cselekvési lehetőség nem fakadt belőlük. Ilyenek voltak a Hazafias Népfront (l. ott), az MHSZ (Magyar Honvédelmi Szövetség), a kulturális szövetségek.

kalapácsos ember A Magyarországi Szociáldemokrata Párt világszerte ismert jelvényévé vált grafikai munka, amit a kiváló festő, grafikus, szobrász, Bíró Mihály készített az 1910-es évek elején egy tüntetésre. A kalapácsot emelő igen erős férfialak modellje Fischer Tibor birkózóbajnok volt, akivel élete végéig jó barátságban maradt.

kalucsni Egy olyan gumicipő, amit a férfiak a félcipőre húztak fel, hogy esőben, sárban kíméljék a bőrcipőt. Ha hazaértek vagy vendégségbe érkeztek, egyszerűen levették. Nem is kellett papucs sehová. A háborút követően még az ötvenes években viselték, ma Csehországban gyártják, vannak, akik újra keresik.

kannás tej A tejesasszony (a „milimári") kannában hozta a tejet a városba. Ez a módszer egészen az ötvenes évekig általános volt, a boltokban, a tejcsarnokokban, piacokon csak kimért, igazi tejet lehetett kapni. Házhoz is szállították. Minősége ellenőrzött volt és kiváló. A változást a tejesüveg hozta a lepattintható sztaniolkupakkal, majd sok vergődés után a zacskós tej következett, hogy mostanra átadja helyét a sokféle dobozos italnak. Az ipari tejtermelés és forgalmazás higiéniai szabályai szigorúak. Kannás tejet ma is lehet kapni a piacokon, de csak ott, ahol az összes veszélyt jelző szabályt kiírva szolgálják ki a vevőt, zárt rendszerű Alfa-Laval tartály beiktatásával.

kántortanító Magyarországon az egyházi iskolai tanítók zenei képzésben is részesültek, így működési területükön a kántori (templomi énekesi, orgonistai) feladatokat is ellátták. A szertartásokat, istentiszteleteket orgonakísérettel tették ünnepélyessé, fontos szereplői voltak a temetéseknek és más egyházi szertartásoknak. Alárendeltjei voltak a helyi plébánosnak (lelkésznek, parókusnak), ami kifejezte alacsonyabb társadalmi presztízsüket. Az egyházi iskolák államosítása után a legtöbben feladták kántori tevékenységüket és állami tanítói szolgálatba kényszerültek.

kápé Egyre több szó esik a pénzről, pénzforgalomról, a készpénzfizetésről, amit az is mutat, hogy az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt a fizetőeszköz elnevezése. Néhány a legjellemzőbbek közül: della, dinero, gempa, kappa, kápé, kes, lé, lovetta, málna, papí, perka, pez, ruppó, sékel, steksz, suska, zseton, zsetta, zsé, zsozsó, zsöci.

kapszli Eredetileg a gyutacs (elöltöltős fegyverekhez), a kupak, a sütemény- és mignonalátét német eredetű elnevezése. Később a gyermekjátékok kedvelt robbanóeszköze lett. Piros, keskeny papírszalagon egymástól egyforma távolságra elhelyezett robbanószerpöttyök, amelyek ütésre zajosan pukkannak. Játék pisztolyoknál, lövöldözős tankoknál, hajóknál, robbanós játékoknál használják.

kardigán Amikor Theodor Brudenell, Cardigan grófja, felvette magára a derékig érő, ujjas, kötött kiskabátját, nem is hitte, hogy sosem múló divatot teremt. Ez a ruhadarab ugyanis mind férfi, mind női változatban létezik. A férfiaké kissé „papucsos", de a nőknél a mai napig a változatok sokasága dívik. A klasszikus női fazon csípőig ér, és kissé karcsúsított. A 21. század divatja viszont ügyesen bolondítja meg a hagyományos, és többnyire unalmas darabokat. Egy rafinált gallér vagy különleges szabás és szín, s a kardigán azonnal ki is lép a konzervatív öltözködés szürkeségéből.

karhatalom Olyan fegyveres testület, amelyet a hatalmak bizonyos forradalmi események után rendfenntartás céljából alakítanak meg, elsősorban a fegyveres testületek tisztjeiből. Voltak ilyen alakulatok a Horthy-rendszer kezdetén (tiszti különítményesek), de elsősorban az a karhatalom gyakran említett, amely az 1956-os forradalom után született, és amit 1956 végén és '57 elején a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és az újjászerveződött MSZMP hívott életre. Májusig működött. Tagjainak öltözete a pufajka volt, innen az elnevezésük: pufajkások (l. ott).

karika Talán a legrégibb, sajnos már a divatból kiment gyermekjáték a karika. Bottal ütögetve hajtották, gurították, szaladva, mind gyorsabban. Voltak gyári készítésűek, de kiváló karikát csináltak kerékráfból, kerékpárkerékből, lemezkarikából is. Hozzánk is megérkezett külföldi változata a hulakarika volt (l. ott). Ma a művészi torna kelléke.

Karil Igen népszerű fájdalomcsillapító tabletta volt, különösen az ötvenes évek elején és közepén szedték az emberek számolatlanul. A magas koffeintartalom miatt élénkítő hatással bírt, ez volt a kor egyik narkója. Kiderült, vesekárosító hatása van, ezért gyártását később beszüntették. A Karilt Babits Mihály súlyos betegsége idején már alkalmazták, de nagy fájdalmait nem enyhítette.

karmantyú Igen praktikus ruhavédő alkalmatosság volt, időnként ma is fel-felbukkan. A néprajzban karvédő ruha, rendszerint vásott ingujj vagy vászondarab, amelyet a marokszedő aratáskor a karjára húz, hogy a kalász és a szúrós gaz ki ne kezdje a bőrét, vagy el ne rongyolja a ruháját. Ennek született meg a hivatali változata, a könyökvédő, ami rendszerint klottból készült. Olyan, a két végén gumiszalaggal ellátott „cső" volt, amit az ing vagy a zakó ujjára – a karjára – húzott az a tisztviselő, aki egész nap írt, könyvelt, vagyis koptatta az íróasztalt és a ruháját.

kártyanaptár A kereskedelem élénkülése, az áruellátás javulása arra késztette az állami cégeket is, hogy kártyanaptárakat adjanak ki. Az úttörők között volt az OTP, mely már 1966-ban elárasztotta az országot kártyanaptárral. Ezen azt mutatta be igencsak kezdetleges eszközökkel, hogy az Országos Takarékpénztártól felvett hitelt mire költheti el valaki a nyári nyaralás idején a vállalati üdülőkben. Ettől kezdve a gyűjtők évente százával szedték össze a fürdőruhás nőktől a konzervig mindent ábrázoló kártyanaptárakat.

Katolikus Szó Miközben a vallás-, egyház-, bibliaellenes könyvek tömege jelent meg felnőttek, fiatalok, gyermekek számára, a katolikus könyvkiadás inkább csak látszat volt. Az engedélyezett két katolikus könyvkiadó nagyobbika, a Szent István Társulat 1981-ig évi öt-hat könyvet és egy-egy imakönyvet, hittankönyvet adhatott ki (s a diktatúra puhábbá válásakor, 1972-ben a Bibliát). 1982-től nagy fejlődésnek számított, hogy a Társulat évi 20–22 könyv kiadására kapott engedélyt, de a könyveket az ÁEH változatlanul szigorúan cenzúrázta. Az Ecclesia Kiadó három-négy könyvet jelentethetett meg évente, s egy-egy imakönyvet; 1982 után is csak évi hat–nyolc kötetet.

A kor sajátos kérdéseire – s még kevésbé a hitet ért támadásokra – nem volt lehetséges válaszolni. Először 1970–74 között nyílt mód egy új hittankönyvsorozat megjelentetésére, súlyos állami cenzúrázás mellett. Ismét jellemző, hogy az egyháztörténelem-hittankönyv egy évtizeden át nem láthatott nyomdafestéket, mert – az ÁEH illetékesei szerint – túl sok szó volt benne a szerzetesekről. (Nem akarták tudomásul venni, hogy a katolikus egyház történelme nem létezhet a szerzetesrendek említése nélkül.) Ekkoriban jelent meg néhány valóban korszerű, s máig is használt hittankönyv, például a Hitünk és életünk vagy a Mennyei Atya szeret minket.

A katolikus sajtó is meglehetősen „sovány" volt: az Új Ember hetilap és a Vigilia folyóirat mellett a békepapi mozgalom szócsöveként jelent meg kéthetenként a Katolikus Szó, 1967-től pedig negyedévenként a Teológia című folyóirat.

katonaadó A nyolcvanas évek végéig honvédelmi hozzájárulás, azaz „katonaadó" fizetésére kötelezték mindazokat, akiket a sorkatonai szolgálat teljesítése alól bármilyen okból felmentettek, vagy akiket hat hónap letöltése előtt leszereltek.

katonai tanszék Minden magyar felsőfokú oktatási intézményben létrehozták a katonai tanszékeket. Ezeken hivatásos tisztek oktattak harcászatot, fegyverismeretet, szolgálati szabályzatot, honvédelmi ismereteket. A hallgatók titkosított, nemzetiszínű szalaggal átfűzött, pecsételt, oldalszámozott füzetekbe jegyzetelhettek, kötelező vizsgát tettek, év közben is fegyvergyakorlatokat végeztek. A képzésen a nőhallgatók is részt vettek. Az oktatás része volt, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók nyaranta egy hónapos katonai kiképzésben részesültek valamelyik fegyvernemből. A végzősök általában őrmesteri vagy hadnagyi rangot kaptak a diplomával együtt. Ez a fajta képzés 1956-ban ért véget. Honvédelmi ismereteket azonban továbbra is oktattak egészen a rendszerváltozásig (Mit tegyünk atombomba-támadás esetén?).

katyusa A szovjetek a második világháborúban, 1941-ben, az orsai ütközetben használták először ezt a rakétaelven működő, 132 és 152 milliméteres lövedékkel rendelkező, nyolc indítócsövű sorozatvető fegyvert, mely hangjával rémületet, becsapó-

dásával tetemes károkat okozott. A lélektani hadviselés eszköze is volt, hanghatása vetekedett a német harci bombázó, a Stuka (Sturmkampf Flugzeug, zuhanóbombázó) visító, pánikkeltő hangjával.

kávédaráló Egy-egy hagyományt nagyon őrző háztartásban még ma is megtalálható a szívesen használt kézi kávédaráló. Ez azokra az időkre emlékeztet – és ide tartoznak az elmúlt fél évszázad első évtizedei is –, amikor a kereskedelemben elsősorban pörköletlen vagy pörkölt babkávét hoztak forgalomba. A finom házi kávé elkészítéséhez tartozott a pörkölt kávészemek megőrlése. A masina anyaga és alakja változatos volt. Készült lemezből, öntöttvasból, később alumíniumból. Többnyire szögletes volt, de újabban már henger alakút is készítettek. A darálók díszesek, elegánsak voltak, díszei a konyhának, a kávészertartás kellékeként tisztelték őket. Ma jó esetben ócskapiacokon vagy régiségboltokban találkozhatunk velük.

kazalagitáció A népművelők feladata volt a negyvenes évek végén és az ötvenes években, hogy a párt útmutatásai szerint megszervezzék aratás idején a kazalagitációt. Ez azt jelentette, hogy a cséplőgépek mellett lelkesítő, dicsérő, esetleg kritizáló műsorokat adtak elő, a helyzetre aktualizált jelenetekkel, mondókákkal, lehetőség szerint zenés-táncos betéttel. Az egyik kazaldal az Ó be sok hal van… című népdal dallamára írva így szólt:

Óh mely sok jó búza terem a „Kodály"-baharahahahaha
Tizenöt mázsát önt egy hold a hombár-baharahahaha
Szabó Bertalannak
Ilyen nótát fújnak
a baritonbaharahahaha…

Ez a Kodály tsz földjén elhangzott csasztuska nyolc versszakból állt.

kékcédulás szavazás Az 1947. augusztus 31-én tartott országgyűlési választások közkeletű elnevezése. Az egypártrendszer kiépítésére törekvő Magyar Kommunista Párt, miután a fő rivális Kisgazdapárt több vezetőjét (Kovács Béla, Nagy Ferenc) koholt

vádak alapján félreállította, a törvényhozási többség megszerzése érdekében előrehozott választások kiírását szorgalmazta. A választások előtt módosították a választási törvényt, aminek következtében mintegy félmillióval csökkent a szavazók száma. A kommunisták azonban emellett a szervezett választási csalás eszközét is bevetették. A szolgálati úton lévők és a szabadságukat töltő nyaralók „érdekében" elérték, hogy lehetővé váljék a lakóhelytől távoli szavazás. A rendelkezés szerint azoknak, akik máshol akartak szavazni, választójogosultságukat a körzetük Választási Bizottsága által kiadott – kék színű – névjegyzékkivonattal kellett igazolniuk. A Rajk László vezette Belügyminisztériumban mintegy 200 000 ilyen kék szavazócédulát, névjegyzékkivonatot nyomtattak ki, s külön szavazóbrigádokat állítottak fel, amelyek tagjai községről községre robogva akár 10-20 helyen is leadták szavazatukat. Péter Gábor, az ÁVO főnöke mintegy 62 000-re tette az így leadott szavazatok számát.

kékítő Fehérnemű mosásánál használt szer oly célból, hogy az idővel megsárguló fehérnemű a kékítővel ismét fehér színt nyerjen. Leginkább berlini és párizsi kéknek indigóval való elegyítésével készítik, hígított oldatot nyerve. A háború utáni reklám 1948-ban hazánkban még így szólt: A legjobb fehérítő a Dőry kékítő. Híressé, szinte legendává József Attila Mama című verse tette:

Szürke haja lebben az égen
kékítőt old az ég vizében.

kék útlevél Az 1960–70-es években turistaútlevéllel, úgynevezett kék útlevéllel – valóban kék volt – lehetett Nyugat-Európába utazni. Útlevelet háromévenként lehetett igényelni, amennyiben a Magyar Nemzeti Bank az éves turistaellátmányi valutakeretből biztosította az utazáshoz szükséges csekély összeget (70, majd 100 dollárt). A kérelmezőnek útlevélkérő lapot kellett kitöltenie, amelyen a kérelmező számos adata szerepelt, és amelyet a munkahelyi vezetőn kívül a párttitkárnak, a szakszervezeti titkárnak és fiatalok esetében a KISZ-titkárnak is ellenjegyezni kellett, katonaköteles korúak esetében pedig a hadkiegészítő parancsnokság engedélyét is mellékelni kellett. Az egyéni turistaútlevél kiváltá-

sához a Magyar Nemzeti Bank valutaígérvényére is szükség volt. A külföldön tartózkodás maximális ideje 30 nap volt, s csak azokba az országokba lehetett ellátogatni, amelyekbe az igénylő az útlevelet kérte. Aki 30 napnál hosszabb ideig tartózkodott külföldön, vagy más országba is utazott, mint ahová engedélyt kapott, azt a külföldi utazásból öt évre kizárták.

keramitkocka Igazán szép, gömbölyített élű, téglaalakú utcaburkoló kő volt a keramitkocka. Sárga színe gyönyörködtető látványt kínált, bár esőben, hó idején olyan síkos volt, hogy lépni sem lehetett rá. A járművek, főleg az autók és motorok számára életveszélyesnek bizonyult. Ma legfeljebb sétálóutcák díszítésére használják, de például Nyíregyházán még a hetvenes években ezzel volt burkolva a Debreceni utca eleje. A keramit nem más, mint meszes agyagból égetett klinker. A keramit gyártása nagyon körülményes, mert meszes agyagból tömörre égetett árut készíteni nem könnyű feladat.

kétfrontos harc A sokat emlegetett fogalom a Magyar Szocialista Munkáspárt szervezésekor alakult. Ez jelentette elsősorban a Rákosi-korszak dogmatizmusa elleni küzdelmet és a Nagy Imre nevével fémjelzett, revizionistának nevezett irány elleni harcot. Ez utóbbiak ellen keményebben léptek fel, amit bizonyít, hogy a halálos ítélettől az elzárásig a megtorlások sokasága szerepelt a küzdelemben. A két front a továbbiakban is megmaradt, a szektás balosok és a revizionisták mindvégig a párt potenciális ellenfeleinek számítottak.

kéziszedő Megadott kézirat alapján a szöveget kézzel különálló betűkből szedő, a kézzel mono-öntéssel vagy linotype gépen szedett anyagot betördelő és az eközben felmerülő korrektúrát elvégző nyomdai szakember. A nyomdász, aki igazi alkotó, az árral, tipométerrel, a winkellel (sorjázó), a csipesszel, a hajóval, a léniával, a kézirattartóval dolgozik. Sajnos, a kéziszedők száma lecsökkent, pedig a nyomdász szakma művészei ők voltak, őrizték azt a hagyományt, amit Gutenbergtől örököltek.

KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa) A KGST a Szovjetunió vezetése alatt és nyomására 1949. január 25-én Moszkvában megalakított gazdasági együttműködési szervezet. Tagjai: Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Laosz és Albánia (1961-ig), majd az NDK, megfigyelői státust kapott Mongólia, Kuba, Vietnam, Korea, Laosz és Mozambik. A kölcsönös segély jelszava a szovjet dominanciájú politikai szándékok érvényre juttatását jelentette. Hozzájárult az értékarányok felbomlásához, és ezáltal utat engedett ahhoz, hogy ezek az országok egymás rovására jussanak kedvezőbb lehetőségekhez. A belső ellentmondásokkal terhelt, a piaci viszonyokat elutasító KGST a piacgazdaság kibontakozása, a tagországokban megvalósult rendszerváltás miatt válságba került, és a tagállamok 1991. június 28-án Budapesten aláírták a felszámolásról szóló jegyzőkönyvet. Egykori palotája Moszkvában, a nyitott könyvet formáló épület, ma turisztikai látványosság.

KGST-piac A köznyelv KG-piacnak emlegette. Ez a piac a környező országok hiánygazdálkodásából, a különböző árviszonyokból és a szabadabb mozgásból táplálkozva alakult ki, elsősorban a keleti határok közelében. Klasszikus KGST-piac volt Nyíregyházán, Kisvárdán, Miskolcon, Mátészalkán, Budapesten, Szegeden és még sok kisebb-nagyobb városban. Itt elsősorban a romániai, ukrajnai, csehszlovák, majd szlovák, vajdasági és lengyel árusok jelentek meg új és használt cikkekkel, kedvező árakkal. Lényegében vámmentesen hoztak ide ásványi kőtől pohárig, csergétől fasasig, ruhaneműtől benzinig mindent, ami eladható. A magyar árusok a vevők igényei szerinti kínálattal voltak jelen. A határok nyitottságának következményeként egyre többen jöttek vietnamiak, kínaiak. A piac jellege átalakult. Területeit korlátok közé szorították, ellenőrzésüket megszigorították. Ma már nem beszélünk KGST-piacról, de vannak kínai, vietnami piacok (pl. józsefvárosi, kőbányai piac), ami jelzi a változást.

Kihajolni veszélyes Még az 1980-as években is futottak olyan személykocsik a magyar vasutakon, melyek ablakai alatt az Osztrák–Magyar Monarchiára emlékeztető zománctáblácskák díszlettek. Ezen a feliratok figyelmeztettek arra, hogy KIHAJOLNI VESZÉLYES. Ezt azonban nemcsak magyarul olvashattuk, ott állt németül: *Nicht hinausbeugen!* (régen), *Nicht hinauslehnen!* (ma).

Franciául: *Ne pas penchez vous en dehors!* Olaszul: *È pericoloso sporgersi!* Szerbül: *Opasno je van se nagnuti.* Angolul: *Don't lean out of the window!* A táblák mára már eltűntek. Jelenleg a Közlekedési Múzeumban Soltész József főmuzeológus vigyázza ezeket.

Ki mit tud? Az állam által támogatott és iniciált, a Magyar Televízió által szervezett tehetségkutatás nagy intézménye volt a hatvanas évek elejétől. A műsorban a műfajokat a hagyományos normák szerint jelölték ki, és az igazi főszereplő a zsűri volt. Felejthetetlen értelmiségiek – többek között Pernye András (zenetörténész), Major Tamás (színművész), Petrovics Emil (zeneszerző), Vásárhelyi László (táncművész, koreográfus) és a műsorvezető Antal Imre (zongoraművész, tv-személyiség) – oktatták a fiatal tehetségeket, akiknek nem a kulturális újítás, hanem a minőség megőrzése volt a feladatuk. A Ki mit tud? versenyeken tűnt fel többek között Koncz Zsuzsa, Kern András, Gálvölgyi János, Supala Kolos, Gloviczki Péter, Szűcs Judit, Lenkó Péter, Hacki Tamás. A Ki mit tud? cím ma is él, lényegében a nyugdíjasoktól a papnövendékekig mindenki ilyen címmel rendez tehetségkutató és bemutató vetélkedőket.

Ki nyer ma? 1969. március 3-án Czigány György kezdeményezésére indult el a Magyar Rádióban a naponta délelőtt fél egy után 10 perccel jelentkező, és azóta is töretlenül népszerű Ki nyer ma? című fejtörő, melynek alcíme: Játék és muzsika tíz percben. Ez egy magas színvonalú, ismeretterjesztő jellegű rádiós zenei vetélkedő. A máig kedvelt játékban sok száz, rendkívüli zenei műveltségről tanúságot tevő hallgató szerepelt, a nyugdíjastól a világtalan telefonkezelőig.

kirakatper A fogalommal kapcsolatban Heller Ágnes filozófus mondta: „A kirakatper – örök." Lényegében az ókortól mostanáig folyamatosan találunk példát arra, hogy önkényuralmi rendszerben ellenségnek tekintett személyek, csoportok ellen látványosan megrendezett pereket rendezzenek. A Krisztus elleni pertől Rajk Lászlóig, a Galilei elleni eljárástól a Mindszenty bíboros peréig, Boleyn Anna elítéltetésétől a Pócspetriben történtekig minden országban és minden időben voltak látványos eljárások, melyek azonban nem

jelentik azt, hogy mind koncepciós per is volt egyben. A kirakatperek sajátja, hogy az ítélet előre el van döntve.

kisbíró A falvakban évszázadok óta meglévő, köztiszteletben álló foglalkozás. Jól olvasó, érces hangú, nem beszédhibás községi alkalmazott, aki maga tervezte és alkotta, kutyabőrből készített dobjának pergetésével hívta össze egy-egy utca vagy falurész lakóit. Itt a község vezetése által megfogalmazott közérdekű közleményeket tette közhírré. Ezek a rendelkezések, szabályok, hírek hivatalosak voltak, megfeleltek a később falragaszokon közreadott információknak. A háborút követően ők hirdették ki a beszolgáltatási, beadási híreket, a szövetkezetesítési közleményeket is. A nagyobb falvakban a községi hangosbeszélő szorította ki őket. Ez az intézmény a kisebb településeken pár évvel ezelőtt még létezett, sőt nő is lehettek kisbíró. Az utolsó magyar női kisbíró, Csókási Vilma Tiszakóród és Tiszacsécse községekben működött, nagy elismerés mellett.

kisdobos A most hatvanesztendős úttörőmozgalomban az általános iskola első-második osztályába járó gyermekek a kisdobos nevet viselték. Öltözködésük az úttörőkétől jellemzően abban tért el, hogy ők kék nyakkendőt viseltek, melyet vagy két göbbel kötöttek meg, vagy gubacs nyakkendőgyűrűbe csúsztattak. A korábbi ideológiai ráhatás mára eltűnt a mozgalom életéből, a játékos elem a meghatározó. Komoly részt vállalnak környezetvédelmi, természetmegőrző programokból, az ilyen irányú érdeklődés felkeltése első helyen áll a munkában.

kismamacipő Rendszerint orr- és sarokrészén kivágott (tehát kéreg- és orrmerevítő nélküli), puha bőr vagy textil felsőrészű, magas szárú cipő. Kérges kivitelben is készül. Első változatait, amelyek a hetvenes években csináltak hatalmas karriert, vászonból csinálták, és igen gyorsan munkacipővé váltak. Bolti eladók, pincérnők, konyhások, takarítónők viselték előszeretettel, vagy egyszerre volt gyógycipő és munkavédelmi eszköz. Mai változatai a design minden furfangját felvonultatják.

KISZ A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség a DISZ (Dolgozó Ifjúsági Szövetség) utódjaként, a kommunista párt irányítása alatt

álló országos, egységes és egyetlen ifjúsági tömegszervezetként alakult meg 1957. március 21-én. Az MSZMP 1957. február 26-án határozott felállításáról. Az MSZMP-s Földes László a Komszomol vezetőivel konzultált a KISZ megszervezéséről. A magyarok és a szovjetek egyetértettek abban, hogy a KISZ-t még március 15. előtt meg kell alakítani. A KISZ a DISZ-hez hasonlóan a 14–26 év közötti fiatalokat tömörítette, fénykorában létszáma megközelítette a 900 ezer főt. Hetilapja a Magyar Ifjúság volt. 1989. április 21-én a szervezet kimondta monopolhelyzetének feladását (elismerte más ifjúsági szervezetek alakulásának jogát), függetlenedését az MSZMP-től, egyben átalakult Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetséggé (DEMISZ, l. ott).

kitelepítés l. hortobágyi kitelepítés

kitüntetés 1946. február 1-jétől Magyarország államformája köztársaság. Az államhatalom újragondolta és szabályozta kitüntetési rendszerét. Az 1946. évi VIII. törvénnyel megalapították a Magyar Szabadság Érdemrendet. Ezt a kitüntetést 1953-ig adományozták, majd 1957 novembere és 1958 áprilisa között újra adományozásra került. 1946 júniusában a Magyar Köztársasági Érdemrendet és Érdemérmet alapították. 1949-ben azután ez a kitüntetés formájában, alakjában „átlényegült" Magyar Népköztársasági Érdemrenddé. 1953-ban ezt a kitüntetést is megszüntették. A lerombolt hidak helyreállításában résztvevőknek, illetve a Kossuth híd megépítői számára készítettek kitüntetést. A köztársasági elnök 303/1946 számú határozatával alapította a Kossuth híd emlékérmet, melyből 900 darab adományozása történt. 1947-ben a Magyar Köztársasági Sportérdemérem alapítására került sor. Ez a kitüntetés három fokozatú volt. Az 1950. évi módosításáig 160 darabot adtak ki. Az 1947-ben alapított Közbiztonsági Szolgálati Jel arany, ezüst, bronz fokozattal (összesen mintegy 7300 darab) került adományozásra. Az 1948. évi XV. törvénnyel alapították a Magyar Munka Érdemrendet és Érdemérmet, melyet 1953-ig adományoztak. A Kossuth-díj alapítására is ebben az időben került sor. A 48-as díszérem kizárólag a centenárium évében került adományozásra az államrendőrség, illetve a honvédség állományában. A kommunista hatalom sem volt fukar, kitüntetések sokaságával ismerte el a számára kedvezőek teljesítményét. Magyarországon, a Magyar Népköztársaságban az 1948-as évtől 1989-ig ötven különböző állami és kormánykitüntetést osztottak ki. Ezeknek különböző fokozatai voltak, arany, ezüst és bronz, vagy I. és II. osztály. A legismertebbek voltak a Munka Érdemrend, a Szocialista Munka Hőse, a Magyar Népköztársaság Hőse, Csillagrend, Vörös Csillag Érdemrend, Magyar Népköztársaság Zászlórendje, Sportérdemérem, Zászlórend a rubinokkal, Munkás-Paraszt Hatalomért, Szocialista Hazáért – hogy csak néhányat említsünk. Ezeken kívül léteztek még a tárcák által adományozott kitüntetések, a művészeti, tudományos teljesítmények elismerései.

kiutalás A szocialista hiánygazdálkodás módszere és gyakorlata volt. Kiutalással szabályozták a lakáshoz, autóhoz, társbérlethez stb. jutást. Mindez korrupcióra adott lehetőséget. Az árualap bővülése számolta fel.

kivándorlás Idegen országba költözés azzal a szándékkal, hogy ott végleg letelepedjék valaki. A szakirodalom ezt emigrációnak is nevezi. A lényeg az a jog, hogy valaki tetszés szerint választhatja meg lak- és munkahelyét. A meghatározás azonban érzelem nélküli, nem magyarázza a szándék okát vagy kényszerítő körülményét. Tudvalévő, hogy a 19. század végén a tömeges kivándorlás a magyarországi gazdasági viszonyokkal függött össze. De ismerünk megélhetési, politikai és vallási okok miatti, vagy kényszer- és erőszakos emigrációt. Ilyen népvándorlás a 20. és 21. században is tapasztalható Európában (arabok, kurdok, törökök, kínaiak stb.). Az erdélyi kivándorlás iránya hazánk felé mutat napjainkban is.

kiving A kiving nem valami angolszász lelemény, csupán rövidítés, jelentése **kívül** hordható **ing** (hasonló rövidítés volt a neva, azaz ne vasald), amit az alul rátett zsebek is jeleztek, biztosítva ezáltal a könnyed megjelenést.

klerikális reakció 1945 után magyar használatban elsősorban és leginkább a katolikus egyházra vonatkozott. A kommunista párt fő célja volt, hogy az egyház befolyását először mérsékelje, majd megszüntesse. A reakciósnak nevezett egyházak ellen koncepciós

perek indultak, halálos ítéletek, iskolaállamosítási programok jelezték a kérlelhetetlen ideológiai harcot. A klerikális reakció elleni küzdelemhez tartozott azoknak a szavaknak a kiirtása is, melyek erősen vallási vonatkozásúak, s az egész társadalom használta őket. Kisbetűsítették Isten nevét. A dátumokból pedig törölték Krisztusét. Korábban Kr. e. és Kr. u. volt használatos, most viszont az i. e. illetve i. sz. lett a kötelező. Hasonló szándék iktatta ki a helység- és utcanevekből a szentet, legalább Budapesthez közel (Pestlőrinc). Az egyház a keresztelés által a mindennapi életben is jelen volt a keresztnévben. Ebből utónév lett a hivatalos iratokon.

klottgatya A klott pamut alapanyagú, fényes, fekete textília, amit sokfelé alkalmaztak a ruhavarráskor. Alapanyag volt Mezőkövesden, Szécsényben, a Szerémségben, erre készültek a szép, színes hímzések. A klottgatya a 20. század elejének fiúviseleteként jelent meg, bővebb szárú rövidnadrág volt, amit először tornaórákon használtak, majd általános gyermek- és kamaszviselet lett. Ma is találkozunk ilyen nadrágokkal.

kmk A háborút követő években Magyarországon, ha valaki munkaképes korban és állapotban nem dolgozott, börtönbe kerülhetett, elítélték közveszélyes munkakerülés, azaz kmk miatt. Ez kényszerítő eszköz volt. Bárkire ráfogható volt ez, kezdetben az utcai prostituáltakat, a szabadfoglalkozásúnak mondottakat, a koldulókat, a valóban munka nélkülieket sorolták ide, de lényegében hatósági döntés volt, kit vettek fel ebbe a kategóriába. Később a kmk kikerült a Büntető Törvénykönyvből és csak szabálysértés lett, majd végleg megszűnt.

KNEB A Központi Népi Ellenőrzési Bizottság azzal a céllal alakult, hogy a népgazdaságban a törvényes rendelkezések végrehajtását ellenőrző, a hibákat feltáró és a mulasztásokért felelős személyeket megtaláló országos hatáskörű szervként működjék. Irányítója a minisztertanács volt, tagjait választották. Megyei és városi szervei voltak, így a KNEB behálózta az országot. Működése 1989-ig tartott, igen sok visszásságot tárt fel, ellenőrzéseinek eredményeire manapság is hivatkoznak.

Kodály-módszer Az egész világon elterjedt zeneoktatási rendszer, melyet Japánban éppúgy alkalmaznak, mint Angliában vagy Franciaországban. Magyarországon hivatalosan az iskolák államosítása után, 1948-tól lett a mindenkire kiterjedő kötelező állami iskolai oktatás része. Ekkor jelent meg az azt megvalósító első tankönyvcsalád, az úgynevezett *Ádám–Kodály énekeskönyv* az általános iskolák 1–8. osztálya számára, majd a következő évtizedekben az annak metodikai rendszerét lényegében követő úgynevezett zenei tagozatos, illetve az annál kevesebb óraszámra építő normál általános iskolai énektankönyvek. Kodály pedagógiai gondolatvilágában talán a legtöbbet visszatérő motívum a magyar népdalnak és gyermekdalnak szerves beépítése a zeneoktatásba, sőt alapkővé tétele. Népzenénk nem egyszerűen paraszti zene, falusi zene, nem részmagyarságot képvisel – hangsúlyozta tudományos felismerését és annak gyakorlati következményeit Kodály: „A népdal a par excellence (legteljesebben) magyar klasszikus zene", egy régi, általános, egyetemes magyar kultúra maradványa, s ezért hivatott arra, hogy ismét az egész nemzet zenei kultúrájának – mindenekelőtt a zeneoktatásnak – alapja legyen.

kolhoz A szovjet mezőgazdasági közös gazdaság, a kollektyivnoje hozjasztvo rövidítése, ami a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek felel meg. Riasztó kifejezés volt ez a háború alatt és után, mert az esetleges szovjet megszállás, győzelem és jelenlét esetére az itteni kollektivizálás fenyegetését vetítette előre. Még átvitt jelentést is kapott a szó, kolhoznak képzelték a közös lakást, a szabad szerelmet, a közös étkeztetést, más szóval a csajkarendszert (l. ott). A mezőgazdaságban be is következett a kíméletlenül végrehajtott szövetkezetesítés.

kollektivizálás Közös tulajdonba vétel. A háborút követő években Magyarországon a legnagyobb kollektivizálás a gyáriparban, a falvakban, az ipar keretében zajlott. A magántulajdon felszámolását jelentette. A köztudatban mégis a mezőgazdaság kollektivizálása maradt meg a fogalommal kapcsolatban, ami két részletben zajlott, először az ötvenes években, majd a Nagy Imre-korszakot követő lazulás után 1961-ben, amikor kíméletlen szigorral hozták

létre a termelőszövetkezeteket a területek 96 százalékán. Ezzel – az ideológia megfogalmazása szerint – a mezőgazdaságban is uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok.

kolorádóbogár Az 1950-es esztendőkben heroikus harcot kezdeményeztek országszerte az amerikai krumplibogár, vagy ahogy nevezték, kolorádóbogár ellen. A politika bedobta a rémhírt, hogy ezt a rovart az amerikai imperialisták dobták le hazánkra, hogy ilyen módon is kárt okozzanak a mezőgazdaságnak. Ekkor született a rajzos rigmus, amely szórólapokon és plakátokon jelent meg:

Átkos kolorádóbogár, krumpliföldön pusztítva jár,
Hátán csíkos takarója, Amerika lobogója,
Telhetetlen mohó féreg, üssed agyon, ahol éred!

kommunista szombat Az ötnapos munkahét után vezették be ezt a formát. Általában valamilyen közösségi cél megvalósításához kötődött, pl. iskola- vagy óvodaépítéshez, parkosításhoz, de sok esetben a gyárak, üzemek a kommunista szombat alkalmazásával igyekeztek a tervteljesítésben lemaradásukat behozni. A kommunista szombatokon való részvétel önkéntes volt, de aki nem ment el, az számíthatott a vezetés rosszallására.

Kossuth híd Az ideiglenes, a jégzajlásnak ellenálló, megfelelő teherbírású Kossuth híd nyolc hónap alatt épült és 15 évig állt. Helyét Budán és Pesten is, a rakparti mellvédnél Pál Ferenc által 1961-ben készített emlékkő jelöli. A híd a Kossuth teret és a Batthyányi teret kötötte össze. A közel másfél méter magas mészkőtömbön látható az emlékkő, felirata pedig a következő: „Ezen a helyen állott a Kossuth híd. Dolgozóink hősies önfeláldozó munkája 8 hónap alatt építette a fasizmus által esztelenül elpusztított Duna-hidak ideiglenes pótlására. 1946. január 18-án, a fasiszták utolsó budapesti hídrobbantása első évfordulóján adták át a forgalomnak. Nemes feladatának betöltése után 1960-ban lebontották."

kotyogó Népszerű kávéfőző, alumíniumból készült, kétrészes, amelyben a víz alulra kerül, s fölé egy szűrőbe töltik a kávét. A gőz átpréselődik a kávérétegen, s kioldja az őrölt kávéból a hatóanyagokat, majd a felső részből a kész kávét ki lehet önteni. Közben a gőz előtt lévő, dugattyúszerű fém fel és alá mozog, közben kotyogó hangot ad. A mai napig megtalálható, lényegében elnyűhetetlen.

KÖFA Községfejlesztési Alap. Az ötvenes évek közepétől varázsszónak minősült. A szigorú elosztási rend megtörni látszott az 1955-től bevezetett Községfejlesztési Alap (KÖFA) nyomán, mellyel a helyi bevételek kialakítására történt kísérlet. Ez nagyságának, részarányának megfelelően önálló jogosítványt biztosított a helyi szint számára. A '60-as években – különösen az 1968-as új gazdasági mechanizmus hatásaként – a saját bevételek köre tovább növekedett. A város- és községfejlesztési hozzájárulás átengedésével a helyi mozgástér és döntési szabadságfok javult. E változásokkal ugyan „új" lett a mechanizmus e területen is, de nem lett más. A helyi érdekeltség ugyan növekedett, de az állami direkt elosztás – a tervlebontás – továbbra is túlsúlyos maradt, jellegénél fogva a kiadásorientált rendszerben betöltött meghatározó szerepét gyakorolta.

Köjál Az 1950-es évek elején, az általános centralizálási törekvések a népegészségügyet is elérték, melynek teljes feladatkörét az egészségügyi tárca vette át. Megalakult és kimondhatatlanul hosszú nevet kapott az Egészségügyi Minisztérium Közegészségügyi Felügyeleti és Járványügyi Főosztályának Egészségügyi Felvilágosítási Osztálya. Tevékenysége – a középszintű háttérintézmények hiányában – kimerült plakátok, kiadványok, filmek készítésében, kiállítások szervezésében, továbbá a rádiós tanácsadásban. Ebben az időben kezdődött a Köjál (Közegészségügyi-Járványügyi Állomás) hálózat megszervezése is. Nagy hatáskörrel dolgozó szervezet volt, ami a víztisztaságtól a fertőző betegségig, a városi patkánytalanítástól a bacilusgazdák nyilvántartásáig, a kórházi higiénétől a szállodai szobák, büfék, éttermek, üzletek, áruk minőségéig minden területtel foglalkozott. Sokszor túlságosan kicsinyesnek tűnő intézkedései miatt a kritika és a humor középpontjában állt.

Körhinta Sarkadi Imre A kútban című novellájából készítette Fábry Zoltán és Nádasdy László a 20. század talán legjobb magyar

filmjét, a Körhintát. Törőcsik Mari és Soós Imre főszereplésével a kor egyik nagy emberi és társadalmi kérdését, a közös vagy egyéni gazdaság témáját örökítették meg egy csodás szerelmi történettel. A debreceni Kismacson és a Hortobágyon is forgatott film felvételeit mindig sok érdeklődő, köztük az író Sarkadi figyelte, és már ekkor népszerű lett a rendkívüli tehetségű főszereplő pár. A filmben a körhinta forgásának jelenete iskolát teremtett, a táncjelenet pedig az egykori francia elnök, François Mitterrand kedvenc filmrészlete volt.

közellátás Így nevezik a lakosság alapvető szükségleteit kielégítő élelmiszerek, iparcikkek és szolgáltatások biztosításának központi rendszerét és az ehhez rendelt szervezetet. A közellátás keretébe nemcsak a belkereskedelem tartozik, hanem az alapvető cikkeket felvásárló, raktározó, termelő, valamint a helyi értékesítést és szolgáltatást végző szervezetek is. A háború utáni időben jelentősége megnőtt, folyamatosan szembe kellett néznie a hiányokkal, a termelési és elosztási problémák politikai következményeivel.

Közért Községi Élelmiszer-kereskedési Rt. Egy vállalat igen régi elnevezésének rövidítése, mozaikszó. Kezdetben csak Budapesten léteztek Közért üzletek, az elnevezés is itt született, majd alakult önálló fogalommá. Ma közért jószerével minden fűszer- és csemegeüzlet, az internet tanúsága szerint még a Spar is. De közértek vannak vidéken is. Az ott dolgozót közértesnek nevezik, ami szintén annak bizonyítéka, hogy a szó önálló életet él.

Köztársasági induló Már 1948-ban elkezdődött az úgynevezett Köztársasági induló bevezetése a magyar életbe. Iskolákban tanították, a Magyar Filmhíradó zenéjeként is felhangzott a mozikban. Tulajdonképpen egy francia dal némileg megváltoztatott dallamára íródott a szöveg. Ez a dal lett volna hivatott arra, hogy fokozatosan kiszorítsa, majd felváltsa a magyar Himnuszt.

Elnyomás szolgasors, ez volt a rend ezer évig,
Senyvedt a nép legjobb ereje, úriszék, dézsma, bot,
Nem látta haj sohse végit, hullt a pór, hullt a gyereke
dologtalané volt az ország.

Míg a nép nyögte a terheket, – a múltba néző csupa sebet lát.
Csak vért, jajt, panaszt, könnyeket,
Munkára, harcra hív ma minket,
és életünknek új értelmet ád!

Milliók ajka zengi buzgón, hogy éljen a köztársaság!
Milliók ajka zengi buzgón, hogy éljen a köztársaság!

A tapasztalható ellenállás és más politikai megfontolás miatt az induló bevezetését először elhalasztották, majd lemondtak róla.

Kreml Az orosz cárok palotáiból kialakított erődnegyed Moszkvában. 1917-ben, a bolsevik hatalomátvétel után a fővárost Szentpétervárról Moszkvába helyezték át, itt székelt a legfelső szovjet vezetés. A Kreml ugyanolyan szimbóluma a Szovjetunió legfelső vezető szerveinek vagy vezetőinek, mint az USA-ban az amerikai elnökök rezidenciája, a Fehér Ház. A Kreml titokzatos politikai világát az úgynevezett kremlinológusok figyelték és magyarázták.

kremlinológus A Kremlt kutató, figyelő politológus, történész. Tágabb értelemben szovjetológus, a(z egykori) Szovjetunióval foglalkozó szakértő vagy történész. A hidegháború idején alakult ki azoknak az elemzőknek a köre, akik a szovjet politikának a Kreml megnyilvánulásai alapján történő szakszerű elemzését végezték. Pontosan nyomon követték a különböző esemény protokolljainak sorrendjét, az említett vagy az elfeledett személyeket, a moszkvai politika jelzésértékű lépéseit, mondatait, a különböző személyek történeteit, a folyamatok összefüggéseit. Ezekből és sok más jelből meglepően pontos előrejelzést tudtak adni a várható személycseréről, az irányváltások kilátásairól, a felemelkedő és kegyvesztett politikusokról. Magyarországon legismertebb képviselői Kun Miklós és Sz. Bíró Zoltán.

kriptokommunista 1947-től folyamatosan nőtt azok száma, akik egy időben két párt tagkönyvével is rendelkeztek, két helyen politizáltak. A titkos (kripto)kommunisták elsősorban a Szociáldemokrata Pártba épültek be, hogy itt készítsék elő a fordulat évét, a munkáspártok egyesülését, a Magyar Kommunista Párt kizárólagos hatalmát.

KST A lakosságnak kedvezni akaró szándékkal hozták létre üzemekben, hivatalokban a Kölcsönös Segítő Takarékpénztárt, amely 1997-ig működött. A lényeg az volt, hogy a tagok által havonta befizetett, vállalt összeg egy része a tagok számára nyújtható kölcsön alapját képezte, ami a munkahelyeken sokaknak segített hirtelen támadt gondjuk áthidalására. Sok munkahelyen csak „pump-kasszának" nevezték, mert viszonylag könnyen lehetett a pénzhez hozzájutni.

Kucsera elvtárs 1956 őszére az Irodalmi Újság az ország legkeresettebb sajtóterméke lett. Az október 6-i szám, amely Rajk Lászlóék újratemetése napján jelent meg, különösen felborzolta a közvéleményt: az elégedetlenkedőket felvillanyozta, reménnyel töltötte el, a magukat találva érző párt- és állami tisztségviselőket pedig felháborította. A Háy-cikkben tollhegyre tűzött Kucsera elvtárs a felfuvalkodott hivatalnokok, a „kucserák" szimbóluma lett. Háy Gyulát többek között ezért a cikkéért ítélték hat év börtönbüntetésre a „nagy íróperben", amelyet Déry Tibor és három írótársa – az említetteken kívül Zelk Zoltán és Tardos Tibor – ellen indítottak Kádár János hatalomra jutása után.

kuka Viszonylag kései, az ötvenes évek végén történt megjelenése miatt a nyelvészek a kuka szót az új, modern kifejezések között tartják nyilván. A szó lényegében rövidítés, a tartályt gyártó Keller und Knappich Augsburg nevű cég betűiből alakult. A szó nyelvünk részévé vált, eredetét nemigen firtatja senki. Készül fémből, műanyagból egyaránt, különböző formákban.

kulák Orosz eredetű szó. 1948 után kezdetben a magyar nagygazdát, az úgynevezett zsírosparasztot, az ellenséges falusit jelölték a szóval, később mindenkit, aki egy-egy településen nem tetszett a hatalomnak. A hatóságok gazdasági és politikai korlátozás céljából kuláklistákat készítettek, a gazdákkal szemben erőszakos eljárásokat alkalmaztak, megalázták, bántalmazták őket. Ez a rigmus a fokozódó keménységet jelzi:

Ide figyelj kulák!
Nem lesz többé csizmád

Rongyos majd a ruhád
Így jársz bizony, kulák!

A következő csasztuska is a velük szembeni hivatalos ellenszenvet mutatja.

Mit is mondjunk Kurta kulák úrra,
Beadása százalékra? Nulla!
Kurta, Kurta, Kurta Antal sógor
Disznóhúsra ugye jó a jó bor?
Tudjuk tavaly feketén is vágtál,
És hűsölni Debrecenbe jártál.

Az ötvenes évek kulákellenes őrjöngése egy politika kegyetlen természetének tükre volt.

kulturális forradalom Kínai tömegmozgalom volt, mely 1964–1966-ban kezdődött és Mao halálával, valamint a négyek bandájának felszámolása után 1976-ban ért véget. Mao Ce-tung, a Kínai Kommunista Párt elnöke azt akarta megkísérelni, hogy megállítsa a kínai társadalom bürokratizálását. Véleménye szerint a kínai forradalmat a technokrata, tudós és adminisztrátori elit irányítja, ami nem volt összeegyeztethető az ő eszményeivel. A fiatalokat használta radikális célja megvalósítására. A vörösgárdisták, a gárdaezredek a konzervativizmus felszámolása helyett anarchisztikus képződménnyé váltak, öntörvényűen cselekedtek, üldöztek mindenkit, kulturális hagyományokat és értékeket semmisítettek meg, öltek, a nyersanyag- és élelmiszertermelés is leállt, emberek százezreit kényszerítették táborokba, átnevelőkbe. Elhúzódó felszámolásuk csak Mao halála után, a régi elit visszatértével fejeződött be.

kultúrház A művelődési házak vagy kultúrotthonok, kultúrházak hálózata gyorsan fejlődött. Az 1930-as évek végén működő másfél ezer „népházból" a háború végét alig néhány száz érte meg. 1950-ben így még mindig csak 615 művelődési otthont tartottak nyilván. 1953–1954-re azonban már 2000 fölé emelkedett a számuk. Ezek túlnyomó többsége lakóhelyi vagy területi jelleggel működött, mintegy 250-et pedig a szakszervezetek tartottak fenn. művelődési házakban szakkörök, bábcsoportok, tánccsoportok,

színjátszó körök és kórusok ezrei találtak otthonra. Sok helyen itt működtek a mozik is. Ezek munkáját az 1951-ben alakult Népművelési Intézet igyekezett irányítani. A kultúrházakban ismeretterjesztő előadások ezreit (Szabad Föld Téli Esték, gazdatanfolyamok) tartották: 1950-ben összesen 50, 1953-ban 123 ezret. Ezek látogatóinak a száma évente 4 és 6 millió között mozgott. Ennél is többen, évente 9–14 millióan vettek részt a műsoros esteken, ezeken általában operetteket, zenés népszínműveket, kórusműveket és különböző könnyűzenei összeállításokat adtak elő. A fellépő amatőr együtteseket tanácsadó színészek és rövid darabokat tartalmazó könyvek segítették. A kultúrházak hálózata azonban összességében korántsem volt jónak mondható, erről tanúskodik Galgóczi Erzsébet igen kritikus írása, amely az akkori (1954-es) Népművelés című lapban, majd később a Nádtetős szocializmus című könyvében (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1970) jelent meg.

kurblis telefon A legenda szerint 1878. április 2-án Puskás Tivadar mondott először „halló"-t a telefonba, pontosabban ő azt mondta, hogy „hallom" és ebből lett a HALLÓ. A világ első interurbán telefonbeszélgetése Puskás és Edison között jött létre, legyőzve a New York és Philadelphia közötti 107 mérföldet. Az első, gyakorlatban is bevált telefont Alexander Graham Bell készítette és szabadalmaztatta 1876-ban. Készülékének továbbfejlesztése az áramfejlesztést megoldó induktorral, vagyis kis, kézzel forgatható, váltakozó áramú áramfejlesztővel (generátor) ellátott kurblis telefon. Hamarosan megjelent hadi változata, már az első világháborúban is alkalmazták, de ilyen volt évtizedekig az állomásokon, hivatalokban és a magánlakásokban is. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hívások és kapcsolások egy központon át, telefonos kisasszonyok közreműködésével történtek, akkor magunk elé tudjuk képzelni a hőskort, de bizony még az 1950–60 utáni éveket is, amikor a magyar kisfalvakban még mindig tekerték a telefon kurbliját.

L, Ly

Lajka Kutyanév. A szovjet űrprogram keretében ő volt az első kutya, akit űrhajóval 1957-ben a világűrbe küldtek. Emlékét szobor őrzi Moszkvában.

lakáshivatal A lakásosztályok a városi tanácsokon működtek és foglalkoztak az igények befogadásával és a lakások elosztásával. Működésükkel kapcsolatban folyamatos panaszok merültek fel, mert rendkívüli hatalmuk révén korruptan utalták ki az állami bérlakásokat és a tanácsi kijelölésű szövetkezeti lakásokat is. Irodái előtt állandó tömegjelenetekre került sor, nem volt ritka, hogy valaki 4–5 évet várt a válaszra, jó esetben a lakásra. A használati jogosultság elbírálása csak részben folyt az érvényes törvények jegyében, mert abba beleszólása volt a pártszervezeteknek, a tanácsi tisztségviselőknek, de szerepe volt a kapcsolati protekciónak is. Tipikusan a hiánygazdálkodás terméke volt ez az osztály, mások szerint hivatal, melynek mai utódai már képesek a lakásokkal történő gazdálkodásra is.

lakásigénylés Az 1949 és 1990 közötti évtizedekben hiába nőtt háromszázötvenezerrel az odaítélhető lakásszám, az államhoz egyre csak dőltek az újabb és újabb kérvények. A hatvanas és a hetvenes években még mindig százezer körüli igénylést regisztráltak a tanácsok, és csak a nagy lakótelep-építések idején, 1985-re sikerült ötvenegyezerre mérsékelni a számukat. 1961-től lakbérpótlékot vetettek ki azokra, akiknek lakásában szobánként kettőnél kevesebben laktak. Ötéves helyben lakáshoz és munkaviszonyhoz kötötték az ingatlanhoz jutás jogát.

lakosságcsere Budapesten 1946. február 27-én írták alá a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményt. Ennek értelmében a ma-

gyarországi szlovákok önkéntesen áttelepülhettek Csehszlovákiába, a csehszlovák kormány pedig jogot kapott arra, hogy az áttelepülő szlovákokkal egyenlő számú állampolgárságától megfosztott magyar lakost telepítsen ki/át Magyarországra. A csere – amit nevezhetünk magyar részről deportálásnak is – 1947 áprilisában kezdődött meg. Csupán Szabolcs, Szatmár, Bereg és Hajdú vármegyékből közel 4000 főt telepítettek át. Összességében a 11 501 magyarral szemben csupán 7665 szlovák települt át, semmibe véve a paritás elvét. Az áttelepített szlovákiai magyarok 160 000 kataszterális hold földet és 15 700 házat hagytak hátra őseik földjén, a magyarországi szlovákok mindössze 15 000 holdat és 4400 házat nálunk. A lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepített magyar családok átlagosan négy tehervagonnyi ingósággal érkeztek új otthonukba. Az 1948-ra tervezett magyar–jugoszláv lakosságcsere meghiúsult, mert ekkorra megromlott a viszony Jugoszláviával.

láncos kutya 1947-ben Moszkvában létrehozták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodáját (Kominform), amely kimondta, hogy aki nem kommunista, az reakciós. A fő ideológus Andrej Alexandrovics Zsdanov tételéhez az önállóságát féltőn őrző, Sztálinnak el nem kötelezett Tito és Jugoszlávia nem csatlakozott, ezért az imperialisták ügynökének, láncos kutyának minősítették. Ezek és más, sértő kifejezések a magyar kommunisták szótárába is beletartoztak. Jugoszlávia ugyanakkor ürügy lett koncepciós politikai perek, így a Rajk-per megindításához is. Ettől az időtől fogva Magyarország déli határain folyamatos háborús feszültség volt egészen 1956-ig, amikor Moszkva és Belgrád kibékült.

lefüggönyözött ablak A szovjet vezetőkhöz hasonlóan a magyar kommunista vezetők is kedvelték a lefüggönyözött ablakú, hatalmas autókat, elsősorban a csajkákat. A negyvenes-ötvenes évek idején ezek feltűnése az utakon igen nagy biztosítás közepette zajlott. A függönyre elsősorban biztonsági okokból volt szükség, így lehetett leplezni, hogy melyik kocsiban ül a párt fő vezetője, a legmagasabb rangú esetleges célszemély. Rákosi Mátyás és csapatának bukása után a lefüggönyözött autó kiment a divatból, de hála az üvegiparnak, olyan ablakokat készítenek manapság, melyeken kilátni lehet, de a kocsi belseje titokban marad.

légópince A légoltalmi pincék a második világháború idején alakultak, épültek ki. Az ötvenes években karbantartásukat kötelezően előírták, a békeharc idején a háborús feszültség ugyanis állandóan létező fenyegetettséget jelentett. Számos nagyberuházás, például a budapesti metró, légoltalmi feladatokra is alkalmasan készült. A rendeltetésük szerencsére megváltozott, ma lehetőség van az óvóhelyek bérbe adására, más célú hasznosítására. Ennek ellenére ezeket a létesítményeket nyilvántartásba vették, egy kiemelt légoltalmi pincét, óvóhelyet katasztrófa esetére használható állapotban őriznek. Fellendült ugyanakkor a bunker-business, sokan pánikból, vagy éppen divatból készíttetnek pincét, sziklaóvóhelyet maguknak.

legvidámabb barakk Így emlegették Magyarországot az 1970-es évektől. A gulyáskommunizmus és a frizsiderszocializmus mellett ez is azt jelezte, hogy a többi úgynevezett szocialista ország között itt volt viszonylag a legjobb életszínvonal és a legnagyobb mozgástere a szellemi szférának. A kádári puha diktatúra – igaz, rendkívüli anyagi terhek árán – így igyekezett fékezni a feszültségeket és rokonszenvessé tenni a fennálló rendet. A határok azonban igen szűkek voltak, a párt az engedményeit áthágókkal szemben keményen eljárt.

lendkerekes autó 1954-ben elkészült az első lendkerekes játék. Majd további lendkerekes autótípusok jelentek meg: mentőautó, nyitott és zárt teherautó, tűzoltóautó, majd a darus autó, valamint a helikopter. Szintén klasszikus darab volt, a lendkerekes családhoz tartozott a holdrakéta nevezetű játék. Gyártását a '60-as évek közepén kezdték el. A működését minden bizonnyal sokan ismerik: a rakéta orra egyben egy kapcsoló volt. A lendkerék segítségével, vízszintes pozícióban tovagördülő jármű, ha akadálynak ütközött, megállt, és függőleges helyzetbe küzdötte magát egy emelőszerkezet segítségével. Rögtön ezután feltárult az űrkabin ajtaja is, ahol ott integetett a Szovjetunió egyik hős kozmonautájának kicsinyített mása a bádoglemezre festve.

Lenin Intézet Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Orosz Intézetéből vált ki, ebből hozták létre

1952 áprilisában. Élén rektor állt. Feladata volt magas színvonalú marxista–leninista képzettséggel rendelkező és az orosz nyelvet jól beszélő egyetemi oktatóknak, ideológiai területen dolgozó funkcionáriusoknak, orosz nyelvszakos és irodalom tanároknak olyan ismereteket adni, hogy bármilyen hazai és külföldi feladatra képesek legyenek. A Lenin Intézet önállóságát 1957. szeptember 1-jével megszüntették és ismét beolvasztották a Bölcsészettudományi Karba.

letkis Rendkívül népszerű finn eredetű társas lánctánc volt a hatvanas évek elején. Egymás vállát fogó lányok és fiúk egy közepesen gyors muzsika dallamára és ütemére jártak körbe a tánctermen, igen frissen, nagyon jókedvűen.

leválasztás A társbérletek (l. ott) kialakításakor a nagyobb lakásokat műszakilag is elválasztották egymástól, vagyis leválasztották. Csak a közös helyiségek maradtak meg, ezeken több család a lehetőségekhez mérten osztozott.

levente A trianoni béke korlátozta a magyar honvédség létszámát, ezért annak érdekében, hogy az országban elegendő képzett katona álljon rendelkezésre, az 1921. évi törvény kötelezővé tette a 12–21 éves kor közötti fiúk testnevelési és egyben katonai képzésben való részesítését. A leventék fapuskákkal gyakorlatoztak. Az oktatók többnyire tanárok, tanítók voltak. 1938-ban a fiúk számára kötelezővé tették a leventefoglalkozásokat. A második világháború végén a leventéket kisegítő katonai szolgálatra is igénybe vették, sokukat külföldre hurcolták. 1945-ben feloszlatták a mozgalmat.

lódenkabát Az 1950-es évek első felének divatja egy meglehetősen sajátos „uniformizációs kísérlet", valamint a világtól való – részleges – elzárkózás jegyében telt. Ennek keretében jelent meg a szürke és zöld színű gyapjúanyagból, a lódenból készült, egyenszabású, erőszakos emancipációt is hirdető női és férfi felsőruha, a lódenkabát. Kiegészítője volt a micisapka vagy a svájcisapka.

lófarok Ez a frizura igen népszerű volt, több változatát is alkalmazták. A mai retró korban is visszatér ez az egyszerű, de dekoratív viselet. A hajat ki kell fésülni, sokak szerint fogkefével is át kell kefélni, hogy fényesebb legyen, majd szorosan összefogva a tarkón össze kell kötni vagy gumizni. A Bardot-féle lófarok készítésekor ne a tarkónál, hanem feljebb kössük meg a hajunkat, így hasonlíthatunk leginkább az egykor világhíres francia dívára.

logarléc 1970-ig Magyarországon a mérnökök státusszimbóluma volt a köpeny zsebéből kikandikáló logarléc. Igen hosszú életű számolási segédeszköz volt. Két azonos lineáris beosztású, egymáshoz képest eltolható vonalzót már régebben is alkalmaztak összeadásra és kivonásra: két hosszúságot egymás után mértek, vagy egyiket visszamérték a másikból. 1622-ben William Oughtred (1574–1664) alkalmazott elsőként logaritmikus skálát a vonalzókon: a vonalzókra logaritmusokat mért fel, de az eredeti számokat írta melléjük. Így a vonalzók elcsúsztatásával két szám logaritmusát tudta összeadni és kivonni, a vonalzóról viszont maga az eredmény, a két szám szorzata vagy hányadosa volt leolvasható. A logarlécre egyéb skálabeosztásokat is készítettek, például a hatványozás, gyökvonás, reciprok értékek és szögfüggvények leolvasására. 1851-ben vezették be a csúsztatható ablakot, aminek segítségével több skálát is lehet egyszerre használni. Készültek speciális célokra alkalmas logarlécek is.

londoni olimpia A háborút követő első békeolimpia volt 1948-ban. Azért érdemel kiemelt figyelmet, mert a magyar sportolók itt tíz aranyérmet szereztek, többek között olyan kiválóságok, mint Papp László, Németh Imre révén. Ez volt az első olimpia, ahol a Magyar Rádió két tudósítóval, Szepesi Györggyel és Gulyás Gyulával képviseltette magát. Csupán az érdekesség miatt: az első magyar aranyérem kiosztása előtt nem találták a stadionban a magyar zászlót, a nagykövetségről kellett gyorsan hozatni egyet, hasonlóan nem találták a Himnusz lemezét sem. A magyarok győzelmeire senki nem számított.

Ludas Matyi Hatvanéves lenne a Ludas Matyi című szatirikus lap. Első száma 1945. május 20-án került az utcára. Címlapjának karakteres alakját, a lába között libát tartó, álló Matyit Szűr-Szabó József készítette. Bár az újság a Magyar Kommunista Párttal kötött

politikai alku folytán a koalíciós baloldal szócsöve lett, a szocializmus éveiben a humor sokáig egyetlen, meghatározó lapja volt. Számtalan alkotónak biztosított publikálási lehetőséget. Sok kitűnő, népszerű művész, író, költő, karikaturista pályája indult a lap hasábjain. Az újság neve Gábor Andor publicistától, a későbbi főszerkesztőtől származik. Az első években az új Ludas Matyi arculatának meghatározó egyénisége Gádor Béla, majd az ő halála után Tabi László és Földes György volt. Az egyre népszerűbb hetilapot 1976-ban Árkus József és Mikes György vette át. Az újság Gyulai Pál utcai szerkesztőségében olyan szerzők fordultak meg, mint Bajor Nagy Ernő, Peterdi Pál vagy Majláth Mikes László. Az egyéni stílusú karikatúrák készítői között meghatározó személyiség volt Dallos Jenő, Sajdik Ferenc és Balázs-Piri Balázs. A rajzolók ma is büszkék arra, hogy a Ludas Matyiból hetente hatvanezer példány is elfogyott. Az Árkus József vezette gárda 1990. március 7-én készítette az utolsó számot.

Luxemburg rádió Az ötvenes-hatvanas évek leggyakrabban hallgatott rádiója, elsősorban a fiatalok körében. Itt játszották a kor legfrissebb és legkorszerűbb zenéjét. A Hungária együttes, pontosabban Fenyő Miklós dalt is komponált ezzel kapcsolatban, két sora így hangzik: „Luxemburg rock, Luxemburg rádió, / Ez ma a műsor, ez a világszenzáció." Elvitathatatlan hatását az is jelzi, hogy az ismert zeneszerző, Lerch István, mint inspirációs forrást említi emlékezései sorában.

lyukas kétfilléres Az ötvenes években volt forgalomban, hivatalos váltópénz volt, alumíniumból készült, a gyerekek játékautó kerekének használták. Lehetett vele fizetni, volt ilyen címletű bélyeg is. Sokan ma már kabalának hordják, a numizmatikai piacon 1450 forint darabja. Lárai Eszter költőnő versében is felhasználja ezt az érmét, a következőket írván:

> Ábrázatod: elfehéredett trappista sajt somolygása
> Szirupos szerelmedtől ragacsos lesz a mancsom
> Szívem lyukas kétfilléres: már-ámor lyuggatta...

M

mackó Mintegy nyolcvan esztendővel ezelőtt jelent meg a magyar ruhapiacon a gyermekek számára készített mackóruha, ami gumírozott aljú nadrágból és zipzáras bebújós felsőből állt. Anyaga pamut volt, belső felén enyhén bolyhos. Színe mackóbarna volt, és ez adta a ruhadarab nevét. Van, aki a melegítő elődjét látja benne, holott még az értelmező szótár is gyermekviseletnek, házi ruhának határozza meg. Az idők folyamán, már az ötvenes években a felnőttek ruhatárához is hozzátartozott, a szín- és formabeli változások ellenére megőrizte a mai napig a mackó nevet. A később divatba jött, műszálas és más melegítők nem mackók, se küllemük, se funkciójuk szerint.

macskakő Bazaltból készített kocka alakú útburkoló anyag, már a 18. században is alkalmazták. A macskakő utak, terek kövezésére használt, szögletesre faragott, domború felületű, általában vulkáni kő. A német Katzenkopfstein, macskakőfej jelentésű szóból került hozzánk. A második világháborúig elterjedt szabadtéri burkolási módszer volt a macskakövek szoros, adott mintázatú lerakása. Az 1960-as évektől kiszorította az aszfalt. Előnye, hogy nagy szilárdságú, és a köveket többször is le lehet rakni, mivel nincsenek egymáshoz rögzítve, hátránya, hogy esőben csúszós. Aki még látni szeretne macskaköves utat, az Budapesten sétáljon el a Maglódi út környékére. A polgári forradalmak jellegzetes képe, hogy a városokban a felszedett macskakövekből barikádokat építenek.

macsó (macho) A túlzottan férfias férfi jelzője lett már a hetvenes években. A szó spanyol eredetű, eredeti jelentése hím, férfi. Elsősorban dél-amerikai országokban terjedt el, onnan érkezett Európába is, ahol a finomkodó, ápolt, megnyerő külsejű, elegáns férfi ellentéteként hódított. A macsó jellemzője, hogy nőfaló, gát-

lástalan, rosszul borotvált, mélytekintetű, határozott. A nyolcvanas években nimbuszuk némileg megfakult.

MADISZ (Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség) A párton kívüli 15–24 éves ifjúságot tömörítő tömegszervezet a kommunista párt kezdeményezésére Szegeden 1944. december 31-én alakult meg. Az MKP célja az volt, hogy kommunista befolyás alatt álló szervezetbe tömörítse a politizáló ifjúságot. Idővel a többi párt is saját önálló ifjúsági szervezet felállításáról döntött, ezért a MADISZ létszáma a felére esett vissza.

magyar rizs Janka, Sandóra, Köröstáj, Dáma – csupa hangulatos név. Pedig ezek rizsfajták. Az itthon termesztett hazaiak. A magyar rizstermesztés története kalandos. Tudvalévő, hogy hazánk e gabonaféle termeszthetőségének felső határán található. Ezen belül is, mondjuk a Szarvason lévő rizstelepek jónak mondhatók, ettől északabbra már kétes az eredmény. A magyar rizs történetének jelentős része esik az '50-es és '90-es évek közé. Volt, amikor hazánkban több mint 10 ezer hektáron termelték, 2005-re ez a terület 2–3 ezer hektárra csökkent. Még itt sem kifizetődő, mert amíg egy tonnát 60 ezer forintért állítanak elő, addig az értékesítés ára éppen hogy 75 ezer forint. Ezt dr. Apáti Ferenc professzor tanulmánya erősíti meg. Ennél sokkal rosszabb volt a helyzet az ötvenes és hatvanas években. Olyan helyeken, mint a Felső-Tisza vidéke, így Milota, Tiszakóród, Tiszabecs is voltak nagy rizsföldek, de a Hortobágyon is próbálkoztak. Az eredmény lesújtó volt, sok száz milliós állami támogatással őrizték meg az önfenntartás mítoszát.

május elseje A munka nemzetközi ünnepét a II. Internacionálé döntése alapján ünneplik 1889 óta május elsején. Mindig a munkások impozáns demonstrációja volt, igazi forradalmi közösségi ünnep keretében. A szocializmus időszakában ezt a proletár-internacionalizmus ünnepének kiáltották ki, az ilyenkor rendezett felvonulások a hatalmon lévő párt dicsőítésére irányultak, központilag vezérelt vidámsággal egybekötve, egy adott politika szolgálatában álltak. Ez adott alkalmat a vezetők és tömegek spontánnak ható találkozására is. Munkásünnep jellege a sörözésben és virslievésben nyilvánult meg.

makarenkói pofon A sokat hivatkozott kifejezés az ötvenes évek elején Az új ember kovácsa című könyv nyomán terjedt el. Ez egy szovjet pedagógus saját tapasztalatairól szólt. A szerző Anton Szemjonovics Makarenko (1888–1939) azokról a gyermekekről írt könyvet, akik az 1917-es októberi forradalom utáni Ukrajnában különösen nagy gondot okoztak. A csavargó, bűnöző gyermekek hatalmas tömege lepte el az utakat, városokat (egyes becslések a hajléktalan gyermekek millióiról beszélnek). A gondok enyhítésére 550 gyermekotthont létesítettek, ahol mintegy 45 ezer gyermeket lehetett elhelyezni. Ezek között az intézmények között volt a Makarenko vezette Gorkij-telep és a Dzerzsinszkij-kommuna. A veszélyeztetett helyzetből kiemelt csavargó gyerekek kolóniáiban a „közösség diktatúrájának" segítségével, a katonai fegyelem eszközével neveltek. Makarenko elvetette a testi erőszakot, a veréssel történő fegyelmezést. Pályafutása során neveltjei közül egyetlenegy fiú kapott pofont, egy olyan pillanatban, amikor más eszköz már nem állt a nevelő rendelkezésére. Ez hirtelen jó változást hozott. Ez az egyetlen, időben adott, sikert hozó makarenkói pofon, ami máig fogalom, és a kényszer pillanatában születő fizikai erő, lényegében a végső megoldás.

malátakávé A malátakávé alapja a szakszerűen csíráztatott és pörkölt árpamaláta volt. A legjobb minőséget a Kneipp produkálta. Ezt lényeges tudni, mert már a múlt század harmincas éveiben is nagy volt a kínálat ebből a háború után fénykorát élő, az ötvenes évek közepéig létező áruból, a pótkávéból. Volt a jó minőségű Franck, amit a valódi kávé zaccával keverve főztek, de létezett a Pátria, volt pótkávé makkból, búzából, fügéből, de főleg cikóriából. Később már csak a hadseregnél használták.

malenkij robot Egy kis munka – ez volt a szó, amellyel tízezreket indítottak el rabszolgamunkára Magyarországról 1944-ben és 1945-ben a Szovjetunióba. A közmunkára szállított polgári személyek száma meghaladta a 40 ezret. Nincsenek pontos adatok arról, hogy a deportáltak közül mennyien maradtak életben; egyes nyugatnémet becslések szerint azonban az elhurcoltak 20 százaléka életét vesztette. A polgári személyek első nagy csoportját Bereg és Szatmár megyéből hurcolták el 1944 őszén, majd Nyíregyháza

város és a tanyavilág következett november 2-án, amikor 2000 embert, polgári lakost vittek el. Az elhurcolással kapcsolatos első könyv a Határ-Szél Kft. által megjelentetett Elhurcoltak volt, 1989-ben. A könyv hiteles dokumentumok alapján közölte a névsort, az elvittek további sorsáról szóló emlékezéseket. Az Elhurcoltak hivatalos dokumentumként is szerepelt. Az elhurcoltak zöme a Pripjaty mocsarak környékén, a Donyec-medencében, Szverdlovszk (ma: Jekatyerinburg) környékén és Szuhumiban került munkatáborokba.

Manci Budapesten, a Dunán, 1946 májusára elkészült a pontonhíd, amely a Lukács fürdő kertjéből a szigeten át a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcánál érte el a pesti partot. Ezt a hidat a néphumor akkor Manci hídnak nevezte el. A hídnaplóban erről a nem mindennapi átkelőről ez a bejegyzés található: „Az orosz Manci híd átadva a forgalomnak 1945. áprilisban – jég elvitte – lezárva 1946. jan." Azután: „A Manci pontonhíd 1946. máj. 12-én átadva. 1947. decemberig volt."

MAORT-per A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság 1935-ben kapott koncessziót a magyarországi kitermelésre. Elsősorban a dunántúli, zalai olajlelőhelyek kerültek így a külföldi tőke tulajdonába. A második világháború idején a németek energiaéhségükből fakadóan rablógazdálkodást folytattak, kíméletlenül kitermeltek mindent. A háború befejezése után az akkori magyar gazdaságvezetés is fokozott kitermelést sürgetett. Az amerikai érdekeltségű cégnél ebből adódóan igen nagy termeléscsökkenés következett be, amit a hatalmat megszerzett kommunisták egyszerűen szabotázsnak minősítettek. A megrendezett kirakatperben a magyar és az amerikai vádlottakat súlyos börtönbüntetésre ítélték, volt halálos ítélet is. Ezután a vállalatot 1949-ben államosították.

Marcuse, Herbert Az 1968-as diáktüntetéseknél (l. ott) nagy jelszó volt a három M. Ez Marx, Mao és Herbert Marcuse nevére utalt. Herbert Marcuse neves filozófus, a kritikai filozófia nagy mestere. Egydimenziós ember című alapmunkájában szociológiai kritikával és társadalombírálattal egyaránt foglalkozott, ami a fiatal értelmiség körében '68-ban nagy visszhangra talált.

Mária kongregáció Római katolikus hitbuzgalmi egyesület, amely a hívők, elsősorban a fiatalok, diákok vallási, erkölcsi alapokon nyugvó nevelését, a hitélet erősítését, a Mária-kultusz ápolását tekintette céljának. Az egyház két irányban fejtett ki jelentős szervezőmunkát: egyrészt a hetenként vagy kéthetenként tartott vallásos beszélgetéseken, lelkigyakorlatokon a hitéletet igyekezett elmélyíteni, másrészt kiterjesztette ellenőrzését a fiatalok mindennapi életére. A háborút követően, már 1945-ben a magyar katolikus középiskolákban is igyekezett növelni befolyását, világnézeti hatását. Az egyházellenes intézkedések idején feloszlatták, politikai irányultságát elítélték.

Mária országa A fordulat éve utáni kommunista tervgazdálkodás és iparosítás egyik célja az önellátás volt. Ez érintette a vas- és acélipart is. Ekkor született meg a politikai jelmondat: Magyarország Mária országából a vas és acél országává változik. Ez kétfelé szóló üzenet volt, hangsúlyos volt antiklerikális tartalma és a fejlesztés jövő irányának szlogenszerű megfogalmazása.

Marshall-terv A hidegháború szülötte. George C. Marshall amerikai külügyminiszter azzal a szándékkal, hogy Európában megállítsa a nyomor és rombolás után azt a folyamatot, amely a kommunisták felé terel országokat (elsősorban Olasz- és Franciaország baloldala keltett aggodalmat), 15 milliárd dolláros újjáépítési és segélyezési tervet dolgozott ki. Ennek élvezői lehettek volna a kontinens országai, beleértve a Szovjetuniót és az akkor már orosz érdekeltségű államokat is. Sztálin azonban visszautasította az ajánlatot, mivel attól tartott, hogy a terv kelet-európai övezetének meggyengítését szolgálja, erősíti a kapitalista törekvéseket, gátolja a szocialista változásokat. A Marshall-segély gyors felvirágzásnak indította Európát, elsősorban Németországot, az amerikai áruk nagy piacot szereztek Európában.

maszek Kellér Dezső, a kiváló konferanszié és humorista, dalszövegíró és színész szóalkotása. Az 1950-es évek vége felé, egész egyszerűen a „magánszektor" hivatalos kifejezés rövidítése. Színpadi elhangzása után a kifejezés napokon belül a magyar nyelv új, és azóta sem kihaló szavai közé sorakozott.

MASZHART (Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaság) Az 1945-ös szovjet–magyar gazdasági szerződés legsúlyosabb következménye az volt, hogy monopóliumot adott a Szovjetuniónak a magyar gazdaság jelentős részében. Átvette az irányítást a dunai hajózás (MASZHART), a légi közlekedés (MASZOVLET), a bauxitbányászat (50 százalékos részesedés a kitermelés 90 százalékát ellenőrző Magyar Bauxitbánya Rt.-ben), továbbá az olaj- és gázkitermelés és -feldolgozás (MASZOVO, MASZOBAL MOLAJ), valamint a szénbányászat jelentős része fölött 50-50 százalékos vegyes vállalatok formájában. Még olyan gyárak is szovjet tulajdonba kerültek, mint a Hutter és Lever Szappan- és Kozmetikai Cég. Emellett a Szovjetunió megszerezte a magyar kormány 15 százalékos részesedését az ország területén kibányászott kőolajból.

MASZOBAL A szovjeteknek nyújtandó jóvátétel jegyében kerültek ellenőrzés alá a legjelentősebb magyar ipari, gazdasági szervezetek, gyárak. Az alumíniumipar, mint stratégiai ágazat igencsak fontos volt a szovjetek részére, így már 1946-ban létrehozták a Magyar–Szovjet Bauxit–Alumínium Rt.-t, ami az államosításig kettős tulajdonban volt.

Maximenko-falazás A szovjet „kőműves-művész", Maximenko, aki módszertan-átadási turnékat rendezett Magyarországon, olyan gyorsfalazási eljárást népszerűsített, mely során a rohamtempóban falazó kőművest négy segédmunkás szolgálta ki, a falak sarkán felszerelt léc kiküszöbölte a pontosságot ellenőrző függőón használatát, és megközelítően 400 százalékos termelékenységet tett lehetővé. Az így felhúzott falakat a mester távozása után mint pontatlant, használhatatlant titokban lebontották.

Maximka frizura Egy szovjet film, a Maximka lány, főszereplője (Tolja Bobikin) adta a hajviselet nevét. A filmet Grigorij Koltunov írta, Vlamigyir Braun rendezte. A főszereplő göndör barna hajú volt, és ez 1952-ben divatot teremtett. A filmet 2005-ben egy matiné keretében ismét bemutatták Budapesten.

mazsorett Ünnepségeken egyenruhában felvonuló fiatal lányok egyike, aki zeneszóra gombos botot forgat és dobál társnőivel.

A valóságban a dolog ennél szebb, hiszen a menet közbeni formációk, tánclépések egészen különös varázst jelentenek. Magyarországon az első mazsorett-csoportot 1975-ben alapították Nyíregyházán. Az ottani Ifjú Gárda zenekar mellett jött létre főleg középiskolás lányokból. Díszes, magyaros jellegű ruhájukban hatalmas sikert arattak mind itthon, mind külföldön. A szokatlan és Magyarországon nem ismert formáció gyanút keltett az MSZMP vezetésében, nyugati hatásnak minősítették, és működését Aczél György személyes utasítására betiltották. Az elhirtelenkedett döntést azonban egy pár hónap múlva visszavonták, és mazsorettek parádéztak a fővárosban a Váci utcában, megnyitói voltak a Forma–1 versenyeknek, győztek Csehországban a chebi fesztiválon, bejárták Európát, rendkívüli sikerük volt a Riviérán. A politikai gyanakvás igen lassan ért véget. Példájukra számos hasonló együttes jött létre, de az elsőség varázsa megmaradt a nyíregyháziaknak.

MDP Magyar Dolgozók Pártja. 1948-ban alakult meg a Magyar Kommunista Párt és a Magyar Szociáldemokrata párt kierőszakolt egyesítése nyomán, ezzel kezdődött a pártállami diktatúra Magyarországon. Az egységesített munkáspárt felszámolta a többpárti demokráciát.

MEFESZ Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége. 1945-ben alakult, mint az egyetemi és főiskolai hallgatók tömegszervezete, nevét 1948-ban Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetére változtatta. A MEFESZ 1950-ig a kommunista párt ifjúsági szervezetének, a Dolgozó Ifjúság Szövetségének a megalakításáig létezett. 1956. október 16-án a szegedi egyetemisták újra megalakították a MEFESZ-t Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége néven. A kommunista hatalomátvétel óta ez volt az első társadalmi szervezet, amelyet nem a kommunista párt hozott létre, nem a párt jelölte ki a vezetőit, amely önállóan fogadott el programot. Példájukat az elkövetkező napokban követték az ország szinte valamennyi felsőoktatási intézményének hallgatói. A MEFESZ szegedi megalakítása, illetve az ezt követően kibontakozó országos diákmozgalom tekinthető a forradalom közvetlen előzményének. Csak 1957 tavaszára tudta a hatalom a MEFESZ tevékenységét ellehetetleníteni, és a szervezetet betagolni a KISZ-be.

melasz A cukorgyártás folyamatában az utolsó kristályosítási fokozat leválasztott, nehezen folyó, sötétbarna szörpjét melasznak nevezik. A melasz tartalmazza a répából ki nem oldott cukrot (kb. 6–9 százalék) és számos oldható nemcukor anyagot is. A melasz a sütőélesztő- és takarmánygyártás, valamint az alkohol-előállítás értékes nyersanyaga. A háborút követően a házi cukorrépa-feldolgozás közben is hasonló anyagot kaptak. Ez pótolta a gyári melasszal együtt a hiányzó, boltban nem kapható cukrot. Ragacsos, kellemetlen szagú massza volt.

meleg csákányváltás A széncsata idején, az ötvenes években alakult ki az a mozgalom, amely ezt a nem mindennapi nevet kapta. A lényeg az volt, hogy a bányában dolgozó vájár addig nem hagyta abba a munkát, a csákányozást, amíg a váltótárs a műszak elején meg nem érkezett. Ez az időmegtakarítás – korabeli értékelés szerint – sikeresen hozzájárult a termelés növeléséhez. Fő megvalósítója és hőse Loy Árpád Kossuth-díjas alberttelepi frontmester volt.

meo A gyártmányok minőségét ellenőrző osztály, amely minden termelőüzemben, egységben működött, ha más néven is, működik most is. A rövidítése meo, a tevékenysége a meózás. Ez a szó önálló életet kezdett élni, és a mai napig a közhasználatban is azt jelenti, valamit leellenőriz, minőségileg megvizsgál. Mai használatában gyakran tréfás árnyalatú: lemeózom a boltot, meózza a nőt, a feleségem szigorú meós, meózzuk le az ebédet stb.

MERKUR Autók értékesítésével foglalkozó magyar vállalat volt az ötvenes évektől. Ide futottak be a vásárolni szándékozók igénylései, sorszámot kaptak, és ennek megfelelően – vagy kapcsolatok esetén hamarabb – kapták meg a kizárólag szocialista országokban gyártott autót. A választás lehetősége szűk volt, egy-egy szállítmány egyforma kocsikat tartalmazott.

MHK A magyar párt- és sportvezetés kísérletet tett a szó legszorosabb értelmében vett tömegjellegű testedzés szovjet mintára történő meghonosítására a „Munkára, harcra kész" (MHK-) mozgalom kiépítésével. Az MHK szervezése 1949-ben kezdődött, majd

a következő években bontakozott ki a kampány. Az MHK más és más sportágakból összetett próbák rendszerére épült. A jelentkezőnek különböző sportágakban szinteket kellett teljesítenie, és eredményes próbázás esetén jelvényt kapott. A követelmények között gyorsasági, ügyességi és állóképességi kritériumok szerepeltek. Ezeket futással, úszással, kerékpározással, gyakorló kézigránátdobással, kislabdahajítással, függeszkedéssel, laposkúszással stb. lehetett teljesíteni. A próbákra való felkészülés – az MHK szabályzata szerint – lehetővé teszi „a magyar dolgozók erkölcsi és testi tulajdonságainak kifejlesztését azáltal, hogy a munkára és a haza védelmére irányuló készségüket fokozza és megacélozza". Az MHK-ban, hamar kiderült, mondvacsinált, hamis eredményeket produkáltak, az egész népszerűtlen volt, így 1954-ben be is fejezték. A népszerűsítésre film is készült, indulója így kezdődött:

Rajta sporttárs, fuss a célba!
Törj előre, légy kemény!
Áll a verseny: gyárba',
szántóföldön, s itt is a pálya gyepén...

micisapka Egyenszabású, komor színárnyalatú sapka, elöl kis ellenzővel. Városon és falun, utcán és munkahelyen egyaránt viselték. A háború előtt szinte kizárólag munkások vagy iparosok hordták, illetve valamivel jobban formázott, elegánsabb változatait a sportosan öltözködők. A micisapka különben magyarázó szóösszetétel, hiszen a német Mütze, sapka jelentésű szó és a magyar sapka házasságából született. Az ellenzős sapka-sapka később fejlődött, a hetvenes években már a nyugatnémet Schmidt szövetségi kancellár sapkájának több variánsa váltotta fel.

Micsurin, Ivan Vlagyimirovics Szovjet kertész, növénynemesítő. 1888-ban kis faiskolát létesített, de már korábban gyűjtötte a fajtákat és állított elő újakat. Alapos megfigyelő és szenvedélyes újító volt, ismereteit önerőből szerezte. Módszereit kudarcokon okulva fejlesztette. Fő eredményeit kombinációs nemesítéssel érte el, vad és félkultúr szülőfajták felhasználásával. Közép-Oroszország viszonyai között értékes alma- és meggyfajtákat állított elő. Sok más gyümölcs-, szőlő-, néhány zöldség- és dísznövényfajtát

is létrehozott. Hibridanyagából munkatársai és tanítványai további értékes fajtákat nemesítettek. Éppen ezért választotta a természet átalakítója, Ivan Vlagyimirovics Micsurin jelmondatául: „Mi nem várhatunk a természettől könyöradományokat, azokat kicsikarni belőle, ez a mi feladatunk." A kutatóról, akit a sztálini időkben rendkívüli módon felkaroltak, számos vicc is született, ami a túlértékelés kritikája volt.

mikrobarázda A görög mikrosz, kicsi jelentésű szóból ered az összetétel első tagja. Az '50-es évek nagy hanghűségű, mono felvételeinek megszületését a hosszan játszó mikrobarázdás lemez és a hasonló műszaki színvonalú mágnesszalagos hangrögzítés tette lehetővé. Különös módon az ezután gyorsan megjelenő sztereó technika már nem volt képes akkora dinamika és jelenlétérzet megjelenítésére, mint elődje. 1931 szeptemberében az RCA Victor amerikai rádió- és hanglemeztársaság mutatta be először a kísérleti stádiumban levő 33 ⅓ fordulatszámú, hosszan játszó (LP) lemezt. Hogy a fordulatszám csökkentésével a hangminőség ne romoljon, új, jobb minőségű lemezanyagot, acetilcellulózpolivinilkloridot használtak, ezenkívül a barázdaméretet is csökkentették. Ezért hívják ezeket a lemezeket más néven mikrobarázdás lemezeknek. A lemezek hosszú élettartama érdekében a lejátszáshoz használt tű nyomóerejét is csökkentették. Régebben körülbelül 50–100 cN értékű tű nyomóerőt használtak. Ezt 1938-ban 30 cN-ra, 1947-ben 10 cN-ra csökkentették. A régi lemezek 4 perces műsoridejéhez képest az új lemezek játékideje 20 perc volt, a hangminőség sokkal jobb lett, a lejátszás során keletkező tűzörej pedig szinte hallhatatlan. Érdekes módon, a hosszan játszó lemez nagyon lassan terjedt el. Hazánkban a hatvanas évek elején kezdte meg hódító útját.

Mina nyet. Poszmotreno Közvetlenül a harcok végén, 1945-ben, főleg a fővárosban és nagyobb városokban született cirill betűs „graffitik" voltak ezek. Az orosz szöveg magyar jelentése: Akna nincs. Átvizsgálva. Mindez megnyugtató falfirka volt, mert jelezte, hogy egy adott rom, épület, utca biztonságos-e. Sokáig fennmaradt. Még ma is van pesti utca, ahol halványan olvasható a mésszel írott szöveg.

Mindszenty József Bíboros, prímás, esztergomi érsek. Csehmindszenten született 1892-ben. Pappá 1915-ben szentelték. 1944. március 15-én avatták püspökké, és helyezték a veszprémi egyházmegye élére. Mentette a meggyőződésük vagy származásuk miatt üldözötteket, szót emelt a Dunántúl hadszíntérré változtatása ellen, ezért 1944 őszén a nyilasok elhurcolták, Sopronkőhidára, onnan Sopronba vitték. 1945. április 2-án szabadult, visszatért Veszprémbe. 1945 őszén esztergomi érsekké, a következő évben bíborossá szentelték. Szemben állt a kommunista politikával, ragaszkodott az egyház társadalmi szerepének megőrzéséhez. Nyilvánosan emelt szót az 1947. évi választási csalások, majd az egyházi iskolák államosítása ellen. 1948 karácsonyán letartóztatták, a következő évben életfogytig tartó fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben börtönbüntetését megszakították, és Felsőpeténybe vitték, szabadulásáig ott volt házi őrizetben. A forradalom idején Mindszentyt október 31-én katonákból és felkelőkből álló népes csoport kísérte Budapestre. November 3-án este rádióbeszédben szólt a nemzethez, ebben a kormányt a bukott rendszer örökösének nevezte. 4-én reggel a szovjet támadás hírére az Egyesült Államok nagykövetségére menekült, ahol menedékjogot kapott. 1957. március 9-én bejelentették, hogy Mindszenty ítélete hatályban van, vagyis amennyiben elhagyja a nagykövetség épületét, úgy folytatnia kell börtönbüntetése letöltését. 1962-ben – távollétében – 1956-os szerepéért is elítélték. 1971. szeptember 28-án előzetes megállapodás alapján elhagyhatta az amerikai követséget. 1973-ban a pápa – arra hivatkozva, hogy másképp továbbra is betöltetlen maradna az esztergomi érseki szék – lemondásra szólította föl. Utolsó éveit Bécsben töltötte, ott halt meg 1975. május 6-án.

minikönyv Előállítása az elmúlt évtizedekben is dívott a nyomdaiparban. Ezek gyűjtése hasonló volt a bélyeggyűjtéshez. Persze a modern technika – elsősorban a fototechnika – könnyen megvalósíthatóvá tette az eredeti nagyságban kiszedett és nyomtatott szöveg és ábra lekicsinyítését. A kuriózumok között van egy 10-szer 7 milliméteres minikönyv, olvasható szöveggel. Ezeknek a modern kicsinyítéseknek egyedül a kötése művészi, hiszen az csak kézi munkával végezhető. Barabás Ferenc grafikus egyik nagy mestere a magyar minikönyv készítésének. Elsajátította

a számítógépes grafikai tervezést, majd 1991-ben Typografika Kft. néven saját céget alapított. Jó hírű tervezőműhelye azon kevesek egyike, melyre igényes tipográfia jellemző. Avatott mestere lett a minikönyvek tervezésének, a műfaj szeretete, a nyomdászhagyomány vezette a Magyar Miniatűr és Bibliofil Könyvek Társasága létrehozására. Békéscsaba így fellegvára lett a hazai minikönyv-gyártásnak és -kiadásnak.

miniszoknya A hatvanas évek második felében a nők nadrágviselete a városok után lassan már a falvakban is általánosan elfogadottá vált. A szoknya határozottan megrövidült, sőt az alig combközépig érő miniszoknya divatja is ebben az időszakban kezdett hódítani. A világszerte kibontakozó szexuális forradalom terméke ez, amely a hatvanas években érkezett hozzánk. Mary Quant angol divattervezőnő ötlötte ki 1964-ben, és egy évre rá meghódította az igen rövid szoknyákkal a világot. A leghosszabb miniszoknya széle is legalább 10 centivel ért a térd fölé, feszes volt, különösen a latex megjelenését követően a combokat jól domborította. Ennek szép számmal voltak támogatói és ellenzői is. „A mini divattal megváltoztak a mozdulatok is. Semmiképpen sem a nőiesség beszélt belőlük. Férfias kiállás, merész terpeszek jellemezték a divatfotókat: és némely nő azt hitte, hogy egy csapásra tinédzserré válhatott. [...] A miniszoknya is túlzásnak bizonyult, a divat és az egészség vonatkozásában egyaránt" – írta 1978-ban egy, a Magyar Nők Országos Tanácsa által kiadott könyvben Uresch Zsuzsa.

miniszteri út A néphadsereg kiképzőtáboraiban kiépített szemleút, melyen a magas rangú vendégek vonultak be, vagy ezen az úton parádéztak az egységek a miniszter, a vezérkari főnök vagy a szovjet tanácsadó előtt. Az út állandó karban- és tisztántartása harci feladat volt.

Minisztertanács (MT) A kifejezés a korabeli meghatározás szerint az államigazgatás országos irányítótestületét jelentette, ami lényegében a kormány volt, Magyarországon a szocialista időszakban az Országgyűlés végrehajtó szerve. Tagja volt a minisztertanács elnöke, annak első helyettese, esetleg az államminiszterek, a szakminiszterek, az Országos Tervhivatal elnöke, Budapest polgármestere. A hét egy meghatározott napján (rendszerint csütörtökön) ülésezett. Munkája alapvetően a kommunista párt határozatainak végrehajtása volt, a kormánynak önálló mozgástere kevés maradt.

Miska bácsi 1950-ben lépett mikrofon elé a mai gyermekek számára is kedvelt figura, Miska bácsi. Ebben a szerepben Borbély Mihály, majd Szegedy István jeleskedett. Vasárnap délelőtt – önálló műsorban – szórakoztatta pajtásait. A jó tanulóknak, gyakran saját kéréseikre is küldött ajándéklemezt az éter hullámain át. Miska bácsit a gyermekek közeli barátjuknak tekintették; névnapján ünneplő levelekkel, versekkel köszöntötték. Miska bácsi 6–14 éveseknek egyaránt üzent, az őket foglalkoztató problémákra válaszolt.

MNDSZ A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége elnevezésű szervezet rövidítése. Az MNDSZ olyan, az összes magyarországi női politikai erő összefogására törekvő, látszólag pártokon felüli szervezetként működött, amely valójában – beépített káderein keresztül – a pártközpont irányítása alatt állt. A nőszövetség kezdetben egészségügyi kérdésekkel, gyermekvédelemmel, a szegények helyzetével foglalkozott. 1948 után azonban a szövetség fő célja az volt, hogy a nők körében – a különböző rétegek politikai érettségének és kulturális igényének megfelelően – ismertesse a Magyar Dolgozók Pártja és a kormány politikáját, határozatait. Az MNDSZ csoportjai ipari üzemekben, hivatalokban, különböző intézményekben működtek. Külön figyelmet fordítottak a falusi parasztasszonyok nevelésére, így a frissen létrehozott termelőszövetkezeti csoportokban országszerte alakultak MNDSZ-csoportok.

Moncsicsi Nehezen lehetett hozzájutni, csak kerülő úton érkezett Nyugatról, mint a Playboy vagy az aktfotókkal díszített falinaptár, amit a határon el is kobozhattak. Akinek megadatott, az boldog lehetett vele, kiváltságosnak érezhette magát mindaddig, amíg végül már minden magyar háztartás rendelkezett minimum egy Moncsicsivel. Lányok játéka volt, mindenkinek volt, nem is egy. A babát a mancsaival lehetett fölcsíptetni mindenhová. Függönyre, ruhára, vagy akár mások hajába. Moncsicsi majom volt, bár

akadt, aki mókusnak nézte. A mániára jellemző, hogy Ullmann Mónika énekelte azt a dalt, ami így kezdődött: „Moncsi, moncsi, Moncsicsi, mindig csak a Moncsicsi". Megpróbálták újra divatba hozni síró, nevető, zord arccal, de már nem volt érdeklődés.

monoszkóp Ma már a Magyar Televízión nem láthatjuk, legfeljebb a Cicavízió régi műsorai előtt tűnhet fel véletlenül. A televíziózás hőskorában – 1958 táján – a monoszkópnak jóval nagyobb funkciója volt, mint manapság. Ezt a képernyő beállítását segítő technikai ábrát ugyanis hosszú tízpercekig lehetett bámulni a még jóval ritkábban jelentkező műsorok közötti végeláthatatlan szünetekben. Spiró György, kiváló írónk véleménye szerint „Becsületes dolog volt a monoszkóp, eleinte fekete-fehérben, majd színesben sugározták hosszasan adásszünet idején, hogy a készüléket hozzá lehessen hangolni, és szünetjelként is alkalmazták egy ideig".

mosóteknő A mosógép elterjedéséig, így a hatvanas évekig, főleg vidéken Magyarországon mindenütt használták. Fából készült, teknőállványra vagy két hokedlire állított, koporsó alakú alkalmatosság, melynek az alján lyuk volt, ebbe dugó illett, amit ronggyal körültekerve dugtak be. A teknőt a két végén meg lehetett fogni, volt, ahol a belső részt bádoggal bélelték ki. Ez minden textília mosására szolgált, az oldalán mosószappannal kenték be a mosnivalót, majd kézzel dörzsölték. Ebben öblítettek, kékítettek, keményítettek. Görnyesztő, fárasztó, embert nyűvő munka volt. Nem véletlenül vált szállóigévé József Attila Mama című versének ez a részlete: „a mosónők korán halnak".

moszkovita A sztálinista udvaroncok elnevezése, akik országaik politikáját a Kreml akarata szerint folytatták, kiszolgálták Moszkva igényeit. Magyarországon külön jelentése is volt. A Moszkvában élt emigránsok a hazai kommunistákkal szemben magasabb rendűnek érezték magukat, ezt a hazatérés után ki is fejezték. Így Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és még sokan mások eleve a moszkvai vonal kiszolgálói voltak, a hazai viszonyok ismerete nélkül, így aztán konfliktusba is keveredtek az itthon ellenállókkal. Ennek áldozatai is voltak, gondoljunk Rajk Lászlóra, Kádár Jánosra és másokra.

motalkó Olyan benzin, amit 10–20 százalék metil-alkohollal kevernek. A világháború idején és az azt követő ötvenes években általában minden benzint így neveztek. Az adalék alkoholt keményítő- és cukortartalmú növényi termékekből (gabonafélék szemtermése, cukorrépa, burgonyagumó stb.) állították elő, de ebből motorok hajtására nagyobb mennyiségeket csak a II. világháború előtt és alatt használtak. Ezután az olcsó motorbenzin hamar kiszorította a „motalkó"-t az üzemanyag-ellátásból, és csak az olajválság évei, majd a környezet ólomterhelésének csökkentésére irányuló rendszabályok terelték ismét a figyelmet a bioalkoholra, mint motorhajtó anyagra.

mozgalmár Általában a munkásmozgalomban tevékenykedő embert nevezik így, meglehetősen régies formában. A szó stílusárnyalata pejoratív. A mozgalmi embertől annyiban különbözik, hogy tevékenységét a mozgalomban rendszerint főhivatásként űzi.

mozgalmi dal (mozgalmi induló) Olyan dal, melyet politikai célból írtak. Először az érzelmekre hat könnyen megjegyezhető, egyszerű, jól hangzó dallamával. Ezt kapcsolja össze a dal szövegével, melynek értelme már a politikai agitáció eszköze. Az induló éneklése gyakran maga is tüntetés, harci cselekedet volt. A mozgalmi dal és a munkadal éltette, összetartotta és szórakoztatta a közösséget. A magyar mozgalmidal-kincs is igen nagy, sok fülbemászó dallamú a mai napig fennmaradt. Több „best" lemezen jelentek meg, számos CD-n találkozhatunk velük. Néhány a nagy választékból: Mint a mókus fenn a fán, Lenin-kantáta, Fel vörösök, proletárok, Warszawianka, Bécsi munkásinduló, Bunkócska, Munkásőr-induló, Köszönjük néked Rákosi elvtárs, A párttal, a néppel, Vörös Csepel, Geier Flórián dala stb.

mozgalmi nyelv Már 1954-ben feltűnt a politikai vezetőknek és a nyelvészeknek, hogy megszületett egy új, az emberek számára szinte érthetetlen, a politikai munkát végzők körében elterjedt, a szabályokat semmibe vevő, gondolkodáshiányról tanúskodó mozgalmi nyelv. Ekkor jelent meg egy kiadvány – Fónagy–Soltész: A mozgalmi nyelvről (1954, Művelt Nép), amely elemzi a mozgalmi, a párt-, a bürokratikus tolvajnyelv jellemzőit. Ezek ellen

– a kor szokásának megfelelően – harcot hirdet. Hogy mikről volt szó? Nos: a javasol valaki felé, a véleményem szerint, a meglátás, a szűk keresztmetszet, a beütemez, a folyton emlegetett konkrétan, csökevény, előítélet, a kifejt, lemorzsol, a viszonylatában... Ezek közül sok túlélte az elmúlt fél évszázadot.

mozipártoló 1945 októberében – Európában elsőként – már filmet forgattak a Hunniában, Bródy Sándor A tanítónő című művéből, Keleti Márton rendezésében. Ez volt a „demokratikus magyar filmgyártás" első játékfilmje. A háború sok mindent megváltoztatott a magyar társadalom életében, de a filmgyártás szervezete, rendszere ideig-óráig még érintetlenül maradt. Mindössze három játékfilm készülhetett magántőkéből 1946 végéig. Mivel a folyamatos magyar filmgyártás megteremtése mindinkább politikai kérdéssé vált, a koalíciós pártok (a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt) filmvállalatokat alapítottak. 1947–1948-ban mindegyikük gyártott egy-egy játékfilmet, közülük kettő (a Kisgazdapárt filmvállalata által készített Könnyű múzsa és a Nemzeti Parasztpárt Sarló Filmvállalatának produkciójában készült Mezei próféta) azonban dobozban maradt. A MAFIRT tőkebefektetésével készült Valahol Európában (Radványi Géza) világsikert aratott. Az Orient Filmipari Rt., az MSZDP filmvállalata produkciójában készült filmje a Beszterce ostroma (Keleti Márton). A független filmgyártó és rendező, Szőts István Ének a búzamezőkről című munkája fennakadt a cenzúra hálóján.

MSZBT 1957 nyarán Magyar–Szovjet Baráti Társaság (MSZBT) néven szervezték újjá az egykori Magyar–Szovjet Társaságot (MSZT). Ezt is megelőzte 1945 januárjában az eredetileg Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, melynek egy évvel később már félmillió tagja volt. Alapító elnöke Szent-Györgyi Albert Nobel-díjas tudós volt. A társaság 1948-ban vette fel a Magyar–Szovjet Társaság nevet, és igazi kommunista tömegszervezetté vált, amely 1953-ban 1,3 millió taggal és nyolcezer helyi szervezettel rendelkezett. Az MSZBT-nek tagsága már nem volt, tevékenysége az úgynevezett barátsági politikára épült, és erőteljesen foglalkozott a Szovjetunió megismertetésével.

MTH A Munkaerő-tartalékok Hivatala elnevezésű szervezet vette át 1950-ben az iparitanuló-képzést. Feladata elsősorban a kialakítandó magyar nehézipar szakmunkásainak oktatása és nevelése, az új munkásosztály létrehozása volt. Az egyenruhába öltöztetett, iskolai és kollégiumi fegyelem alá vont, csökkentett idejű tanulóképzés nem hozta meg a várt eredményt, a szervezet hamarosan szakmunkásképzőkké alakult át.

MUK A Márciusban Újra Kezdjük! jelszó 1957. január-februárban tűnt fel, elsősorban Budapesten, de az ország más településein, sőt a Nyugatra menekültek körében is felbukkant. A fegyveres harcban részt vettek nem tudtak beletörődni a forradalom leverésébe, ezért azt tervezték, hogy 1957. március 15-én fegyveres felkelést robbantanak ki. A karhatalom, munkásőrség, rendőrség erődemonstráló mozgósítása ellenére számos helyen került sor tiltakozó akciókra (röpcédulázás, falfeliratok készítése, sztrájk). A MUK-ban való részvétel vádjával több halálos ítéletet hoztak, és hajtottak végre.

munkaegység A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (téeszekben) a munka teljesítményének és a jövedelem elosztásának mértékegysége, ennek pénzbeli ellenértéke. Ezt a tagnak kötelezően előírt számban kellett teljesíteni. A törvényerejű rendelet azt is megszabta, hogy a termelés minden ágában közösen kell végezni a munkát. A különböző tevékenységeknek gazdaságonként más és más volt az ellenértéke. Sok helyen az egy tag mellett a család is besegített, így növelve az elért munkaegységet, amire előleget fizettek, a zárszámadáskor pedig a végelszámolás következett. Volt, ahol a gyenge eredmények miatt nem volt elég a megélhetéshez a kapott összeg.

munkakönyv Egy 1884-es rendelettel hozták létre szakmunkások, segédek, alkalmazottak részére. A munkakönyvet, ami okirat volt, 1950-től általánosan, minden munkaviszonyban álló egyén számára kötelezővé tették. Többek között az alábbi adatokat rögzítették benne: személyi adatok, legmagasabb iskolai végzettség, szakképzettségek, munkával kapcsolatos jutalmazások és kitüntetések, a munkáltató neve, székhelye, a munkavállaló munkába lépésének időpontja, munkakör és bérkategória be- és kilépéskor,

a munkaviszonyból való kilépés időpontja, a munkaviszony megszűnésének módja. Ha a munkakönyv betelt, a következő munkakönyvben év szerint föl kellett sorolni az előző munkaköröket, okirattal igazolva. A munkakönyv intézménye 1992-ben megszűnt.

munkás- A magyar népi demokrácia és a szocializmus építésének mondott korszakban rohamosan szaporodott azon szavak, kifejezések száma, amelyek folytonosan a hatalmi struktúra milyenségére hívták fel a figyelmet. A politika lényegéből fakadó munkásjelleg túlhangsúlyozása a meglévő és tradicionális kifejezésekkel együtt szavak tucatjait hozta a nyelvbe. A munkásíró, munkásegység, munkáshatalom, munkáspárt, munkáskáder, munkás-paraszt kormány, munkásotthon, munkáslakás, munkásigazgató, munkástanács, munkáshadsereg, munkáslevelező, munkásosztály, munkásőr, munkásőrség, munkásruha, munkásküldött, munkásinduló – mind azt jelzik, hogy a kor miként hatott a nyelv alakulására.

munkásőrség Felállítását 1957 januárjában határozták el. Így jött létre egy szigorúan a párt alá rendelt fegyveres szervezet, amelylyel szükség esetén fel tudtak lépni a lakosság megmozdulásaival szemben. Az első alakulatok állománya elsősorban volt ávósokból, pártfunkcionáriusokból tevődött össze. Mindvégig kettős irányítás alatt állt: a katonai parancsnok mellett a területileg illetékes pártbizottság rendelkezhetett alkalmazásáról, bevetéséről. A munkásőrség fegyveres bevetésére soha nem került sor, a szervezet egyre inkább veszített jelentőségéből, de a Kádár-rendszer bukásáig a hatalom egyik legbiztosabb támaszának számított. Tagjai különleges előjogokat élveztek. 1989-ben feloszlatták.

munkásszerelem A következő dalt Jávor Pál 1946-ban énekelte, és nagy sikert aratott. Az együgyű dalocska elsősorban az előadó személye miatt vált slágerré. Micisapkában vallott szerelmet e művecskével:

Munka után, estefelé,
A nagyvilág az enyém, s a szívem övé
Őérte dolgozom,

Sok hosszú nappalon át
Pihen a gyár és pihen a gép
Nem kattog a szíve, ha jön a sötét
De mert az én szívem mégsincsen vasból,
Én megyek feléd...

musz-anyag A hírlapírói körökben használatos kifejezés hamarosan átment a köztudatba. Azt jelentette, hogy a lapok (rádiók, később a tv) bizonyos anyagokat kötelesek voltak megjelentetni, illetve bizonyos témákhoz a párt politikáját támogató kommentárokat kellett írniuk. Amikor például egy távirati irodai anyagon az állt a cím előtt, hogy „illetékes hely kéri, hogy..." akkor a szerkesztő tudta, itt meg nem változtatható közleményről, hírről van szó. Az ilyen jellegű előírások a nyolcvanas években ritkultak, majd megszűntek.

műstoppoló Még néhány cégtáblán ma is találkozhatunk e régi, de még a közelmúltban is létező szakma elnevezésével. Egy 1997-es IKIM rendelet a műstoppolást kelmejavítói szakképesítéshez köti. A műstoppolók a ruhán keletkezett szakadást, folytonossági hiányt az anyag más helyéről kivett, azonos szállal professzionális módon beszőtték. Budapesten legendás műstoppoló volt Sárközi Márta, Molnár Ferenc író lánya, Horváth Ádám rendező édesanyja, akit Glassz úr tanított meg stoppolni Nyúl utca sarkán lévő üzletében.

N

nadrágkosztüm Hosszúnadrágból és rövid kabátból álló női kosztüm. A hatvanas és hetvenes években a női divat egyre fontosabb téma lesz. Részben még mindig vannak politikai indítékok, bár lényegesen csökkenő mértékben. Egy korabeli tanácsadó könyv így elmélkedik: „Nemzeti ünnepeinken, ünnepélyeken sötét ruhában illik megjelenni. Fehér blúzt vagy pulóvert és szoknyát, esetleg kiskosztümöt, esetleg nadrágkosztümöt vegyünk fel a május elsejei felvonuláskor. Ha kitüntetés kiosztására kapunk meghívót, sötét szövetruhában vagy úgynevezett »szmoking-kosztümben« jelenjünk meg. A fekete »szmoking-kosztüm« vagy a nadrágkosztüm különösen azok számára nélkülözhetetlen, akik a KISZ-ben, a termelőszövetkezetben, nőtanácsban valamilyen tisztséget töltenek be, mert gyakran kell utazniuk, értekezleten, ünnepségen megjelenniük."

Nagy-Budapest Nagy közigazgatási és területi átrendezés zajlott 1950-ben, Budapesten. A város környéki településeket, így Békásmegyert, Budafokot, Mátyásföldet, Csepelt, Kispestet, Rákoshegyet és Újpestet, valamint 16 nagyközséget a fővároshoz csatoltak, létrehozták a 22 kerületet. Az ilyen fővárosnövelés nem ismeretlen. Előnye, hogy a külterületek is részesülnek a városközpont szolgáltatásaiból, ugyanakkor a mai napig hátrány a bel- és külterületek nem arányos fejlődése.

Nagy Ferenc (1903–1979) Kisgazdapárti politikus, miniszterelnök. Kisparaszti családból származott. A II. köztársaság első államfője köztársasági elnökként Tildy Zoltán lett, a korábbi kormányfői posztot Nagy Ferenc kapta meg, aki új kormányt alakított. Noha az 1946-os választás során a választók több mint 50 százaléka a kisgazdákat szerette volna kormányon látni, a kommunisták

kihagyása nélkül nem lehetett kormányt alakítani. Nagy Ferencet balra kívánták kényszeríteni, erre nem volt hajlandó. Svájcba emigrált 1947 májusában.

Nagy Imre (1896–1958) 1920-tól tagja volt a kommunista pártnak. 1928 és 1930 között bécsi, 1930 és 1944 között moszkvai emigrációban élt. 1944–1955 között parlamenti képviselő, 1944–1945-ben földművelésügyi miniszter volt, ebben a minőségében hajtotta végre a földreformot. (A „földosztó miniszter".) 1945–1946-ban belügyminiszter volt. 1944 és 1953 között különböző vezető funkciókat töltött be a pártban. 1953. július 4-én, a Sztálin halála utáni enyhülés időszakában az Országgyűlés miniszterelnökké választotta. Miniszterelnökként elkezdte az úgynevezett 1953. júliusi kormányprogram végrehajtását. Ennek jegyében megszüntette az internálást, a rendőrbíráskodást és a kitelepítést, megkezdte a koncepciós perek felülvizsgálatát. Változásokat kezdeményezett a gazdaságban is: az erőltetett iparosítás lassítását, az életszínvonal emelését, a könnyűipar és az élelmiszeripar fejlesztését. Csökkentette az egyéni gazdák terheit, eltörölte a kuláklistát, engedélyezte a téeszek feloszlását és az iparengedélyek kiadását kisiparosoknak. 1955. április 18-án leváltották a miniszterelnöki posztról, 1955. december 3-án kizárták a pártból. 1956. október 24-től ismét miniszterelnök lett, 1956. november 22-én az oroszok letartóztatták, és a romániai Snagovban tartották fogva. 1957 áprilisában Budapestre szállították, a nyilvánosság kizárásával megtartott perben halálra ítélték, és 1958. június 16-án kivégezték.

Nagy Imre-per Nagy Imre '56-os nemzeti kommunista miniszterelnök és közvetlen sorstársainak perében nagy nemzetközi tárgyalássorozat keretében születtek a döntések. Az MDP-ből átigazoltak nagy része is Nagyék bíróság elé állítását sürgette, a döntő lökést ehhez az MSZMP vezetésének 1957. márciusi moszkvai egyeztetései adták. Az alku lényege: Hruscsovék az SZKP „vendégeként" továbbra is Moszkvában tartják Rákosi Mátyást, ennek fejében Kádár János kötelezettséget vállal „az ellenforradalom vezetőinek" perbeli felelősségre vonásáért. Így áprilisban letartóztatták és hazaszállították Nagy Imrét és férfi

társait Snagovból. A per azonban halasztódott. A szovjetek az októberi forradalom 40. évfordulójának megünneplésére készültek. Ehhez időzítették az első szputnyik fellövését, továbbá egy kommunista világtalálkozót. Nem tartották volna szerencsésnek a per megtartását, ami megzavarhatta volna az emlékezést. Központi bizottsági döntést követően 1958 februárjában vette kezdetét a per, de ismételt szovjet kérésre szinte azonnal le is állították. Végül is ugyanezen év júniusában folytatták le a törvényszéki procedúrát zárt ajtók mögött. Nagy Imrét, Maléter Pált, Gimes Miklóst – és már korábban – Szilágyi Józsefet halálra ítélték és kivégezték. Losonczy Géza még az előkészületi szakaszban lelte halálát a börtönben, tisztázatlan körülmények között. Kopácsi Sándort életfogytiglani, Donáth Ferencet 12 évi, Jánosi Ferencet 8 évi, Tildy Zoltánt és Vásárhelyi Miklóst pedig 5–5 évi börtönnel sújtották.

National-kassza A hatvanas években Magyarországon jó pár üzletben, régi étteremben találkozhattunk egy kereskedelmi és ipari műemlékkel, a kasszával, magyarul a pénztárgéppel. A sokgombos, oldalt kézi tekerésű, később elektromos National típusú amerikai pénztárgép századfordulós hangulatot idézett. A formatervezett, látványnak is szép kasszák díszei voltak éttermeknek, kávéházaknak, patikáknak, de sok fűszer- és vegyeskereskedésben is használták. A National Cash Register Co. által készített pénztárgépek egy részét megmentették, ezeket most negyedmilliós áron kínálják az árveréseken.

NATO (North Atlantic Treaty Organisation) Magyarul: Észak-atlanti Szerződés Szervezete, amelyet még a hidegháború alatt, 1949. április 4-én hoztak létre a II. világháború után a nyugati országok és az Amerikai Egyesült Államok, valamint Kanada. Európa keleti részében alakult meg a Szovjetunió vezetésével a Varsói Szerződés (l. ott), melynek tagja volt Magyarország is. Megszűnése után, több év múltán, 1999-től viszont Magyarország is tagja a NATO-nak.

Nazarova-mozgalom Az OMRE (Országos Magyar Repülő Egyesület) létrehozásával megszűnt a politikai rivalizálás a repüléssel foglalkozó szervezetek között – de helyette az uralkodó politika mondvacsinált munkaversenyeket szervezett. Ezek sorába tartozott a szovjet mintára szervezett Nazarova-mozgalom, aminek a sztálini frázis, a „Repüljetek magasabbra, messzebbre, mint mások..." jelentette az alapját. Ezt a korszakot a mind töményebb politika, a nemzetközi és a hazai társadalmi környezet érdekeinek túlhangsúlyozása jellemezte. A nagy fegyelmet és politikai szilárdságot követelő mozgalommal kapcsolatban iratok léteznek arról, hogy a budapesti Kávészeripari Vállalatnál is ilyen alapon szervezték a munkaversenyt.

nejlonharisnya Amerikai katonák árasztották el Európát a nejlonharisnyával, ami igazi szenzációnak számított. A nők meghódításának eszközévé vált. Magyarországon is nagy piaca volt és még az ötvenes években is a legkedveltebb csempészárunak minősült az orkánkabáttal és a nejloninggel együtt. Nyugatra kijutó élsportolóink is szívesen hozták. Az izgalmas termék az Egyesült Államokban született, dr. Wallace Hume Carothers szabadalmaztatta 1939-ben ezt a műszálat, amely a szemlefutásmentes harisnya gyártását tette lehetővé. A feltaláló ennek ellenére nem volt maradéktalanul boldog, a hírek szerint öngyilkos lett. A műanyag azonban ennél nagyobb karriert csinált, ma már gépalkatrészeket is gyártanak nejlonból, illetve továbbfejlesztett műanyagokból. Érdemes talán megemlíteni, hogy nevének története igen furcsa és csupán találgatás. Sokan úgy vélték, hogy a **N**ew **Y**ork és **L**ondon városnevek kezdőbetűiből alakult, hiszen a gyártónak, a Pont de Nemours cégnek itt voltak a gyárai.

NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) A népi kollégiumi eszme a '30-as években született meg a népi írók, falukutatók által feltárt szörnyű viszonyok hatására. A háború után az egykori illegális kommunista vezetők, igaz hittel, világmegfordító lendülettel vetették bele magukat az újjáépítésbe, földosztásba, s a népi kollégiumi rendszer országos hálózatának megszervezésébe. A bentlakásos internátus létesítésével meg akarták teremteni a tanulás, az értelmiségivé válás esélyét a szegény sorsú, többnyire paraszti származású gyerekeknek. 1948-ra a 158 népi kollégium behálózza az egész országot, s körülbelül 9500 középiskolás és

egyetemista számára nyújt életre szóló szakmai és közösségi tapasztalatot. Kialakul a kollégiumok sajátos rituáléja, megvannak a dalaik, mozgalmi és pedagógiai hagyományaik. Az egész korszakot jellemzi a NÉKOSZ-indulóból elhíresült szószerkezet: „fényes szelek". Az induló alapját képező Jankovich Ferenc-vers így hangzik:

Sej, a mi lobogónkat
fényes szelek fújják,
sej, az van arra írva:
Éljen a Szabadság!

Sej, szellők, fényes szellők,
fújjátok, fújjátok –
holnapra megforgatjuk
az egész világot.

Ilyen többé-kevésbé autonóm, nemzeti kötődésű kollégiumi rendszer sehol máshol nem alakult ki a szovjet blokkban. 1948 a csúcspont és az élethalálharc kezdete. Ezt követően Rákosi és a kommunista párt elhagyja a NÉKOSZ-t, kihátrálnak mögüle, belekeverik a Rajk- és a Nagy Imre-perbe, és ellehetetlenítik.

Nemesmedves A legendárium szerint ez volt az utolsó magyar község, melyet a német megszállás alól a szovjet hadsereg 1945. április 4-én felszabadított. A harcok azonban nem értek ekkor véget, még április 12-én is folytak a német védőállások peremének számító területen. A községből később az ottani német lakosságot kitelepítették. Nemesmedves a határsávba (l. ott) esett, április 4-ét leszámítva nem volt látogatható. Lekerült a helységnévjelzőről is a település német neve, a Ginisdorf.

Nemzeti Így nevezték a régi Nemzeti Színházat Budapesten, a Blaha Lujza téren, amely 1908 és 1964 között a magyar színművészet temploma volt. 1964. február 13-án jelentették be a televízióban, hogy metróépítés miatt lebontják a Nemzeti Színházat, 1964. június 28-án tartották meg az utolsó előadást. 1965. január 15-én elkezdték a színházépület bontását. 1965. március 15-én felrobbantották a színház pincéjét és tartó födé-

meit. 1965. április 23-án a színház utolsó falszakasza is leomlott (4., utolsó robbantás). Azóta már az a dal is legenda, hogy „Hétre ma várom a Nemzetinél..." Az épület néhány karakteres ajtaját, épületdíszét a híres színésznő, Gobbi Hilda vásárolta meg villája számára.

Nemzeti Főtanács Magyarországon 1944 és 1946 között ez a testület töltötte be az államfői tisztet, tekintettel arra, hogy a korábbi királyság már megszűnt, de helyette még nem volt új államforma. Az erre vonatkozó 1945. évi XI. törvény szerint: „A Nemzeti Főtanács a Nemzetgyűlés elnökéből és a Nemzetgyűlés által választott további két tagból áll." A köztársaság kikiáltásakor megszűnt.

Nemzeti Segély „Engem Gerő bácsi és a Nemzeti Segély vitt el nyaralni" – mondja az 1945-ös plakáton kis pettyes motyót vivő, mosolygós kisfiú. Ebből kiderül, hogy a szervezet kommunista irányítás alatt állt. A második világháború után a megoldásra váró közegészségügyi és szociálpolitikai feladatok az új rendszer súlyos kérdései voltak. A hadifogolykérdés megoldása is elsőrendű politikai kérdéssé vált. A társadalmi szervezetek, köztük a főként kommunista hátterű Nemzeti Segély és a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) aktív, kezdeményező szerepet vállalt e feladatok megoldásában. Több alkalommal országos gyűjtési akciót hirdetett a segély („Karácsonyi Akció" a szegény gyermekek, sokgyermekes anyák megsegítésére, „Gyermekmentési Akció" az éhező, fázó, menhelyi és elhagyott gyermekek segélyezésére, „Iskolaakció" az oktatás megindításáért).

Nemzeti Vállalat Az államosításokkal egy időben a háború után, 1948 és 1949-ben létrehozták a Nemzeti Vállalat elnevezést, ezzel is hangsúlyozva azt, hogy közös, kollektivizált tulajdonról volt szó. Ez az elnevezés, a cég megjelölése után egészen az ötvenes évek közepéig forgalomban volt, akkor fokozatosan kaptak más elnevezést elsősorban a nagyvállalatok.

neorealizmus Megrázó mozielményeket jelentett a háború után az olasz filmek megjelenése, melyek merőben eltértek a korábbi

iskoláktól. Magyarországon is szokatlan nézettségi rekordok születtek. A neorealizmus témája, fő motívuma az egyszerű ember sorsa, élete, alapkonfliktusa pedig a természetes jogai szerint élni vágyó, dolgozni akaró egyén összeütközése az emberi lényeget eltorzító, elnyomó társadalmi renddel. A neorealizmus dramaturgiája elsősorban nem az egyes emberek közötti ellentmondásokat élezi ki, hanem arra koncentrál, hogy miként hatol be a társadalmi törvényszerűség az egyén életébe. Néhány a klasszikussá vált alkotások közül: Biciklitolvajok (1948), Csoda Milánóban (1950), A sorompók lezárultak (1951), Termini pályaudvar (1953), Nápoly aranya (1954), A tető (1956), Egy asszony meg a lánya (1960), Az utolsó ítélet (1961), Boccaccio 70 (1962).

nép- Divatos előtag volt. A szóösszetételek között soknak volt, illetve van értelme: van népköltészet, népballada, népbetegség, népkert, népfőiskola, népfelkelés, népfelség, népiskola, népirtás, népképviselet, népvándorlás. De a népköztársaságnak, a népbíróságnak, a népbiztosnak, a népboltnak, a népfrontnak, a néphadseregnek, a népügyésznek semmi köze a néphez. Lényegében csak ideológiai töltése volt a nép- előtagnak, célja, hogy valamit megkülönböztessen az előzőtől.

népbíróság A népbíróságot, mint rendkívüli különbíróság intézményét 1945 januárjában állította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Huszonnégy városban működött. Hatáskörébe tartozott a háborús és népellenes bűncselekmények tárgyalása, de hatásköre kiterjedt az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló bűntettek, a hűtlenség, a lázadás, valamint a törvénnyel és a hatóságokkal szembeni engedetlenségre felhívás elbírálására is. Fellebbviteli fóruma a Népbíróságok Országos Tanácsa volt. Vezetőit az igazságügy-miniszter nevezte ki bírók, ügyészek és ügyvédek közül, ülnökeit a Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (Független Kisgazdapárt, Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Nemzeti Parasztpárt és 1947-ig a Polgári Demokrata Párt), valamint (szintén csak 1947-ig) az Országos Szakszervezeti Tanács delegálta. A népbíróságokat 1948–49-ben fokozatosan megszüntették, legtovább (1950-ig) a budapesti és a szegedi működött.

népbolt A vidéki állami vegyeskereskedések elnevezése volt. Az államosítások során és után jött létre 1948-tól kezdődően, 1950-ben pedig a Népbolt Nemzeti Vállalat, amely a kereskedést a korábbi magánboltokban és a Hangya Szövetkezettől elvett boltokban folytatta. Rendszerint kocsma is tartozott hozzá. Az első időkben a volt tulajdonos még üzletvezetőként működhetett, de legtöbbjüket igen hamar leváltották, leminősítették. A népboltok kalandos utakat jártak be. Volt, amelyik szövetkezetté alakult, akadt, amelyet privatizáltak, másokból részvénytársaságok, áruházak lettek. A „népbolt" sok helyen ma is az üzlet és a gyakorta hozzátartozó italbolt elnevezése.

népbüfé – Ilkovics Olcsó, leveseket, egytálételeket és szeszes italokat kínáló, önkiszolgáló vendéglátóhely, talponálló. A kocsma és kifőzde sajátos keveréke. Alapjául a már a háború előtt, 1926 óta is működő, szegényeket kiszolgáló Ilkovics-büfé szolgált (l. Ilkovics Izidor).

népfelkelés Az ötvenhatos események feldolgozására alakított bizottság, amelyik az MSZMP vezetésének kezdeményezésére alakult Berend T. Iván vezetésével, azt fogalmazta meg, hogy az 56-os eseményeket népfelkelésnek nevezhetik. A döntéskor lépett a tanácskozás színhelyére Pozsgay Imre, aki ezt meghallva 1989. január 28-án a 168 Óra műsorában már ezt a szót használta. Eddig csak az ellenforradalom, a tragikus események, sajnálatos események, októberi események kifejezések voltak forgalomban, ezeket váltotta fel a tartalmilag egészen új népfelkelés. Érdekesség, hogy a szót Kossuth Lajos is használta már. Ez a szemantikai változás lényegében felgyorsítója volt annak a folyamatnak, amely méltó helyére tette a forradalom és szabadságharc történéseit.

Néphadsereg A magyar hadsereget 1949-től nevezték Magyar Néphadseregnek. Szervezése a szovjet mintát követte, kötelékéből kivonták a határőrséget, az irányítók között a legfontosabb helyek egyikét a politikai főcsoportfőnökség töltötte be. 1953-ig rohamtempóban fejlesztették, majd kiderült, hogy anyagilag nem tudják a túlfeszített iramot finanszírozni. A kötelező katonai szolgálatból eredően személyi állománya sorozott katonákból állt. Lezajlott

a megfelelő tiszt- és káderképzés, a Néphadsereg betagozódott a szovjet irányítás alatt álló Varsói Szerződés rendszerébe. A magyar katonai erők létszáma 1988-ban 106 800 fő volt, feladatainak megfelelni tudó szervezettel és technikával. 1990. március 15. óta elnevezése Magyar Honvédség, miután az ország a NATO tagja, a honvédség fejlesztése és vezetése a katonai szövetség követelményeinek felel meg. A kötelező katonai szolgálatot 2005-ben eltörölték.

népi ülnök Az 1972. évi IV. törvény I. fejezete rendelkezik arról, hogy miként vesznek részt a választott laikusok a tárgyalás és az ítélkezés folyamatában. „(2) Az első fokon eljáró bírósági tanács egy hivatásos bíróból és két népi ülnökből áll. Törvényben meghatározott ügyekben más összetételű tanács is eljárhat. A tanács elnöke hivatásos bíró. 12. § A népi ülnököknek az ítélkezésben a hivatásos bírókkal azonos jogaik és kötelezettségeik vannak."

népnevelő Pártaktivista, aki a kommunista párttól kapott utasításoknak megfelelően mások meggyőzésével, nevelésével foglalkozott. Egyéni vagy csoportos foglalkozások keretében ismertette az aktuális feladatot, az időszerű politikai határozatot, irányvonalat, és azt magyarázta. A népnevelőknek volt külön újságuk, naptáruk, kiadványok, brosúrák segítették az agitációs tevékenységet. A népnevelőket az 1960-as tsz-szervezés idején is felhasználta a párt arra, hogy nyomást fejtsenek ki a parasztságra. A népnevelő kifejezést sokan a népművelővel azonosítják, használják az egyházak és a mai pártok is. A szónak régebben volt néptanító jelentése is.

néprádió 1933-ban Goebbels náci propagandaminiszter hirdette meg a „Rádiót minden német háztartásba!" programot, hogy „a Führer szavai a német terület minden eldugott sarkába eljussanak". Szinte valamennyi rádiógyártó cég képviselte magát az országban, Magyarországon is elkezdődött az ilyen készülékek előállítása. Ekkoriban – 1939–40 – indult el a Néprádió akció, melynek célja az volt, hogy minél több készülék jusson el a lakossághoz. Négy nagy rádiógyártó cég (ORION, Philips, Telefunken és Standard) fogott össze és ontotta a készülékeket. 45 ezer darabot készítettek el, bár – előzetes felmérés szerint – 120 ezerre is

szükség lett volna. A sugárzott rádióműsorok a berepülések idején gyakran megszakadtak Budapesten, s később – 1944. november–decemberben – a magyar nagyadókat is felrobbantották, így legközelebb csak 1945. május 1-jén volt újra hallható a rádió adása Budapesten, utcai hangszórókon keresztül. A háború befejeztével ismét fellendült a rádiógyártás, bár kezdetben csak a megmaradt alkatrészekből tudtak dolgozni. De az fontos szempont volt, hogy a néprádiózás ismét fellendüljön. Az '50-es években sok falusi embert kapcsolt be az ország közös életébe, kulturális és politikai szempontból egyaránt. Bár sokan „lebutított" rádiónak nevezték, mert csak a Kossuth adót lehetett fogni rajta, mégis ez volt a legolcsóbb és legegyszerűbb módja annak, hogy széles tömegeket vonjanak be az ország politikai és szellemi életébe. A néprádió a párt politikai propagandájának is hatékony eszköze volt. A legtöbb helyen a villannyal együtt vezették be a néprádiót, amelyet jóformán csak be- és kikapcsolni lehetett. A néprádió mégis – vagy talán épp ezért – emlékezetes és szimbolikus tárgya marad a mögöttünk tudható, viharos 20. századnak.

Népstadion 1953. augusztus 20-án nyílt meg a Népstadion, a magyar sport legnagyobb létesítménye, egy korszak „sportnagyhatalmi" jelképe. 1945-ben az Országgyűlés megszavazta a stadion költségeit, belekerült a hároméves tervbe is. Az építkezés – végleges tervek nélkül – 1948. július 13-án kezdődött el, a Stadionépítő Vállalat kivitelezésében. Az első kapavágást a régi lóversenypálya 27 hektáros telkén Hegyi Gyula, az Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) elnöke tette meg. A főváros lakossága lelkesen azonosult az üggyel, rengetegen vettek részt önként a munkában. A Népstadion megnyitására nagy ünnepélyt rendeztek, díszfelvonulással, zászlós parádéval. 12 ezer tornász lépett fel, majd 2100 sportoló vonult körbe a futópályán, a magyar zászlót a Himnusz hangjai mellett Csermák József olimpiai bajnok kalapácsvető vonta fel. A Népstadion első igazgatója a szintén olimpiai bajnok kalapácsvető, Németh Imre lett. Az aréna 1959-ben négy vasbeton oszlopra szerelt villanyvilágítást kapott, s 83 ezer főre bővítették a lelátókat. A közben megöregedett stadiont 2002-ben Puskás Ferencről, a kitűnő labdarúgóról nevezték el. 2006-ban a stadion teljes felújításáról döntöttek.

névadó és a névadó szülő A meghatározások szerint: olyan férfi és nő, gyakran házastársak, akik a névadó ünnepségen fogadalmat tesznek arra, hogy a szülőkkel együtt biztosítani fogják az újszülött gyermeknek a szocialista hazafiság szellemében történő nevelését. A keresztszülők helyettesítése névadó szülőkkel mint a klerikális reakció elleni harc egyik formája ötvenhat után terjedt el. Lényegében így született meg a szocialista keresztszülő.

nómenklatúra A nómenklatúra kifejezést a magyar politológusok elsősorban az 1947 után létrejött kommunista, majd kádári szocialista elit leírására és elemzésére alkalmazzák. A Rákosi-érában mesterségesen hoztak létre egy új vezetőréteget, amelynek kiválasztásában elsősorban nem a szakértelem, hanem a párthűség volt a döntő momentum. A nómenklatúra egyben a hatásköri lista elnevezése is volt, amely országos, megyei és városi keretekben rögzítette, mely vezető állások kinevezései tartoznak a pártbizottságok hatáskörébe. Így a nómenklatúra tagja volt a megyei moziüzemi vállalat igazgatója éppúgy, mint az egyetemi rektor. A nómenklatúra tagjai kiváltságokat élveztek. A kádári Magyarországon már nemcsak a párthűség, hanem a szakmai tudás – felsőfokú végzettség – is számított az elitbe való bejutás során.

NOSZF Az 1917-es **n**agy **o**któberi **sz**ocialista **f**orradalom elnevezésének rövidítése. Ez a Szovjetunió legnagyobb nemzeti ünnepe volt, de a szocialista országokban is munkaszüneti nappal ünnepelték a proletár nemzetköziség jegyében. Magyarországon utoljára hivatalosan 1988-ban volt munkaszüneti nap november hetedike.

NOT Az 1945 és 1950 közötti büntető igazságszolgáltatás speciális szerve volt a Népbíróságok Országos Tanácsa. Az új igazságszolgáltatási intézmény által a háborús és népellenes bűnöket elkövetőket kívánták felelősségre vonni. A NOT a népbíróságok fellebbviteli fóruma volt. Iratai az ügyviteli dokumentumokon kívül főleg népbírósági ítéleteket tartalmaznak.

Ny

nyereségrészesedés Teljesítményhez kötődő, vállalati szintű ösztönzésre szolgáló rendszer, melynek célja a vállalat és a dolgozók céljainak összehangolása. A munkavállaló bére több elemből áll(hat) össze. Lényegét az alapbér képezi, emellett a munkabér részeit képezhetik még a bérpótlék, prémium, jutalék, nyereségrészesedés, borravaló, egyéb bér és kiegészítő fizetés. A nyereségrészesedés karrierjét a hetvenes évek végén kezdte, akkor jelent meg, mint serkentő tényező. A baj az volt vele, hogy tröszti szintű vagy több cég csoportosulásából álló vállalatok esetén nemcsak a nyereséget termelők kaptak e juttatásból, hanem az egyenlősdi jegyében a veszteséges cégeknek is juttattak a felosztható haszonból.

nyilvánosház Magyarországon 1951-ben zárták be a nyilvánosházakat. Ezek a rendőrség és az egészségügy által ellenőrzött intézmények adtak helyet azoknak a nőknek, akik a férfi látogatóknak szexuális szolgáltatásokat teljesítettek, egy ősi foglalkozás folytatóiként. A házak (kupleráj, kupi, jaki) bezárása után a foglalkozás illegálissá vált, a lányokat munkahelyekre – elsősorban az építőiparba – küldték, ott végeztek segédmunkát (szegtelenítés, takarítás, tereprendezés). A változás viszonylag gyorsan végbement, az egykori örömlányok az utcára szorultak, megjelentek a kitartók, futtatók, stricik, megkezdődött a szobáztatás, a lányokkal való kereskedés. A nemzetközi probléma megoldására született egy vitatható New-York-i egyezmény, amely azt mondja: A prostitúció legalizálása egyben a prostitúcióban való kliensi részvétel normalizálását is jelenti. Sokak szerint az intézmények bezárása nem oldott meg semmit, sőt, veszélyesebbé, gusztustalanná, egészségtelenné tette ezt a nem visszaszorítható tevékenységet. A nyilvánosházak számos irodalmi műben szerepelnek,

hazánkban Bródy Sándor, Hunyady Sándor, Krúdy Gyula és még sokan mások idézték hangulatát.

Nyugat Nem egyszerűen az égtáj elnevezése volt, a Nyugat a szocialista országok, elsősorban Magyarország esetében a vasfüggöny másik oldalán elterülő, tőkés országokat jelentette. Az országok és nemzetek között nem tett különbséget, az általános ellenség elnevezésének számított. A köznapi beszédben az emberek is a másik oldalt értették alatta, Nyugatra vágytak, a nyugati életformát tartották a követendőnek. A fogalomkörbe éppúgy beletartozott Olaszország, mint az Egyesült Államok. A Nyugat szó könnyebbé tette a szembenálló politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális oldal meghatározását, a hivatalos politika szóhasználatában pejoratív értelmet kapott.

nyugatos A II. világháborút követően a hazatérő hadifoglyok esetében a kommunista politika már létrehozta a megosztó minősítéseket. A francia, angol, amerikai fogságból hazatérők kapták a nyugatos jelzőt, ami bizalmatlanságot volt hivatott kifejezni. Hasonlóan nevezték azokat is, akik 1945-öt követően Nyugatra távoztak, menekültek.

O, Ó

Olcsó Könyvtár Ez a sorozat nagyon rossz minőségben, puha papírkötésben, de a magyar és a világirodalom remekműveit adta kézbe több mint 200 kötetben, zsebkönyv formátumban. (3–4 forintért. Egy kiló kenyér, egy liter tej áráért.) Győry Kálmán, az MTA Matematikai Tudományok Osztálya vezetőjének szavai: „Talán emlékszel még az Olcsó Könyvtár sorozatra. Alig vártam, hogy megjelenjék egy új könyvecske, három forintba került, azonnal megvettem, elolvastam, gyűjtöttem." Megszámlálhatatlan híve könyvtárat gyűjtött, antikvár ára ma már igen magas, meghaladja könyvenként a 300 forintot.

oldalkocsis motor Az 1920-as évek végén jelent meg és már a harmincas években slágerjármű lett. Egy háromtagú család igazi járműve, mely a legjobb gyártó cégek műhelyeiből került ki. A Zündapp, a BMW, a Harley-Davidson világsikert aratott. Az oldalkocsis motor a második világháborúban is jelentős szerephez jutott, a sivatagjáró BMW öreg példányai ma is a gyűjtők kedvencei. Az ötvenes években Magyarországon is sokan motoroztak ilyen járművel. Budapesten a Hősök terén, az ötvenes években ötvenezres nézőseregek előtt zajlottak a motorkerékpár-versenyek, és amikor a szólósok már befejezték, megjelentek az oldalkocsisok! A 21. században ismét divatba jöttek, egyre többen vásárolnak ilyen járművet, és jellemző, hogy 2005-ben az oldalkocsisok világversenyét is a Hungaroringen rendezték. Manapság az IZS-ek, BMW-k, Jawák olyan keresettek, mint a kurrens autók.

OMTK Még az ötvenes esztendők végén is találkoztunk a magyar városokban az OMTK-üzletekkel, vagyis a tejcsarnokokkal. Az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ az országot behálózó, felvásárló és kereskedelmi vállalkozás volt, mely a tejet már pa-

lackozta, dróthálós ketrecekbe csomagolva, teherautón és lovas kocsin szállította az üzletekbe. Ezekben a tejcsarnokokban vajat, túrót, péksüteményeket is lehetett kapni. A legnagyobb OMTK-elosztó a fővárosban a Rottenbiller utcában működött. Az államosítás után a begyűjtéssel és értékesítéssel állami cég foglalkozott. Utóda a tejipari vállalat lett, amely tejcsárdákat, tejvendéglőket működtetett, például a fővárosban a Nyugati pályaudvar közelében.

opart Az optikai művészet rövidítése. Annak a hatvanas években fellépő, tisztán illuzionista, nonfiguratív irányzatnak az elnevezése, amely az alkotó tevékenység célját dekoratív, érzékcsaló vizuális játékok és vizuális ritmusok szervezésére szűkítette. A legkiválóbb képviselője, a történetek szerint kitalálója magyar volt: Victor Vasarely Vásárhelyi Győző néven Pécsett született 1908-ban. Kiemelkedő alkotók: Bridget Riley (1931), Yaacov Agam (1929), Yesus Raphael Soto, Enrico Castellani (1930), Larry Poons, Gerhard von Graevenitz. Vasarelynek állandó kiállítása van Pécsett, Párizsban, New Yorkban, Londonban és több más városban.

orkánkabát l. bevásárlóturizmus

Országos Béketanács 1949. június 18-án indult el Magyarországon a Megvédjük a békét! elnevezésű mozgalom, ennek országos tanácsa 1950. november 4-én alakult Országos Béketanáccsá. A mozgalom integrálta a papi békemozgalmat is. A következő évben megjelent nemzetközi békefelhívásokat jószerivel az egész magyar társadalom aláírta. A magyar békemozgalmat az Országos Béketanács határozatai alapján a Hazafias Népfront helyi bizottságai, illetve a szakszervezetek szervezték. Az 1980-as években mindinkább elveszítette politikai jelentőségét, szerepe formálissá vált.

Országos Tervhivatal (OT) 1947-ben hozták létre. Az első hároméves terv időszakában (1947–49) jelentős szerepet töltött be a magyar gazdaság szovjet mintára történő átalakításában. Az OT-t is szovjet mintára hozták létre. Tevékenysége az 1950-es évek elejétől a gazdaság egészét átfogta. Feladata a távlati és az operatív gazdasági tervjavaslatok kidolgozása, és az aktuális ötéves terv végrehajtásának ellenőrzése volt. A tervek, melyek többnyire politikai indíttatásúak voltak, az Országos Tervhivatal magas szakmai színvonala ellenére nem voltak teljesíthetőek, vagy ha igen, akkor annak minden esetben nagy ára volt.

OSE Az Októberi Sajnálatos Események olyan kifejezés volt az 1956-os forradalom után, amellyel valaki a történteket nem kívánta minősíteni, vagy óvatosság, vagy félelem, vagy tájékozatlanság miatt.

ostornyeles lámpa A hajdanában volt pásztorbotos villanyoszlopokat 1958–59-ben felváltotta az akkor Európában legmodernebb típus, az ostornyél. Eleinte sok gondot okozott a plexiburák tömítésének romlása és a gyors elszennyeződés (belefészkeltek a madarak). Gyakorlatilag háromhavonta tisztítani kellett a lámpákat, különben lényegesen romlott a fényerejük. Mire a fejlesztések megoldást hoztak volna minden hibára, a fénycső vezető helyét átvette a nagynyomású higanylámpa. A hazai gyártmányú higanylámpák rendszeres alkalmazását a főváros közvilágítási hálózatán 1961-ben kezdték meg. Néhány évvel később, az 1964-ben felavatott Erzsébet hídon is különleges, a szerkezet vonalvezetéséhez illeszkedő higanylámpákat alkalmaztak.

ószeres Az ötvenes-hatvanas éveket is túlélte, ma is működik az ószeres, a pesti nyelvben handlé. Amikor kiabált, hogy Ószeres, mindig megnyomta a szó végét, hogy úgy hallatsszék, mintha ezt mondaná: Ó, szeress! Szerették is általában, hiszen kis kocsijával, lovas kordéjával ő szabadította meg az embereket a lomoktól. Miután házhoz ment, azonnal fizetett, igaz szinte alig valamit. Kereskedése az ócskapiacokon volt, hiába próbálták az ószereseket a városból kiszorítani, piacaikon mindig volt kis fizetőképes kereslet. Így vált legendává a Teleki tér, majd az Ecseri. Népszerűségét az ószeresekről írott számos dal, novella, regény, vers mutatja. Nem véletlenül született Zalatnay Sarolta híres slágere, hogy: „Ha kimegyek az ócskapiacra…"

osztályellenség Aki az osztályharc (l. ott) útjában állt, vagy úgy tűnt, hogy gátolja a kommunista párt célkitűzéseit, ellenségként jelent meg a hétköznapok során. Az ellene foganatosított szank-

ciók a perektől a kitelepítésen, deportáláson át a tanulás megakadályozásáig, hihetetlen változatosságban nyilvánultak meg.

osztályharc A marxizmus tanítása alapján a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalomban kibékíthetetlen érdekellentétű osztályok harca folyik a hatalomért, a megtermelt javak elosztásáért. Ez lényegében a társadalmak hajtóereje – a tanítás szerint. Az ellentétben az új termelőerők és az elavult termelési viszonyok konfliktusa jut kifejezésre, és ezt oldja meg a forradalom. A háborút követő kommunista hatalomátvétel ezt a forradalmi harcot hirdette meg a magántulajdon birtoklói ellen. Ez módot adott arra, hogy bárkivel leszámoljanak, aki céljaikat megkérdőjelezte, vitatta vagy éppen támadni merészelte. A párt kezében az osztályharc a leszámolás eszköze volt.

OTI A különböző betegbiztosítók összevonása után az új szervezet 1928. október 1-jétől felvette az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI) nevet. 1948-ban megkezdődött az OTI-n kívüli biztosítótársaságok államosítása, felszámolása, vagyonuknak az OTI kezelésébe adása, illetve intézményi rendszerüknek az állami egészségügybe történő beolvasztása. Megszüntették a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetét (MABI), a Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézetet (1948), valamint a Nem Állami Tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézetét, az Országos Tisztviselő Betegsegélyező Alapot (OTBA), a Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapját, a Magyar Dohányjövedék Betegségi Biztosító Intézetét (1949), végül a Magyar Posta Betegségi Biztosító Intézetét és az Országos Bányatárspénztárt. A megszüntetett biztosítóintézetek és alapok feladatkörét az OTI vette át, ezzel megszűntek a betegbiztosítási ellátási szintkülönbségek. Egy 1950-es rendelet előírta, hogy a betegségi biztosító intézetek, köztük az OTI gyógyító és megelőző szolgálatát (kórházak, szanatóriumok, gyógyintézetek, rendelők, gyógyító orvosi hálózat) az állam vegye át, és építse be az állami egészségügyi szolgálatba. Ezzel az OTI megszűnt, feladatkörének megmaradt területeit a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) irányítása alatt működő Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK) vette át. Az SZTK-rendelőket a lakosság sokáig OTI-nak nevezte.

Ö, Ő

öncenzúra Az alkotónak az a képessége, amikor a hatalom természetének és módszerének ismeretéből fakadón mondandóját úgy fogalmazza meg szóban, képben, muzsikában, hogy az a hivatalos cenzúrának is megfeleljen. Ez hozza létre a virágnyelvet, a sorok közötti információ- vagy véleményközlést. Az öncenzúra védekező mechanizmus, érvényesülése függ az adott hatalom toleranciaképességétől is. A sajtóban az öncenzúra idején született meg a „sorok közötti" újságírás, ami nem volt más, mint különböző metaforákba, célzásokba, tanmesékbe, példákba csomagolt aktuális üzenet.

ösztöndíj A második világháború előtti években a szegény sorsú, de tehetséges gyermekek, fiatalok Horthy-ösztöndíjat kaptak, ami lehetővé tette a középiskolai, felsőfokú tanulmányok folytatását. A háborút követően csak 1950-ben újult ez meg, de ekkor már Rákosi Mátyásról nevezték el a stipendiumot. 1956-tól a népköztársasági, majd a rendszerváltozást követően a köztársasági ösztöndíj váltotta fel elődeit.

ötvenhatos forradalom A budapesti diákság 1956. október 23-ra szimpátiatüntetést tervezett a lengyelországi változások és Władysław Gomulka mellett. Az MDP vezetése előbb betiltotta, majd mégis engedélyezte a felvonulást. A résztvevők száma gyorsan emelkedett, a kora esti órákra már 200 ezerre rúgott. A tömeg egy része a Városligetnél ledöntötte és feldarabolta a Sztálin-szobrot, mások a Parlament, megint mások a Rádió elé vonultak. A következő napokban a pesti felkelők számos gyárból, raktárból, sőt laktanyából is fegyverhez jutottak, és kibontakozott a fegyveres küzdelem. Vidéken is több helyen szerveződtek tüntetések, amelyek gyakran véres jelenetekbe torkolltak. Október 25-én újabb

tömegtüntetés kezdődött a Parlament előtt, a szemközti házak tetejéről azonban az ÁVH-s (l. Államvédelmi Hatóság) egységek sortűz alá vették a jelenlévőket – közel százan meghaltak, a sebesültek száma ennek többszöröse volt. A véres esemény feltüzelte a felkelőket, akik ostrom alá vették az ÁVH által őrzött létesítményeket. Október 30-án megalakult a Nemzetőrség, főparancsnoka Király Béla lett, a szovjet csapatok pedig megkezdték a kivonulást a fővárosból. Az MDP Magyar Szocialista Munkáspártként szerveződött újra, újjáalakultak a régi koalíciós pártok. November 2-án új koalíciós kormány jött létre. Október 31-én a Varsói Szerződés főparancsnoka parancsot kapott a támadás megindítására. Nagy Imre (l. ott) értesült a szovjet csapatmozgásokról, rádióbeszédében bejelentette, hogy Magyarország kilép a Varsói Szövetségből és semleges országgá alakul. Egyben a nyugati demokratikus hatalmak segítségét kérte – válasz nem érkezett. November 4-én a szovjet csapatok megkezdték támadásukat Budapest ellen, a magyar haderő nem tudott számottevő ellenállást kifejteni. Még a forradalom napjaiban a Szovjetunióba vitték Kádár Jánost (l. ott) és néhány társát, majd november 4-én Munkácson (de a szolnoki rádió hullámhosszán) beolvastatták velük az új „forradalmi munkás-paraszt" kormány nyilatkozatát. Kádár vállalta ugyanis, hogy a levert forradalmat követően átveszi az ország és a párt irányítását, és visszaállítja a forradalmat megelőző hatalmi állapotokat.

Öveges József Pákán született 1895-ben. A fizika varázslójának nevezték. Számos tudományos és ismeretterjesztő könyve, tanári munkája elismeréseként 1948-ban Kossuth-díjat kapott. A piarista paptanár előadásai 1958-ban, nyugalomba vonulása után kezdődtek és kivételes érdeklődést keltettek a Magyar Televízióban. Öveges József 100 kérdés – 100 felelet című, lenyűgöző, nemzedékeket oktató fizikai sorozata 135 előadásból állt, a tévében összesen 256 esetben állt nézői előtt. Csak olyan kísérletet mutatott be, amit bárki meg tudott otthon csinálni. Népszerűsége minden mai sztárét felülmúlta, ma is ismert, sokat idézett tudós. 1979-ben hunyt el Budapesten.

P

P-70 A magyar autópiacon 1954-ben, a gyártás évében jelent meg ez a 690 köbcentis, rozsdabarna autó, melyet az NDK-beli Zwickauban gyártottak egészen 1959-ig. A jármű a Trabant elődjének tekinthető. Ma Magyarországon gyűjtők keresik, mert kuriózumnak számít.

pacsni Az ötvenes évek édes péksüteménye. Alakja egy ellapított tömör nyolcas számra hasonlított.

Pajtás 6×6-os, bakelitvázas boksz (dobozos) fényképezőgép. Achromat 8/80 záridő 1/30sec. „T" FFV emblémás, tokkal. Előállítója a Gamma Gyár volt, mely orvosi izotópdiagnosztikai berendezéseket, automatikákat és más „fajsúlyos" berendezéseket is gyártott. A '60-as években mégis egy kicsiny, primitív fényképezőgép, a kezdőknek szánt Pajtás ismertette meg generációkkal a Gamma nevet. A termelés egyre nagyobb szakosodása után a gyártás megszűnt, szovjet és NDK-beli fényképezőgépek léptek a helyükbe. Volt Pajtás címmel egy úttörőknek szóló hetilap is.

papi békemozgalom A katolikus papi békemozgalom alakuló gyűlésére 1950. augusztus 1-jén került sor. 35 békepap (l. ott) 7500 kollégájának (köztük protestánsoknak is) küldött meghívót. Mintegy háromszázan meg is jelentek, s Horváth Richárd és Balogh István vezetésével az ott elkészített határozatokat 273-an alá is írták. Az Opus Pacis működésbe lépett. Első lapjuk a Kereszt címet viselte. A Szentszék az újságot egyházi cenzúra alá vette, és 1955-ben egy dekrétummal betiltotta. Az állam a békepapokkal tárgyalta meg a fontosabb kérdéseket, így például a papok fizetésének az ügyét is. Grősz József érsek elítélése után az Állami Egyházügyi Hivatal kierőltette a megfélemlített főpapságból békepapjai pozícióba helyezését.

Papp László (1926–2003) Egy ország Papp Lacija. Kiemelkedő tudású, háromszoros olimpiai bajnok ökölvívó. Az 1948-as olimpián középsúlyban, 1952-ben és 1956-ban nagyváltósúlyban győzött. Az 1957-ben kezdődött profi pályafutása során 29 mérkőzést vívott és veretlen maradt. 1962-ben a profik között Európa-bajnok. Legnagyobb bánatára a hatalom nem engedélyezte, hogy a profi világbajnoki címért is ringbe szálljon, és visszavonultatta. Edzőnek, szakvezetőnek is kiváló volt, tanítványai számos világversenyen álltak a dobogóra. A Nehéz kesztyűk című filmben főszerepet játszott.

párizsi béke 1947. február tizedikén írták alá, amikor is Magyarországnak el kellett fogadnia a trianoni határokat; Rajka térségében három terület Csehországhoz csatolását; a 300 milliós jóvátételt. A békeszerződés jogot adott a Szovjetuniónak arra, hogy az ausztriai megszállási övezetével való összeköttetés biztosítására csapatokat állomásoztasson az országban. A békeszerződés egyenes következménye volt a győztes nagyhatalmak korábbi jaltai megállapodásának, amely megszabta az érdekövezeteket.

párt Valamelyik társadalmi osztály, csoport, céljait megvalósítani akaró politikai szervezet. Ezt a fogalmat a kommunista pártok bővítették, olyan vezető erőnek, meghatározó tényezőnek léptették elő, mely kizárólagosan hivatott arra, hogy a munkásosztályt és általa a népet és az államot is vezesse a marxizmus–leninizmus (egy időben a sztálinizmus) útján. Így alakult ki Magyarországon is 1948-ra az állampárt, mely mind a pártnak, mind funkciójának más jelentést adott. Mint szavak előtagja az élet minden területét uralta.

pártbizottság Így nevezték azokat a pártszerveket a kommunista és munkáspártokban, amelyek több pártszervezetet irányítottak. Ilyen felsőbb pártszerv működött többek között a megyékben, városokban, községekben, nagyüzemekben, gazdaságokban, intézményekben. Feladatuk volt a párthatározatok végrehajtása, a párt vezető szerepének érvényesítése az adott területen.

pártbüntetés A pártfegyelem megsértéséért volt adható fegyelmi eljárás után; fokozatai: figyelmeztetés, megrovás, szigorú megrovás, kizárás. A pártfegyelmit kapó stigmát viselt, kizárás után álláshoz nem jutott, hátrányos megkülönböztetésben részesült, válhatott per, akár koncepciós per áldozatává. Az utolsó nagy pártbüntetés 1988-ban Bíró Zoltán, Bihari Mihály, Király Zoltán és Lengyel László reformkommunisták kizárása volt. „Alapvető kérdésekben a párt politikájától eltérő nézeteket képviselnek, s ezeket különböző párton kívüli fórumokon huzamosabb idő óta hangoztatják, terjesztik" – szólt a Központi Ellenőrző Bizottság indoklása.

pártegyesülés A Magyar Kommunista Párt 1948-ban, a fordulat évében, kellő nyomás után magába olvasztotta az „önkéntesen" csatlakozó Magyarországi Szociáldemokrata Pártot. Így született meg a Magyar Dolgozók Pártja, Rákosi Mátyás vezetése alatt. Az egypártrendszer kezdetét innen számoljuk.

pártfegyelem A párt irányvonalának, határozatainak, utasításainak megtartása, ami a tagok kötelessége. A kommunista párt ideológiai, politikai irányától, a marxista–leninista elvektől való eltérés, illetve ez eltérés következtében keletkezett hibás, káros nézet vagy nézetek együttvéve az elhajlást eredményezték, ami büntetendő volt (vulgármarxizmus, trockizmus, kispolgáriság stb.). Ekkor lépett be a pártfegyelmi, majd a pártbüntetés.

pártfőiskola A legmagasabb szintű káderképző a kommunista pártok gyakorlatában, Budapesten is működött az Ajtósi Dürer soron. Egyetemi diplomát adott, bizonyos párt- és állami funkciók betöltéséhez nélkülözhetetlen volt. Alacsonyabb fokozatú formája az esti egyetem volt, mely pártiskolák keretében adott főiskolai végzettséget jelentő szakképzést filozófiai, munkásmozgalmi, gazdaságpolitikai és politikatörténeti területekről.

párthatározat A kommunista és munkáspártok egypártrendszeri gyakorlatában a párthatározatok a törvényalkotás és végrehajtás külön módszerét jelentették. A párt vezető testülete, a központi bizottság vagy központi vezetőség a politikai bizottság előterjesztése alapján írta elő a gazdasági, társadalmi, állambiztonsági, politikai, ideológiai, adott esetben művészeti, oktatási, egész-

ségügyi stb. teendőket, a magatartási formákat, a meghozandó intézkedéseket. A döntések megfellebbezhetetlenek és megkérdőjelezhetetlenek voltak. A határozatok mind a tagság, mind a pártszervezetek számára kötelezőnek minősültek. Megsértésük pártfegyelmit és drasztikus ítéleteket vont maga után.

párthűség A párt eszméinek minden körülmények közötti szolgálata, beleértve a hősi önfeláldozást is. A pártfanatizmusra jellemző, hogy a kommunista koncepciós perekben elítéltek rehabilitálásuk után visszatértek a párthoz – Kádár János, Nagy Imre vagy éppen „Bástya elvtárs" (Farkas Mihály). A hű párttag sosem az eszme hibáit látta, mindenütt az ellenség, a rosszat akarók tevékenységére gyanakodott.

pártkatona Bármely pártot kiszolgáló, kevés önálló elképzeléssel bíró párttag vagy szimpatizáns, aki sikerek reményében, a párt megbízása alapján tölt be bizonyos funkciókat, ahol végzi megbízóinak érdekvédelmét. Tevékenységét a küldők megrendeléseinek megfelelően látja el. Igen sok fontos funkcióban találunk ilyen személyeket, pártkatonának mondták például az ötvenes években dr. Ortutay Gyula néprajzkutatót és minisztert, később Péter János külügyminisztert.

pártonkívüli bolsevik Azokat az embereket nevezték így, akik ugyan nem voltak párttagok, de olyan helyen dolgoztak, ahol a pártállam politikai és gazdasági céljait bizalmi helyzetben szolgálták. Voltak újságírók, vállalati, iskolai igazgatók, intézetvezetők stb.

pártsajtó A népi demokrácia létrejöttekor a Magyar Dolgozók Pártja gondoskodott arról, hogy csak a kommunista eszméket kiszolgáló újságok maradjanak a porondon. A pártok megszűnésével eltűntek lapjaik, először a Hazánk, majd a Haladás, a Világ, kisvártatva a kisgazda Kis Újság, az Új Magyarország, a Huszadik Század folyóirat, sőt, a NÉKOSZ lapja is, a Valóság. Hódító és uralkodó lappá vált a Szabad Nép, a hangnemet változtató Magyar Nemzet is életben maradt, napvilágot látott a moszkovita Illés Béla szerkesztette Irodalmi Újság, a DISZ lapja, a Magyar Ifjúság. A megyei

újságok is szigorú párttulajdonná váltak. Ezzel a rendszerváltásig lényegében meghatározódott a magyar sajtóstruktúra.

párttagkönyv Valakinek a párthoz tartozását igazoló könyv, melybe a tagsági díjat igazoló bélyeget ragasztják. A kommunista pártokban ez a könyvecske az állampárt idején különös, szinte mitikus jelentést kap, mert a tagkönyv a hűség, az odaadás – és persze az előnyök felé vezető út – könyve is. Elvesztéséért súlyos fegyelmi járt. A fanatikus párttagok az ötvenes években kis fehér zacskóba, később nejlontasakba helyezve őrizték. A kor költői versekbe öntötték a tagkönyv iránti rajongásukat.

pengő Az első világháborút követően az akkor forgalomban lévő korona a fokozódó infláció során elvesztette az értékét. A gazdasági stabilizáció részeként a pengő az elértéktelenedett koronát váltotta fel. Kibocsátásakor 1 kg arany értéke 3800 pengő volt. 1 pengő 12 500 koronát tett ki. A pengő 1926-tól 1946-ig volt forgalomban, akkor az infláció elsöpörte.

peresztrojka Jelentése: átépítés, a politikai-gazdasági rendszer átalakítása; gazdasági, politikai változtatások, reformok programja. 1986. február 25-én hirdette meg a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXVII. kongresszusán Mihail Gorbacsov (l. ott) pártfőtitkár. Ekkor került a köztudatba a glasznoszty (l. ott) is, szabad információáramlást és véleménynyilvánítást hozva. A jogi és politikai változásokat nem követte az életviszonyok javulása. A nagyobb nyilvánosság, a szólás- és sajtószabadság növekedése, a jogállami elemek megjelenése felszínre hozta a rendszer gyengéit, ellentmondásait. 1989-re válságba jutott a szovjet rendszer reformjának gorbacsovi modellje. A Szovjetunió 1991. december 21-én megszűnt, 25-én Gorbacsov lemondott szovjet elnöki posztjáról, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének helyébe szuverén szövetségi és nemzetállamok léptek, amelyek (a baltiak kivételével) laza, konföderatív jellegű szövetségbe tömörültek.

petróleumlámpa Ignacy Łukaszewicz krosnói lengyel mérnök találta fel a 19. században. Tartály a petróleumnak, kanóc, cilinder: ez a három alkotó a lámpa lényege. A kanóc állítható, a fény

növelhető. A folyamat során korom keletkezik, a cilindert (üveg) pucolni kell. A lámpának sokféle változata van: asztali, függeszthető, porcelánburás díszítve, Maxim-lámpa gázizzós Auerfémszita harisnyával. A tanyavilágban még 2006-ban is használtak petróleumlámpát, díszesen kivitelezett darabjai árverések drága árui. Emlékét a legszebben az Omega együttes által írott zeneszám örökíti meg.

Picasso A széles nagyközönség számára az általa rajzolt galamb – békegalamb (l. ott) – tette híressé. A 20. század legeredetibb és legnagyobb modern festőművésze, spanyol származású. Malagában született 1881-ben, élete nagy részét Párizsban töltötte, olyan irányzatok fűződnek a nevéhez, mint a posztimpresszionizmus, a kubizmus, a szimbolizmus. Hatalmas művei hirdetik emberszeretetét és béke iránti elkötelezettségét, így a Guernica, az Avignoni kisasszonyok, a Vasalónő és sorolni is nehéz csodálatos életművét. Ő rajzolta, egyetlen vonással a máig híres békegalambot. 1973-ban, Mouginben halt meg.

pikoló Kétdecis pohárba töltött csapolt sör. Vagyis kevesebb egy szokásos pohárnál. Régen a pincértanulót, aki nyilván alacsonyabb rangban volt, nevezték pikolófiúnak. Az 1955-ben készült „Egy pikoló világos" magyar film címe is volt, melyben a főszerepet Ruttkai Éva és Bitskey Tibor játszotta.

Pióker Az Egyesült Izzó kiváló szakmunkása, gyalusa, Pióker Ignác, az ötvenes esztendők legendás munkása volt. A Sztahanov-mozgalom ezerszázalékos időszakában számos újításával tűnt ki, az 1958-as brüsszeli világkiállításon be is mutatták a Moreh Mihállyal közösen készített maróra szerelt másológépét. Tehetséges, innovatív ember volt, aki a kor másik nagy személyiségével, Horváth Edével képviselte a határtalan teljesítményekre képes munkást. Volt képviselő, az Elnöki Tanács tagja, Kossuth-díjat kapott.

pipec Az ötvenes években született jelző, amely elsősorban a jampi viselet kiválóságára vonatkozott. Később jelentése bővült, pótolták a jó, nagyszerű, vagány, príma, szuper, mutatós, király, sirály, cool kifejezések. Idősebbek használják.

piros csíkos Ez a kiadvány a Magyar Távirati Iroda szerkesztésében jelent meg, a C-bizalmasnál vékonyabb kiadásban, és olyan napi belső információkat közölt, melyek elsősorban a felső párt- és állami vezetés szűk körét tájékoztatták, az átlós piros csík jelzése szerint igen bizalmasan.

piros útlevél 1977. január 1-jén vezették be. A piros útlevél a baráti, szocialista országokba szólt, a kék útlevéllel (l. ott) ellentétben valódi útlevélként, korlátozás és külön kiutazási engedély nélkül lehetett használni. 1984-ig, az egységes útlevél bevezetéséig létezett.

Pitralon Borotválkozás utáni, legendás hírű arcszesz, mely még dalra is ingerelt. Kollár Klemencz László írta a szöveget ahhoz a muzsikához, mely a Pitralont magasztalja (Kis tehén).

Ő az én arcszeszem,
amit a tenyerembe csorgatok
és az arcomra teszem.
Pita, pita, pita-pitralon,
Jajj, de jó nagyon,
A pita-pitralon.

Hasonlóan vallomás értékű a Pokolgép együttes dala is, amely ezt mondja:

A ruhám bőr és nem ballon,
Az arcszeszem is csak Pitralon.

A tény: az ötödik és hatodik évtizedet a Pitralon illat lengte be. Csak később jelent meg a piacon a Figaró, ami nem jobb, de más illatot jelentett a férfivilágban.

polbeat Az 1960-as évek közepén megjelent a polbeat, mely belpolitikai vonatkozásban bizonyos reformkommunista eszméknyeket hangoztatott, külpolitikai vonatkozású darabjai pedig főleg azon országokkal foglalkoztak (Angola, Kuba stb.), amelyekben a Szovjetunió igyekezett politikai és katonai befolyást elérni. Az országban elsősorban a KISZ-klubokban, politikai színezetű rendezvényeken, koncerteken voltak hallhatók az újszerű számok.

Az első magyarországi polbeat fesztivált 1967-ben rendezték. A műfaj legnevesebb képviselői voltak: Rév Tamás, Dinnyés József, Boros Lajos, Dévényi Ádám, a Muszty–Dobai duó, Nyeső Mária.

polgári iskola Az 1868. évi XXXVIII. törvény által szervezett iskolatípus. Elsősorban a középrétegek gyermekei számára adott lehetőséget középfokú oktatásra. Főleg gyakorlati műveltséget kívánt nyújtani. A polgári iskolába a tanuló az elemi iskola négy osztályának sikeres elvégzése után léphetett át. A polgári iskola eredetileg (az 1868. évi törvény szerint) 6 osztályos volt a fiúk számára és négyosztályos a leányok számára. A négyosztályos polgári iskola térhódítása a századforduló után bontakozott ki, hogy az iparral, kereskedelemmel, mezőgazdasággal foglalkozó jobb módú lakosság számára biztosítsa a különböző gyakorlati életpályákra történő felkészítést. Ekkor alakult ki a polgári iskola reformtervezete, amely szerint a polgári iskola négyosztályos, önálló és befejezett, de ugyanakkor továbblépésre is lehetőséget nyújtó iskolatípus lett. Az 1920-as, 30-as években nemcsak a jobb módú polgárság vette igénybe ezt az iskolatípust, hanem a proletársorban élő, feltörekvő ipari munkásság és parasztság is, hiszen számukra a polgári iskola jelentette az egyetlen utat a középfokú végzettség megszerzéséhez, az esetleges továbbtanuláshoz. A polgári iskola 1945 és 1948 között – az általános iskola létrejöttével – fokozatosan szűnt meg.

politikai bizottság A kommunista pártok felépítése szerint a fő irányító testület a kongresszus, melynek két ülése között az ellenőrző és irányító tevékenységet a központi bizottság tölti be, ennek soraiból választják ki azt a nyolc–tizenkét személyt, akik a politikai bizottságot (PB) alkotják. Ez a fő hatalmat gyakorló testület, amely az állami, gazdasági élet és a napi politika minden területén döntéshozási joggal juttatja érvényre a párt politikáját. A politikai bizottságot a főtitkár, első titkár (elnök) irányítja, tagjai kivételes előnyöket és biztosítást élveznek.

politizáló rádió A Magyar Rádió adásai 1950–1952 között szorosan kötődtek az akkori dogmatikus szemlélethez, a hallgatók világnézeti átnevelését célozták meg. Ide tartozott a Marxista–leninista negyedóra, majd az azt felváltó, reggelenként jelentkező Szabad Nép 10 perce, amelyben a napi vezércikket olvasták fel. Tiszavirág-életűnek bizonyultak a nagy lendülettel beharangozott sorozatok: Népnevelők; Néphadsereg híradója; Bányászműsor; Építőipari félóra; Szomszédaink, barátaink; Híradó a baráti népek országából; Szovjet napok, szovjet emberek. Hosszabb ideig sugározták Réti István A magyar munkásmozgalom története című előadásait, ismertettek érdekesebb cikkeket a Társadalmi Szemle számaiból. Javuló tendencia 1953, Sztálin halála után volt tapasztalható, csökkent a politizáló programok adásideje.

poloska A világháborút követően terjedt el a nagyvárosokban, elsősorban az ágyi poloska. A bútorok, lomok szállításával költözött minden irányba. Hozzájárult szaporodásához a háborús piszok és kosz. Budapesten rémületet keltett, főleg a régi bérházakban terjedt olyan mennyiségben, hogy még nappal is zavaró volt. Kipusztítása csak akkor sikerült, amikor megjelent az azóta már betiltott Gezarol (l. ott) féregirtó, mely radikálisan leszámolt ezzel a gusztustalan rovarral.

Volt azonban egy másik fajtája is, ez a lehallgatókészülék részeként működött. A lakásokban (telefonban, vázák alján, csillárban, tapéta mögé) elhelyezett mikrofonokat hívják így, ezeket egy központi lehallgatóba kötötték be. Így figyelték a gyanús célszemélyeket.

poroló „Fény hátán fény, egy fénylomkamra házdarabokból. A tejfekete konyhában megereszti a csapot, majd kiszalad az erős, keskeny sugárhoz. Telelocsolja fénnyel a hajdani Király utcát. A hajdani Majakovszkijt. A mostani Királyt. Az utcák jönnek mennek, hol ez király, hol az, de a gang marad, a poroló, a nénikék, a házmesteri tréningnadrág. S a locsolócső a házmester kezében." Parti Nagy Lajos igazi bérházi hangulatot sugárzó soraiból már bizton tudhatjuk, hogy a poroló a bérház elmaradhatatlan tartozéka volt. Még ma is áll, de a porszívók világában már csak olyan emlék, mint a kiszáradt fa az erdő szélén. A lakótelepeken a betonházak között is van még pár példányuk, de hangulatuk ott már nincs.

Postinor A hormonális fogamzásgátlás története meglehetősen rövid, kezdete az 1950-es évek második felére tehető. Mindaddig nem sikerült a gyakorlatban megvalósítani ezt a fogamzásgátló módszert, amíg nem tudtak olyan vegyületeket létrehozni, amelyek szájon át beszedve, a bélcsatornából hatékony formában szívódnak fel. A tabletták, implantátumok mellett igen nagy sikert aratott egy szer: az esemény utáni tabletta. Mint a neve is jelzi, ezt a hormonális fogamzásgátlót a már megtörtént közösülés után kell bevenni. Kifejezetten olyan esetekre tervezték, amikor előre nem várt közösülés következik be, így felkészülni sem lehet a nem kívánt terhességgel szembeni védelemre. Magyarországon Postinor néven forgalmaznak ilyen tablettát. A népszerűségére jellemző, hogy mondóka is készült belőle, afféle bekiabáló (l. bekiáltó): Nehogy a Postinor vegye be Mariskát!

prágai tavasz Csehszlovákiában 1968-ban, a Dubček pártvezető vezetésével kibontakozó reformok nem kevesebbet céloztak meg, mint a szólás- és gyülekezési szabadság, a szabad utazás és szervezkedés visszaállítását, a cenzúra megszüntetését, sőt, bizonyos szintű piacgazdaság engedélyezését. A reformok célja az „emberarcú szocializmus" volt. A szovjetek egyre erősödő aggodalommal figyelték a folyamatot, és figyelmeztetéseket intéztek a prágai vezetéshez. Végül Dubčekék beleegyeztek volna egyes szovjet követelésekbe, de már késő volt: tartva attól, hogy Csehszlovákia esetleg áttér az ellenfél oldalára, a szovjet vezetés úgy döntött, az erő alkalmazásával oldja meg a problémát. 1968. augusztus 21. éjszakáján a Varsói Szerződés csapatai, köztük jelentős számú magyar alakulat is, megszállták az országot. Másnap hajnalban, amikor a szovjet erők elérték Prága központját, tömegek vonultak az utcára. Harcok törtek ki, és a csehszlovák reformkísérlet hamarosan elbukott.

privatizál A latinból érkezett, német közvetítéssel. Közgazdasági szakszó, jelentése: üzemet, vállalatot, üzletet magánkézbe, magántulajdonba vesz/juttat. A magánosítás és az államtalanít kifejezések nem találtak jó fogadtatásra. A privatizálás ennek a folyamatnak az elnevezése. Itt kell megjegyezni, hogy amennyiben a magánkézbe adandó állami tulajdon korábban államosítás címén került az állam birtokába, azaz egykor magántulajdonban volt, akkor reprivatizálásról beszélhetünk. Miután 1948-tól számos területen zajlott hazánkban államosítás, ez a visszajuttatás korunkban is létezik.

proletkult Kulturális, irodalmi és művészeti mozgalom a Szovjetunióban a tízes évek végétől a harmincas évek elejéig. A nemzeti hagyományok elvetésével proletár művészet létrehozására törekedett.

propaganda l. agitáció

pufajka Vattával bélelt, steppelt, meleg katonai öltözet. A háború után jött divatba, a szovjet hadseregben volt rendszeresítve. A magyar néphadseregben mikádónak nevezett öltözet ikertestvére. 1956-ban a karhatalmisták viselték, akik a Kádár-kormány mellé álltak, később őket nevezték pufajkásoknak. Ezzel tulajdonképpen a karhatalmisták gúnyneve is megszületett, erős pejoratív felhanggal.

pufajkások l. pufajka

puha diktatúra A gyakorlat szerint ez a diktatúraforma olyan volt, hogy csak a rendszer ellen nyíltan fellépőket tekintette potenciális ellenfélnek (aki nincs ellenünk, velünk van – Kádár János), és a politikai rendőrség módszereiben változóan gyakorolta a társadalom feletti kontrollt. A kádári puha diktatúra fontos célja volt az ország konszolidálása, ami sürgető feladat volt a forradalom véres megtorlása után. Ennek lépései voltak: kétfrontos harc a dogmatizmus és a revizionizmus ellen, küzdelem a pártállam fennmaradásáért, a demokrácia látszatszerű kibővítése, a korábbinál nagyobb nyilvánosság. Előtérbe került a politikai stabilizálás. A rendszer 1963-ban amnesztiát hirdetett, lépések történtek az életszínvonal emelésére. Megszületett a gulyáskommunizmus és a legvidámabb barakk kifejezés (l. ott) a másokénál jobb magyar körülmények jelzésére. Megtörtént a mezőgazdaság kollektivizálása, eltörölték a beszolgáltatást, korszerű nagyüzemeket hoztak létre, mintagazdaságokat kreáltak. Nőtt a szellemi

élet szabadsága, ekkor született a TTT (l. ott), ami nagyobb mozgásteret adott az alkotóknak. Minden intézkedés ellenére a kialakult helyzet diktatúra volt, alapvető szabadságjogok nélkül.

punk 1976 előtt a punk szó az angol nyelvben hitvány embert jelentett és csak az amerikai angolban volt ismert. Általában az agresszív, sértő magatartást fejezte ki, ennek megfelelő volt a durva szövegektől hemzsegő rockzene is, amihez kíméletlen előadásmód is járult. A punkok külsőséges jegyei is az erőszakot, a másságot, az extremitást fejezik ki a mai napig.

R

rágógumi A háborút követően Magyarországon igazi csodának számított az amerikai katonák által rágott valami, a rágógumi. Ez az azóta ezernyi változatban kapható rágnivaló először fogtisztogató célzattal született, a fogkefét helyettesítette Amerikában. Először 1891-ben Wrigley jött rá arra, hogy a gumifakéregből készült elegyet gumival váltsa fel és mentollal ízesítse. A rágógumi az első világháború után került át Európába, de mérsékelt sikert aratott. Akinek a cipőtalpára ragad, ma sem lelkesedik érte.

Rajk László (Székelyudvarhely, 1909. március 8. – Budapest, 1949. október 15.) Politikus, miniszter. 1929-től a budapesti egyetem bölcsészeti karán magyar–francia nyelvi és irodalmi tanulmányokat folytatott. 1930-ban bekapcsolódott az illegális kommunista mozgalomba. 1944-ben a nyilasok letartóztatták, Sopronkőhidára, innen Németországba hurcolták, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1945 után az MKP Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és titkárságának tagja; képviselő. 1945. májustól novemberig a budapesti pártbizottság titkára, 1946. márciustól 1948. augusztusig belügyminiszter, majd 1949. május 20-ig külügyminiszter. 1949. május 30-án koholt vádak alapján letartóztatták, halálra ítélték és kivégezték. 1955-ben rehabilitálták. 1956. október 6-án ünnepélyesen újratemették a Kerepesi temetőben.

Rajk-per A sztálini típusú koncepciós perek mintájára Rákosi Mátyás Magyarországon is hozzákezdett a kommunista vezetők közötti tisztogatási akcióhoz. Az egyik első áldozat Rajk László lett, több társával együtt 1949. március 31-én tartóztatták le. Felhasználva Rajk korábbi jó kapcsolatát a jugoszláv államvezetéssel, az első nagy koncepciós pert összekapcsolták a Jugoszlávia elleni háborús hisztéria felkeltésével. Rajkot kémkedéssel, a Horthy-

kori titkosrendőrséggel való együttműködéssel vádolták. Rajk először mindent tagadott, ám később vezetőtársai (elsősorban Farkas Mihály és Kádár János) győzködésére elvállalta az „imperialista jugoszláv kém" szerepét abban a hitben, hogy a kirovásra kerülő ítéletet úgysem hajtják majd végre. A rádión közvetített beismerő vallomást követően azonban 14 másik vádlottal együtt halálra ítélték, és 1949. október 15-én kivégezték. A perrel kapcsolatban további 11 embert ítéltek életfogytiglani börtönbüntetésre, 38-at pedig internáltak – foglalja össze a történteket a kiváló történész, Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században című művében.

Rakéta porszívó Legalább tíz esztendős tartamra tervezett, könnyűnek egyáltalán nem mondható gép volt, egyik felén szívott – ez a legtöbb esetben most is igaz –, a másik felén pedig többfunkciósan fújt. A hozzá csatlakoztatható befőttesüveg egységgel lehetett növényt vízzel permetezni, vagy akár a Neoluxszal feltöltve festeni. A Rakéta porszívó méltán sorakozott a Szokol és Minszk kisrádió, a Szaratov hűtőszekrény és az ukrán búvárszivattyú mellé.

Rákosi gőzhajó Nemcsak a könyveknek, a hajóknak is megvan a sorsuk. 1891-ben vízre bocsátották a közlekedési miniszter nevét viselő oldalkerekes vontató gőzhajót, a Lukács Bélát, ami a MÁV Hajózás részére készült. A hajót 1918-ban személyhajóvá építették át, ekkor a Csóka nevet kapta. 1920 márciusától ismét Lukács Béla lesz a neve, a MFTR tulajdonában, majd 1944-ben Csongrádnál elsüllyed. A kalandos sorsú hajót 1945-ben kiemelik és 1946-ban Rákosi Mátyás néven bocsátják vízre, ez volt Gerő Ernő (l. ott) ajándéka pártvezérének. A Rákosi – immár a MAHART tulajdona – 1948-ban a Balatonra kerül, 1956-ban visszakeresztelik Csongrádra, majd 1965-ben selejtezik.

Rákosi-korszak Rákosi Mátyás totális, személyi kultuszon alapuló sztálinista diktatúrát vezetett be az országban. Nevéhez fűződik az ország teljes szovjetizálásának programja, a radikális államosítás, a mezőgazdasági kollektivizálás, a szovjet típusú tervgazdálkodási rendszer bevezetése. A nevével jelzett 1948 és

1953 közötti időszak a magyar társadalom számára óriási szenvedéseket okozott.

Rákosi Mátyás (1892–1971) Kommunista politikus, Adán született 1892-ben. Korán csatlakozott a munkásmozgalomhoz, a Tanácsköztársaság alatt is fontos funkciókat töltött be. Forradalmi magatartása miatt több ízben börtönbe is zárták. Igazi karrierje a moszkvai emigrációból hazatérte után, 1944 telén kezdődött, amikor a szovjet politika hű képviselőjeként jelent meg Magyarországon. 1948. március 10-én megválasztották a MKP-SZDP Közös PB tagjává, majd március 19-én az elnökévé. 1948. június 12-én, a Magyar Dolgozók Pártja alakuló kongresszusán megválasztották a párt főtitkárává. 1949. február 1-jén az alakuló Magyar Függetlenségi Népfront elnöke, az 1949-es választások után – megtartva korábbi tisztségeit – az Államvédelmi Bizottság elnöke lett. 1952. augusztus 14-én az Országgyűlés megválasztotta a Minisztertanács elnökévé. 1953. júniusban leváltották a Minisztertanács elnöki tisztéből. A Nagy Imre képviselte új szakasz politikáját nem fogadta el, állandó harcot folytatott a miniszterelnök, illetve az általa képviselt korrekció ellen. 1956. július 18–21-i MDP KV ülésen – megromlott egészségi állapotára hivatkozva – leváltották első titkári pozíciójáról, és nem került be a PB tagjai közé sem, „gyógykezelésre" a Szovjetunióba utazott. A forradalom idején Moszkvában tartózkodott. Az MSZMP IKB 1957 februárjában úgy döntött, hogy Rákosi 5 évig nem térhet vissza Magyarországra. 1957. április 18-án az SZKP KB helybenhagyta az MSZMP IKB ezen határozatát, ezért Rákosit 1957 júniusában Moszkvából előbb Krasznodarba, majd Tokmakba (Kirgízia), végül Gorkijba telepítették. 1962. augusztus 16-án kizárták a pártból. 1970 áprilisában az MSZMP KB plénumán engedélyezték volna hazatérését, ha írásban kötelezettséget vállal, hogy nem fog politizálni, ebbe azonban Rákosi nem egyezett bele. 1971. február 5-én Gorkijban halt meg. Hamvait február 16-án titokban szállították haza.

Rákosi Titkárság A Magyar Dolgozók Pártja szervezetének kialakulásakor jött létre a Rákosi Titkárság, amely egyféle panaszirodaként, a vezér önálló ügyintéző irodájaként működött. Azt volt hivatott demonstrálni, hogy Rákosi a panaszos ügyek eseté-

ben személyesen intézkedik. Üzemek, szellemi műhelyek, egyéni panaszosok vagy sértettek fordultak a titkársághoz, ahonnan a gondos elővizsgálatok után kaptak választ.

Ratkó-korszak Drasztikus szigorításai a politikai bizottság ülésein születtek meg. Ratkó Anna egészségügyi miniszter rendelete, 1953. február 1-jétől lépett érvénybe. Ez tulajdonképpen bejelentési és nyilvántartási kötelezettséget jelentett, de nem totális abortusztilalmat. Mégis így értelmezték. A szigort meglepő statisztikai adatok bizonyítják. Pl. amíg 1938-ban 508 személy ült börtönben illegális abortusz miatt, addig 1953-ban 1307. Az úgynevezett Ratkó-korszakban egy nőre átlagosan három gyermek jutott, és a gúnyosan „állami potenciának" nevezett intézkedések nyomán nőtt a népszaporulat, ami a mainak kétszeresére tehető. Ma már a Ratkó unokák vannak a munkaerőpiacon, ők adják a harmincasok népes csapatát. A fordulatot az 1047/1956.VI.3. számú minisztertanácsi határozat jelentette, amikor a betegségi és szociális indokok mellé felvették a „megszakításhoz mindenáron való ragaszkodást". Előírták az Abortuszbizottságok (AB) felállítását, valamint azt, hogy gondoskodni kell a megfelelő fogamzásgátló szerek gyártásáról. Ennek megvalósulásához még 10 év kellett.

Recsk 1950–1953-ban itt működött az Államvédelmi Hatóság fennhatósága alatt a kényszermunkatábor, a magyar Gulag (l. ott), ahol bírósági ítélet nélkül tartottak fogva politikai foglyokat, elsőként szociáldemokratákat. A tábor létszáma 1200 fő körül mozgott, becslések szerint a foglyoknak mintegy tíz százaléka belehalt a kínzásokba. Létezéséről elsőként a Szabad Európa Rádió közölt információkat egy megszökött csoport tájékoztatása alapján. 1953 nyarán Nagy Imre megszüntette az internálást, feloszlott a tábor. Területén 1953–1954 telén honvédségi raktár működött, majd teljesen felszámolták. A különböző magyar büntetés-végrehajtási intézmények közül a recski tábor volt a szovjet lágereket legpontosabban másoló, a kegyetlenségéről leginkább hírhedt. Ma emlékhely.

redőnyös tolltartó Az emeletes, redőnyös tolltartó, ami igencsak drága volt, státusszimbólumnak számított a hatvanas évek elején.

Az ára akkor 25 forint volt. A kis lécdarabokból készült redőny betolható volt, ekkor bukkant elő az elmozdítható két emelet, ahol a tollhegytől a radírig mindennek helye volt. Sajnos, ha többször leesett, tönkre is ment.

ref A rendőrségi felügyelet kifejezés elhíresült rövidítése. Ez lényegében a nem demokratikus hatalom kényszerintézkedése azokkal szemben, akik számára veszélyesek, kellemetlenek, zavaróak. A ref lényegében a lakóhely-elhagyási tilalmat, a lakás bizonyos időben történő el nem hagyását, szórakozóhelyek látogatásának tilalmát, a legtöbb esetben a hét megfelelő napjában és órájában a rendőrségen történő személyes jelentkezést jelenti. A háború előtt is alkalmazták, de igazán jellemző a kommunista hatalomátvétel utáni korszakra volt. Leggyakoribb alkalmazására az '56-os forradalom után került sor.

reklámszlogen A nem létező piacgazdaságban is születtek reklámjelszavak, amelyek már abban az időben is megmosolyogtatták az embereket. A Cipőt a cipőboltból! felszólítás legalább akkora csacsiság volt, mint

> Tudod, a télben az a jó, hogy a széllelbélelt vad se fázik,
> cipőért, ruháért, sapkáért el tud futni
> valamelyik Centrum áruházig.

Külön izgalmat okozott:

> Helló fiúk, szia lányok! A mi szakmánk vár most rátok!
>
> Én vagyok a Skála kópé,
> Reklámom a Skála Coop-é,
> Szívem mindig a vásárlóké!
> Bemegyek,
> Kijövök,
> De milyen jóóóól kijövök,
> Ha bemegyek...
> Megjön a kedve, ha vár a keddre,
> mert KEDdtől KEDdig mindig más
> KEDvezMÉNNyel KEDvesKEDik
> minden Skála áruház !

Ide most benézek, egy-két
dolgot kinézek,
s mindjárt jobban (jobban) kinézek...

Papírgyár: ahol mindig bejön a papírforma!

Ez a Jóska, ez a Gyurka,
ez pedig a véres hurka.
Jóska, Gyurka véres hurka,
jaj de jó a májas hurka.
Jaj de jó, sütnivaló,
a hurka télen-nyáron jó.
Itt a kenyér, itt a só,
hurkát enni mindig jó.

Azért a legkedvesebb Forgó Morgó volt, aki áramtakarékosságra intett imígyen: Kinek van erre energiája?

Repülős Gizi A magyar kriminalisztika minden idők legeredményesebb besurranó tolvajaként jegyzi Kosztor Sándornét, alias Repülős Gizit. Ragadványnevét az ötvenes években szerezte, amikor még voltak belföldi légi járatok. Repülővel járt vidékre, Debrecenbe, Miskolcra, Pécsre, Nyíregyházára, s tette elkövetése után többnyire így tért vissza még aznap a fővárosba. Az asszonyra összesen 44 évet szabtak ki hazai (és francia, svájci, német) bíróságok. A jelenleg (2006-ban) 79 éves asszony a kalocsai fegyházban tölti büntetését.

R-gárda A Magyar Kommunista Párt háború után alakult, a koalíciós időben működő szervezete volt a Rendező Gárda, más néven az R-gárda. Elsődleges feladatuk a rendezvények biztosítása lett volna, de mellette pártrendőri feladatokat is elláttak. Ők voltak azok, akik tízezernél is többen bonyolították az úgynevezett kékcédulás választási csalásokat.

Riporter kerestetik A Magyar Televízió az utánpótlás színvonalas biztosítása érdekében vetélkedőt szervezett. 1964 augusztusában ért véget az első Riporter kerestetik; a győztes Horvát János, a második helyezett Moldoványi Ákos lett. Az 1967. évi riporterverseny döntőjén elektromos energiafogyasztók bekapcsolásával szavazott az ország az 1. helyezett Tóth Károlyra, a 2. Merényi Csabára, a 3. Csengey Ildikóra és a 4. Wisinger Istvánra. Az 1971. évi vetélkedő győztese Feledy Péter, a második Nyakas Szilárd volt. 1975-ben az Arany Mikrofont Puch Tamás nyerte el, Nagy László, Déri János, Hortobágyi Éva és Csurgay Judit előtt.

rock and roll Ha az angol kifejezést magyarra fordítanók, akkor azt mondhatnánk, hogy „ringasd és pörgesd". Popzenei stílus, születésének ideje az ötvenes évekre esik. A blues, a rhythm, a western és a country elegye. Többnyire 12 ütemű bluesra épül. A rock and roll és a tinédzser szó egy időben került a nyelvbe, egy nemzedék határozta meg így magát és új zenei stílusát, lázadását. Legnagyobb megszemélyesítője Elvis Presley volt. A rock and roll kifejezés eredetileg a feketék között a szlengben közösülést jelentett.

roller A német eredetű szó (gördülő) egy olyan játékot jelent, ami nem más, mint két kis kerékre szerelt, egy lábbal hajtott deszka egy függőleges, csuklón elfordítható kormánnyal. Ma már alumíniumból is gyártják, ez is könnyű és jó. A legizgalmasabb változata a bolti formától merőben eltérő, golyóscsapágy kerékre szerelt, melynek sebessége sima úton a bicikliével vetekedett. Mára már a roller elektromos változatai is forgalomban vannak.

Rosenberg házaspár A háborút követő idők legnagyobb kémpere az Egyesült Államokban 1950-ben kezdődött, amikor az amerikaiak azzal vádoltak több, Los Alamosban dolgozó tudóst, hogy az atombomba titkát eladták a szovjeteknek. Klaus Fuchs és Theodore Alvin Hall atomtudósok valóban juttattak ki információkat, de az igazi vád Julius és Ethel Rosenberg ellen fogalmazódott meg. Őket egy védett koronatanú, David Greenglass vallomása után ítélték halálra. Ő Ethel testvére volt. Ötven évvel az ítélet után bejelentette, vallomása hamis volt, vádalkut kötött, hogy saját magát mentse. Így 10 évvel megúszta, de testvérét és sógorát 1953-ban kivégezték. Magyarországon a hivatalos kommunista politika a kétgyermekes házaspár ellen folytatott pert és ítéletet kihasználta az Amerika-ellenes hangulat fokozására, ekkor keletkezett a következő csasztuska:

Ti rettenthetetlen Julius és Ethel,
A villamosszékben élve égtetek el.
Árván maradt két kicsi fiatok,
Győzelem lett mégis kínos halálotok.

Röltex Rózsi A rövidáru-kereskedelem kiváló reklámfigurája volt. A Röltex vállalat, amely 1950-ben alakult, használta nagy sikerrel. Ötven üzletével uralta a piacot. Röltex Rózsi figurája meglepő volt az akkori fantáziátlan reklámvilágban. Mellé sorakozott idővel Lottó Ottó, Skála Kópé, Gábriel is. A Röltex megszűnt, de újabban a Rózsi alakja újra feltűnik.

röpgyűlés Időszerű politikai vagy termelési ügyekben a munkahelyen, munkaidőben tartott rövid gyűlés. Ilyen alkalmakkor jelentették be a normarendezést, valamely nagy politikus halálhírét, a vállalatot ért kitüntetést, a politikai életben hirtelen bekövetkezett változást.

Röpülj, páva! Ez a rendezvény a tehetségkutatást, s egyben a népzenei mozgalom fellendülését jelentette. 1969 és 1971 között bonyolították le a televízióban, hatalmas közönségsiker mellett. Sok száz énekes, együttes, zenekar lépett fel. A verseny nyomán az ország minden részén megalakultak a Pávakörök. A Röpülj, páva! lelke és szervezője a már igen jó hírű karnagy, Vass Lajos volt, aki számára ez az esemény hozta meg az országos, sőt nemzetközi hírnevet.

Rubik-kocka A kiváló magyar professzor, Rubik Ernő mérnök találmánya, amit 1975-ben szabadalmaztattak. A Rubik-kocka oldallapjai más-más színűek és 9 egyenlő négyzetre vannak osztva. Ezeket három tengely körül el lehet forgatni, ami által több mint 43 milliárd színkombináció hozható létre. A játék célja a kiindulási helyzet, vagyis az egyszínű oldallapok visszaállítása. Klubokat, egyesületeket, versenyeket és világbajnokságokat szerveznek 2006-ban is a Rubik-kocka kedvelői számára.

rúdvég A népboltokban kötelező volt levágni a felvágottak, parizerek, kolbászok végét, amelyen a zsinór és a plomba volt. Ezt összegyűjtötték, és rúdvég néven, fillérekért adták el. A kor nagyon szegényei és diákok vásárolták.

S

sarló és kalapács Magyarországon ma tiltott önkényuralmi jelvényként kezelik. Történetileg a sarló és kalapács keletkezését ama korszakkal hozzák összefüggésbe, amikor ráébredtek a munkásosztály és a parasztság egységének tudatára, ami helytelen, mivel sokkal régebbi sarlók és kalapácsok is fellelhetők. A sarló és kalapács képzetét gyakran használják az örök körforgás vallásos-misztikus szimbólumaként is. A sarló és a kalapács számos ország pártjainak jelvényében megtalálható.

S.A.S. Nem a rossz emlékű behívót jelenti. A Népjóléti Minisztérium 1946. október 2-án – a társadalmi szervekkel közösen – megtartott értekezletén széles körű társadalmi mozgalmat hirdetett, elsősorban a kórházak és a hazatérő hadifoglyok megsegítése érdekében. A gyűjtési akciót 1946. október 2-án indították útjára. A mozgalom elnevezése a Siess! Adj! Segíts! szavak kezdőbetűiből alakult ki. A hadifoglyok, kórházak és tüdőbetegek megsegítésére indult mozgalom sokféle módon ténykedett, gyűjtések, segélybélyegek kibocsátása, színházi előadások, jótékonysági koncertek, bélyegek megjelentetése mind szerepelt módszereik és eszközeik között. A rohamsegély-akciónak nevezett kezdeményezés sokaknak jelentette az életben maradást.

sematizmus A valóságot leegyszerűsítő, kész gondolati sablonokkal dolgozó, gondolatokat helyettesítő hamis ábrázolási mód, amely nem élményt, hanem oktató célú tanulságot kínál a művészetet élvezni akarónak. Az általa adott kép, szöveg álságos, didaktikus, művészi értéke nincs. Hazánkban főleg a személyi kultusz időszakában volt előtérben, de rossz hatása sokáig kísértett.

síber A német schieben, tolni jelentésű igéből származó kifejezés. A háborút követően, főleg a negyvenes évek végén, azokat nevezték így, akik nagyban csempésztek, valutáztak. A síber síbol, vagyis valamit csempészik, áttol máshoz, ami lehet áru és pénz egyaránt.

Sidol Fémek felületén keletkező oxidréteg eltávolítására készült kiváló fényesítő szer, mely pályafutását a húszas években kezdte és azóta is tartja vezető helyét. Budapesten 1927-ben a Gubacsi úti Persil üzemben gyártották. Ma importáljuk. A Sidol tulajdonképpen rendkívül finom csiszolópát, talcum vagy kvarc, amihez ammóniumsót adnak, ami többnyire szalmiák, ettől van átható illata. A rezek korszakában virágkorát éli.

Singer varrógép Öntöttvas állványon álló, pedálos, buktatható varrógép. A 19. század közepe óta a háztartások elengedhetetlen része volt. A mostani varrógép feltalálója az amerikai Allen Benjamin Wilson (1824–1888). A többiek a tökéletesítők közé tartoznak, mint Isaak Merritt Singer, Wheeler, Wilson, Willcox és Gibbs. A lényeg az, hogy Singer, aki a legjobban ismerte fel a találmány jelentőségét, már 1860 körül mintegy egymillió darabot gyártott kétszálas gépéből, melyet hihetetlen reklámkampány keretében dobtak piacra. A mai napig vezető márkának számít, mindenki az ő nevén ismeri, lábbal hajtott gépei mellett elektromos változatai is vannak.

sörösló A sörgyárak és a sörösraktárak udvaraiból folyamatosan indultak útnak hajnaltól a söröskocsik, a hordóval megrakott stráfkocsik vagy stráfok, melyeket igen díszes szerszámmal, sallanggal befogott, muraközi lovak vontattak. Ezek hidegvérű igásállatok, 170 centi magasak, világosak, hosszú sörénnyel, lábszőrzettel. Együttműködő, igazi nagy munkabírású ló. A legnagyobb részét a háborúba vitték, a maradékkal kezdte meg a sörszállítást 1945-ben az ipar. Kőbánya környékén szinte háziállatként szerették. Néha még fel-feltűnnek, főleg kiállítások, bemutatók, sörfesztiválok idején.

spartakiád Az első spartakiád a kommunista tornászok nagy seregszemléje volt 1921-ben, Prágában. Hasonló jellegű tornabemutatót előtte csak az orosz cár tiszteletére rendeztek, bizonyítva, hogy a „műfajt" a mindenkori hatalom mindig előszeretettel kultiválta, ideológiai irányultságától függetlenül. A csehszlovák Sokol-mozgalom testkultuszának eszméjét a kommunista ideológia a saját képére formálta. A tömegtorna rituálékat vagy önálló eseményként rendezték meg – mint a már említett spartakiádokat és az NDK-beli Turn- und Sportfesteket –, vagy jeles dátumokhoz kötődő látványosságokat, mint a moszkvai Vörös téren és a budapesti Felvonulási téren május elsején. Gyárakban, üzemekben, hivatalokban a dolgozók tömegei vettek részt önkéntes kötelezettség alapján a különböző házibajnokságokon és sportnapokon (vállalatok, trösztök, szakszervezetek stb.). Egyre szélesebb területen szerveződtek a háziversenyek, bajnokságok, szakmai sportnapok, melyet összefogott az évente megrendezésre kerülő (megyei, városi, kerületi stb.) Munkahelyi Spartakiád versenyrendszere. Négyévenként Országos Munkahelyi Spartakiád döntőkre került sor. Spontán kezdeményezésű játékok és vetélkedők, köztük az 1960-as évtized elején újjászervezett falusi spartakiádok, az 1963-ban újrakezdett Országos Sportnapok (OSN), majd az ide csatlakoztatott, korszerűsített Munkahelyi Spartakiád (1967), a Munkahelyi Olimpia (1980), valamivel később pedig a Lakóhelyi Olimpia területi elő- és középdöntői is a tárgyalt időszak végéig, évenként zajlottak. Az országos döntőket azonban a Magyar Testnevelési és Sportszövetség Országos Tanácsa 1964-ben hozott határozata értelmében csak az OSN-ek alkalmával, négyévenként lehetett megrendezni. A rendszerek változása mindenfelé megszüntette a spartakiádokat.

spicli Besúgó, árulkodó, júdás, feljelentő. Politikai területen a hatalomnak személyekről kompromittáló, vádló információkat szállító egyén.

stencil Egy nyomdagépről van szó, amely viaszos papír segítségével a gépelt szöveget papírra sokszorosítja. Ma már a régiségek közé soroljuk. A berendezést a hivatalokban, szerkesztőségekben, párt- és állami szervezeteknél gondosan kellett őrizni, azt csak arra kijelölt személy használhatta, állami ünnepek idején külön ügyelet őrizte, hogy az illetéktelen másolást megakadályozzák. Minden gépet be kellett jelenteni a rendőrségen. A másik oldalon,

a kádári puha diktatúra idején a berendezések más szerepet kaptak a demokratikus ellenzék kezében. Ezeken készültek azok a szamizdatok, önkiadások, amelyek szembeszálltak a rendszerrel. Jó néhány másoló berendezést, Xeroxot (l. ott) később a Soros Alapítvány juttatott az ellenzéki fiatalokhoz. A stencil történetére jellemző egy bejegyzés a szegedi Ságvári Gimnázium jubileumi honlapján, ahol sok más mellett ez olvasható: „Öreg orsós magnó, karos lemezjátszó, stencilgép és más eszközök idézik a letűnt éveket."

stoppolófa Fodor Ákos költeményben emlékezik meg erről a korábban nagyon fontos eszközről. Tökéletes gomba alakúra készítették, volt tönkje és kalapja – mindez keményfából. Erre a fejre húzták rá a megstoppolandó harisnyát, anyagot, amit aztán szép, egymást átszövő szálakkal, a szó szoros értelmében beszőttek. A szép stoppolás minősítette a munkát végző ügyességét és gondosságát. Stoppolófa hiánya esetében levesmerőkanál is megtette.

stráfkocsi Csak az utóbbi tíz esztendőben tűntek el a főváros utcáiról, vidéken még fel-feltűnnek a stráfkocsik, vagy ahogy elegánsan mondják, a társzekerek. A stráfot két ló húzta, lapos volt, gumikerekeken gurult. Hatalmas terhek szállítására volt alkalmas. Ilyeneken szállították a hordós sört is, az ilyen stráfot a söröslovak húzták (l. ott). A stráfkocsis fuvaros a szállítók között előkelő helyet foglalt el, a rakodáshoz kiváló felszerelései voltak.

surranó Magas szárú bakancs, a lábszárrészen két csattal, víz- és olajálló, csúszásmentes marhabőr felsőrésszel. A katonaságnál használták, súlya és halk, menet közben susogó hangja miatt surranónak nevezték el találóan és szellemesen a kiskatonák ezt a nyűhetetlen lábbelit.

suszter Német eredetű szó, jelentése cipész. A háború után, egészen a hetvenes évek végéig hagyományos munkát végzett, javította, talpalta, sarkalta a hibás lábbeliket. Új, elegáns, divatos cipőket csak kivételesen tehetséges, tőkeerős cipészek készítettek,

ma is csak néhány van az országban. Lassan elfogynak az üzletfelek, és kihalnak az utolsó suszterek is.

svájcisapka Franciás hangulatot idéző fejfedő. Története egyszerű: a baszkok viseltek egy puha nemezből készült fejfedőt, amit félrecsapva, kackiásan hordtak. A húszas években azonban felfedezték a francia művészek, értelmiségiek, és elkezdték viselni. Gyorsan terjedt, és kideríthetetlen okok miatt svájcisapka néven lett népszerű. A háborút követően Magyarországon szinte egyensapkává vált, a lódenkabáthoz ez és a micisapka illett a legjobban. Azóta is fel-feltűnik, változó színekben.

Sz

Szabad Európa Rádió (SZER) A háború után kialakult hidegháborús helyzetben született az Egyesült Államokban a döntés, hogy olyan magánszervezetet kell létrehozni, amely alkalmas arra, hogy a kelet-európai országokba megfelelő információkat juttasson el, közvetítse a kommunista rendszerrel szemben állók, az emigránsok, a Magyarországért felelősséget érzők véleményét. A terv 1950-re vált valósággá, amikor az amerikai kísérleti adások után 1951-től Münchenből sugárzott az adó. A SZER működésére befolyással volt az amerikai külpolitika is, forradalom alatti szerepét többféleképpen ítélik meg. Adásait Magyarországról folyamatosan zavarták. Működését 1993. október 31-én szüntette be.

Szabad Nép 1942. február 1-jén indult az illegális KMP lapjaként. 1945 februárjától az MKP, 1948 júniusától az MDP központi napilapja. Főszerkesztője 1948-ig Révai József, a kommunista párt egyik főideológusa, utána Horváth Márton volt. Példányszáma 1953-ban meghaladta a 700 ezret. 1953-ig újságírói gárdáját az abszolút lojalitás jellemezte a párt vezetése iránt, szerkesztőségébe csak a sztálini rendszert vakon szolgáló kommunista–sztálinista újságírók kerülhettek be. A napilap előfizetését erőszakkal szervezték, intézményeknek és hivataloknak kötelezővé tették, olvasása napi feladat volt, ismertek az egykori Szabad Nép félórák. A Szabad Nép utolsó száma 1956. október 29-én jelent meg, majd átadta helyét a Népszabadságnak.

Szabad szél Az első, politikai tartalmú szovjet nagyoperett. Szerzője Iszaak Oszipovics Dunajevszkij, aki egy kárpátaljai Deutsch nevű, egyházi zenét szerző apa gyermekeként került Moszkvába. Kodály tanítványa volt Budapesten. A darab magyar vonatkozása, hogy 1949-ben Dunajevszkij, aki nem szeretett

hangszerelni, volt évfolyamtársának, Zoltai Herr Zoltánnak, a miskolci Nemzeti Színház akkori karnagyának és katonakarmesterének küldette el a zongorakivonatot, NKVD-s futárral, aki addig nem mozdult a magyar muzsikus mellől, amíg el nem készült az operett teljes hangszerelt változata. Az operettet még a hetvenes években is játszották hazánkban. A Szabad szél című műért Dunajevszkij Sztálin-díjat kapott.

szabad szerelem A laza párkapcsolatok elnevezése. Két vagy több ember egymáshoz való viszonyát nem köti formalitásokhoz. Feltételez érzelmi kapcsolatot, de azt nem tekinti végérvényesnek, fenntartja a párcsere lehetőségét. Ehhez közelít ennek egészen modern formája, a nyitott házasság, amit a franciák nagy írója, Jean-Paul Sartre és felesége, Simone de Beauvoir fogalmazott meg és gyakorolt. Durva formája a szerelmi és életközösségi kommuna, amely a prédaelvre alapozva megközelíti a promiszkuitás gyakorlatát. 1945-ben és 1946-ban a magyar lakosságot a szövetkezeti mozgalom ellen éppen a kolhozon alapuló szabad szerelem bevezetésével riogatták, ami ellentmondott az általános magyarországi ízlésnek és erkölcsnek, így félelmet is keltett.

szabad szombat A környező országok közül az első volt Magyarország, ahol bevezették 1969-ben a szabad szombat intézményét. Így különösen látványos változások jelentkeztek a munkaidőalap területén. A szabad szombat, az ötnapos munkahét, majd a munkaidő további csökkenése igen erőteljesen átalakította az életformát. A szabad szombat (ellentétben a nyugati országokkal) az iskolában is elterjedt, így az életforma átalakulása az iskolások körében is nyomon követhető.

Szabadság! A Magyar Kommunista Pártban, majd a Magyar Dolgozók Pártjában, a Rákosi-korszak idején ez volt a hivatalos köszönési forma. Így köszöntek nemcsak a párttagok egymásnak, de ez volt a bevett üdvözlési forma hivatalokban, intézményekben is. A párttagok egymás között a Szabadság! mellé az elvtárs, elvtársnő szót is mondták. (Az 1949-es munkáspárti egyesülés előtt az akkor még létező Szociáldemokrata Pártban a Barátság! köszönési forma volt általános.)

Szabadságharcos Szövetség A háborút követő félkatonai szervezetek között az első volt a Magyar Szabadságharcos Szövetség, az MSZHSZ. Szakosztályokban folyt a lényegében katonai képzés, gépkocsivezetés, rádiózás, lövészet, modellezés. Mindez bővült 1948 januárjában, amikor nevet változtattak és Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség néven (MÖHOSZ) működtek tovább. Újabb névcserére 1957-ben került sor, mégpedig kétszer, tavasszal Magyar Honvédelmi Sportszövetség, majd augusztus 8-ától Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) néven működtek. A tartalékosok továbbképzésétől a búvárkodásig, az ejtőernyőzéstől a repülésig, a járművezetéstől a lövészetig mindenre kínáltak lehetőséget, az itteni tagság kedvezményeket biztosított a sorkatonai bevonuláskor. A szervezet élén mindig tábornoki rangú vezető állt, ezzel is hangsúlyozva a félkatonai jelleget.

Szabadság-szobor A budapesti Gellért-hegyen áll Kisfaludi Stróbl Zsigmond alkotása. 1947-ben állították fel, a felszabadulás emlékére. A szobor egy álló női alak, aki feje fölött egy pálmaágat tart. Történészek által cáfolt érdekes legenda, hogy a mostani szobor eredetileg Horthy Miklós István nevű fiának emlékműve lett volna, aki a második világháborúban az orosz fronton mint pilóta halt hősi halált. Tévhit az is, hogy az eredeti szobron a nő egy repülő légcsavarját tartotta volna. A mostani szobor mellékalakját, a szovjet katona figuráját leszerelték és szoborparkban helyezték el.

szakérettségi Az Oktatási Minisztérium 1948 és 1955 között kezdetben egy, majd kétéves tanfolyamokat szervezett. Ezen érettségivel nem rendelkező munkás és paraszt fiatalok vehettek részt és szerezhettek két tantárgyból érettségit, ami feljogosította őket az egyetemi továbbtanulásra. A tanulás tempója és a követelmény igen magas volt, sok fiatal idegileg is tönkrement, az egyetemi tanulmányok során minden segítség ellenére kudarcok is nehezítették helyzetüket. Kevesen váltak sikeressé, a próbálkozást be is szüntették.

szalámitaktika, szalámipolitika Olyan magyar szó, melyből „nemzetközi" politikai szakszó lett. Rákosi Mátyás ajándékozta meg vele nyelvünket. A folyamat, amiből kiderül a lényeg: elsőnek a Kisgazdapárt jobbszárnyát szeletelte le, mint a szalámit, majd

a jobboldali szociáldemokratákat, a pártfúzió után csak a kollaboránsok maradtak meg. Az MDP megalakulása (a pártfúzió) a monopolhelyzetet véglegesítette, az ellenfeleket egyenként iktatta ki. Az értelmező szótár szerint: „Az a módszer, hogy a politikai ellenfeleket a többiektől egyenként elszigetelve teszik ártalmatlanná." Egy amerikai hetilap, a Time a helyzetet így jellemezte 1947-ben dél-amerikai kiadásában, hogy „Rákosi megette a szalámi végét". Ma is vannak ilyen taktikát folytató politikai erők.

szamárvezető Szebb szóval sorvezetőnek nevezhetjük. Olyan, két oldalán nyomtatott, általában A/4-es méretű, merevebb papírból készült segédeszköz volt, ami a levélírók munkáját könnyítette. Az egyik oldalon ugyanis vastagabb, vízszintes fekete vonalak voltak, valamint a sor végén margót jelző függőleges vonal. Aki ezt a levélpapír alá tette, az biztosan szép, egyenes sorokat írhatott, tetszetős külalakot kölcsönzött levelének, ami igen fontos körülmény volt. A papír másik oldalán kockás nyomás volt, ez a számokkal foglalkozóknak nyújtott segítséget. Még a hetvenes években is lehetett kapni. A gépírás és a számítógépes levelezés szorította ki végérvényesen.

szamizdat Orosz szó, önkiadást jelent. A Szovjetunióban született, ahol egy Nyikolaj Glazkov nevű költő írta ezt a kifejezést fűzött kötésben megjelent verseskötetére, aminek kiadását a hatóság nem engedélyezte. A kommunista uralom alatt lévő országokban külön műfajjá vált, írók, költők, politikusok, grafikusok, közéleti emberek fejezték ki gondolataikat olyan kiadványokban, amelyek kikerülték a cenzúrát, a hivatalos kontrollt. Magyarországon a Demokratikus Ellenzék készítette és terjesztette – sikerrel.

SZEB A Szövetséges Ellenőrző Bizottságot a szövetséges nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió) és Magyarország képviselői által 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény hívta életre; azzal a feladattal, hogy „szabályozni és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását". A második világháborút jogilag lezáró békeszerződés pedig – amely 1947. szeptember 15-én lépett életbe – Magyarország fegyverszüneti státusának megszüntetésével egyide-

jűleg fel is számolta a SZEB-et. A bizottság sok esetben beavatkozott a magyar bel- és pártpolitikába. Elnöke a szovjet Kliment Jefremovics Vorosilov marsall volt.

szégyentábla Egykor megszégyenítő büntetőeszköz volt a cégér, amit a kisebb bűncselekmények elkövetőivel szemben leginkább mellékbüntetésként alkalmaztak. A 15. század óta ismert elnevezés. Kis fatáblára, kemény papírra írták rá az elkövetett bűncselekményt, vagy az azt szimbolizáló rajzot festették rá (pl. a rágalmazó táblájára kinyújtott nyelvet). Sokszor a szégyentábla mellett a bűnjelet is az elkövető nyakába akasztották, például a botot, amellyel verekedett, a részegesnek a pálinkás butykost, vagy kezébe tették az ökörbőrt, a lófarkat, amelyet lopott. Így vált valaki „cégéres" gazemberré. Ezt elevenítették fel a Rákosi-időkben, amikor a vállalati, üzemi, községi dicsőségtábla, faliújság mellé felállították a szégyentáblát. Erre kulákok, tervet nem teljesítők, beadást elmulasztók, utcát nem takarítók, elkésők stb. fényképei kerültek. Ehhez mindig gúnyosan bíráló szöveg járult, például ilyen:

A Cinke Rácz ravasz, mint a róka,
Boglyas fejét sose töri jóra,
Szép virág ő, hasonló a mákra,
Éber népünk vigyáz a kulákra.

személyi kultusz Politikai műszó, a legtöbb európai nyelvben megtalálható. A szótári megfogalmazás szerint: „Valamely élő s rendszerint a közéletben szerepet játszó személy iránt különféle módon újra meg újra kifejezett túlságos, következményeiben káros tisztelet." A diszkrét megfogalmazás nem fejti ki, hogy ez a túlzott tisztelet a vezető embernek, esetleg pár embernek szólt. Ebből fakadt a sztálinizmus, a Rákosi Mátyás iránti túlzó rajongás, mindenféle vezérkultusz. Része volt a költők, művészek szolgai alázata. Elrettentő példának álljon itt egy Rákosi születésnapjára 1952 augusztusában készült feketemázas kancsó felirata:

Rákosinak küldjük most
Nádudvarról a butykost
A hazára minden reggel
Ebből igyon egészséggel.

személyzetis A köznyelvben káderesnek nevezték. Az államosítást követően a nagy- és közepes vállalatoknál létrehozták a személyzeti és munkaügyi osztályokat. Kisebb helyeken csak „személyzetis" és „munkaügyis" volt. Az elhelyezkedni kívánó személlyel elvileg ők vették föl először a kapcsolatot, és ők intézték a munkahelyről kilépés adminisztrációját is. Feladatuk volt a munkaerő-nyilvántartás, a káderfejlesztési terv és a „káderezés". A személyzetis a fontosabb beosztásban lévőkről jellemzést írt, ő állította össze egy-egy kinevezésre váró személy káderanyagát, de például nála futottak össze egy-egy kékútlevél-kérelem munkahelyi ajánlásai is. Mai megfelelője a humánpolitikus.

szemfelszedés A fonalat nemcsak szőni, hanem kötni is lehet. A harisnyaszövésre alkalmas masinát egy angol pap – aki nagyon megsajnálta a naphosszat kötögető menyasszonyát – már 1589-ben feltalálta, de az első kétoldalas, szembiztos kelmét hurkoló szerkezet csak 1795-ben jelent meg. Ez testre simuló alsóneműt, nadrágot, harisnyát, sőt, férfinadrágot volt képes előállítani. 1798-tól már körhurkológép is volt, amelyet számtalan újítással tökéletesítettek, s 1845-ben bevezették a ma is használt szerkezetek alaptípusát. És itt kezdődött a flór- és a selyemharisnya története is. A hiba az volt, hogy a hosszanti szálak időnként megpattantak, „leszaladtak" és ez nemcsak esztétikai probléma volt. A szemfelszedő, kezdetben kötőtűvel, később erre rendszeresített géppel a lefutott szálat felszedte, rögzítette. Még ma is vannak ilyen szolgáltatást nyújtók, de az olcsó nejlonharisnyák lassan felszámolják ezt az ipart.

szeminárium A szónak több jelentése van: nevezhetjük így a papneveldét, a marxista tanulókört, az egyetemi tananyagot feldolgozó csoportot, a tanszéki intézetet. Van Magyarország patrónájának vagy a mentőkutyásoknak is szemináriuma. Az elmúlt hatvan esztendőben, annak is az első negyven évében a szeminárium szó főleg mint a kommunista vagy szocialista párt oktatási színtere, alkalma, lehetősége merült fel. A párt- és szakszervezeti szemináriumok feladata a résztvevők ideológiai képzése volt. Különböző szintjei voltak, az alapfokún az általános műveltségi szint alapjairól volt szó, majd a következő szinteken már az elmélet és gyakorlat összefüggéseit, a párttörténetet és egyéb elvi kér-

déseket oktattak. A szeminárium elvégzése bizonyos munkakörök esetében kötelező volt a nem párttagoknak is. A végén igazolást kaptak a feladat teljesítéséről.

széncsata A széncsata célja az volt, hogy a II. világháborút követő súlyos gazdasági helyzetben az ipari termelés beindítása és a villamosenergia-ellátás helyreállítása érdekében jelentősen megnöveljék az ország területén működő bányák termelését. A termelési verseny eredményeképpen jelentősen nőtt a kitermelt szénmennyiség, hozzájárulva az akkori magyar gazdasági élet stabilizálásához, az áramellátás biztosításához és a lakossági tüzelőanyag-ellátás javításához. A széncsatának, mint minden munkaversenynek megvoltak a hősei, sztahanovistái, áldozatai, indulói, képei, hatalmas propaganda kísérte, de arról nem esett szó, hogy a bányákban egyre több politikai és köztörvényes elítélt is dolgozott, nyújtott műszakokban.

szenes vasaló A szenes vasalók már anyáink, nagyanyáink korát idézik. Ezekben a felhevítést az öntöttvas vasalótestben lévő izzó faszén (vasalószén, l. ott) végezte. A hajó alakú vasaló teteje felemelhető volt, ott került bele a fűtő vasalószén. Oldalán lyukak voltak, hogy a munka közben a vasalást végző személy a vasaló ingatásával levegőt juttasson a parázsra, hogy az felizzék. Ez a szellőztetés vagy az udvaron vagy a bérházak függőfolyosóin történt. A szenes vasaló nehéz volt, és különböző formákban készült, többnyire iparművészeti alkotásnak számít. Volt szabóvasaló, fodorvasaló, művirágsimító-vasaló. Még a háború utáni években is használták. Ezt a típust követte a gázvasaló, mely gumicsővel csatlakozott a gáztűzhelyhez, majd a végső megoldást a Zippernowski által feltalált villanyvasaló hozta. Olyan helyeken, ahol nem volt, vagy nincs villany, ezt követően is használták a szenes vasalót.

Szepesi György Sportriporter, 1922-ben született. Példaképe a pálya elején Pluhár István volt, aki a harmincas-negyvenes években teremtett sportriporteri iskolát. Közvetítései legendásak voltak, labdarúgó-mérkőzésekről közvetített riportjai mindmáig példátlanok. Aranytollas újságíró, Budapest díszpolgára. Munkáját számos könyv, hangfelvétel és önéletrajzi írás örökíti meg.

SZETA Szegényeket Támogató Alap. A SZETA abból a felismerésből született meg, hogy a hivatalos szociálpolitika az igazán súlyos helyzeteket egyáltalán nem tudta kezelni. Szociális munka akkoriban Magyarországon nem létezett, hiszen hivatalosan szegények sem voltak. Néhányan hallottak ugyan arról, hogy a világ más országaiban létezik egy ilyen szakma, amely egy kimunkált rendszer szerint működik, de mivel ez itthon ismeretlen volt, a tagok elsősorban szociológusok közül kerültek ki. A SZETA tagjai arra szövetkeztek, hogy a hivatalos szociálpolitika álságait és hamisságait kimondják, és ott segítsenek, ahol az állam már nem tud. A közösségnek karizmatikus vezetői voltak: Kemény István és Solt Ottilia. A SZETA-alapítók többségében a szociológus Kemény tanítványai voltak, akik részt vettek az általa irányított szegény- és cigányvizsgálatokban 1969–72-ben. A hivatalosan vizsgálatot végző szociológusok folyamatos rendőri megfigyelés alatt álltak, munkájukat gátolták, igyekeztek tevékenységüket lejáratni. A mozgalom felkavarta az állóvizet, és a ma is létező szegénység feltárásához is segítséget kínál.

szíjtalp A malmok, erőművek, cséplőgépek széles gépszíjai a háborút követő években rendkívüli módon felértékelődtek, ugyanis kiváló cipőtalpnak bizonyultak. Talpbőrt nem gyártottak, így a lerobbant üzemek gépszíjait a lakosság örömmel használta fel erre a célra. A cipőipar különben nyilvántartja az úgynevezett kemény ipari bőrök kategóriájában, a pikkerbőrrel együtt. A gépszíj olyan jól bevált, hogy tartósabbnak bizonyult minden cipőnél, amit belőle készítettek.

szikvíz A szódavíz hivatalos elnevezése. Ez az ital hungarikum. Tudós papunk, Jedlik Ányos 1826-ban ért el újszerű eredményeket, amikor a távolról szállított balatonfüredi ásványvizet egy friss, mesterséges szénsavas vízzel – a szódavízzel – helyettesítette. Ezzel alapozta meg a magyar szikvízipar történetét. Noha maga is belekezdett a gyártásba 1841-ben, ezt hamarosan átadta unokaöccsének. Ő nem gazdagodott meg találmányából. A háború előtt, de utána is a szódavíz jelentette az egyetlen palackozott mesterségesen szénsavas italt. Fogyasztották ivóvízként, belőle készült a fröccs, sőt a háziasszonyok a palacsinta készítésekor is

használták. A hatvanas évek végéig, főleg a vidéki városokban és településeken, még a lovas kocsival közlekedő szódás terítette az áruját, hangos csengőszóval tudatva érkezését. Később kis teherautókon szállították. A szódásüveg spriccelésének zaja, az üvegek változatos színei – rózsaszín, zöld, fehér, kék – fokozták az élvezeti értéket.

szilencium Hallgatás. Csend. Némaság. Ezekkel a szavakkal lehet kifejezni a lényeget. Ez volt a legenyhébb megtorlás azokkal az értelmiségiekkel, írókkal, költőkkel, újságírókkal, filmesekkel stb. szemben, akik a hatalomnak nem tetsző művet hoztak létre. Ez tulajdonképpen a nyilvános megjelenéstől való eltiltást jelentette. A szilenciumra ítélt alkotók névsora ott lapult minden főszerkesztő íróasztalában. Voltak esetek, amikor a szankcionált alkotóval is közölték a tiltást, a legtöbb esetben azonban csak oly módon értesülhetett az érintett, hogy bezárultak előtte a szereplés lehetőségei.

szimatszatyor Erős zöld vászonból készült katonai oldaltáska. A hetvenes évek elején nélkülözhetetlen rockerkellék volt, és hamarosan divatba jött a fiatalok körében. Az iskolatáskát pótolta, lázadást, igénytelenséget akart kifejezni. Nevezték a katonai szlengből vett szavakkal, volt szimattáska, gázálarctáska, harci retikül, ormányzsák, szimat, szimatszütyő, szimatszatyó, szütyő. Változatai máig élnek.

szimpla Az eszpresszókávét korábban két mennyiségben szolgálták fel: volt szimpla és dupla. A szimpla, kisebb pohárban 20 és 30 milliliternyi volt, a dupla ezzel szemben más méretű pohárban szervírozva 40–50 milliliternyi. Létezett még a hosszú kávé, amely 60 milliliter volt, és eléggé gyenge. A presszókávé ilyen mennyiségeit leginkább az ötvenes-hatvanas években használatos La Pavoni gépeken lehetett a legjobban adagolni.

SZIT A szakmunkásképzés újraindulásakor, 1945-ben jött létre a SZIT, a Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom, amely az ipari és kereskedelmi tanulók érdekképviseleti és érdekvédelmi szervezete volt. Tevékenysége főleg mozgalmi feladatokra korlátozódott, baloldali befolyás alatt működött.

Szív küldi Szív küldi szívnek szívesen: a rádió kedves, népszerű műsorai közé tartozott. Jelképes összegért családtagok, szerelmespárok, barátok – az éter hullámain át – jókívánságokon túl zeneszámmal kedveskedhettek egymásnak. A sorozat 1951-ben indult, a zene mellett 1954-től versekkel is próbálták színesíteni a műsort, de kevés sikerrel. A műsor címét Farkas Ferenc – Emőd Tamás Mézeskalács című operettjének slágeréből kölcsönözték. A Szív küldi önálló műfaj lett, a mai napig is kedvelt üzenetküldő lehetőség.

szlogen Igen gyakran használt kifejezés elsősorban a reklámiparban. Hazánkban a hirdetések fellendülésekor, a hatvanas években terjedt el. Olyan mondat, jelszó, mondás, ami megkapó, megjegyezhető, érdeklődést felkeltő. A szó kelta eredetű, a 20. század elején került a kontinensre, eredeti alakja slogorne volt csatakiáltás jelentéssel.

szocialista 1. A szocializmus híve. (Ez a korabeli megfogalmazás szerint társadalmi tulajdonon alapuló, kizsákmányolástól mentes társadalom.) 2. A szocializmus társadalmi és gazdasági rendszerével kapcsolatos. 3. A szocializmus eszméit hirdető, valló, ezeken alapuló. 4. Fogalmak megkülönböztetésére szolgáló jelző. Ez utóbbi alapján vizsgáljuk a népi demokrácia idején született, nem ritkán érdekes szókapcsolatokat.

szocialista brigádmozgalom 1958-ban létrejött tömegmozgalom, a szocialista munkaverseny egyik formája, termelési célkitűzéseken kívül a szocialista erkölcs kialakítását, a szakmai és kulturális színvonal emelését is hivatott lett volna szolgálni.

szocialista demokrácia A korabeli megfogalmazás szerint a polgári demokráciánál magasabb szintű, nemcsak jogokat ad, de biztosítja ehhez a feltételeket, valamint a tömegek részvételét a szocialista állam tevékenységében. Fő érvényesülési területe a párt- és államélet, illetve a munkahelyek. Előírja a kommunista pártszervezetek jogkörének emelését, általánossá teszi a fizikai munkások vezetésbe történő bevonását – mondja a korabeli fejtegetés.

szocialista erkölcs Általában önmagával magyarázták a fogalmat: szocialista ember az, aki marxista–leninista világnézettel rendel-

kezik, és szocialista módon él, gondolkodik, dolgozik. Aczél György, a magyar művelődés korlátlan ura 1970-ben mondott beszéde sem ad támpontot. „Pedig meg kell értetnünk mindenkivel, hogy a szocialista forradalom az egész élet és az egész ember megváltoztatására törekszik: felhasználva mindazt az értéket, amit az emberiség felhalmozott, új társadalmat, új kultúrát, új erkölcsöt, új szokásokat, új életet és új embereket kell teremtenünk." Értelmezni senki sem értelmezte: sem azt, hogy milyen irányba történjen a változtatás, sem azt, hogy milyen módszerekkel.

szocialista falu Az a település, ahol minden földterület közös tulajdonban volt, a közös gazdaság (tsz vagy állami gazdaság) anyagi erővel támogatta a falufejlesztést, a termelésben megvalósultak a korszerű, szakosított és integrált szántóföldi művelési formák. A címet a falujelző táblán fel lehetett tüntetni.

szocialista ipar Az állami és szövetkezeti tulajdonban lévő ipari termelőerők összessége, a szocializmusban az anyagi termelés legfontosabb ága.

szocialista mezőgazdaság A termőföldek, jószágok és termelőeszközök állami vagy szövetkezeti tulajdona. A művelők alkalmazottak, akik szocialista termelési viszonyok között végzik a munkát. A szocialista mezőgazdaságban dolgozó parasztság, barátságban és szövetségben a vezető munkásosztállyal közösen gyakorolja a hatalmat – mondja az akkori definíció.

szocialista munkaverseny Minőségileg magas munkavégzési formának nevezték, jelezte a szocialista társadalomhoz való viszonyt. Lényege a tervek teljesítése, de főleg túlteljesítése volt, a minőség javításával. Versenymozgalmak mozdították elő, élmunkásság, sztahanovista mozgalom, újítómozgalom, brigádmozgalom. A túlhajtott versenynek, különösen az ötvenes évek elején, sok áldozata volt.

szocialista összeköttetés Nevezhetjük protekciónak, korrupciónak is. A szocialista összeköttetés lényege az volt, hogy egyrészt a hatalmi, másrészt a gazdasági helyzetből fakadt az előny biztosításának lehetősége. A protekciót kérő vagy az ellátási hiány, vagy a kedvezőbb feltétel, vagy a törvényes lehetőség megkerülése érdekében jelentkezett. Az ellenszolgáltatás nem elsősorban pénz volt, hanem értékében egyenlő vagy nagyobb viszontszívesség. A gazdasági, vállalati szféra területén már a pénzügyi előnyök és a magas ellenszolgáltatások – nyaralások, ingyenes telkek, külföldi utazások – jelentek meg. Mert a szocialista összeköttetés nem csupán a magánszféra életrendjét határozta meg, hanem az egész országét. Nem is lehetett másképpen egy államosított társadalomban. A módszer túlélte a rendszert, különböző formái a 21. században is élnek.

szocialista realizmus A fogalom inkább szocreál megfogalmazásban ismert, ami az orosz kifejezésből alkotott mozaikszó. A szocialista realizmus a korabeli meghatározás szerint nem stílus, hanem a marxizmus–leninizmus világnézete alapján álló művészeti alkotó módszer, amely a valóság lényegének hű és történelmileg konkrét ábrázolását tűzte ki célul. Az ötvenes évektől meghatározta a képzőművészetet, az irodalmat, az építészetet. Alapvetően a szovjet alkotómódszer átvételét jelentette Magyarországon, ahol a szocreál igencsak maradandó emlékei találhatók (festmények sztahanovistáktól, sztálini stílusban épült lakó- és irodaházak, sematikus regények, dicsőítő versek – még jó költőtől is). A szocreál nem követése, el nem fogadása szilenciummal (l. ott), de adott esetben szabadságvesztéssel is megtorolható volt. A személyi kultusz kiszolgálása után a lazuló ideológiai fegyelem közepette más, korszerűbb irányzatok is gyorsan utat találtak a közönséghez. Magyarországon a művészet kissé késve követte a politikai váltást, mert az alkotók egyszerűen nem értették, hogy mit kérnek tőlük. Rákosi Mátyás, amikor az '50-es évek elején az Írószövetség kongresszusán felszólalt, megadta a párt ideológiai irányvonalát: „Elvtársak, alkossatok remekműveket!" – persze szocialista realista műveket. Vitázni nem lehetett, de az utasítás művészetileg évekig igen nehezen kivitelezhetőnek bizonyult. A Kádár-rendszerben már nem kellett olyan szigort alkalmazni, mint előtte, mert az emberek ekkor már önmagukat cenzúrázták. A művész eleve úgy döntött, hogy ezt nem írja le, nem festi meg. Amit mégis vállalni mert, és súrolta vagy átlépte a tűréshatárt,

azért elmarasztalták. Ekkor vagy kijavította a „hibákat" és továbbengedték, vagy pedig nem, és a dolog elült. Soha nem kapott ilyenkor semmiféle magyarázatot arra, hogy miért. Csak hallgattak róla. A szocreál alkonyán már a TTT volt a meghatározó, vagyis a támogat, tűr, tilt, ami az aczéli kultúrpolitika termékének mondható.

szocialista szerződés A szerződéses előírás, a megállapodás, a szállítási, felvásárlási teljesítési kötelezettség létezett a múltban is, de kezelése rendkívül felületes, pontatlan volt. Ennek szigorítására találták ki a szocialista szerződést, melyet mindig ünnepélyesen, széles nyilvánosság előtt kötöttek meg. Hasonló módon és céllal születtek együttműködési megállapodások üzemek, kulturális szervezetek, települések között is.

szocialista tábor Azoknak az országoknak az együttes elnevezése, akik a szovjet politikának megfelelő, szovjet irányítás mellett szocialista társadalmi és gazdasági berendezkedés keretében működnek együtt, alkotnak egységes frontot a nemzetközi politikában. Ebben a táborban volt a legvidámabb barakk Magyarország. Sokan a táborhoz számították a nem kimondottan szocializmust építő, de rokonszenvező, elsősorban afrikai és ázsiai országokat is.

szocialista város Általában a zöldmezős beruházások keretében jöttek létre a szocialista városok. Az ilyen városalapítás és fejlesztés 1948 és '51, majd '53 idejére estek, de fejlesztések a hatvanas évben is indultak. Ezek között az első Dunapentele – Sztálinváros, ami mintául kellett volna, hogy szolgáljon. De ebbe a kategóriába sorolták Ajkát, Dunaújvárost, Kazincbarcikát, Komlót, Oroszlányt, Ózdot, Salgótarjánt, Százhalombattát, Tatabányát, Tiszaújvárost és Várpalotát. E tizenegy város közül kettőnek (Százhalombatta és Leninváros–Tiszaújváros) az alapítása ugyan időben kívül esik a vizsgált perióduson, de a kiemelt helyzetről elmondottak esetükben is érvényesek (egy későbbi időszakban is). A kormányok terven felüli milliárdokkal támogatták ezeket a városokat. A települések fejlesztése megfelelt a honvédelmi, katonai, ipari, iparfejlesztési koncepcióknak, és nem volt tekintettel más területek érdekeire.

szövetkezetesítés 1949-ben 1367, 1951-ben 4625 szövetkezet működött. Számuk később sem nőtt lényegesen, azonban a terület egyre nagyobb hányadát művelték. A szervezés kezdetén 100 hektár körüli volt az átlagos területnagyság, mely két év alatt megduplázódott, 1956 őszéig pedig megháromszorozódott. Több típusuk létezett, és ezek működésének szabályai is rendszeresen változtak, gyakran a Szovjetunióban végbement fordulatok hatására. A belépőket teljes gazdasági felszerelésük, igás-, sőt esetenként egyéb állataik bevitelére is kötelezték. Nagyüzemi épületek ezek elhelyezésére nem voltak. Csupán az egyszerű kooperáció elve alapján, de tulajdonosi érdekeltség nélkül végzett közös munka felületes, alacsony hozamú volt. A belépő előnye elsősorban az volt, hogy mentesült a beadás alól. A forradalomban feltárult a rendszer tarthatatlansága, a szövetkezetek kétharmada feloszlott, csupán 700 gazdaság döntött a közös munka mellett. A forradalom visszavonhatatlan vívmányaként megszűnt a kötelező beadás, emelkedtek a termelői árak, egyszerűbb termelőeszközöket már vásárolhatott a parasztság. Az ismét földhöz jutottak a korábbi földosztáshoz mérhető energiával láttak munkához. A politikai vezetés azonban nem mondott le a mezőgazdaság kollektivizálásáról, és kétéves türelmi idő után – részint a korábbiakból okulva – átfogó szövetkezetszervezést kezdett. A párt, a közigazgatás és a különféle szervezetek több ezer fős szervezői gárdája 1959–1961 között megyénként meghatározott rendben egy-egy településen minden érdemleges földtulajdonost beléptetett a szövetkezetbe. 1961 tavaszán több mint 4000 termelőszövetkezet 4,7 millió hektár területet művelt. A magyar szövetkezetek európai hírre tettek szert, gazdasági eredményei példamutatón jelezték a parasztság kreativitását.

sztahanovista l. élmunkás

Sztálin (Dunai) Vasmű Magyarország egyik legnagyobb nehézipari létesítménye, az erőltetett, értelmetlen és gazdaságtalan nehéziparosítás egyik példája. 1950-ben, a harmadik világháborúra való katonai fegyverkezés sztálini parancsára kezdték rohammunkában építeni Dunapentelén, a Duna 1582-es folyamkilométerénél. A várost ezt követően Sztálinvárosnak nevezték el

(egészen 1961-ig, amikor a település a Dunaújváros nevet kapta). Kommunista honfoglalásnak nevezték az építők megjelenését, akik között a társadalom minden rétege jelen volt. Maga a vasmű is a szovjet diktátor nevét vette fel.

Sztálin, Joszif Visszarionovics (Eredetileg Dzsugasvili) (1879–1953) Grúz származású szovjet diktátor, generalisszimusz. Fiatalon bekapcsolódott a munkásmozgalomba, 1899-ben ezért kizárták a papi szemináriumból. 1901-től kezdve csak forradalmi tevékenységgel foglalkozott, többször bebörtönözték, illetve száműzték. 1922-ben, Lenin halála után az SZKP KB főtitkára, mely tisztséget haláláig betöltötte. Ezután fokozatosan egyre keményebb diktatúrát vezetett be. Sokszor mondvacsinált okokra hivatkozva számolt le valódi vagy vélt ellenfeleivel. A terrorhullám 1937–38-ban érte el csúcspontját. Ekkor többek között valósággal lefejezte a szovjet tisztikart, e döntéséért 1941-ben drága árat kellett fizetnie. A második világháború után terrorpolitikája folytatódott, bizalmatlansága sok áldozatot szedett. Jó politikus volt, a nemzetközi tárgyalásokon a nyugati szövetségesektől maximális engedményeket csikart ki.

Sztálin-csokoládé A második világháború orosz frontját megjárt katonák és hadifoglyok által elterjesztett szó, ami a napraforgómagot (szotyola, makuka) jelenti. Az ironikus elnevezés oka az volt, hogy a háborús, Sztálin vezette Szovjetunióban katonának és civilnek egyaránt csemegének számított a laktató, melegítő olajos mag.

Sztálin-díj Magyarországon két író kapta meg ezt a kitüntetést: Nagy Sándor (1922–1990) a Megbékélés című elbeszéléséért 1952-ben és a korábban Szovjetunióban élt, Kossuth-díjas Aczél Tamás. 1956 után Méray Tiborral, aki szintén kommunista újságíró volt, elhagyta az országot, élt az USA-ban majd Párizsban halt meg. Tisztító vihar címmel könyvet írt Méray Tiborral az '56-os eseményekről. Ebben így vélekedik: „Ha bárki hibázott, joga van hozzá, hogy megváltoztassa véleményét. Természetesen nem a gyilkosokat akarom felmenteni. Nekem is időbe tellett, amíg rájöttem, mi a jó és mi a rossz. Az írók, újságírók, akik tegnapelőtt

úgy látták, hogy a marxizmusnak van megváltásereje, de később rájöttek, az egész nem sokat ér – nem követtek el bűnt. Hibáztak. És ez törvényileg nem elítélhető." Magatartását és életművét vitatják, Sztálin-díjas korszakát és változását sokan kétkedve fogadják.

Sztálin-szobor Mikus Sándor alkotását, Sztálin bronzszobrát 1951. december 21-én (Sztálin 72. születésnapján) avatták fel a Dózsa György úton, a felvonulási téren, amelynek kialakításához a Regnum Marianum-templomot lebontották. A helyszín „...úgyszólván minden előnnyel rendelkezik. Munkáskerületben fekszik, ahol hétköznap és ünnepnapokon is a dolgozók tízezrei fordulnak meg. A terület ünnepségek alkalmával több százezer ember befogadására alkalmas, jó felvonulási utakkal rendelkezik [...] A tér nagysága ellenére olyan, hogy egy kb. 10 m magas szobor igen jól betölti" – írták az egykori Sztálin-szobor tervpályázatában. A hivatalos tömegdemonstrációk alkalmával a párt- és állami vezetők a szobor talapzatáról köszöntötték a felvonulókat. 1956. október 23-án a tüntetők a szobrot ledöntötték.

Sztálin-tangó A dalocska Angliában született, és a BBC angol rádió magyar adása játszotta az ötvenes években. A dalt Kabos Ilonka zongoraművésznő szerezte, szövegét az angol rádiónál dolgozó Mikes György írta. Így hangzott:

Leninnel alszom, Sztálinnal ébredek
s kívülről tudom Micsurint,
Malenkov nélkül egy percig sem élhetek
megtagadom Plehanovot, Csicserint.
A mélyszántásról s a traktorról álmodom,
s szerelmem a kirgiz náció,
és rúzst a számra sose mázolok, mivel az deviáció.
Ölelj át és mondd, hogy Sztálin,
súgd a fülembe Szovjetunió,
s pihegd újra hétszer
sose lehet megunni ó...

A dalt utoljára akkor közvetítette a BBC, amikor 2005-ben egy búcsúadással végleg befejezte a magyarországi működését.

SZTK A 139/1950-es minisztertanácsi rendelet kimondta, hogy a betegség és baleset esetére biztosított személyek egészségügyi ellátása és az erre a célra létesített gyógyító és megelőző egészségügyi szolgálat fenntartása állami feladat. Elrendelte, hogy a betegségi biztosító intézetek, köztük az OTI (l. ott) gyógyító és megelőző szolgálatát (kórházak, szanatóriumok, gyógyintézetek, rendelők, gyógyító orvosi hálózat) az állam vegye át, és építse be az állami egészségügyi szolgálatba. A gyógyüdülőket 1950. november 1-jével a Gyógyüdültető Nemzeti Vállalat vette át. Ezzel az OTI megszűnt, feladatkörének megmaradt területeit a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) irányítása alatt működő Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK) vette át. Az orvosi szakrendelőket a változások után a lakosság, főleg idősebb része, a mai napig SZTK-nak nevezi.

szűk keresztmetszet Az ötvenes évek egyik varázsszava volt. Ami nem volt, vagy amilyen áruból igen kevés került forgalomba, ott használták, de főleg a ruházati kereskedelemben. A hiánycikkek, amelyekből a vásárlók igényeit csak részben tudták kielégíteni az akkori belkereskedelmi jelentés szerint: ilyenek a könnyű fésűs(gyapjú) szövetek, ágynemű-garnitúra, brokátpaplan, pehelypaplan, gyapjú női és férfiruhák, valamint gyapjú felsőkötöttáru, olcsóbb rózsaszín és fehér vászon, emprimé selymek, habselyem női fehérnemű, gyermek, női és férfi bőrkabátok, irhakabát. Zavarokat okozott a gyermekguminadrág hiánya is. „Ezen cikkekből csupán sürgetésünkre, lökésszerűen szállított az ipar, s így az egyes áruk és méretek már a beérkezés napján kifutottak" – tájékoztat a minisztériumi jelentés. A téli áruellátásra történő felkészülésről szóló tájékoztatás szerint az előző évekhez képest sokat javult a helyzet, de maradtak olyan, a dokumentum megfogalmazása szerint „szűk keresztmetszetű cikkek", amelyekből a fokozatosan emelkedő fogyasztói igények kielégítése továbbra sem tűnt biztosíthatónak. Az ellátási feszültségek és a hiány tartóssá válásához a lakossági fogyasztást háttérbe szorító gazdaságpolitika mellett az is hozzájárult, hogy a magánkereskedelem drasztikus korlátozását követően az ötvenes évek elején kialakított, főként tanácsi kezelésbe kerülő ruházati kereskedelmi vállalatok a tervutasításos rendszer körülményei között képtelenek voltak

a valós kereskedelmi igények szerinti működésre – állapítja meg Valuch Tibor kiváló tanulmánya.

szving Angol szó, jelentése hintázás, lendület. Az 1950-es esztendőkben valóságos tömegzenévé vált. Az afrikai eredetű és tempójú folklór európai változatának számított és a 20. századi dzsessz része lett. A kelet-európai, már kommunista hatalom alá került országokban egyfajta különállást és ellenállást jelentett ez a nem konformista zene és tánc.

T

Tabányi Mihály A nyolcvanadik esztendejét betöltött művész hatvan éve van színpadon. A harmincas években Budapesten a magyar származású harmonikasztár, Louis Bobula fedezte fel, akinél hat és fél évig tanult. A Zeneakadémián orgonaszakos volt, de bőgőzött is. A negyvenes évektől folyamatosan színpadon van. Már az ötvenes esztendőkben a legismertebb és legkeresettebb magyar zenésznek számított, aki világnagyságokkal játszott együtt. Együttesével bejárta a világot, sok száz felvétele van. Tabányi sosem csatlakozott egyetlen zenei irányhoz sem, nem használt erősítőt, akusztikai eszközt.

tacepao A kínai kulturális forradalom idején, a hatvanas években jöttek divatba a gigantikus méretű faliújságok. A tacepaókon a köz- és magánfelhívások, információk sokasága jelent meg, üzenőfal és reklám volt egy politika szolgálatában. A városok központjaiban állították fel ezeket, így is szolgálva a maói forradalmi aktivitást. A kifejezés hamar helyet kapott a magyar nyelvben is, a régi, az ötvenes évekig visszavezethető faliújság helyébe lépett. Már van olyan egyesület, amely TaCePao néven a társadalmi célú plakátok kiállítását rendezte meg Budapesten.

tájolás Városi színházak vendégjátékai a vonzáskörzetükbe tartozó településeken. 1945-től a magyar színházak művelődési házakban, kis színpadokon, szinte megközelíthetetlen helyeken is színvonalas előadásokat mutattak be. A faluszínház mellett folytatták ezt a tevékenységet. Azok a színházak, ahol operatársulat is volt, komoly zenei produkciókat is színre vittek. A tájelőadásokon a legjobb magyar művészek léptek fel, a neves személyiségek ismertsége soha nem tapasztalt mértékben nőtt meg.

takarékbélyeg A hitelkártya világában ismeretlen az, amire a mai húszas-harmincas éveikben járók jól emlékeznek még. Az iskolai takarékbélyeg-gyűjtés a maga módján nevelte takarékosságra az akkori gyerekeket. Az apránként összegyűjtött, füzetbe ragasztott egy-, kettő-, öt- és tízforintos bélyegekből év végéig valóságos kis takarékbetétkönyv született, amelynek beváltása után a gyermek megvásárolhatta az áhított holmikat. Nyár végére a szülők lehetőségeitől és adakozó kedvétől függően (hiszen a „bélyegpénz" tőlük származott) akár egy új bringa ára is összejöhetett, év közben pedig az ember nem volt kitéve a kísértésnek, hogy a nyakára hágjon a növekvő kis vagyonnak.

talkshow Színpadon vagy képernyő előtt folyó beszélgetés, gondolat- vagy véleménycsere. Az 1970-es években kezdett elterjedni, Magyarországon Vitray Tamás és Friderikusz Sándor újságírók és televíziós személyiségek voltak a műfaj kezdeményezői és sztárjai a televíziókban, vidéki fellépéseken. A kezdetben igen igényes és érdekes talkshow-k olyan mértékben szaporodtak el, hogy a régi varázsuk megkopott.

tanács 1949 augusztusában elfogadták az Alkotmányt, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa kollektív államfői testületté vált. Az átalakítás a tanácsrendszer bevezetésével, s az 1950. október 22-én megtartott tanácstagi választásokkal fejeződött be. A tanácsrendszerről tudni kell, hogy egyidős a pártrendszerrel, azzal együtt született meg, s hogy mindig a pártrendszer ellenállásán vérzett el. A helyi és megyei tanácsok a testületi döntéseiket központi utasításokhoz igazították. Így felettük a pártvezetés irányító funkciót gyakorolhatott. Nem volt azonban minden kérdésben egyetértés magán a pártvezetésen belül sem. Ilyenkor az állampárt leggyakrabban hatalmi szóval vagy a személyzeti politika eszközeivel teremtett rendet saját szervezetén belül. A középszint – vagyis a megye – nyomasztó túlsúlya mellett a tanácsrendszer talán legfőbb hibája, hogy azok az intézmények, melyek demokratikus körülmények között az állampolgárok érdekeinek képviseletére voltak hivatottak, eltávolodtak a helyi társadalomtól. A meghozott döntések legitimitását gyengítette a lakosság és a döntéshozói jogkört gyakorló igazgatási szerv elválása. A megyei, járási, köz-

ségi tanácsok lényegében korlátozott önállósággal rendelkeztek, az egyes választott testületek, a tanácsülések pedig ezen határokon belül kaptak szűk mozgásteret. A lakosság a tanácsokban hatalmi hivatalokat, bürokratikus központokat látott.

Táncdalfesztivál A hatvanas években a nagyszerű televíziós vetélkedő, a Ki mit tud? mellett az először 1966-ban megrendezett új kezdeményezés, a Táncdalfesztivál örvendett a legnagyobb népszerűségnek. Bár elvben dalok versenyeztek, valójában az előadó énekesek váltak főszereplőkké. Aki a fesztiválokon sikert ért el, életre szóló karriert alapozhatott meg. Mai kritikusaink véleménye megoszlik, kétségtelen azonban, hogy az andalító számok voltak többségben, de számos máig sikeres dal került akkor a közönség elé. Sok művész ma is büszkén beszél 40 év előtti sikereiről, a pálya indulásáról.

Tangó-paszta Henger alakú fémdobozban tárolt padlófényező paszta volt, színe narancssárga. Illata betöltötte nemcsak a vikszelt szobát, de az egész épületet. Lehetett lábra erősített kefével, később gépi eszközzel, a parkett szálirányának megfelelő mozgással fényesíteni, utána puha ruhával fényezni. Lényegében a korábbi viasz padlófényezők krémes változatának számított, ami tisztította is a parkett felületét.

tanonc Az ipari tanuló, a szakmunkástanuló elődje. Az elnevezés régi és patinás. A tanonc szó 1947-ben különösen fontos jelentést nyert, mégpedig politikai okok miatt. Ez év augusztus 17-én jelentette be Rákosi Mátyás a kommunista párt nevében, hogy a Tanonc- és Ifjúmunkás Otthonok Országos Szövetségével tanoncvárost alapítanak a Gubacsi dűlőben lévő egykori kaszárnyában. Hamarosan 10 ezer tanonc tanult itt és kapott ideológiai felkészítést. Később a munkaerő-tartalékokhoz csatolták őket.

tantusz Pénzt helyettesítő, különleges rézből készült telefonérme volt. A szólás – leesik a tantusz – onnan eredt, hogy a bedobós telefonoknál a kapcsolat akkor jött létre, amikor az érme leesett, kattant, attól kezdve lett érthető a másik fél.

tapper Olyan itatóspapírral felszerelt faalkalmatosság, amely úgy mozog, mint a hintaló talpa. Így alkalmas arra, hogy a friss tintát leitassa, de közben nem fenyeget a veszély, hogy elmázolódik az írás. A golyóstoll elterjedése óta csak olyan helyeken maradt meg, ahol az aláírás tollal kötelező, például államszerződések, törvények, anyakönyvek aláírásánál. Pár évtizede minden hivatali íróasztal éke volt. Az ötvenes években, az éberség jegyében, a hivatalokban a tappert és az itatóst el kellett éjszakára zárni, mert az azon esetleg megmaradt írásnyomok leolvashatóak lettek, így az ellenség felhasználhatta a hírszerzés közben.

társadalmi temetés Már 1949-ben, az egyházak elleni támadások időszakában meghirdették a különböző, eddig az egyházakhoz kötött szertartások polgáriasítását. Ezek közé tartozott az esküvő, s igen nagy súllyal a temetés. A társadalmi temetésen erre felkészített szónok, a halott munkatársa, közéleti személy, megbecsült családtag búcsúztatta az eltávozottat, hiányoztak az egyházi temetés attribútumai, a koporsót piros lepellel takarták le, rendelésre zene, előadóművész, zenekar is közreműködhetett. Városokban a társadalmi, polgári temetés jobban megoldható volt, létrejöttek a CSETERI (Családi Eseményeket Tervező Intézet) nevű tanácsi szervezetek, amelyek bonyolították a szertartást. Vidéken nagyon nehezen terjedt, de miután egyházi szertartáson részt venni – kiváltképpen párttagnak – tilos volt, sokan mellőzték az egyházi szertartást.

társbérlet A lakásállomány 1941 és 1960 között mérsékelt növekedést mutatott. Formailag az egyenlőség eszméje jegyében, gyakorlatilag viszont a városi lakáshiány miatt 1949 és 1956 között kiterjedtté vált a nagy lakások megosztásával kialakított társbérlet intézménye. Ez azt jelentette, hogy egy nagyobb méretű lakást a bérlőtársak úgy osztottak meg, hogy minden rész beköltözője önálló bérleti jogot nyert, de osztoztak a közös helyiségeken, és számos szabállyal korlátozták az élet másikat zavaró ténykedéseit. A rezsiköltségek viselésétől a kutyatartásig, a gyereksírástól a szórakozásig minden okot szolgáltatott a viszályokra. A forma számtalan súrlódásra, tragédiára adott okot, könyvek, filmek foglalkoztak a lényegében még ma is létező lakásbérleti formával.

társutas Így nevezték azokat az értelmiségieket és más pártokhoz tartozó, vagy éppen pártonkívüli politikusokat, közéleti szereplőket, akik rokonszenveztek a kommunista, később a létező szocializmus eszméivel, és bizonyos esetekben mellettük léptek fel. Pártonkívüli bolsevikoknak (l. ott) is nevezték őket.

tartótiszt Az ügynökkel (l. ott) kapcsolatot tartó állambiztonsági tiszt elnevezése volt. Ő őrizte az ügynök valódi nevét, személyes kapcsolatot tartott fenn vele, meghatározta a feladatokat, átvette és minősítette az ügynöki jelentést. Ő gondoskodott a konspirációs lakásról, ahol zavartalanul találkozhatott szükség esetén ügynökével.

Taximanci 1945-ben tűntek fel az első, nők vezette taxik Budapesten. Ezek sofőrjei voltak a Taxi Mancik. Az esemény rendkívüli érdeklődést keltett, aminek bizonyítéka az akkor született dal, amiből sláger is lett:

Taximanci dudál
gyalogmarci megáll,
úgy mereszti szemét,
majd elveszti eszét...

Teenager party A hatvanas-hetvenes évek tizen- és huszonévesei hallgatták a Szabad Európa Rádió e könnyűzenei műsorát. Cseke László, akit korábban Ekecs Lászlónak hívtak, és emigráns magyar szociáldemokrata volt, nálunk addig ismeretlen stílusa, a nagyszerű zene tízezreket ültetett a rádiókészülékek elé. Az akkori hivatalos álláspont szerint a Teenager party fellazító műsor volt, ami a fiatalok elvi szilárdságát rombolta. A hatást ellensúlyozandó hozták létre Komjáthy György műsorát, a Csak fiataloknak címmel, de minden erőfeszítés ellenére ez csak kullogott a friss, lendületes, korszerű Teenager party után. A műsor mára fogalom, sokfelé használják programok címéül.

teflon Az űrkutatás és hadi kísérletek során felfedezett hőálló anyag elsősorban a mai konyhai edényeknél, tepsiknél, sütőfelszereléseknél kerül felhasználásra. Nevét onnan nyerte, hogy elnevezésében e szó benne foglaltatik: poli**te**tra**fl**u**o**retilé**n**.

Télapó Elnevezése sokféle. Van, ahol Mikulás, másutt Télapó, az oroszoknál Gyed Moroz. Eredetét már senki nem vitatja, egy Miklós nevű kis-ázsiai püspök jótékonysága nyomán alakult ki immár lassan ezer évvel ezelőtt a karácsony előtt adományozó személy alakja. Igaz, se a muszlimok, se a zsidók, se a buddhisták gyermekei nem élvezhetik jótetteit, mégis a világ gyermekeinek 30 százaléka várja az egyesek szerint Grönlandról, mások szerint a Lappföldről, a németek szerint tőlük, sokak szerint a bevásárlóközpontból érkező piros ruhás Mikulást, Télapót. Ez utóbbi elnevezés Magyarországon az ötvenes évek egyház- és vallásellenes politikai időszakának szülötte, amikor egy szent püspök nem volt szalonképes, de a téli meglepetésre szükség volt.

televíziókészülék Ma muzeális értéknek számítanak azok a televíziókészülékek, amelyek az ötvenes években jelentek meg a magyar piacon. 1959-ben hagyta el a gyárat az első fekete-fehér televíziókészülék, s a hatvanas évek végén évente már több mint 200 ezer tévé készült, ezzel a hazai boltokban valóságos verseny alakult ki az Orion és – az időközben VIDEOTON Rádió- és Televíziógyárra keresztelt vállalatnál készült – VT-tévék között. A KGST-n belüli szakosodás alapján a vállalat komplett részegységeket is gyártott exportra, amelyet a „testvércégek" főleg képcsőszállítással ellentételeztek. Orion AT 501, 502, Tavasz, Kékes, Carmen, Duna, Munkácsy, Color Star... néhány név az akkori magyar gyártmányok közül, melyeket többnyire csapatosan nézték a családok.

telex Távgépírós összeköttetés, a **tele**type és az **ex**change angol szavak rövidítéséből származik. A gép a telefax és a számítógép megjelenéséig egyeduralkodó volt az írásos anyagok továbbításában. Ez egy központon átfutó előfizetéses rendszer volt, amelynek keretében tárcsázással érhették el a másik felet, így teremtve olyan kapcsolatot, hogy azonnali üzenetcsere is lehetségessé vált. A lyukkártyára írott anyagok továbbítása igen nagy gyorsasággal volt lehetséges. Ilyen berendezéssel továbbította például a Magyar Távirati Iroda napi híranyagait a szerkesztőségekbe. A gépeket a hatóságok, elsősorban a rendőrség elhárítói ellenőrizték, nagy ünnepek idején lezárták, őriztették, nehogy illetéktelenek illegális

üzeneteket továbbíthassanak. A telex jelentőségét elveszítette, bár teljesen korszerűsített változataival ma is próbálkoznak.

templomi hitoktatás „Senki propagandát nem fejthet ki a hitoktatás ellen, s azon való részvétel érdekében sem" – írta elő (a vallásszabadság látszatát megőrizve) 1951. március 5-én a Közoktatásügyi Minisztérium rendelete. A „papíron" engedélyezett általános iskolai hitoktatást a legtöbb helyen a legkülönfélébb módokon akadályozták. Az iskolák igazgatói évről évre kézhez kapták a „bizalmas" jelzésű útmutatásokat, amelyek határozottan felszólították őket az iskolai hitoktatás módszeres visszaszorítására, a gyermekeknek és a szülőknek a hittől való elriasztására. Az iskolai hitoktatásra való beíratás és a hittanórák ellenőrzése az igazgató feladata volt, aki a beíratottak számát már másnap jelentette a megyei tanácsnak, a beíratottak névsorát eljuttatta a megyei egyházügyi megbízotthoz. Míg az általános iskolai hitoktatás engedélyezett volt és valahogy létezett, addig a szakmunkásképzőkben és felsőoktatási intézményekben soha nem volt megengedve a hitoktatás.

Az akadályokat látva a papság más utat keresett: a templomokban, a megmaradt egyházi épületekben próbálta végezni legelemibb kötelességét, az Evangélium hirdetését. Idővel a püspöki kar is tárgyalni kezdett a templomi hitoktatás kérdéséről az Állami Egyházügyi Hivatallal (ÁEH). 1974 decemberében püspökkari körlevél jelentette be, hogy a templomi hitoktatás lehetségessé vált. Az ÁEH azonban olyan diktatórikusan határozta meg a templomi katekézisoktatás feltételeit, hogy ez országos felzúduláshoz vezetett, sőt Európa-szerte visszhangot keltett.

A világi hitoktatók képzése nem volt megengedve (néhányan működtek a kommunizmus első éveiben – míg „ki nem haltak"), így évtizedeken át csak papok végezhettek katekézist. Előrelépést jelentett a hazai hitoktatás terén, hogy – hosszú alkudozás után – 1978-ban megkezdődhetett a budapesti Hittudományi Akadémián a világi hitoktatók képzése.

„Nagy engedménynek" számított, amikor 1984. március 30-án Lékai László bíboros közölhette a főpásztorokkal: immár a plébánián is kialakítható hittanterem és így nem csak a templomokban tartható hittanóra. Az engedmény mellől nem maradtak el a megszorítások: a hitoktatók nevét és adatait a püspöki kar elnökéhez kellett beterjeszteni, ő pedig az ÁEH-hoz küldte tovább a névsort jóváhagyásra.

A módszereiben ugyan „finomodó", de lényegét tekintve változatlan egyházüldözés és a plébániai hitoktatás engedélyezése következtében az iskolai hittan folyamatos visszaszorulása volt tapasztalható: 1950-ben az általános iskolás tanulók 80%-a járt iskolai hittanra, 1955-ben 40%-a, 1960-ban már csak 2%-a – olvashatjuk Tomka Ferencnek az Új Ember hetilapban 2004-ben megjelent írásában.

termelőszövetkezet (tsz) Elnevezése teljes pontossággal, éppen az ipari szövetkezetektől történő megkülönböztetés érdekében mezőgazdasági termelőszövetkezet. Részletes ismertetését lásd a szövetkezetesítés címszó alatt.

Terta 1960-ban jelent meg Magyarországon a hazai gyártású, Orion emblémával ékesített Terta hordozható rádió, melynek súlya 1,5 kilogramm volt. Utána nem sokkal, már 1961-ben piacra került a legendás, szintén magyar Orionton, 1,8 kilós súllyal. A piacbővülés jele volt a csehszlovák Tesla megjelenése. A tranzisztoros piacon még a Szokol aratott nagy sikert, ez már könnyebb, kézben hordozható, orosz gyártmányú, a Philips másolata volt. A tranzisztoros rádiók olyan népszerűek voltak, hogy sláger is született róluk, a Syrius, az akkori nagymenő zenekar írta 1964-ben Tranzisztori címmel.

tervgazdaság A tervgazdaság története messze nyúlik vissza. Az első lépéseket a németek tették meg az első világháborúban, akkor született a kifejezés: Planwirtschaft, vagyis tervgazdálkodás. Az első világháború után közvetlenül egy harmadik kísérlet is útjára indult, a szovjet típusú központi tervgazdaság. Ez is az első világháború német hadigazdaságához nyúlt vissza. A forradalmat követő általános államosítással, majd nagy viták után a húszas évek végén bevezetett első ötéves tervvel épült ki a világ első nem piaci rendszerű gazdasága. A szovjet központi tervezéses rendszer jóval tovább ment, mint Mussolini utasításos gazdasága, mert teljes körű állami tulajdonra épült, és teljessé tette a központi ál-

lami tervezést. A piacot, s jórészt a pénzt is kikapcsolva a gazdaságból, ez a rendszer a leghatékonyabb modernizációs diktatúrát valósította meg az 1930-as években. A rendszer a második világháború után – jól ismert módon – Közép- és Kelet-Európára is átterjedt. Először Albánia és Jugoszlávia vette át önkéntesen, azután Sztálin a többi közép- és kelet-európai országra is ráerőszakolta. Az úgynevezett szovjet blokk államszocialista országai, de hamarosan a világ mintegy egyharmada ezen harmadik új gazdasági rendet valósította meg. Az ismert eredménnyel zárult vállalkozást egy magyar szakkönyv 1977-ben így definiálta: „A tervgazdaság a gazdasági fejlődés törvényszerűségeinek tudatos felismerésén alapuló, népgazdasági terv által irányított gazdaság, ellentéte a spontánul fejlődő piacgazdaságnak." Sajnos se akkor, se máskor a világ nem figyelt Albert Einstein gondolataira, akinek ehhez a témához is volt hozzáfűzni valója: „Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a tervgazdaság már maga a szocializmus. A tervgazdaság mint olyan együtt járhat azzal is, hogy az egyes embert tökéletes rabszolgává alacsonyítja. A szocializmus megteremtéséhez néhány különösen bonyolult társadalmi-politikai probléma megoldására van szükség: hogyan lehetséges a politikai és gazdasági hatalom mindent átható centralizációja ellenére megakadályozni, hogy a bürokrácia teljhatalomra tegyen szert és fennhéjázó legyen? Hogyan lehet megvédeni az egyes ember jogait, hogyan lehet a demokrácia segítségével ellensúlyozni a bürokrácia hatalmát?"

Tildy Zoltán 1889. november 18-án született Losoncon, értelmiségi családban. A pápai Református Teológiai Akadémián szerzett diplomát, majd egy évig Írországban tanult ösztöndíjasként. Ezt követően politikai pályára lépett. A parlamenti politizálás mellett a Független Kisgazdapárt című politikai hetilap szerkesztőségét vezette. A nemzeti függetlenségi és népfrontmozgalom vezető személyiségei közé tartozott; 1942-ben részt vett a Magyar Történelmi Emlékbizottság létrehozásában. 1945. szeptembertől miniszterelnök, 1946. február 1-jén köztársasági elnökké választották. A Nagy Imre-per negyedrendű vádlottjaként ítélték el hat évre, megromlott egészségi állapota miatt kiengedték, visszavonultan halt meg 1961-ben.

tiltott rádió A hidegháború kibontakozásával egy időben megnőtt a háború az éterben is. A Magyar Dolgozók Pártja részére 1951-ben a következő feljegyzés készült: „Hazánk felé jelenleg Szabad Európa, Amerika Hangja, London, Párizs, Vatikán, Róma, Ankara, Madrid és Tel-Aviv sugároz propagandaadást. Az ellenség naponta 110–120 különböző frekvencián, összesítve 210–220 órán át dolgozik ellenünk. A legtöbbet Szabad Európa dolgozik, naponta 20–25 frekvencián 150–160 órán keresztül sugároz felénk propagandaadást." Egy államvédelmi pártaktíván hangzott el az alábbi bejelentés 1956 elején: „Csak az utóbbi hónapokban, mióta a rádió-részletfizetési akció megindult, 17 000 darab világvevő készüléket adtak el, több mint egymillió előfizetője van a rádiónak. S azokat a kérdéseket, amiket a Szabad Nép nem magyaráz meg, azt megmagyarázza az Amerika Hangja, a Szabad Európa, és ha később a Szabad Nép már írt is ezekről a témákról, sokkal nehezebb nekünk ezeket a kérdéseket kitisztázni, azok után, hogy az emberek elsősorban a nyugati imperialista rádióadásokból értesülnek." Ennek fényében nem véletlen, hogy a magyar hatalmi szervek megszervezték a rádióadók zavarását, az ellenséges rádiók hallgatóinak figyelését, megbüntetését, a világvevő rádiókereskedelemben az elosztás ellenőrzését.

tinédzser Magyarul tizenéves. A 14 és 18 év közötti fiatalokat nevezik így. Lényegében a kamasz fogalmának angol nyelven történő kifejezése. A tinédzser az ötvenes-hatvanas években vált ismert és használt szóvá, amikor a magyar fiatalok a Szabad Európa Rádióban Cseke László Teenager Party című, könnyűzenei programját hallgatták, ez volt a kor pop- és rockmuzsikájának hiteles és friss forrása. A műsornak politikai célja is volt, a kor meghatározása szerint ideológiailag lazította az ifjúságot. A tinédzser rövidítése a tini.

típusbútor 1948-ban vetődött fel az Új magyar otthon kiállítás folytatásaként a bútorgyártás művészi rangjának emelésére a társadalom minden fontos rétege számára elérhető bútorok megtervezésének és megismertetésének gondolata. Így került sor 1948-ban a Típusbútor – szép lakás című kiállításra, amelyen mintegy tucatnyi kivitelezett enteriőrt mutattak be. A folytatás karikatúrává torzította a nemes ügyet. A fordulat évében, 1948–1949

táján végbement a nagyipar államosítása, amelynek során a nagyvállalatok (Lingel, Debrecen, Szék- és Faárugyár) központi irányítás alá kerültek, a kisipar összezsugorodott, helyét részben szövetkezetek foglalták el. A Típusbútor – szép lakás kiállítás még sokféle igénnyel és differenciált társadalommal számolt, az 1950-es években azonban a már központosított bútoripar egyetlen, a kiállításon is szereplő terv tovább egyszerűsített változatának sorozatgyártására vállalkozott. A kor reklámmondása volt: „Típusbútor, típuskasztni, típuságyon legjobb aludni".

típusruha 1947 végén a Magyar Divattervező Művészek Szakszervezete divatbemutatót rendezett. Ennek ismertetője már a kezdődő szemléletváltásra utal. „A dolgozó nőnek természetesen más ruhadarabokra van szüksége a mindennapi életben, mint a »dísznő«-nek. A modern tervezőművésznek nem az a feladata, hogy néhány divatdámának agyaljon ki soha nem látott ruhafantáziákat, hanem hogy millió és millió nő számára tervezzen szép és praktikus ruhákat, melyek az élet, az otthon, a munka, a sport és az ünnep alkalmainál jól szolgálják a millió és millió dolgozó asszony igényeit." Az Asszonyok 1948. februári száma az egyenjogúság jegyében szorgalmazta a konfekcionált típusruházat kialakítását. Másfél évvel később már kiteljesedett a szemléletváltás, a női magazin pedig Hogyan öltözködik a szovjetember – bátrabban, színesebben, érdekesebben című, egész oldalas összeállításában határozottan a szovjet minta követését ajánlotta olvasói figyelmébe.

típusterv Az ötvenes években jelent meg a típusterv, melyet az akkori tanácsok építési osztályai katalógus alapján ajánlottak, és gyorsan engedélyezték. Korábban, a háború előtt is ismertek voltak például az ONCSA-házak, melyek az Országos Nép- és Családvédelmi Alap megbízásából készültek, vagy éppen a MÁV-kolóniák épületsorai, templomok, árvizes házak. Az építészet rémálma a típusterv. Lényegében megöli az építész kulturális, esztétikai, funkcionális és műszaki összefüggéseket, kölcsönhatásokat kereső szemléletét. Egy biztos, olcsóbb volt, mint a tervezők által egyedileg készülő terv, uniformizált, egységes utca- és településképet hozott létre. Ma is léteznek típustervek, annyi különbséggel, hogy a belső elrendezésen a választó változtathat.

Tiszalöki erőmű A tiszai vízlépcső megépítését 1937-től tervezték. Szép természeti tájban a munka csak 1959-re ért véget. Erőmű, vízlépcső, öntözőmű készült, megszületett az 1200 fajt őrző arborétum is, innen indul a nagy öntözőrendszer, a Keleti-főcsatorna is. A műszaki remeket csak építésének körülményei árnyékolják be. Íme: A Belügyminisztérium közleménye. „Az internálás rendszerének megszüntetésével kapcsolatban hozott kormányhatározat végrehajtására a külföldi állampolgárságú internáltak (és olyanok, akik eredetileg magyar állampolgárok voltak, de időközben hozzátartozóik Magyarországról ki lettek telepítve), akik ellen bírósági eljárás lefolytatható nem volt, 1953. augusztus 15-ével a tiszalöki internálótáborba lettek elhelyezve. Összesen 1179 személy. Többségben nyugatnémetek (1000 fő), kisebb részük osztrák, jugoszláv és néhány más állampolgár." Az internáltak, az idekerült hadifoglyok, szakmunkások és az ide vezényelt ávós őrök alkották azt a csapatot, amely építette az erőművet. Az ötvenes évek elején újabb, viszonylag jelentősnek mondható hadifogolytranszportok (nem csak magyarok) érkeztek a Szovjetunióból. A hazabocsátott hadifoglyok túlnyomó többsége csak a kazincbarcikai vagy a tiszalöki internálótáborba érkezett, ahol az erőműnél és a zsilipnél dolgoztak. Sokan azt sem tudták, hová kerültek. Több százan haltak meg, a nehezen hihető legenda szerint a legtöbb áldozatot a zsilipfalba és alapba betonozták. A vízlépcső a rázompusztai kanyar átvágásával létesült. Átadására 1954. május 9-én került sor, de ezt követően is fejlesztették, hajógyár is létesült területén. Az új mederre épített duzzasztó 7 méterrel emeli meg a vízszintet, ez teszi lehetővé, hogy az erőmű fölött induló Keleti-főcsatorna vize eljusson a Hajdúságba. A zsilip révén lett a Tisza hajózható ezen a szakaszon. Ma turistalátványosság, pihenő- és horgászhely. Az erőmű Tiszaloktől 5 km-re nyugatra található, megközelíteni a Tiszadada irányába vezető úton lehetséges.

Tito (1892–1980) Horvát származású jugoszláv kommunista partizánvezető, politikus. Eredeti neve Joszip Broz, a Tito nevet a kommunista mozgalomban vette fel. Az első világháborúban orosz fogságba esett, majd hamarosan megismerkedett a kommunista tanokkal. Ezt követően Európa számos városában meg-

fordult, és szervezte a mozgalmat. 1937-től a Jugoszláviai Kommunista Párt főtitkára. 1941-ben partizánmozgalmat hirdetett a tengelyhatalmak megszálló csapatai ellen. Egységei a szövetségesek segítségével jelentős német erőket kötöttek le. Partizánjai a Fjodor Ivanovics Tolbuchin vezette szovjet csapatokkal együttműködve verték ki a hódítókat Jugoszláviából. Tito az 1945-ben megalakuló koalíciós kormány miniszterelnöke lett. Később egyeduralmat vezetett be, és azzal tűnt ki, hogy nem volt hajlandó követni a Szovjetunió által megszabott irányvonalat. Emiatt fő ellenséggé vált, a Moszkva vezette kommunista országok és pártok kiközösítették, láncos kutyának nevezték. Nyugattal kialakított kapcsolatai jók voltak, külpolitikájában az el nem kötelezettséget fogalmazta meg. Moszkvával és a szocialista országokkal 1956-ban békélt meg. Jelképe lett az egységes Jugoszláviának, ám a felszín alatt izzó nemzetiségi ellentéteket nem tudta felszámolni.

Toldi mozi Már az ötvenes évek közepén Budapest egyik szenzációja volt a Toldi mozi, ahol piros-zöld szemüveg felvétele után térhatású filmeket nézhetett a közönség. A jelenlegi legmodernebb térhatású technikának is ez az alapja: a két szemet váltakozva kitakaró készülék az egyik képet az egyik szembe, a másik képet a másik szembe juttatja, s a sebesség biztosítja a folyamatos képérzetet. Napjainkban a néző könnyű, folyadékkristályos szemüveget visel, a korai változatnál minden székre mechanikus készüléket szereltek, ami zajosan működött és ez nagyban csökkentette az élvezetet.

tollszár, tollhegy, tinta, tintásüveg, tintatartó Alig három évtizede, hogy eltűntek a régi iskolapadok. A padok tetején kis lyukak voltak az üveg tintatartóknak, és abba kellett mártogatni a tollszárba illesztett tollhegyet. Az üveg lehetett négyszögletes, előreugró nyakú. A beleváló tinta őse a tus. A tollszár hosszú, ceruzavastagságú fapálca volt, melynek alsó, vastagabb részébe lehetett két fémlapocska nyílásába a tollhegyet beilleszteni. A tollszárat egy időben úgy készítették, hogy az alsó részén csúszásgátló is legyen, ami megfékezi az ujjakat. De a tollhegy sem volt egyféle, volt 100-as, 363-as, redisz, hegyes, vágott. A toll

mellé tolltörlő is kellett a nebulónak, ez tarka textildarabokból középen összevarrt kellék volt, amibe a toll hegyét kellett megtörölni. Ha a tanuló nem vigyázott eléggé, előfordult, hogy az irkán kisebb-nagyobb folt, úgynevezett paca keletkezett. Azt többé már nem lehetett kiradírozni és örökre ott maradt.

tömbbizalmi Elődje már a nyilas időben is létezett, kiválasztott személyek voltak, akik több bérház lakóinak figyelésével, szabályozásával voltak megbízva. A rendszer a háborút követően is fennmaradt, szabályozott formában. A tömbbizalmi vagy tömbmegbízott olyan személy volt, akit látszat szerint a lakótömbben élők választottak a helyi tanács ajánlása alapján. Ez a személy összekötő volt, hivatali teendőket kapott, szükség esetén információkat szolgáltatott.

Trabant Összesen mintegy 3 millió darabot gyártottak az NDK-ban (Német Demokratikus Köztársaság, más néven Kelet-Németország, fennállt 1990-ig) a népszerű „papír Jaguárból", napjainkban már a német utakon is ritka látvány a duroplaszt kiskocsi. A P 50-es leporolt változataként 1958-ban debütált. A Wartburg kétajtós „öccse" igazi szenzáció volt. Az 500 köbcentis, kéthengeres Trabant 90 km/órás csúcstempóját senki sem fitymálta le négy évtizeddel ezelőtt. A keletnémet mérnökök mégsem csücsültek a babérjaikon, a tervgazdálkodás sürgetésétől inspirálva már 1960-ban 20 „lovasra" tuningolták a jellegzetes brummogású orrmotort, 1962-től egy még újabb aggregáttal rendelhették meg a nagyon türelmes polgárok a Trabant limuzint, illetve kombit. A 23 lóerős motor akár 100 km/órás robogást is lehetővé tett. Röviddel azután, hogy 1990 tavaszán elkészült a 3 milliomodik Trabi, felfrissített karosszériát és 1,1 literes VW Polo motort operáltak a haldokló keletnémet modellbe. A szívműtétet és a német újraegyesítést csak röviddel élte túl a katalizátoros öszvértípus, sok tréfa, sok dal hőse, sokak első kocsija és kedvence.

trafik A kis- és nagyvárosok jellegzetes üzlete volt, ahol a dohányárukon kívül papírárut, pipát, gyújtóeszközöket, bélyeget és borítékot is lehetett venni. Az ötvenes és hatvanas években is jelentős közéleti szerepet töltött be, személyek, csoportok találko-

zóhelye volt, ahol lehetett trafikálni, vagyis cseverészni. Lassan átalakultak jellegtelen bazárrá, és a dohányzás elleni küzdelem idejére nimbuszuk is megcsappant.

traktoroslány Az első traktoroslány-iskolát 1945-ben nyitották meg a vajtai Zichy-kastélyban. Ezt követően az ország több pontján nyíltak ilyen tanfolyamok, mert a politika véleménye szerint a női emancipáció kifejezése az is, ha bebizonyosodik, hogy a nők is képesek a férfimunka elvégzésére. A sztahanovista traktoroslány, a toronydarus és a naponta mázsákat cipelő munkásasszony képe mélyen beivódott a kollektív emlékezetbe. A súlyos fizikai túlterhelés következményei, a maradandó betegségek és sorozatos vetélések azonban legfeljebb számadattá halványodva jelentek meg a szórványos statisztikákban. A gondolat támogatására íródott az Aranycsillag című operett, melyben a traktoroslányt Petress Zsuzsa alakította, a komikus főszerep pedig Latabár Kálmáné volt. Traktoron ülő nőkkel még az ötvenes évek végén is találkozhattunk.

Truman A második világháború után az USA hadserege Európába áthozott mozdonyainak sorsa vagy az olvasztó, vagy a felvásárlás lett. Magyarország az utóbbit választotta és 26 fillér/kg áron közel 500 mozdonyt vásárolt. A mozdony a vasutas szokásoknak megfelelően becenevet kapott, Truman lett az akkori amerikai elnök után. Ezek a mozdonyok mentették meg a vasutat azokban az években, amikor a vontatóállomány 80–90 százaléka megsemmisült a háborús pusztításban, továbbá gyártókapacitásunkat a jóvátételi szállítások kötötték le, így a sors fintoraként ez a gép vitte a hátán országunk gazdaságát az '50-es évekig. A sorozat a '80-as évekig szolgált, hol tehervonaton, hol személyvonaton, hol pedig tolatáson. A ma meglévő működőképes 411-es hadimozdony egy lelkes vasutasnak köszönhető.

tszcs Termelőszövetkezeti csoport. A mezőgazdasági közös üzemek között a legalacsonyabb szintű, utána következett az úgynevezett II. típusú. A tszcs nem volt népszerű, sokan a „csajkarendszer" beköszöntét látták benne, mások a rövidítést „továbbszolgáló cselédek" kifejezéssel oldották fel. A tszcs-k először 1953-ban bomlottak fel, majd a magasabb szintű termelőszövetkezetek kebelezték be őket. A tviszt nevű tánc dallamára gunyoros nótát is írtak:

> Beléptem a tszcs-be tviszt,
> bevittem a tehenemet is
> hadd tudja meg az a barom
> milyen is a közös vagyon.

TTT Felemás engedménynek tekinthető a kádári puha diktatúra idején a kulturális művészeti, szellemi szférában érvényesített újszerű ideológiai cenzúra. A „három T" (támogatás – tűrés – tiltás) rendszerében kiszámíthatatlan eséllyel kerülhetett a közönség elé vagy éppen a süllyesztőbe valamely színházi, képzőművészeti, filmalkotás, irodalmi, tudományos mű, de akár egy-egy cikk, esszé, tanulmány is. A csak egyértelmű hozsannát és esetleg adminisztratív következményekkel is járó kiközösítést ismerő korábbi szisztémához képest kétségtelenül több mozgásteret nyújtott a kritikusan pártoló vagy a steril szakértelembe burkolódzó álláspont tolerálása. A látszólagos liberalizálódás ellenére a kontroll megmaradt. A gondolat Aczél Györgytől, az MSZMP ideológiai titkárától származott, aki időben felismerte, hogy a szellemi élet körében valamilyen enyhítésre van szükség.

tuberkulózis A világháború után Magyarországon fellángolt a tuberkulózis, vagy más néven a tüdőbaj. Elsősorban a szegény vidékeken és a zsúfolt városi környezetben szedte áldozatait. Évente 70–80 ezer megbetegedést regisztráltak az ötvenes években. A rosszul tápláltság, a gyenge öltözködés, a vitaminhiány növelte a bajt. A betegség megfékezésére kórházak épültek, szanatóriumi rendszerek alakultak ki, megkezdődött a lakosság rendszeres szűrése. A legnagyobb vívmány azonban a BCG-oltás volt, ami képes volt kisgyermekkorban megelőző védettséget biztosítani. Jelentős változást hoztak az antibiotikumok, és sikeres volt a betegség egészségügyi megfékezése is. Hazánkban, a kedvező folyamatok után újra nő a betegek száma, évente 2-3000 új tébécést vesznek nyilvántartásba.

tuja Ez esetben nem növényről van szó. Amíg a nyitott peronos villamosok közlekedtek az országban, és ameddig igen zsúfolt volt minden jármű, sok siheder a villamos ütközőjén, a villamos hátul-

ján, vagyis a „tuján" utazott. Veszélyes, de vagány közlekedési mód volt, kalauzok és rendőrök küzdöttek ellene – siker nélkül. A tuja szó a városi szlengben a villamos szó szinonimájává vált.

tulipános FÉKON ing A FÉKON szó a Férfi Konfekciós Ruházati Vállalat rövidítése, amit 1949-ben alapítottak és 1984-ig működött, Kőbányán, egy hétezer négyzetméteres alapterületű, hatalmas gyárban. Legismertebb és legjellegzetesebb terméke a férfiing volt, amit különös márkajelzésként fekete tulipánnal díszítettek. A másik nevezetes termék a FÉKON Juniform volt, melyet úgy hirdettek, hogy örökre vasalva.

turistaútlevél Nyugat-Európába volt érvényes, három évenként lehetett igényelni, amennyiben a Magyar Nemzeti Bank az éves turistaellátmányi valutakeretből biztosította az utazáshoz szükséges csekély összeget (70 majd 100 dollár). Csak az reménykedhetett az ilyen útlevél megkapásában, aki politikailag teljesen megbízhatónak minősült. A külföldön tartózkodás maximális ideje 30 nap volt. Aki hosszabb ideig maradt, vagy más országba is utazott, mint ahová engedélyt kapott, azt a külföldi utazásból öt évre kizárták.

TÜKER alágyújtós A Tüzelő Kereskedelmi Vállalat terméke volt. Lényegében egy fakalitkácskában elhelyezett, petróleummal átitatott zacskóról van szó, melyet meggyújtás után fújni kellett. Először kellemes ropogás, majd kokszpor fojtó szaga, ablaknyitás: hideg megint és büdös – ez volt a sorrend. Előnye volt, hogy meggyújtásához elég volt egy szál gyufa, nem kellett papír, nem kellett gyújtós. Így született meg a közismert reklám: Nem kell papír, nem kell gyújtós, itt a TÜKER alágyújtós, itt a TÜKER alágyújtós!

tviszt A tánc magyarországi történetének kezdete 1961-re tehető, amikor az akkor népszerű Zorán vezette Metró együttes trükkösen egy idősödő tánctanárnő közreműködésével bemutatta a klubjában a „társas táncot". Ez nagy esemény volt, hiszen a budai Parkszínpadon egy élőben bemutatott műsorban egy tvisztelni kezdő külföldi pár megjelenésekor lekeverték az ottani közvetítés képeit. Lényegében a tviszt egy angol eredetű, gyors ütemű és élénk mozgással járó tánc és zene, ahol nem kell fogni

a partnert. Ez is szokatlan volt annak idején. A Lindy Hop kiváló népszerűsítője és előadója, a legendás Frankie Manning a nyolcvanas években lelkes tanítója, felújítója lett a tvisztnek, ami olyan jól sikerült, hogy a tánc ma, a 21. század elején is népszerű.

tvisztpulóver Ék alakú nyakkivágással, viszonylag hosszú derékrésszel készült pulóver, amely sportos viseletnek számított és zakó nélkül is szalonképes volt az ötvenes és hatvanas évek idején. Többnyire világos fonalból készítették, de különösen népszerű volt a szilvakék színű. Nyakán általában az ék irányával megegyező irányú, de színes csík futott. Kiválóan alkalmas volt táncoláskor, a pulóver testhez simult és nem gátolta a gyors mozgást.

tv-sugárzás Az ötvenes években előtérbe került a televíziósugárzás. Nemes Tihamér kísérletei alapján döntöttek arról, hogy Magyarországon megindítják ezt a szolgáltatást. 1952-ben létrehozták a Televízió Vállalatot, amely megbízta a Posta Kísérleti Állomást, hogy fejlesszen ki és telepítsen a Széchenyi-hegyen egy 100 W-os kép- és egy 50 W-os hangadót. 1954 januárjában a Mágnás Miska című filmmel megindult az üzemszerű adás. Ekkor derült ki, hogy a teljesítményt növelni kell a minőség érdekében. Még ugyanebben az évben a BHG egy 1 kW-os teljesítményű képadót és egy 400 W-os hangadót telepített a Széchenyi-hegyre, hogy legalább Budapest és környéke tudja venni a műsorokat. Az NDK-ból vásároltak egy adóberendezést és a PKI (korábban Posta Kísérleti Állomás) épített egy közvetítőkocsit, amivel a rendszeres adás a következő években már megindulhatott.

TV-torna A legenda szerint a sportosztály egyik adminisztrátora írta a szignált: „Egy kicsi mozgás mindenkinek kell, a karosszékből álljanak most fel..." 1974-ben indult el a tévétorna, amelynek szignálja hamarosan sláger lett. Bár az invitálással mindenki egyetértett, a karosszékből mégsem álltak fel. Valaki odavarázsolta őket a székhez: a műsort vezénylő, kedves tornászlány, Müller Kati. A teremtés koronái – ahelyett, hogy Katival együtt végezték volna a gyakorlatokat – inkább a tornásznő tökéletes alakjában gyönyörködtek. Müller Kati másfél évtizeden keresztül az egyik legnézettebb műsorrá tudta tenni az esti tévétornát. Mígnem – 1989-ben egyik napról a másikra megszüntették ezt a nagyon fontos műsort.

U, Ú

udvari muzsikus A pártállam létrejöttéig Magyarországon elterjedt foglalkozás volt az udvari muzsikus, aki a nagyobb városok bérházait járta. Az udvaron rögtönzött hangversenyt adott egy szál hegedűvel, ritkán gitárral. Érkezésekor a lakók a függőfolyosóra siettek, ott hallgatták, majd újságpapírba csomagolva pénzt dobtak neki. Repertoárukat folytonosan bővítették, főleg magyar nótákat és keringőket adtak elő. A működési területet felosztották egymás között. A pártállami rendszer tevékenységüket koldulásnak minősítette és betiltotta.

új gazdasági mechanizmus l. gazdasági reform

újjáépítés A második világháborúban a magyar nemzeti vagyon negyven százaléka elpusztult. Romokban hevertek városok, elpusztult az infrastruktúra, felrobbantott hidak, gyárak, tönkrement termelőeszközök jelezték a pusztítást, gyárak, felszerelések, termelőeszközök kerültek jóvátételi szállítmányokba, váltak hadizsákmánnyá. A háborús veszteség és kár a nemzeti vagyon tetemes hányada, amely az addigi fejlődés eredményeinek jó részét megsemmisítette. Budapesten a 295320 lakás negyede károsodott. 29363 lakás semmisült meg teljesen vagy szenvedett súlyos sérülést és további 47322 vált használhatatlanná. A Duna-hidakkal együtt jóformán teljesen elpusztult a Vár és várnegyed, a Duna-sor, rommá vált a Margit körút, a Széll Kálmán (ma Moszkva) tér, a Tabán jó része, súlyosan megrongálódott a Gellért tér, Kálvin tér, Deák tér; a középületek, ipari és közműlétesítmények többsége. Rendkívül súlyos kárt szenvedett az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság, itt különösen az állatállomány. A rohamos infláció a gazdaság egészével együtt az építőipart is sújtotta. Mindezek ellenére az újjáépítés mintegy három év alatt lényegében megtörtént. Rövid

szakasza még teret adott a piacgazdaságnak és széles értelemben demokratizálta a háború előtti konzervatív berendezkedést, a fordulat évét követő önkényuralom dogmatizmusa azonban ismét merev és konzervatív társadalmat hozott létre.

Uncle Sam (Sam nagybácsi) Az Amerikai Egyesült Államok személyének megtestesítője az 1812-es háború óta. A közösségi legendák azt tartják, hogy az eredete visszavezethető a hadsereg troy-i bázisán szolgáló katonákig, akik az Egyesült Államok (U.S.) pecsétjével ellátott konzerveket ettek. A katonák viccből azonosítani kezdték a U.S. pecséteket az Uncle Samuel Wilson névvel, azaz Samuel Wilson nagybácsival. Az Uncle Sam kifejezést használják még az USA szinonimájaként is, főleg a kormányt jelölik vele. Magyarországon a Rákosi-korszakban minden esetben az Egyesült Államok ellenszenves alakjaként jelent meg, elsősorban a viccalapokban, karikatúrákon, politikai plakátokon. A pénzeszsákon ülő Uncle Sam az amerikai imperializmus jelképévé vált.

UNRRA United Nation Relief and Rehabilitation Administration, vagyis az Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala. A második világháborút követően érkeztek segélyszállítmányai Magyarországra is, az UNRRA fogalom volt a szegénység korszakában. A szervezet 1945-ben erős magyar kezdeményezés nyomán az országot felvette a támogatandók listájára. Érdekesség, hogy a Magyarországról Szlovákiába áttelepítetteket is az UNRRA segélyezte ruhával, élelmiszerrel. Jó néhány gyár és vállalkozás a munka megkezdéséhez járműveket kapott. Sokak életét mentette meg az általuk küldött tejpor. A szervezet áldásos tevékenységét 1947-ben fejezte be.

urán A Mecsekben feltárt és mennyiségileg a világ egyik legjelentősebbjének tartott uránkészlet (mintegy 15 millió tonna átlagos minőségű érc) kivételes fontosságú volt a Szovjetunió számára. Szovjet szakértők vezetésével 1953-ban kezdődött a program, és ekkor került sor a kétoldalú uránegyezmény aláírására is. Bár a titkosság megőrzése miatt bauxit néven futó és az országos tervekben meg sem említhető vállalat névlegesen magyar kézben volt, működési feltételeit a Szovjetunió határozta meg. Az egyez-

mény értelmében minden, a magyar kormány által nem igényelt érc a Szovjetuniót illette, vagyis hosszú ideig gyakorlatilag az egész. Moszkva azonban nem világpiaci áron vette át az uránt. Magyar számítások szerint a szovjet fizetség a kitermelési költségnek csak mintegy 60 százalékát fedezte. A Mecsekben létesített uránbányák kiszolgálóinak épült Pécs mellett az igen jól sikerült Uránváros, mely jó körülményeket biztosított a bánya dolgozóinak.

Utasellátó A Magyar Államvasutak területén működött, egységes, állami kezelésben lévő vendéglátó-hálózat. Ide tartoztak az állomási éttermek (restik), az étkezőkocsik, a szolgáltatás legjobb részét jelentő mozgóárusok. Szolgáltatásaik uniformizáltak voltak, legendásnak számítottak az utasellátó fasírozottak, pirospaprikával meghintett kocsonyák, szendvicsek, nagy száraz pogácsák, a többnyire híg és langyos feketekávék. Igazi jó és világszínvonalú árujuk a régi Suhajda bonbonra emlékeztető Utasellátó szelet volt. A több mint 50 éve alakult cég öt esztendővel ezelőtt alaposan átalakult, mint részvénytársaság működik, mai szolgáltatásai európai színvonalúak, feledtetik a korábbi rossz emlékű évtizedeket.

utcabál Magyarországon az 1950-es években jött divatba. Nem egyszerűen szórakozási és szórakoztatási célja volt, politikai motívumok is meghúzódtak mögötte. Ilyen volt például 1950-ben a Hősök terén megrendezett utcabál, amely a képzőművészeti kiállítás kísérő műsora volt annak érdekében, hogy a nagyközönség a művészeket is megismerje. Az utcabálok azonban többnyire a szórakozás formái maradtak, annak ellenére, hogy okául sokszor gyűlések, rendezvények, demonstrációk szolgáltak.

utolsó csatlós A háború befejezését követően fogalmazódott meg elsősorban a kommunista történészek részéről a mondás, amely szerint Magyarország bűnös nemzet és a németek utolsó csatlósa volt. A „bűnös utolsó csatlós" teóriája a maga fekete-fehér világlátásával nem tartható, mint ahogyan semmilyen, a magyar politikát vagy hadvezetést fölmentő mítosz sem. Az információ hiánya, az önmarcangolásra építő oktalan bűntudat lehetetlenné tette a reális értékelést. Mára már világosnak látszik, Magyarország bűnössége nem különbözik a többi háborút viselő nemzet bűnösségétől, a németek melletti kitartás pedig történelmi, földrajzi, belpolitikai okokra, a szövetségesek tehetetlenségére is visszavezethető.

úttörőmozgalom 1946-ban, az ifjúság egységes nevelése jegyében, a Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére alapított mozgalom 7–14 éves gyermekek számára. Az 1948 folyamán felszámolt több száz gyermek- és ifjúsági egyesület, szervezet, többek között a cserkészszövetség helyét átvette az úttörőmozgalmat vezető Magyar Úttörők Szövetsége (MÚSZ). A cserkészmozgalom sok motívumát felhasználták (például felépítése: őrs, raj, csapat, az egyenruha, táborozások, próbák stb.), de az úttörőmozgalmat teljesen a kommunista ideológia hatotta át. Jellemző, hogy e korban született a most részletben közölt dal:

Köszönjük néked Rákosi elvtárs.
Úttörőknek kisvasútja medve módra szusszan,
Fák alatt, ha messze indul, völgyből hegyre néz.
Mennyi gyermek, útra kelnek, énekelve hosszan.
Kisvasúton messze menni édes, mint a méz.
Úttörőknek áruháza fényes, mint a csillag,
Benne mennyi dundi mackó, benne mennyi kincs!
Labda, mozdony vár a polcon, két szemünkbe csillog,
Mind miénk a képeskönyv, oly szép, hogy párja nincs.

Az úttörőmozgalom feladata volt, hogy tagjait „a párt iránti szeretetre és hűségre, proletár nemzetköziségre" nevelje. A Magyar Úttörők Szövetsége lapokat is kiadott: Pajtás, Tábortűz, Kisdobos, Dörmögő Dömötör, Úttörővezető. Az Úttörőszövetség megváltozott és megújult formában ma is működik, mint politikától távol álló, nonprofit civil szervezet.

úttörővasút 1947-ben született meg a gondolat, hogy kisvasutat építsenek a gyermekek számára. A tervezett intézményt kezdetben egyaránt nevezték gyermekvasútnak és úttörővasútnak. A budapesti gyermekvasút nem volt első a maga nemében. A Szovjetunióban és Jugoszláviában már működött hasonló intézmény. Az úttörőmozgalom delegációkat küldött a külföldi példák tanulmányozására. Felmerült, hogy a gyermekvasutat Gödöllőn építsék

meg, ahol a HÉV-vel érkezőket szállította volna az egykori királyi kastélyhoz. Egy másik elképzelés szerint a kisvasút a Margit-szigeten épült volna meg. Szóba került a Népliget, végül a budai hegyek mellett döntöttek. Az elsőként kijelölt nyomvonal a Széchenyi-hegytől Zugligetig, a Fogaskerekű Vasúttól az egykori zugligeti villamos végállomásáig vezetett. A végleges nyomvonalat a Széchenyi-hegy és Hűvösvölgy között jelölték ki. Az építkezés 1948. április 11-én kezdődött. Az első kapavágást a Hegyhát út és a Rege út találkozásánál, Széchenyi-hegy állomás területén tették meg. Az első szakasz határidőre elkészült. Az építés mindösszesen 66 munkanapig tartott. Megépült a 3,0 km hosszú vasútvonal: Széchenyi-hegy állomás, Normafa megállóhely, Úttörőváros állomás és Előre állomás. 1948. augusztus 1-jén avatták a Széchenyi-hegy állomást. Az építkezésben jeleskedők kitüntetése után Gerő Ernő közlekedési miniszter engedélyt adott az első vonat elindítására. Ez tekinthető az úttörővasút hivatalos megnyitásának. Az úttörővasutas szolgálatot a gyerekek kezdetben a mainál nagyobb önállósággal látták el. Az állomásokon felnőtt vasutas nem teljesített szolgálatot. A gyerekekre nevelőtanárok felügyeltek. A harmadik szakaszt – azaz az úttörővasút teljes vonalát – 1950. augusztus 20-án adták át a forgalomnak. Kétévi munkával, melyben tapasztalt vasútépítők és önkéntesek egyaránt részt vettek, teljessé vált az úttörővasút 11,2 km hosszú vonala. Ma gyermekvasút néven tölti be funkcióját.

Ü, Ű

ügynök A politikai élet szóhasználatában olyan személy, aki más – elsősorban a hatalom vagy éppen az ellenség – megbízásából információszerző, továbbító vagy ágensi feladatokat lát el. Van önként ilyen munkát vállaló, és van, akit a hatalom kényszerít vagy fizet meg azért, hogy más közegben tevékenykedve elsősorban terhelő információkat gyűjtsön. A pártállami időkben az állambiztonsági szervek irányításával működtek (l. III/III csoportfőnökség), többségük megzsarolt, megfélemlített személy volt. Az egyházi vezetőktől a nyugdíjasokig a társadalom minden rétegéből verbuválták a hálózat tagjait.

ügynökhálózat Az ügynökök (l. ott) egymásra épülő rendszere, amelyet a titkosszolgálatok alakítanak ki részben önkéntes, részben beszervezett, megfélemlített, részben pénzért dolgozó személyekből.

ügyvédi munkaközösség Az 1950-es években az egész jogászi hivatás leértékelődött. Oka volt ennek a sok csupán formális tárgyalás, az államhatalmi túlsúly, a jogok sorozatos megsértése az államhatalom részéről és az állampolgárok félelme. A fiatalabbak inkább a közigazgatásban vagy vállalati jogtanácsosként helyezkedtek el, ami jobb és biztosabb jövedelmet jelentett, mint az ügyvédkedés. Az 1958. évi XII. törvény felszámolta az ügyvédi kamarák autonómiáját, kötelezővé tette az ügyvédi közösségekbe való belépést, korlátozta az ügyvédi magántevékenységet. Az ügyvédi munkaközösség viszonylagos anyagi biztonságot jelentett, csekély volt az adó és a közös költség, de a legtöbb ügyvédi munkaközösségben igen rosszak voltak a munkakörülmények, és igen alacsony a jövedelem. Az ügyfelek hiányolták a megfelelő diszkréciót, az egy szobában feleket fogadó ügyvédek munkája

kényelmetlen volt, sértette a szakszerűség követelményeit. A hatvanas évek végéig a vállalati jogtanácsosok általában sokkal jobb helyzetben voltak az ügyvédeknél. Az ügyvédi pálya fellendülése csak az 1970-es évek közepén következett be.

ülőkalauz Budapesten és a nagyvárosokban a hirtelen növekvő utasforgalom intézkedéseket tett szükségessé. A közlekedők kényelmét egyrészről az 1958-ban bevezetett ülőkalauz-rendszer szolgálta, másrészt a férőhelyek számát is igyekeztek növelni. Ez a rendszer egészen 1967-ig kifogástalanul működött, és még az autóbuszokon és az egyterű villamoskocsikban, azaz a csuklósokon is megoldható volt. Az automaták és az előre váltott jegyek bevezetésével megnőtt a bliccelés, aminek az ellenszerét nálunk nem találták meg. Amszterdamban, ahol ez a procedúra szintén végbement, 2003-ban visszaállították az ülőkalauzok rendszerét, azóta jelentősen nőtt a jegyeladás.

V

vándorköszörűs A különleges bevonatú csodakések idején valóban különlegességnek számítanak. A hetvenes évek elején még elég sokan voltak, de lassan el-elmaradoztak. Csak vidéken, esetleg külvárosokban találkozhatunk velük. A vándorköszörűsök kerékpáron közlekednek, kiváló követ használnak az élesítéshez. Ollót, kést, bicskát egyaránt vállalnak, és szakszerűen éleznek. Klasszikusan cigány foglalkozás, mint más, helyváltoztatást kívánó szakma – például a teknővájás, jóslás – ez is öröklődött. A vándorköszörűs eltűnése okozta űrt nem pótolják a mai műhelyek.

vándormadár Azt a munkavállalót nevezték így, aki nagyon gyakran váltogatta munkahelyét. Olyan időben, amikor a vállalathoz való hűség, a törzsgárda kialakítása volt a követendő, nagyon kilógtak a sorból azok a – rendszerint rendezetlen helyzetű – munkaerők, akik vándoroltak, kihasználták a cserékben rejlő lehetőségeket (munkaruha, szállás, toborzási pénz stb.).

vándormozi Abból kiindulva, hogy Lenin szerint a kommunisták számára minden művészet között a legfontosabb a film, az ötvenes években Magyarországon hihetetlen méretű mozifejlesztés kezdődött. A városi és falusi mozgóképszínházak létesítése mellett előtérbe került a villannyal nem rendelkező, városoktól távol eső területek filmellátása. Így jöttek létre a vándormozik, melyek elsősorban oldalkocsis motorkerékpárokkal szállított aggregátorból, egy keskenyfilm-vetítőből és a bemutatásra szánt filmből álltak. A motor vezetője volt a gépész, a jegykezelő. Valamelyik tanyai épületben, iskolában, magánháznál, irodában vetítettek. Előadás után a mozi a következő tanyára utazott.

vándorzászló A munkaversenyek során az egyik jutalom volt a vándorzászló, amit háromszor kellett egy személynek vagy brigádnak (műhelynek) elnyernie ahhoz, hogy végleg a tulajdonába menjen át. Egy pedagógus az ötvenes években így fogalmazott a versenyzászlókról: „Jó ötletnek tartom a vándorzászló-alapítást, hiszen a mai világban egyre komolyabb szerepet töltenek be mindennapjainkban a szimbólumok. A zászló szó mindenki számára valami magasztosat, valami szépet jelent." Járt vele oklevél, az üzemek többségében pénz is. A vándorzászlót műhelyek, irodák jól látható helyén kellett felállítani.

Varia bútor Született az 1920-as években egy bútorrendszer, amely az elemek variálhatóságát kínálta a vevőnek. Lingel Károly és fia cége készítette és legalább három évtizeddel előzte meg a korát. De készült egy másik bútorrendszer is, amely a „Varia" névre hallgat és „összerakható, szétszedhető és variálható" reklámszöveggel jelenik meg a cég 1929. évi katalógusában. A szekrénycsalád önálló kis egységekből, szekrénytestekből épült fel, ezzel első a maga nemében és új korszakot nyitott a magyar bútorművesség történetében. A diófából politúrozással készülő „Varia" a kombinált szoba polgári ízlésvilágát tükrözte. Ezzel pontosan azt a réteget csalogatja üzletébe, ahonnan a legtöbb vásárló kikerül: az értelmiséget és a kispolgárságot. Aztán telik-múlik az idő, és csak az 1960-as évek elején lesz képes arra a bútoripar, hogy piacra dobja az első szekrénysorokat. A hozzá kapcsolódó más bútorok, asztal, ágy, fotel stb. gyártására pedig még újabb éveket kellett várni. A rossz nyelvek szerint a panelházban a kék padlószőnyeg, a sárga sötétítő függöny és a Varia jelentette az új életformát.

Varsói Szerződés (VSZ) A Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó európai országok katonai szervezete. A megosztott Európa keleti részében alakult meg a Szovjetunió vezetésével és nyomására Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, az NDK és Románia részvételével. A katonai szövetség alapító okiratát 1955. május 14-én Varsóban írták alá. A VSZ katonai főparancsnokságának székhelye Moszkvában volt. A tagállamok hadseregei a VSZ Fegyveres Erőinek Parancsnoksága alá tartoztak, a szovjet hadvezetésnek voltak alárendelve. Legemlékezetesebb beavatkozásai: 1956, magyarországi forradalom leverése; 1968, a prágai tavasz vérbefojtása. Albánia 1968-ban kilépett a szövetségből, amelyet 1985-ben megújították. A közép-kelet-európai változásokat követően, a Szovjetunió felbomlásával párhuzamosan a VSZ létjogosultsága is megszűnt, 1991. július 1-jén Prágában aláírták a megszüntetéséről szóló okmányt. A szerződés felbontásában jelentős szerepet játszottak a rendszerváltó magyar erők. A megszűnés után hazánkból is kivonultak az itt állomásozó szovjet katonák.

vasalószén A villanyvasaló elterjedése előtt olyan szenes, súlyos, öntöttvasból készült vasalókkal dolgoztak, amelyekbe faszén kellett. A vasalószén, külön erre a célra készült csomagokban, vegyeskereskedésekben volt kapható. A legrégebben ismert szénféle a faszén. Évszázadok óta állítják elő erdőségek mélyén a fának levegőtől elzárt térben való hevítése révén. A boksákban – olyan földdel körbe tapasztott építményekben, amelyekben a fa van – zajlik az izzítás folyamata. A folyamat 7–8 napon át tart és a szenesedés közben keletkező értékes melléktermékek mind elfüstölődtek a levegőbe. A folyamat neve: szenítés.

vasfüggöny Winston Churchill angol politikus 1946-ban, az amerikai Foultonban, Truman USA-elnök szülővárosában mondott beszédében azt fejtegette, hogy Stettintől (ma: Szceczin, Lengyelország) Triesztig vasfüggöny ereszkedik alá, kettéválasztva az európai kontinenst és a világot. Az angol politikus a Szovjetunió és háborús szövetségesei közötti növekvő ellentétekre utalt. Ettől az időtől számítják a hidegháború (l. ott) kezdetét. Érdekes, hogy ezt a kifejezést Németországban már az első világháború után is használták, 1945 februárjában pedig Paul Joseph Goebbels német propagandaminiszter beszédében bukkant fel.

vasgyűjtés „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!" – hangzott az ötvenes évek jelszava, amivel az úttörőt, a kisdobost, a lakosságot ösztönözték. A túlzott iparosítás megkívánta, hogy a vas és acél országává váló Magyarországon minden fémhulladék a gyűjtőhelyre kerüljön. Akkor is sok érték került a telepekre kovácsoltvas kerítéstől rézkilincsig, traktormotortól réztetőig.

Fizettek a begyűjtőknek. Az iskolások tárgyjutalmakat, üdüléseket, okleveleket is kaptak. A begyűjtő a MÉH volt, a Melléktermék- és Hulladékértékesítő Vállalat, ahol fémen kívül papírt, üveget, akkumulátort és minden hasznosítható anyagot átvettek.

vetélkedő A Magyar Televízióban kezdődött el a vetélkedők, kvízek véget nem érő, színvonalas sorozata. Ehhez a tv-k gyarapodásával mások is csatlakoztak. 1958. június 17-én vívták az első, Csak könyvsorsjeggyel című vetélkedőt a Fővárosi Operettszínházban; fődíja egy tévékészülék, nyertese: Antal Imre zeneművészeti főiskolás volt. Az első televíziós stúdióbeli fejtörő játék a Vajh ki ő?, játékvezetője: Darvas Szilárd. Ugyanebben az évben Ne nevess korán és Zenés fejtörő címmel (zsűrijében Ádám Jenővel és Újfalussy Józseffel) is rendeztek vetélkedőt. 1961-ben hirdették meg az első Ki mit tud?-ot. Összesen hét ilyen versenyt rendeztek. Az 1964. évi Ki miben tudós? vetélkedők hatalmas, nemzetközi érdeklődést is kiváltottak. 1967-ben történelemből, biológiából, matematikából, 1972-ben történelemből és fizikából, 1983-ban történelemből és matematikából, 1985-ben irodalomból rendeztek Ki miben tudós? versenyt. Az 1967. évi riporterverseny döntőjén elektromos energiafogyasztók bekapcsolásával szavazott az ország. 1967-ben új világirodalmi társasjátékot hirdettek Földönjáró csillagok címmel, s új irodalmi vetélkedő is indult (A játszótársunk, mondd, akarsz-e lenni?). 1968 decemberében kezdődött a budapesti kerületek nagyszabású vetélkedője, a Fekete-fehér – igen, nem. 1970-ben három egyetem csapata vett részt A kocka el van vetve című zenés társasjátékban. A Pályabelépő című sportriporter-pályázatra több mint ötezren jelentkeztek; itt debütált többek között Knézy Jenő. 1977 új vetélkedői: Soha jobb kor, Lehet egy kérdéssel több?, Fő a feje, Most mutasd meg! Országos esemény volt a Röpülj, páva! című, nyolc hónapon át tartó népzenei vetélkedő. 1978-ban kezdődött és nyomban népszerű lett a Játék a betűkkel, Egri János műsora. 1981-ben Egri János új, tréfás kvízjátékot indított a Fele sem igaz! címmel. 1986-ban honismereti vetélkedőt rendeztek. Az 1986-ban meghirdetett Liszt műveltségi verseny témája: „az irodalom és a képzőművészet ihletése az életműben”. 1989 újdonsága a Szabadság! Egyenlőség! Testvériség! című műveltségi diákvetélkedő. 1993-tól volt látható a Szerencsekerék című fejtörő játék, 1994-ben kiírták a Ki tud többet Magyarországról? című honismereti játékot; húsz történelmi városunk csapata villantotta fel nemzeti értékeinket, városaink és megyéink szépségeit, eredményeit. Az utóbbi évek egyik legnépszerűbb vetélkedője a Mindent vagy semmit, Vágó István vezetésével.

vetkőztető A budapesti éjszakai utcák alakjai voltak a vetkőztetők, illetve a bandáik. 1945-ben járták a várost, és főleg a mellékutcákban fosztották ki az embereket, nemcsak a náluk lévő javakat vették el, de ruháikat is lehúzták, gyakorta meztelenül hagyva az áldozatot a néptelen utcán. Ellenük az alakuló rendőrség keményen lépett fel, de több esetben orosz katonai járőrök is fogtak el, lőttek agyon vetkőztetőket.

vezércikk A szaknyelv szerint egy újság névjegye. Olyan gondolatokat közlő írás, melyet elismert publicista alkot meg, kifejezve bizonyos fontos kérdésekben a szerkesztőség vagy a laptulajdonos politikáját, hitvallását, véleményét, álláspontját. A vezércikk a legnyilvánvalóbb „nyilvános közírás”. Lehet – és ez a jó – névvel jegyzett, de lehet név nélküli cikk is, hangsúlyozván, hogy ez nem egy ember által megfogalmazott, de a szerkesztőségi filozófia által is szentesített mű. Az ötvenes évek elején a Szabad Nép című pártlap vezércikke reggelente a hivatalokban, munkahelyeken kötelező olvasmány és megbeszélendő feladat volt.

vgmk l. gmk

vicc A háborút követő időkben Magyarország a viccek hazája lett. Igaz, a tréfák legnagyobb része eléggé kesernyés volt, de valahol minden sugallt valami távoli reményt arra, hogy csak alakul majd a világ. Teljesen ötletszerű válogatásunk megkísérli, hogy képed adjon a hangulatról, a korról.

– Tudod, mi a legfőbb baj ebben az országban?
– Nem tudom, mire gondolsz?
– Arra, hogy a vezetők egyik fele semmire nem képes, a másik fele viszont mindenre.

*

Az ideológiai fejtágítók másik szokványos kérdése volt:
– Ki tudná megmondani: miből áll a szocializmus fejlődésének két kezdeti szakasza?
– Az első: a fejlődés nehézségei, a második: a nehézségek fejlődése.

*

Egy könyvnapi sátornál ellesett párbeszéd:
– De hát hol vannak az ellenzéki könyvek?
– Azok kérem, nyomás alatt.

*

Hosszú sor kígyózik egy élelmiszerbolt előtt. Egy arra haladó járókelő megkérdezi a sor elején álló férfitól:
– Mondja, mit lehet itt kapni?
– Hát... ha elém áll: egy pofont; ha pedig a legvégére, már legfeljebb csak egy náthát.

*

– Hallottad? Kengurukat hozunk be Ausztráliából: csak azt tudnám, miért épp kengurukat?
– Pedig igen egyszerű: hogy megtanuljunk üres erszénnyel is ugrálni.

*

– Mi az alapvető különbség egy derűlátó és egy borúlátó között?
– Csak árnyalatnyi: a derűlátó jól értesült, de a borúlátó még jobban.

*

– Na, milyen lesz az idei termés?
– Hát, közepes.
– De mihez viszonyítva?
– Rosszabb lesz, mint a tavalyi, de biztosan jobb, mint jövőre.

vicclap Alig fejeződött be a háború, Budapest utcáin máris megjelentek a vicclapok. A *Ludas Matyi* (l. ott) mellett a kisgazda szimpátiát kifejező *Pesti Posta,* az ellenzéki *Szabad Száj,* a polgári *Pesti Izé.* Az életre kelt vidám sajtó már nélkülözte a századelő hasonló termékeinek didaktikus módszerét, friss, csattanós, frappáns volt mind írásaiban, mind képeiben. A pártállam létrejöttekor megszűntek. 1990-es életre keltésük sikertelennek bizonyult.

vici vagy **vice** Segéd-házfelügyelő, aki a házban az alantasabb munkákat végezte a házmester irányítása alatt. Csak nagy, többlépcsős bérházban alkalmaztak ilyen segéd-házfelügyelőt, aki igen alacsony javadalmazásért ügyködött.

viharkabát Erős, vízhatlan vászonból készült, merev anyagú, hosszú és rövid változatban gyártott kabát. Övvel viselték, többnyire kapucni is volt hozzá. Piszkos-zöldes-homokszürke színe volt, hozzá gumicsizma, svájcisapka, nőknek piros babos kendő, munkásnadrág. Ez igazi melós öltözet volt. Aki a mostani, műanyagokkal és -szálakkal átszőtt viharkabátokat ismeri, az elképzelni sem tudja, milyen lehangoló volt ez a viselet.

vikszelés A parkett fényesítésére évtizedeken át viaszt használtak, például a Tangó-pasztát (l. ott), vagy a tömbös viaszt, amivel a vikszelőkefét kellett bekenni. A vikszelőkefe téglalap alakú falap volt, a keresztpántjába kellett a jobb lábfejet bedugni, míg a bal láb alá puha rongy került. A viasszal kezelt kefével ezt követően a parkett halszálkás vonalait követve kefélve haladt előre a takarító, míg a bal lábbal azonnal fényesítette is a felkefélt részt. Komoly fizikai munka volt, sokan zenére csinálták. A gépesítések során ez is változott, először a nyeles kefe, majd az elektromos vikszelő váltotta fel a lábi erőt.

Világifjúsági Találkozó (VIT) Kimondottan a szovjet politika kezdeményezésére és támogatására hívta életre a Demokratikus Ifjúsági Világszövetség a találkozók 2–3 évenként ismétlődő rendszerét. Magyarországon, Budapesten, 1949-ben rendezték. Emlékezetes esemény volt, hogy itt született meg az úgynevezett „zakatolás" (l. ott), ami egy ismétlődő szövegű békedalra alkotott körtánc volt.

világvevő rádió Lenyűgöző kiállításon láthatta az érdeklődő 2005 őszén a magyarországi régi rádiókészülékeket. Az igaziakat,

a zöld macskaszemeseket, a lemezjátszóval egybeépített, lámpás csodákat. Ezek voltak azok a világvevők, melyek keresőgombját forgatva hosszú-, közép- és rövidhullámon a norvég adótól a kairói rádióig mindent foghatott a tulajdonos. A világvevő rádió bútordarab volt, a skála világítása és a macskaszem zöldje este különleges hangulatot teremtett. Magyarországon az utolsó ilyen készüléket, a Pacsirtát az Orion készítette 1960-ban. A Nosztalgia Rádió Egyesület és a Rádiógyűjtők Magyarországi Klubja börzéken biztosít lehetőséget az ilyen készülékeket kedvelőknek gyönyörködésre és vásárlásra.

villamoson, moziban Az emberek nevelése a háború után még sok évig igen hatásosan működött. A mozik, színházak előcsarnokában kiszegezett táblák, a villamoskocsikban kifüggesztett felhívások hatásosan fegyelmezték meg a magukról esetleg megfeledkezni hajlamos embereket. Gyakoriak voltak az ilyen felírások: Padlóra köpni tilos! Botot, kutyát, ernyőt a nézőtérre bevinni tilos!

Vitray Tamás 1933. november 3-án született. Televíziós személyiség, Kossuth-díjas, a magyar újságírás kiválósága. A Magyar Televízióhoz szinte a legelején került. 1958. augusztus 5-én állt először a kamera elé, amerikai atlétákkal készített interjút, ettől kezdve tíz éven keresztül az MTV Sportosztályának munkatársa, 1968-tól pedig főmunkatársa volt. A hetvenes évek közepéig elsősorban sportriporterként dolgozott, 1975-ben pedig az MTV Szórakoztató Osztályának vezetője lett. 1980-tól a Dokumentumosztály, majd 1988-tól 1990-ig a Sportosztály vezetője volt. Magas pozíciói ellenére is megszámlálhatatlanul sok produkcióban volt látható folyamatosan a képernyőn is. Riportműsoraival, talk-show-ival és sportriporterként is műfajt teremtett: az Ötszemközt (1973–74), a Csak ülök és mesélek (1975–78), a Sok van mi csodálatos (1979–80), a Siker (1980–81), a Telefere (1985–89), az Apád, anyád ide jöjjön! (1990–91), a Töltsön egy órát velem! (1993) mind kivételes minőséget képviselt a kor hazai televíziózásában.

Vörös Akadémia A következőkben egy törvényt idézünk: „1949. évi XIX. törvény a Gazdasági és Műszaki Akadémia létesítéséről 1. § Népgazdaságunk fejlesztése, az ötéves terv célkitűzéseinek

megvalósítása a gazdasági és műszaki szakismeretek széleskörű elterjesztését teszi szükségessé. Szükséges, hogy az államigazgatás fontos területén, a vállalatok és intézmények élén és más vezető munkakörökben olyan vezetők dolgozzanak, akikben egyforma mértékben van meg a politikai tudás, az elmélyült szakismeret és a vezetőképesség. Az új vezetők nevelésére és szakmai kiképzésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt Gazdasági és Műszaki Akadémiát kell létesíteni." Az intézményt első pillanattól fogva Vörös Akadémiának nevezték, hiszen a cél a törvényből is kitűnt. Az akadémia főiskolai oklevelet adott. A régi Tőzsde-, ma TV-palotában székelő intézmény fokozatosan szűnt meg, hallgatói más egyetemeken folytatták tanulmányaikat.

Vörös Csepel A csepeli gyárak fogalommá váltak már az 1920-as években. Ekkor bővült a gyártási profil (háztartási berendezések, mezőgazdasági kisgépek). 1928-ban létrejött a repülőgép- és motorgyár, az 1930-as években megindult a kerékpár-, motorkerékpár- és varrógépgyártás. 1935-ben üzembe helyezték az alumíniumkohót. Az 1938-ban meghirdetett fegyverkezési program keretében a gyár megrendeléseket kapott harckocsik és terepjárók gyártására. 1946-ban a gyárkomplexumot állami kezelésbe vették, 1948-ban pedig államosították. A kommunisták a Vörös Csepelt mindig a munkásosztály fellegvárának tekintették, dal is született dicsőítésére. Ennek megfelelően 1950–1956 között Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek néven volt ismert, 1956–1963 között Csepel Vas- és Fémművek Tröszt néven működött. 1967–1983 között Csepel Művek. A tröszt jellegű szervezet megszűnésével megalakult a Csepel Művek Ipari Központ, majd 1988-ban a Csepel Művek Ipari Egyesülés a koordinációs feladatok ellátására. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején a vállalatok egy része átalakult, másokat fölszámoltak.

vörös csillag A pentagramot, vagyis a megszakítatlan, önmagába visszatérő, ötször megtörő és önmagát ötször metsző vonallal megrajzolt ötágú csillagot a belőle áradó mágikus erő miatt egykor az ördögök, démonok és más ártalmas kreatúrák elijesztésére, távoltartására használták. A jelképből formált csillag, különböző színekben, így vörös formában is, számos ország, szervezet, párt,

mozgalom, egyesület, áru jelképévé, jelvényévé vált. A vörös csillagot a kommunista vezetésű országok is használták, ezért Magyarországon önkényuralmi jelkép címen betiltották. Az 1956-os forradalom idején ezek eltávolítása jelképértékűen jelezte a rendszerrel való szakítást. Számos Európai Unióhoz tartozó ország pártja használja.

Vörös Csillag Traktorgyár (Hofherr) A kispesti gyárat 1901-ben Hofherr Mátyás alapította, mezőgazdasági gépek gyártásával kezdte meg működését, később Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Részvénytársasággá (HSCS) alakult. 1948-tól 1973-ig DUTRA Vörös Csillag Traktorgyár néven traktorokat, dömpereket és földmunkagépeket gyártott. A gyár számos sikert ért el a hazai és nemzetközi piacon traktorok, mezőgazdasági munka- és erőgépek gyártásával, értékesítésével. 1973-tól 2001-ig a RÁBA Rt. leányvállalata, ezt követően 100 százalékos tulajdonú kft.-jeként működött. 2001. december 1-jétől öttagú magyar tulajdonosi menedzsment önálló cégként működteti a gyárat.

vörös farok Az ideológia, a hatalom és a hírlapírás leleménye volt a szocializmus éveinek idején. A cikk – elsősorban publicisztika – végén jelent meg, Ráczkevi Anna ezt így definiálja Mesekommunizmus című tanulmányában: „A vizsgált időszakban és később gunyorosan használt vörös farok kifejezést kiemelő jelleggel, terminus technicusként használtuk. Ebben az értelemben a kifejezés jelentése a következő: olyan, általában egy írást, szöveget befejező szövegrész, amely egyrészt didaktikusnak szánt tanulságot kíván levonni a korábban írtakból, másrészt pedig – kissé bumfordi módon – ideológiai összefüggést próbál létrehozni az adott szöveg tartalma és egy külön meghirdetett, ám a szöveg összefüggésrendszerébe beilleszteni óhajtott ideológiai cél között" (Médiakutató, 2002/1). A vörös farok ugyanakkor alkalmas volt egy-egy kritikus, kényesebb cikk szalonképessé tételére is. Az újságírók, bár nagyon nem szerették, de alibi okból igen gyakorta alkalmazták ezt a „trükkös" befejezési módot.

Vörös Október Ruhagyár (VOR) A szocialista ruhaipar legendás cége volt, nadrágjai és elegánsnak éppen nem mondható öltönyei

ellepték a magyar boltokat. A privatizáció jó alapot talált, egy angol cég vette meg. Az Elit Ruhagyár Rt., a korábban fogalomnak számító Vörös Október Férfiruhagyár – a VOR –, ma Magyarország egyik legnagyobb férfiruhagyára és nemcsak Magyarországon, hanem Európában is az egyik legfontosabb férfi kollekciót gyártó cég. Mellények, nadrágok, szmokingok, zakók, öltönyök a legújabb divat szerint. Ma üzemei találhatók Várpalotán, Nyíregyházán, Vásárosnaményban – tehát mindenütt, ahol egykor VOR-gyárak voltak.

vulkánfíber Ez az anyag préselt, vegyileg kezelt papírlemezekből készül. A legismertebb változata a hosszú időn át használt, olcsó, de nyűhetetlen koffer volt, ami az elmúlt fél évszázad igazi bőröndjének bizonyult. Igen fontos még ipari felhasználása, hűtésnél, csiszolásnál sok helyen alkalmazzák.

W

Wallenberg, Raoul Svéd diplomata, követségi attasé. 1944-ben a deportálással fenyegetett magyarországi zsidók megmentése érdekében felmerült a svéd közbelépés lehetősége. A svéd kormány Wallenberget humanitárius követségi attaséként információszerzés és segítségnyújtás céljából Magyarországra küldte. Teljesen szabad kezet kapott a mentés megszervezésében, a jobb tárgyalópozíció érdekében követségi titkárrá nevezték ki. Minden lehetőséget – vesztegetést, zsarolást, fenyegetést – igyekezett felhasználni a zsidóság megmentése érdekében. Hivatalosan 4500, a valóságban ennél sokkal több védlevelet adatott ki, növelte a svéd „védett házak" számát. 1945 januárjában a szovjet csapatok kémkedés vádjával letartóztatták és a Szovjetunióba hurcolták, további sorsa tisztázatlan. Egyes források szerint az NKVD foglya volt, és a lubjankai börtönben veszítette életét. Miután Magyarországon nem tudták, mi a sorsa, allegorikus szobrot készítettek emlékére, amely egy kígyót megfojtó hőst ábrázolt. Az alkotó, Pátzay Pál 1949-re készült el a művel. Nem engedték felállítani Budapesten, ezért a szép alkotás évtizedekig, talpazatától megfosztva, a betegség fölötti győztes gyógyszer jelképeként a debreceni BIOGAL gyógyszergyár előtt állt.

Watergate Egy épület neve. Attól híresült el, hogy az 1972-es amerikai elnökválasztás idején Nixon amerikai elnök emberei betörtek a Demokrata Párt központjába. A botrány nőtt, s amikor megpróbálták elkenni a történteket, amiben az elnök is részt vett, Nixonnak le kellett mondania. A -gate utótag túlélte a botrányt, nálunk is gyakran teszik botrányos, kétes vagy annak vélt ügyek mellé. Ilyen volt a Dunagate, ami a nagymarosi vízi erőmű tervezett megépítéséről szólt.

WIZO-kendő A német koncentrációs táborokból hazatérő zsidó nők egészségügyi okok miatt kopaszok voltak. Hogy megalázó helyzetük miatt ne érje őket inzultus, a WIZO szervezet fejkendőket adott nekik, hogy leplezzék tar voltukat. A WIZO a cionista nők politikamentes mozgalma. A szervezeteket az ENSZ nem állami, civil szervezeteként ismeri el. A WIZO tagja az UNICEF-nek, és külön státusszal rendelkezik a Cionista Világszövetségben.

X

Xerox Angol márkanév, mely a száraz jelentésű görög xerosz szóra vezethető vissza. A fénymásolóipar forradalmi terméke, amely képes arra, hogy közönséges papírra másolatot készítsen. Születése és elterjesztése a hetvenes évek elejére tehető. A szót először Chester Carlson használta a hatvanas években, aki az eljárás egyik elvi felfedezője volt. Magyar vonatkozása, hogy Selényi Pál Kossuth-díjas magyar kutató a szelenografálás eljárásával a xerox létrejöttének előmozdítója volt.

Z

zabrálni A szó már az első világháború idején is ismert volt, 1916–17 környékén orosz, lengyel, szlovák közvetítéssel, foglyok, katonák révén került a magyar nyelvbe, mégpedig fosztogat, harácsol jelentéssel. Igazán ismert a felszabadulást követően lett, amikor a szó jelentése kézzelfoghatón érthetővé vált, a szovjet katonák fosztogatásakor. Később a lopkodást a mindennapokban tréfásan nevezték így, idősebbek körében ma is fel-felbukkan.

zakatolás A budapesti Világifjúsági Találkozón született körtáncforma, amikor is a fiatalok összefogódzkodtak, egy állt középen, és mindenki énekelte, hogy

> Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat,
> én a legszebb a lányok (fiúk) közül téged választalak,
> Egy a jelszónk tartós béke,
> állj közénk és harcolj érte,
> Hegyek völgyek...

A középen álló választott helyére más állt. Ez vég nélkül táncolható volt.

zavaró adó Magyarországon a külföldi adók hallgatása az ötvenes-hatvanas években nem volt öröm, mi több büntetés, internálás is járhatott érte. A londoni BBC, az amerikai VOA, a Szabad Európa, a spanyol adókat folyamatosan zavarták. „A Szabad Európa Rádió adásainak zárt lakásban történő hallgatása csak akkor valósítja meg a népi demokratikus államrend elleni izgatás bűntettét, ha ez más jelenlétében történik, vagy pedig, ha a lakáson kívül tartózkodó személyek részére is lehetővé vált ezzel ezen rádióállomás uszító híreinek hallgatása, ezen utóbbi esetben azonban csak akkor, ha nemcsak az nyert tényként megállapítást,

hogy a kívül levő személy tudta, hogy a lakásban a Szabad Európa Rádiót hallgatják, hanem az is, hogy e rádióállomás milyen híreit hallotta." A politikai bizottság számára készített, a munkában koordináló szerepet betöltő 118-as számú speciális postahivatal vezetője: „Az ellenséges adásokat hullámhosszanként részletezve – a külföldi segítséggel együtt – a következő eredménynyel zavarjuk: Hosszúhullámon naponta két frekvencián hét alkalommal dolgozik az ellenség, amit 30–50%-ban zavarunk jó eredménnyel. Segítés nélkül ilyen eredményt csak hazánk területének 1/3-án tudnánk elérni, mivel a hullámhossz zavarására csak egy darab 15 KW-os adó áll szabadidejében rendelkezésünkre. Középhullámon az ellenség 10 frekvencián 15 alkalommal dolgozik, amit hazánk területének 3/4 részén 75–80%-ban zavarunk jó eredménnyel." Egy, a zavarással kapcsolatos értekezleten, melyen a költségeket, a technikai hiányokat és a hatásokat elemezték, Kádár János, az MSZMP első titkára végül mégis azzal összegezte a véleményét, hogy „Ez nagy költségbe kerül, és úgy látszik, nincs értelme fenntartani". Ezzel a kérdés eldőlt: 1964-től megszűnt a külföldi rádiók zavarása. Ettől kezdve, a médiaháború új szakaszában nem a technika, hanem főként a propaganda eszközei játszották a főszerepet.

zenés felár A háborút követően a presszók, éttermek, kávéházak sokaságában élő zenét szolgáltattak. Cigányzenekarok, bárzongoristák, énekesek és énekesnők, szalonzenekarok, egy-egy helyen műsorok szórakoztatták a vendégeket. Az ilyen helyeken az étlapon mindig feltüntették, hogy az árak a műsor kezdetétől a végéig zenés felárat is tartalmaznak. Ahol ez nem volt szokás, ott a zenekar közelébe kitett tányérba dobott pénz – a megelégedettségtől függő összeg – jelentette a muzsikusok javadalmazását.

Zetor A csehszlovákiai üzemben 1946-ban kezdték gyártani a Zetor néven forgalomba kerülő mezőgazdasági erőgépet. A kiváló gépből összesen 1,1 millió darab készült és a világ kilencven országába szállították a csehek. A gépből igen sok került Magyarországra is, különösen jónak bizonyultak a Major, a Proxima és a Forterra típusok. Az erőgép olyan elterjedt és kedvelt volt hazánkban, hogy a tulajdonnév köznévvé alakult, és a zetor egyszerűen traktort jelentett. A gépet a zetoros hajtotta. Ma is forgalomban van, sikere változatlan.

zónaétel Lassan száműzik a magyar éttermekből azt a még az ötvenes-hatvanas években is kapható ételformát, amit zónának neveztek. Semmi köze nincs se időhöz, se helyhez, nevének eredete ismeretlen. Csak azt tudni, hogy egész nap, a nap minden szakában kapható kisadagos finomságról volt szó, ilyen volt többek között a zónatüdő (pejsli), kispörkölt, kis bécsi.

zöldek A zöld mozgalmak az 1968-as diákmegmozdulások után kezdtek kialakulni, annak folytatásaként, levezetéseként. Először egyszerű környezetvédelmi tiltakozásokban jelentek meg, de a hetvenes évek közepére öt csoportjuk alakult ki. Vannak az egyszerűen természetbarátoknak nevezhetők. A második csoport a helyi zöld közösségek. A harmadik az ellenkultúrát, a zöld feminizmust képviseli, majd a nemzetközi ökoharcosok következnek, a sort a tudatos polgárok zárják. Mára sok helyen politikai pártként is szerepelnek, így Németországban, Svédországban, újabban Magyarországon is.

Zöldkereszt A két világháború közti időszakban indult a nagyjelentőségű Zöldkereszt védőnői mozgalom. Szakképzett alkalmazottai elsősorban a vidéki lakosság körében végezték felvilágosító, preventív munkájukat. Háttérintézménye, az Országos Stefánia Szövetség, majd 1941-től az Országos Egészségvédelmi Szövetség koordinálta a mozgalom civil támogatóit. A védőnők azonban – ahogyan 1943-as kalendáriumuk írja – maguk is kértek és elfogadtak munkát, segítséget, kelengyét, élelmiszert, cipőt, mindazt, amivel „nyomort enyhíthetünk, anyát segíthetünk, csecsemőt, kisgyermeket boldoggá tehetünk". A falu egészségügyi-szociális problémáinak széles körű gondozó rendszerrel történő kiegészítését teremtették meg a Zöldkereszt útján. A nagyszabású program megvalósítását segítette, hogy a Rockefeller Alapítványon kívül a Nemzeti Bank és a Pénzintézeti Központ elnöke bankoktól, gyáraktól, biztosítóintézetektől pénzt gyűjtött össze „Faluszociális Alap" létesítésére. Ezekből a forrásokból indulhatott meg a falusi egészségházak, körorvosi lakások, napkö-

zi otthonok, falusi iskolafogászatok szervezése, egészséges kutak létesítése, tüdőbeteg-gondozók létrehozása stb. A Zöldkereszt az egészségházakba települt és onnan indította nemcsak rendszeres egészségügyi munkáját, de különféle akcióit is, mint például „tej-akció", „cukorakció". A Zöldkereszt szolgálat legnépesebb munkatársi körét a védőnők jelentették. Védőnők dolgoztak az anya- és csecsemővédelemben, a tüdőbeteg-gondozásban is.

Névmutató

A névmutatóban a szótár címszavai álló betűvel vannak szedve. Dőlt betűvel szerepelnek a szócikkek belsejében található személynevek.

A névmutatóban a nyilak után található, álló betűvel szedett szavak, kifejezések azokat a címszavakat jelölik, amelyek alatt megtalálható a nyíl előtt álló név.

Azok az álló betűs nevek, melyeket nem követ utaló nyíl, a szótárban önálló címszók.

A nyíl után található idegen személynevekhez tartozó keresztneveket zárójelben közöljük a vezetéknév után.

Szómutató

A mutatóban a szótár címszavai álló betűvel vannak szedve. Dőlt betűvel szerepelnek a szócikkek belsejében található fontosabb szavak, kifejezések.

A szómutatóban a nyilak után található (álló betűvel szedett) kifejezések azokat a címszavakat jelölik, amelyek alatt megtalálható a nyíl előtt álló (dőlten szedett) szó, kifejezés.

Azok az álló betűs szavak, melyeket nem követ utaló nyíl, a szótárban önálló címszók.

Az idegen személynevekhez tartozó keresztneveket zárójelben közöljük a vezetéknév után.

Betűszavak, mozaikszavak és rövidítések jegyzéke

AB = Abortuszbizottság
AC = Actio Catholica
ÁEH = Állami Egyházügyi Hivatal
ÁNTSZ = Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat
ÁPISZ = Állami Papír és Írószer Kereskedelmi Vállalat
ÁVH = Államvédelmi Hatóság
ÁVO = Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
BBC = Brit Műsorszóró Társaság [British Broadcasting Company]
BCG (oltás) = Bacillus Calmette–Guérin (oltás)
BESZKÁRT, BSZKRT = Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság
BHG = Beloiannisz Híradástechnikai Gyár
BKV = Budapesti Közlekedési Vállalat
BKVT = Budai Közúti Vaspálya Társaság, később Budapesti Közúti Vaspálya Társaság
BM = Belügyminisztérium
BpKVT = Budapest Közúti Vaspálya Társaság
CBS = amerikai hírügynökség [Columbia Broadcasting System]
COCOM = Ellenőrző Bizottság [Coordinating Comittee]
CSÉB = csoportos élet-, baleset- és egészségügyi biztosítás
Cseka = Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra [Vszerosszijszkaja csrezvicsajnaja komisszija po borbe sz kontrrevolucijej i szabotazsem], VCSK
CSÉTERI = Családi Eseményeket Tervező Intézet
DDT = diklór-difenil-triklóretán, rovarölő szer
DEMISZ = Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
DISZ = Dolgozó Ifjúsági Szövetség
ELASZ = görög felszabadító hadsereg [Ellinikósz Laikósz Apeleutherotikósz Sztratósz]
EMKE = Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület
ENSZ = Egyesült Nemzetek Szervezete
FÉKON = Férfi Konfekciós Ruházati Vállalat
FIN = Forradalmi Ifjúsági Napok
fmsz = földműves szövetkezet

FSZB = Szövetségi Biztonsági Szolgálat [Federal'naya Sluzhba Bezopasnosti]
FVV = Fővárosi Villamosvasút
gmk = gazdasági munkaközösség
GR = gazdasági rendőrség
Gulag = Büntetőtáborok Főigazgatósága [Glavnoje upravlenyije lagerej]
HSCS = Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Részvénytársaság
IKKA = IBUSZ Külföldi Kereskedelmi Akció
KGB = Állambiztonsági Bizottság [Komityet Goszudarsztvennoj Bezopasznosztyi]
KGST = Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa
KISZ = Kommunista Ifjúsági Szövetség
kmk = közveszélyes munkakerülés, közveszélyes munkakerülő
KMP = Kommunisták Magyarországi Pártja
KNEB = Központi Népi Ellenőrzési Bizottság
kolhoz = mezőgazdasági termelőszövetkezet [kollektyivnoje hozjasztvo]
Kominform = Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája
Komintern = Kommunista Internacionálé
KÖFA = Közfejlesztési Alap
Köjál = Állami Közegészségügyi-Járványügyi Állomás
Közért = Községi Élelmiszer-kereskedési Rt.
KST = Kölcsönös Segítő Takarékpénztár
MABI = Magánalkalmazottak Biztosító Intézete
MADISZ = Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MAFIRT = Magyar Filmgyártó Részvénytársaság
MAHART = Magyar Hajózási Részvénytársaság
MAORT = Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság
MASZHART = Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaság
MASZOBAL = Magyar–Szovjet Bauxit–Alumínium Részvénytársaság
MASZOVLET = Magyar–Szovjet Polgári Légitársaság
MÁV = Magyar Államvasutak
MDP = Magyar Dolgozók Pártja
MDP KV = Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége
MEFESZ = Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége, később Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége
MÉH = Melléktermék- és Hulladékértékesítő Vállalat
meo = minőségellenőrző osztály
MFTR = Magyar Folyam és Tengerhajózási Részvénytársaság
MHSZ = Magyar Honvédelmi Szövetség
MKP = Magyar Kommunista Párt
MKP KB = Magyar Kommunista Párt Központi Bizottsága

MNDSZ = Magyar Nők Demokratikus Szövetsége
MÖHOSZ = Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség
MSZBT = Magyar–Szovjet Baráti Társaság
MSZHSZ = Magyar Szabadságharcos Szövetség
MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt
MSZMP IKB = Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottsága
MSZMP KB = Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága
MSZT = Magyar–Szovjet Társaság
MT = Minisztertanács
MTH = Munkaerő-tartalékok Hivatala
MUK = Márciusban Újra Kezdjük!
MÚSZ = Magyar Úttörők Szövetsége
NATO = Észak-atlanti Szerződés Szervezete [North Atlantic Treaty Organisation]
NDK = Német Demokratikus Köztársaság
NÉKOSZ = Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
NKVD = Belügyi Népbiztosság [Narodnij KomisszariatVnutrennyih Gyel]
NOSZF = nagy októberi szocialista forradalom
NOT = Népbíróságok Országos Tanácsa
NSZK = Német Szövetségi Köztársaság
OMRE = Országos Magyar Repülő Egyesület
OMTK = Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ
ONCSA = Országos Nép- és Családvédelmi Alap
OPEC = Kőolaj-exportáló Országok Szervezete [Organization of Petroleum Exporting Countries]
OSE = Októberi Sajnálatos Események
OSN = Országos Sportnapok
OT = Országos Tervhivatal
OTBA = Országos Tisztviselő Betegsegélyező Alap
OTI = Országos Társadalombiztosító Intézet
OTP = Országos Takarékpénztár
OTSB = Országos Testnevelési és Sportbizottság
PB = Politikai Bizottság
PC = személyi számítógép [Personal Computer]
PKI = Posta Kísérleti Intézet
PKVT = Pesti Közúti Vaspálya Társaság
PRO = Politikai Rendészeti Osztály
ref = rendőrségi felügyelet
S.A.S. = Siess! Adj! Siess!
SZEB = Szövetséges Ellenőrző Bizottság
SZER = Szabad Európa Rádió

SZETA = Szegényeket Támogató Alap
SZIT = Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom
SZKP = Szovjetunió Kommunista Pártja
SZKP KB = Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága
SZOT = Szakszervezetek Országos Tanácsa
SZTK = Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ
tsz, téesz = termelőszövetkezet
tszcs = termelőszövetkezeti csoport
tük = titkos ügykezelés
TÜKER = Tüzelő Kereskedelmi Vállalat
UNICEF = ENSZ Nemzetközi Gyermeksegélyezési Alapja [United Nations International Children's Emergency Fund]
UNRRA = Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala [United Nation Relief and Rehabilitation Administration]
VCSK = Összoroszországi Rendkívüli Bizottság az Ellenforradalom és Szabotázs Elleni Harcra [Vszerosszijszkaja csrezvicsajnaja komisszija po borbe sz kontrrevoljucijej i szabotazsem], Cseka
vgmk = vállalati gazdasági munkaközösség
VIT = Világifjúsági Találkozó
VOA = Amerika Hangja [Voice of America]
VOR = Vörös Október Ruhagyár
VSZ = Varsói Szerződés
WIZO = Nők Nemzetközi Cionista Szervezete [Women's International Zionist Organization]

Fogalomköri csoportosítás

A fogalomköri csoportosításban a szótár címszavai álló betűvel szerepelnek, a szócikkekben található szavak, kifejezések pedig dőlt betűvel vannak szedve.

EMBER

alternatívok, bajszos püspök, *deportált*, disszidens, *élenjáró*, élmunkás, *emigráns*, *gerillavezér*, háborús bűnös, hadiárva, hadifogoly, *hadigyámolt*, *hadiözvegy*, benzintyúk, *bérlőtárs*, csikkszedő, deklasszált, hippi, huligán, jampec, *jampi*, *kontár*, kremlinológus, levente, névadó és a névadó szülő, *Ratkó unoka*, síber, *szovjet katona*, sztahanovista, *tiszti különítményes*, *választott laikus*, vándormadár

Fiktív személy
Dr. Agy, Guszev, *Gyed Moroz*, Hekus Dönci, Hekus Lonci, Kucsera elvtárs, *Lottó Ottó*, *Mikulás*, Miska bácsi, Röltex Rózsi, *Skála Kópé*, Taximanci, Télapó, Uncle Sam, *Winnettou*

Emberek csoportja
brigád, *család*, *csapat*, gerillacsapat, *kolónia*, *kommuna*, *polgárcsalád*, *őrs*, *raj* | görög menekült, *keletnémetek*, *kínaiak*, *szlovákiai magyarok*, *szlovákok*, *szovjetek*, *vietnamiak*

Emberek a politikában
álbaloldali, *állambiztonsági tiszt*, *államminiszter*, *amerikai imperialisták*, apparatcsik, átképzős, *ávós*, barisnya, *békeharcos*, *békekölcsön-felelős*, *békeküldött*, békepap, bekiáltók, *besúgó*, bizalmi, bolsevik, *cenzor*, cséplőgépellenőr, *első titkár*, elvtárs, *fasiszta*, feudoklerikális-monarchofasiszta, *főideológus*, *főtitkár*, *funkci*, funkcionárius, *generalisszimusz*, harmadikutas, horthysta, *humánpolitikus*, *ideológiai titkár*, *imperialisták ügynöke*, káder, *káderes*, *karhatalmista*, *KISZ-bizalmi*, *KISZ-titkár*, *kollaboráns*, *kommunista vezető*, *kommunista*, kriptokommunista, láncos kutya, *marxista*, *mensevik*, moszkovita, mozgalmár, *munkás fiatal*, *munkásigazgató*, *munkásíró*, *munkáskáder*, *munkásküldött*, *munkásnő*, *munkásőr*, *munkaügyis*, *népbiztos*, *népellenes bűnös*, népi ülnök, *népművelő*, népnevelő, *népügyész*, *nyilas*, *nyilaskeresztes*, nyu-

gatos, osztályellenség, *osztályidegen, paraszt fiatal, párt első titkára, pártaktivista, pártbizalmi, pártbürokrata, pártfunkcionárius, partizánvezető,* pártkatona, *pártonkívüli, pártonkívüli bolsevik, politikai elítélt, politikai fogoly,* pártonkívüli bolsevik, *párttag, párttitkár, pufajkás,* pufajkás, *reakciós, revizionista, reformkommunista,* spicli, *szakszervezeti bizalmi, szakszervezeti titkár, szektás balos,* személyzetis, *szociáldemokrata, szovjetológus, sztálinista udvaronc,* társutas, tartótiszt, tömbbizalmi, *tömbmegbízott,* ügynök, *vörösgárdista* | *kisdobos, úttörő*

Emberek foglalkozás szerint
állami ítélet-végrehajtó, alkalmazott, anyagmozgató, *atomtudós, bárzongorista, cigányprímás, cipész, csendőr,* csontkovács, *disc-jockey, DJ,* fakabát, *falukutatók,* gebines, *handlé, házfelügyelő,* házivarrónő, *házmester, humorista, hivatásos bíró, hivatásos tiszt, hóhér, hurkatöltő,* ítélet-végrehajtó, jeges, *jegesember, jegykezelő,* kántortanító, kéziszedő, kisbíró, *lemezlovas,* maszek, mazsorett, *milimári,* műstoppoló, *nagygazda, növénynemesítő, olajbányász,* ószeres, *örömlány, parodista, pikolófiú, politológus, prostituált, rendőr, segéd, segéd-házfelügyelő, segédmunkás, sportriporter, strici,* suszter, *szabadfoglalkozású, szakmunkás, szakmunkástanuló,* szemfelszedő, tanonc, *szociológus, tejesasszony, telefonos kisasszony, toronydarus leány,* traktoroslány, *történész,* udvari muzsikus, *újságíró, uránbányász,* ülőkalauz, *vállalati jogtanácsos,* vándorköszörűs, *védőnő,* vici, *világi hitoktató*

ÁLLAT
angórakecske, angóranyúl, kolorádóbogár, *krumplibogár, kutya,* Lajka, poloska, sörösló

NÖVÉNY
babkávé, gumipitypang, gyapot, *gyermekláncfű, pitypang*

EMBER ÉS KÖRNYEZETE
Földrajzi hely
Albánia, Amerikai Egyesült Államok, Angola, Argentína, Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Kanada, Kuba, Lengyelország, Magyarország, NDK, Nagy-Britannia, Nyugat-Európa, Olaszország, Palesztina, Románia, Szovjetunió | harmadik világ, legvidámabb barakk, Nyugat | *Ajka,* Bikini, *Budapest, Csepel, Csillagváros, Dunapentele, Dunaújváros, Görögfalva, Inota, Kazincbarcika, Kenderes, Kistarcsa, Komló, Köröstáj, Leninváros, Moszkva, München,* Nagy-Budapest, Nemesmedves, *Oroszlán, Ózd, Prága,* Recsk, *Salgótarján, Százhalombatta, Sztálinváros, Tatabánya, Tiszaújváros, Uránváros, Várpalota* | szocialista városok | *Balaton, Duna, Tisza* | *Gellért-hegy,* Hanság, *Mátra, Mecsek* | *Blaha Lujza tér, Felvonulási tér, Hősök tere, Teleki tér, Vörös tér* | *Guszev utca* | *káderdűlő, Rózsadomb*

Híd
Erzsébet híd, Ferenc József híd, Kossuth híd, *Lánchíd,* Manci, *pontonhíd, Szabadság híd*

Telek
hétvégi telek, *ingyenes telkek*

Tábor
átnevelő tábor, Gulag, *hortobágyi tábor, Hortobágyi Zárt Táborok, internálótábor, kényszermunkatábor, koncentrációs tábor, magyar Gulag, munkatábor, recski munkatábor* | építőtábor, *régészeti kutatótábor, szüreti tábor*

Szórakozásra alkalmas hely
angolpark, *Gorkij Park, Vidám Park, népkert, Viharvasút* | Czája cirkusz, *vándorcirkusz* | *25. színház, Állami Déryné Színház Faluszínháza, Budai Parkszínpad,* Egyetemi Színpad, faluszínház, *Fővárosi Operettszínház,* Ifipark, *Madách Kamaraszínház, Mikroszkóp Színpad,* Nemzeti, *Nemzeti Színház* | kultúrház, *kultúrotthon, művelődési ház, művelődési otthon, népház, Petőfi Csarnok* | csengős mozi, *mozgóképszínház,* Toldi mozi, vándormozi

Épület
állami bérlakás, bérház, dácsa, *konspirációs lakás, kényszerlakhely, munkáslakás, ONCSA-ház, szövetkezeti lakás* | *gyermekotthon, munkásotthon, munkásszálló* | *lakásmegosztás,* társbérlet | *vállalati üdülő, víkendház, villa* | Akadémia utca 17., *Fehér Ház, művelődési ház,* Kreml, Népstadion, *Parlament, Regnum Marianum-templom, TV-palota* | *szanatórium* | *Lenin-mauzóleum, Mauzóleum*

Építmény
hidroglóbusz, *víztorony* | *Inotai erőmű,* Tiszalöki erőmű, *tiszai vízlépcső*

Vendéglátóipari egység
bögrecsárda, *italmérés, kocsma, talponálló* | eszpresszó, *kávéház* | állóbüfé, népbüfé – Ilkovics | *étkezőkocsi, kifőzde, önkiszolgáló étterem, resti* | OMTK, *Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ, tejcsárda, tejcsarnok, tejvendéglő* | *vendéglátó-hálózat*

KÖZLEKEDÉS
BESZKÁRT | *Közlekedési Múzeum* | *Előre állomás, Úttörőváros állomás* | higanylámpák, ostornyeles lámpák, *pásztorbotos villanyoszlop* | *üvegezett irányítótorony* | keramitkocka, macskakő, *útburkoló anyag, utcaburkoló kő* | *bliccelés* | ingázó, *napi ingázó*

Jármű
BMW, csajka, luxus-személyautó, P 50 Trabant, papír Jaguár, Trabant, *Trabant kombi, Trabant limuzin, Trabi, Wartburg* | Csepel motorkerékpár, Dongó, *Harley-Davidson, IZS, Jawa, kis motor, Mosquito, motorkerékpár,* oldalkocsis

motor, *oldalkocsis motorkerékpár,* P-70, *Sachs, segédmotor, VW Polo motor, Zwickau* | *bicikli, kerékpár, Toldi kerékpár* | *lovas kordé,* stráfkocsi, *társzekér* | *autóbusz,* Fakarusz, farmotoros Ikarusz, *Ikarusz 55* | *Csepel 350-es teherautó,* dzsip, *jegeskocsi, tehertaxi, terepjáró* | *cséplőgép, Forterra, földmunkagép, Hofherr traktor, Major, mezőgazdasági kisgép, Proxima, traktor,* Zetor, *Zündapp* | 70-es troli, *trolibusz* | tuja, *villamos* | *budapesti metró* | *HÉV* | Barátság-vonat, bocipulman, fapados, fekete vonat, *gyermekvasút, kisvasút, mozdony,* Truman, úttörővasút | *Csóka hajó,* Rákosi gőzhajó | *harckocsi* | *Apolló–11, holdkomp, Szaljut–6, Szojuz–36, szputnyik, Vosztok–1* | hangrobbanás

HÁZTARTÁS

Háztartási eszköz, tárgy

borotvakés, *borotvapenge,* hajcsavaró, *pamacs, Super-Lok* | *bicska, biztonsági gyújtó,* csepegésvédő karika, *faszén,* kacsintós pénztárca, *kés,* kuka, mosóteknő, *olló,* poroló, stoppolófa, *Szikra Gyufa, szivacskarika, sztaniolkupak,* TÜKER alágyújtós, vasalószén, *vikszelőkefe* | *Alfa-Laval tartály, dróthálós ketrec, szódásüveg, tejesüveg* | vikszelés

Lakberendezési tárgy

lámpa, petróleumlámpa, *Maxim-lámpa* | falvédő, *sötétítő függöny* | *szekrénysor,* típusbútor, Varia bútor

Gép

csúcstechnológiai termék, lemezjátszó | *AT286-os gép,* Commodore, *számítógép, személyi számítógép, computer, XT* | *fényképezőgép,* Pajtás | írógép, *mechanikus írógép* | ikertelefon, *fővonal,* kurblis telefon, *vonalas telefon* | *telefax,* telex

Háztartási gép

Autopress, kávédaráló, *kávéfőző,* kotyogó, *La Pavoni gép* | fagylaltgép, *mosógép,* Singer varrógép, *villanyborotva* | *hűtőszekrény, jégszekrény, Szaratov hűtőszekrény* | *porszívó,* Rakéta porszívó | szenes vasaló, *villanyvasaló*

Tárgy

badge, bárca, *bélyeg, boríték* | *aktfotós falinaptár, vetkőzős toll*

Tisztítószer, kozmetikai szer

Asszonydicséret, *Dőry kékítő, Elida család, fényesítő szer,* kékítő, *mosópor, padlófényező,* Sidol, Tangó-paszta | *Albus, AMO szappan, Flóra,* háziszappan, *Hutter* | *arcszesz, Figaró,* Pitralon

Anyag

féregirtó, Gezarol, DDT, gumiarábikum, *kaucsuk, klinker, metil-alkohol,* motalkó, *narkó, Neocid, Neolux, ragasztóanyag, robbanószerpötty, rovarölő, Syndeticon,* teflon, *timsó,* urán, vulkánfíber

Fém

arany, fehér arany, fémhulladék, öntöttvas

Textília

cserge, klott, latex, nejlon, pamut, textília

Fonal

angóra, *fonal,* Honleány, *horgolófonal*

Dohánytermék

hevesi szűzdohány, szivarka | *cigarettahüvely, fluszpapír* | hülzni, *szopóka*

Cigarettamárka

Coronitas, Daru, Diadal, Extra, Fecske, Finom Török, Giubek, Harmónia, Hároméves Terv, Helikon, Hercegovina, Honvéd, Kossuth, Levente, Memphis, Modiánó, Munkás, Ötéves Terv, Sopianae, Terv, Tulipán

ÖLTÖZKÖDÉS

Divat

divatcikk, divatbemutató, férfinadrág-divat, jampecdivat, konzervatív öltözködés, neva, nők nadrágviselete, sportos viselet, típusruhák, *uniformizált divat, uniformizált öltözködés*

Frizura

Bardot-féle lófarok, lófarok, Maximka frizura, *rövid haj*

Ruha

bikini, bundabugyi, fecske, *fürdőnadrág, fürdőruha* | *női alsónemű* | *férfiing,* kiving, *kívül hordható ing, nejloning,* tulipános FÉKON ing | kardigán, *pulóver,* tvisztpulóver | *kiskosztüm, kosztüm,* nadrágkosztüm, *széles kihajtójú zakó* | flórharisnya, nejlonharisnya, *szemlefutásmentes harisnya* | *harisnyatartó-gumi* | *Diolen Mobi,* iskolaköpeny, *ruhavédő* | *könyökvédő,* karmantyú | lódenkabát, *mikádó,* orkánkabát, pufajka, viharkabát | csőnadrág, dinamógatya, *gyermekguminadrág,* klottgatya, *klottnadrág, Moszkvai Dinamó, rövidnadrág, tréningnadrág, tundragatya* | *díszegyenruha, egyenruha, katonai öltözet* | *munkaruha, munkásnadrág, munkásruha* | *babos kendő, Bocskai-szabású diáksapka,* diáksapka, micisapka, *sapka,* svájcisapka, *tányérsapka* | *piros lepel,* WIZO-kendő | *kék nyakkendő, pálmafás nyakken-dő* | banánszoknya, miniszoknya | *rockerkellék*

Lábbeli

bakancs, gumicipő, gumicsizma, gyógycipő, hegyes orrú cipő, kalucsni, kismamacipő, surranó, *vastag talpú cipő* | *cipőtalp,* szíjtalp

Táska

bevásárlószatyor, bőrönd, cekker, *hálószatyor, koffer,* szimatszatyor, *szütyő*

TÁPLÁLKOZÁS

Élelmiszer

brojlercsirke, buci, *gyümölcsíz*, hamburger, hitlerszalonna, holipni, *krumplicukor, marmelád*, melasz, pacsni, *parizer*, rágógumi, rúdvég | *Dáma, Janka*, magyar rizs, *Sandóra* | *kisadag, kis bécsi, kispörkölt*, zónaételek | *tömegétkeztetés*

Csokoládé

Balaton szelet, Banán szelet, Bandi, Boci csoki, *csokoládé, Inota szelet, Marika, Mecsek, négyes nugát*, Sztálin-csokoládé, *Tibi csoki, Újító szelet, Úttörő vasút, Űrhajós*

Ital

kannás tej, *zacskós tej* | *Amigo, BB, CCC, Café do Brasil, dupla*, eszpresszó, *eszpresszókávé, feketekávé, hosszú kávé, pörkölt babkávé, presszókávé*, szimpla | *cikória pótkávé, Kneipp, Franck pótkávé*, malátakávé, *Pátria pótkávé, pótkávé* | Bedeco, *kakaó granulátum* | *ásványvíz, szénsavas ital*, szikvíz, *szódavíz* | *Almuska*, Bambi, Coca-Cola, *dobozos ital, kóla, Utas, üdítőital* | pikoló | Csövidinka

EMBER ÉS TÁRSADALOM

OKTATÁS

egyetemi továbbtanulás, egyházi iskola, elemi iskola, *esti egyetem*, esti és levelező oktatás, *furulyaoktatás, gimnázium, hatosztályos iskola, hittanórák, internátus, iskolai hitoktatás, katolikus középiskola, levelező tanfolyam, nyolcosztályos általános iskola*, polgári iskola, *szakmunkásképző, tanonc*, templomi hitoktatás, *tanfolyam, zenei tagozat, zeneoktatás* | *Ádám–Kodály énekeskönyv*, hetes osztályzat, *hit- és erkölcstan, ismeretterjesztő előadás*, Kodály-módszer, makarenkói pofon | *oktatási színtér, tanulmányi osztály* | *akron, biro pen*, ceruzahosszabbító, fejes vonalzó, golyóstoll, *írószer*, itatóspapír, logarléc, *paca, redisz toll*, redőnyös tolltartó, *sorvezető, szagos radír*, szamárvezető, tapper, tinta, tintásüveg, tintatartó, tollhegy, tollszár, *tolltörlő, tus* | *iskolai takarékbélyeg-gyűjtés* | *Gazdasági és Műszaki Akadémia, Hittudományi Akadémia* | *átképző tanfolyam, gazdatanfolyam*, gyorstalpaló, *honvédelmi ismeretek, káderképzés, káderképző*, katonai tanszék, Lenin Intézet, *leventefoglalkozás, marxista tanulókör, népfőiskola, népi kollégium, Orosz Intézet*, pártfőiskola, *pártszeminárium*, szakérettségi, *szakszervezeti szeminárium*, szeminárium, SZIT, *szocialista iskolarendszer*, Vörös Akadémia | *egyházi iskolák államosítása, iskolaakció*, iskolák államosítása, *marxista–leninista képzettség*

EGÉSZSÉGÜGY

Gyógyszer, készítmény

antibiotikum, fájdalomcsillapító, Karil, *tabletta* | *Bisecurin*, C-film, *esemény utáni tabletta*, fogamzásgátló, *implantátum, Infecundin, Postinor* | BCG-oltás, *Sabin-csepp*

Betegség

AIDS, HIV | *fertőző betegség, népbetegség, vitaminhiány* | gyermekbénulás, *paralízisjárvány* | *tbc*, tuberkulózis, *tüdőbaj* | *tüdőbeteg-gondozás*

PÁRKAPCSOLAT, SZEX

laza párkapcsolat, promiszkuitás, szabad szerelem | macsó, *nőfaló* | *prostitúció, szexuális szolgáltatás, szobáztatás* | *kupleráj, nyilvánosház*

POLITIKA

Társadalmi réteg, osztály

adminisztrátori elit, arisztokrata, baloldali értelmiségi, burzsoázia, burzsuj, *értelmiségi*, kulák, *munkásosztály, parasztság, proletariátus, szocialista elit, zsírosparaszt*

Politikai fogalmak

államszocialista ország, imperialista ország, nemzetállam, népi demokrácia, szocialista demokrácia, *többpárti demokrácia* | adminisztratív intézkedés, adminisztratív módszer, agitáció, aknamunka, *amnesztia*, begyűjtés, békeharc, desztalinizáció, disszidálás, elhajlás, exodus, falujárás, faluvillamosítás, *felhívás*, fellazítás, felszabadulás, földreform, határnyitás, házi agitáció, *imperialista aknamunka*, iskolák államosítása, káderezés, kazal-agitáció, kétfrontos harc, klerikális reakció, kollektivizálás, *konspiráció, közveszélyes munkakerülés, munkaverseny, maói forradalmi aktivitás*, népfelkelés, osztályharc, *politikai propaganda, politikai stabilizálás*, propaganda, *propagandaháború, reformpolitikusi ténykedés, revizionista tevékenység, röpcédulázás*, röpgyűlés, szalámitaktika, szalámipolitika, személyi kultusz, szocialista munkaverseny, *szociálpolitika, titkos ügykezelés, tük*, újjáépítés, *világnézeti átnevelés* | dicsőségtábla, faliújság, *falragasz*, szégyentábla | vándorzászló, *versenyzászló*

Ideológia

baloldali elhajlás, barátsági politika, bűnös nemzet, diverzió, dogmatikus szemlélet, dogmatizmus, elhajlás, emberarcú szocializmus, *fasizmus, gorbacsovi modell, ideológiai diverzió, ideológiai fegyelem, ideológiai küzdelem, ideológiai töltés, kommunista ideológia, konvergenciaelmélet, maoizmus, marxista–leninista elvek, marxista–leninista világnézet, marxizmus, marxizmus–leninizmus, materialista filozófia, proletár-internacionalizmus, szocializmus, vulgármarxizmus* | *erőszakos emancipáció*, emancipáció, *női egyenjogúsítás, női emancipáció*

Népesedéspolitika
abortusztilalom, abortusztörvény, fogamzásgátlás, népesedéspolitikai koncepció, népszaporulat | *AB, abortuszbizottság*

Gyermek- és ifjúságpolitika
Gyermekmentési Akció, gyermekvédelem, ifjúság, ifjúsági egyesület, óvodaépítés, táborozás, tehetségkutatás | *kisdobos, úttörő*

Pártélet
intézkedés, kizárás, pártbüntetés, *pártegyesítés,* pártegyesülés, *pártfanatizmus,* pártfegyelem, *pártfegyelmi, pártfunkció, pártfúzió,* párthatározat, párthűség, *partizánharc, pártrendszer, pártszervezet, párttörténet, párt útmutatása*

Mozgalom
békemozgalom, brigádmozgalom, diákmozgalom, illegális kommunista mozgalom, Izotov-mozgalom, munkásmozgalom, Nazarova-mozgalom, *népfrontmozgalom, népzenei mozgalom, partizánmozgalom,* szocialista brigádmozgalom, *Sokol-mozgalom, sztahanovista mozgalom, sztahanovizmus, Sztahanov-mozgalom, tömegmozgalom, újítómozgalom, védőnői mozgalom, versenymozgalom* | *mozgalmi feladat*

Disszidálás
disszidálás, emigráció, kivándorlás, *önkéntes száműzetés, tömeges kivándorlás*

Kitelepítés
áttelepülő szlovákok, deportálás, hortobágyi kitelepítés, internálás, kitelepítés, lakosságcsere, *magyar–csehszlovák lakosságcsere, magyar–jugoszláv lakosságcsere, személycsere*

Megtorlás
börtönbüntetés, csengőfrász, *diktatúra,* éberség, *eltiltás, figyelmeztetés, halálbüntetés, halálos ítélet, kényszerítő eszköz, koholt vád, kuláklista, lakóhely-elhagyási tilalom, lélektani hadviselés, letartóztatás,* malenkij robot, *megbélyegzés, megrovás, mellékbüntetés, nemzetellenes magatartás, népbírósági ítélet, razzia, sortűz, szankció, szankcionálás, szigorú megrovás,* szilencium, *terrorhullám, tisztogatás, ügynökhálózat, zaklatás*

Politikai per
kémper, kirakatperek, *koncepciós per,* MAORT-per, *Mindszenty-per,* Nagy Imre-per, *nagy íróper, nürnbergi per,* Rajk-per

Tiltakozás, lázadás, felkelés
demokratikus ellenzék, demonstráció, diáklázadás, diákmegmozdulás, ellenforradalmi erők, hűtlenség, környezetvédelmi tiltakozás, lázadás, lázadó nemzedék, szabotázs, szimpátiatüntetés, sztrájk, tömegdemonstráció | *1956-os forradalom, ellenforradalom, októberi események, októberi sajnálatos események,* OSE, *ötvenhatos események,* ötvenhatos forradalom, *sajnálatos események, tragikus események* | *1968-as diáklázadás, 1968-as diákmegmozdulások,* 1968-as diáktüntetések, diákmozgalmak | prágai tavasz

Választás
kékcédulás szavazás, *kékcédulás választás, országgyűlési választás, tanácstagi választás, választási csalás*

Időszak, kor
csajkarendszer, fényes szelek kora, frizsiderszocializmus, glasznoszty, gulyáskommunizmus, *Horthy-rendszer,* jegyrendszer, *kádári puha diktatúra, Kádár-korszak, Kádár-rendszer, osztályharcos korszak,* peresztrojka, puha diktatúra, *Rákosi-éra,* Rákosi-korszak, Ratkó-korszak, *reformok éve, revizionizmus, személyi kultusz, sztálini diktatúra, sztálini rendszer, sztálinizmus, tanácsrendszer, trockizmus, vezérkultusz*

Történelmi esemény, ünnep
XX. kongresszus, *április 4., bányásznap, február 21.,* felszabadulás, *fehérterror,* FIN, *Forradalmi Ifjúsági Napok,* fordulat éve, győzelem napja, *jaltai megállapodás,* kommunista szombat, *kommunista világtalálkozó, köztársaság kikiáltása,* május elseje, *március 15., nagy októberi szocialista forradalom,* NOSZF, *november hetedike, Szabad Föld Téli Esték,* szabad szombat, *trianoni béke,* Világifjúsági Találkozó | *állami ünnep, díszfelvonulás, esküvő, nemzeti ünnep* | *nyilvános gyászszertartás, temetés,* társadalmi temetés, *újratemetés*

Válság
olajválság, koreai konfliktus, kubai válság, szuezi válság

Botrány
Dunagate, Watergate

Iratok, kiadványok
A-lista, alkotmány, államszerződés, B-lista, brosúra, C-bizalmas, cselédkönyv, Dávid-naptár, duplanullás ügyek, *gabona-bejelentőlap,* index, *kék szavazócédula,* kék útlevél, lakásigénylés, munkakönyv, *oklevél,* párthatározat, párttagkönyv, piros csíkos, piros útlevél, stencil, szamizdat, *szemináriumi útmutató,* Sztálin-díj, tacepao, tapper, tervgazdaság, *tilalmi lista,* típusterv, turistaútlevél, vezércikk, vörös farok | *iratmásolás*

Szimbólum
békegalamb, *fekete tulipán, jelkép,* kalapácsos ember, *önkényuralmi jelkép,* sarló és kalapács, *státuszszimbólum, szimbólum,* vörös csillag

Címer
búzakoszorús címer, címer, *koronás kiscímer, Kossuth-címer, vörös csillagos címer*

Jelszó, szólás, felirat
A mi kutyánk kölyke, *Aki nincs ellenünk, velünk van,* Arccal a vasút felé!, Azé a föld, aki megműveli!, Előre!, *fényes szelek,* Kihajolni veszélyes, Mária országa, *Rádiót minden német háztartásba!, Repüljetek magasabbra, messzebbre, mint mások...* | *Lövöm a csikket!* | davaj | Meleg csákányváltás | MHK | *Akna nincs. Átvizsgálva, Botot, kutyát, ernyőt a nézőtérre bevinni tilos!, cirill betűs felirat, Padlóra köpni tilos!,* Mina nyet. Poszmotreno | *Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!, Márciusban Újra Kezdjük!,* MUK, *Megvédjük a békét!, Munkára, harcra kész* | *Siess! Adj! Segíts!* | Szabadság!, széncsata | *jelszó, reklámjelszó,* szlogen | *támogatás – tűrés – tiltás,* TTT | villamoson, moziban

Reklámszlogen
Cipőt a cipőboltból!, Egy kicsi mozgás mindenkinek kell, a karosszékből álljanak most fel..., Halló fiúk, halló lányok!, A mi szakmánk vár most rátok!, Kinek van erre energiája?, Nem kell papír, nem kell gyújtós, itt a TÜKER alágyújtós!, Összerakható, szétszedhető és variálható. Papírgyár: ahol mindig bejön a papírforma!, reklámszlogen, *Típusbútor, típuskasztni, típuságyon legjobb aludni*

Megszólítás
asszonyom, elvtárs, kartárs, kisasszony, szaktárs, uram | köszönési forma, üdvözlési forma

Díj, kitüntetés, ösztöndíj
Arany Mikrofon díj, békedíj, béke-Nobel-díj, Csillagrend, kitüntetések, *Kiváló Dolgozó, Kossuth híd emlékérem, Kossuth-díj, Közbiztonsági Szolgálati Jel, Magyar Köztársasági Érdemrend, Magyar Köztársasági Sportérdemérem, Magyar Munka Érdemrend, Magyar Népköztársaság Hőse, Magyar Népköztársaság Zászlórendje, Magyar Népköztársasági Érdemrend, Magyar Szabadság Érdemrend, Munka Érdemrend, Munkás-Paraszt Hatalomért, Sportérdemérem, Szocialista Hazáért, Szocialista Munka Hőse sztahanovista jelvény, Sztálin-díj, Vörös Csillag Érdemrend* | *Horthy-ösztöndíj, köztársasági ösztöndíj, Rákosi Mátyás ösztöndíj*

JOG
döntéshozási jog, elöjog, szabadságjog, szabad utazás, szabad véleménynyilvánítás, szólás- és gyülekezései szabadság | *ügyvédi kamara,* ügyvédi munkaközösség

BŰNÖZÉS
Bűnelkövetők
besurranó tolvaj, bűnöző gyermek, csempész, feketéző, *nepper, randalírozó, rendbontó, üzér, valutaüzér, valutázó,* vetkőztető

Bűncselekmény
béke elleni bűncselekmény, emberiség elleni bűncselekmény, fosztogat, fosztogatás, harácsol, izgatás bűntett, népellenes bűn, törvénysértés, törvénytelenség | *besurranó tolvaj, bűnöző gyermek, csempész,* feketéző, *nepper, randalírozó, rendbontó, üzér, valutaüzér, valutázó,* vetkőztető

HONVÉDELEM
Katonaság, háború
38. szélességi fok, atombomba, *atombomba titka, atombomba-támadás, barikád, fegyveres harc, fegyveres küzdelem, fegyverkezési verseny, háborús bűn, háborús bűncselekmény, háborús hisztéria, háborús kár, háborús pusztítás, hadifogoly-transzport, hadigazdaság, hadizsákmány, hírszerzés, kézigránátdobás, kötelező katonai szolgálat,* miniszteri út, *műszaki akadály, nukleáris fegyverkezés, nyomsáv, részleges atomcsendegyezmény, szovjet csapatok, szovjet megszállás, vesztes ország* | *gerillaháború, görögországi polgárháború, harmadik világháború,* hidegháború, *második világháború, vietnami háború* | *berlini fal,* demarkációs vonal, demilitarizált övezet, fal, *határőrség,* határsáv, *nyugati megszállási övezet, szögesdrót, trianoni határok, vasfüggöny* | légópince, *óvóhely*

Fegyver
132 milliméteres lövedék, atombomba, davajgitár, *dobtáras géppisztoly, fapuska, gumibot,* kádárkolbász, katyusa, *nukleáris fegyver, Stuka, zuhanóbombázó*

Béke
békealáírás, békebizottság, békefront, békegyűlés, békeív, békekongresszus, békemenet, békenap, békeszerződés, jóvátétel, nemzetközi békefelhívás, párizsi béke, *részleges atomcsendegyezmény*

ŰRKUTATÁS
Holdra szállás, *Interkozmosz, szovjet űrprogram, űrprogram, űrverseny*

GAZDASÁG
Gazdasági élet
alapbér, alapítvány, alapvető szükséglet, autónyeremény-betét, békekölcsön, *bérpótlék,* bevásárlóturizmus, *biztosítótársaság, Casco,* CSÉB, *csoportos élet-, baleset- és egészségügyi biztosítás, elosztási problémák, éves turistaellátmány, Faluszociális Alap, fogyasztói igény, gazdasági irányváltás, gazdasági munkaközösség,* gazdasági reform, *gazdasági verseny,* gyermektelenségi adó, *használati jogosultság,* hiperinfláció, *hozzájárulás,* hűségjutalom, IKKA, *infláció,* jóvátétel, katonaadó, *kiegészítő fizetés,* kiutalás, KÖFA, KST, *kulákadó, külföldi adó, lakbérpótlék, lakossági fogyasztás,* munkaegység, Nationalkassza, *nemzeti vagyon,* Nemzeti Segély, *népgazdasági egyensúly,* nyereség-

részesedés, *nyugdíj-korkedvezmény, piacgazdaság, prémium,* S.A.S., *személyi jövedelemadó, szemétpénz,* SZETA, *szocialista gazdasági berendezkedés, szovjet–magyar gazdasági egyezmény, szovjet–magyar gazdasági szerződés, tagsági díj, termelési viszonyok, termelőerők,* új gazdasági mechanizmus, zenés felár

Gazdasági tevékenység
árdrágítás, *árualap védelme, áruvisszatartás, autók értékesítése,* batyuzás, beszolgáltatás, bevásárlóturizmus, bruttósítás, fusi, *géemkázás, Gorenje-turizmus,* jóvátétel, közellátás, *magánimport,* Marshall-terv, Maximenko-falazás, *nagyberuházás, rablógazdálkodás,* vasgyűjtés, zabrálni

Pénz
adópengő, fillér, forint, lyukas kétfilléres, *korona,* pengő | kápé, *lé, lovetta, steksz, suska* | tantusz, *telefonérme* | bélyegpénz | *nyugati valuta, valuta, valutaígérvény, valutakeret* | *váltópénz*

Tervgazdaság
tervgazdálkodás, tervgazdaság, tervgazdálkodás elleni bűntett, tervjavaslat, tervkölcsönkötvény, tervteljesítés, tervutasításos rendszer | *hároméves terv, Marshall-terv, ötéves terv, terv*

Fekete gazdaság
csempészáru, fekete munka, feketepiac, feketevágás

Hiánygazdaság
állami direkt elosztás, áruhiány, ellátási feszültség, ellátási hiány, hiánycikk, *hiánygazdálkodás, kiutalásos rendszer, nyugati áru,* szűk keresztmetszet

Korrupció
hálapénz, jatt, *kenőpénz* | *megveszteget, megken, protekció*

Tulajdonforma
állami tulajdon, kollektivizált tulajdon, magánszektor, magántőke, magántulajdon, szövetkezeti tulajdon, társadalmi tulajdon

Tulajdonforma változása
államosítás, *államosított társadalom, egyházi iskolák államosítása,* iskolák államosítása, *kiskereskedelem államosítása, kollektivizálás, magántulajdon felszámolása, nagyipar államosítása* | szövetkezetesítés | *magánosítás,* privatizál, *reprivatizálás*

VALLÁS, EGYHÁZI ÉLET
antiklerikális, ateizmus, békepapi mozgalom, egyházellenes politika, egyházüldözés, hitélet, katolikus egyház, kisbetűsítés, klerikális, klerikális reakció, *lelkigyakorlat, Mária-kultusz, Opus Pacis,* papi békemozgalom, *szertartás, vallásellenes politika, vallási pluralizmus*

IPAR
alumíniumipar, alumíniumkohó, áramellátás, bauxitbányászat, bútorgyártás, cipőipar, élüzem, gyáripar, gyorsfalazási módszer, kerékpárgyártás, konzervgyári munka, lakótelep-építés, meo, *metróépítés, motorgyár, motorkerékpár-gyártás, nagyüzem, nagyüzemi gazdaság, nagyvállalat, nehézipar, nehézipari létesítmény, reklámipar, sörgyár, széncsata, szikvízipar,* szocialista ipar, *szocialista ruhaipar, uniformizálódó konfekcióipar, varrógépgyártás, villamosenergia-ellátás* | *ipari munkásság, iparosítás*

KERESKEDELEM
sorban állás | *használt cikk, kereskedelem, pult alóli kereskedelem* | *pénztárgép*

Kereskedelmi egység
ABC, *Centrum Áruház,* diplomatabolt, *Divatcsarnok, dolláros bolt, Községi Élelmiszer-kereskedési Rt.,* népbolt, *régiségbolt, Skála Áruház, Spar,* trafik, *vegyeskereskedés* | *Ecseri,* KGST-piac, *kínai piac, lengyel piac, ócskapiac*

MEZŐGAZDASÁG
állami gazdaság, beadás, beszolgáltatás, beszolgáltatási hír, beszolgáltatási kötelezettség, bevitel, cukorakció, földbirtok, földreform, gépállomás, *gyümölcsszedés, háztáji föld, kötelező terménybeadás, kukoricacímerezés, lecsapolás, második gazdaság, mezőgazdaság átszervezése, mezőgazdaság kollektivizálása, mintagazdaság, mocsarak lecsapolása, nagybirtok, önellátás, padlássöprés, pitypangföld,* szocialista mezőgazdaság, *szocialista termelési viszony, szocialista tervgazdálkodás, szövetkezetesítés, szövetkezetszervezés, tanyavilág, tejakció, termőföld, tojásbeadási kötelezettség, többszektorú gazdaság, utasításos gazdaság*

KÖZIGAZGATÁS
22 kerület, járás, *közigazgatási egység, központi irányítás, községi tanács, megyei tanács* | *Községfejlesztési Alap* | *irányító funkció, kistérségi kapcsolat* | *községi hangosbeszélő, utcai hangszóró*

SZERVEZETEK
Szervezet, csoport
állami gazdaság, *földműves szövetkezet,* gmk, háztáji gazdaság, *ipari szövetkezet, járási hivatal, járási tanács,* kádertemető, *mezőgazdasági termelőszövetkezet, nonprofit szervezet,*szocialista falu, *szövetkezet, takarékszövetkezet,* téesz, termelőszövetkezet, *termelőszövetkezeti csoport,* tröszt, *tsz,* tszcs, *tsz-major, ügyvédi kamara,* ügyvédi munkaközösség, vgmk, zöldek

Hivatal, intézet
ÁEH, Állami Egyházügyi Hivatal, *Állami Ellenőrzési Központ, Államvédelmi Bizottság,* ÁNTSZ, *Belügyminisztérium, Belügyminisztérium VII. főosz-*

tálya, BM Titkosszolgálata Vallási Osztálya, Családi Eseményeket Tervező Intézet, Egészségügyi Felvilágosítási Osztály, Egészségügyi Minisztérium, Egyesült Nemzetek Segélyezési és Újjáépítési Hivatala, Elhagyott Javak Kormánybiztossága, Elnöki Tanács, Gazdasági Főtanács, igazoló bizottság, KNEB, Köjál, *Közegészségügyi Felügyeleti és Járványügyi Főosztály, Közegészségügyi-Járványügyi Állomás, Közoktatásügyi Minisztérium, Központi Statisztikai Hivatal, Köztársasági Elnök Hivatala,* lakáshivatal, *Magánalkalmazottak Biztosító Intézete, Magyar Dohányjövedék Betegségi Biztosító Intézet, Magyar Hajózási Betegségi Biztosító Intézet, Magyar Posta Betegségi Biztosító Intézet,* MTH, *Munkaerő-tartalékok Hivatala, Nem Állami Tanszemélyzet Országos Nyugdíjintézet, Népjóléti Minisztérium, Népművelési Intézet, Oktatási Minisztérium, Országos Bányatárspénztár, Országos Társadalombiztosító Intézet,* Országos Tervhivatal, *Országos Tisztviselő Betegsegélyező Alap, OT,* OTI, *panasziroda, PKI, Posta Kísérleti Állomás,* SZEB

Cég, vállalat

Állami Áruház, *Állami Villamosművek,* ÁPISZ, *BBC, BHG, BKV, British Petroleum, Budapesti Csokoládégyár, Budapesti Keksz- és Ostyagyár, Budapest Székesfővárosi Közlekedési Vállalat, Budapesti Közlekedési Vállalat, Chevron, Csemege Édesipari Gyár, Csepel Művek, Csepel Művek Ipari Egyesülés, Csepel Művek Ipari Központ, Csepel Vas- és Fémművek Tröszt, DUTRA Vörös Csillag Traktorgyár, Egyesült Izzó, Elit Ruhagyár Rt., Esso, FÉKON, Férfi Konfekciós Ruházati Vállalat,* Fősped, *Fővárosi Villamosvasút, FVV, Gamma Gyár, Gulf Oil, Gyógyüdültető Nemzeti Vállalat, Hangya Szövetkezet, Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth Rt., Hutter és Lever Rt., Ikarusz gyár, Kávészeripari Vállalat,* Közért, *Lingel,Magyar Bauxitbánya Rt., Magyar Diafilmgyártó Vállalat, Magyar Fotó Állami Vállalat, Magyar Nemzeti Bank, Magyar Philips Művek, Magyar Távirati Iroda, Magyar–Szovjet Hajózási Részvénytársaság, MAHART,* MASZHART, MASZOBAL, *MASZOVLET, MÁV, MÁV-kolónia, MÉH, Melléktermék- és Hulladékértékesítő Vállalat,* MERKUR, *Mobil, MTV Sportosztály, MTV Szórakoztató Osztály,* Nemzeti Vállalat, *Népbolt Nemzeti Vállalat, Orient Filmipari Rt, ORION, Persil üzem, Philips, Quint, RÁBA Rt., Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek, Royal Dutch Shell, Röltex vállalat, Sarló Filmvállalat, Stadionépítő Vállalat, Standard Villamossági Gyár, Szék- és Faárugyár, Szerencsi Csokoládégyár,* Dunai Vasmű, Sztálin Vasmű, *Telefongyár Rt., Televízió Vállalat, Texaco, Tüzelő Kereskedelmi Vállalat,* Utasellátó, *VIDEOTON,* Vörös Csepel, Vörös Csillag Traktorgyár, *Vörös Október Férfiruhagyár,* Vörös Október Ruhagyár

Egészségügyi szervezet

Országos Egészségvédelmi Szövetség, orvosi tanács, OTI, SZTK, Zöldkereszt

Politikai szervezet, politikai egység

Államvédelmi Hatóság, ÁVH, ÁVO, *Budapesti KISZ Bizottság,* CSEKA, DEMISZ, *DISZ, Dolgozó Ifjúsági Szövetség, Elnöki Tanács, Gazdasági*

rendőrség, GR, Hazafias Népfront, III/III csoportfőnökség, *KGB,* KISZ, *KISZ-klub, Kominform, Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodája, Kommunista Ifjúsági Szövetség, Komszomol,* MADISZ, *Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ifjúság, Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, MSZMP Központi Bizottsága, Magyar–Szovjet Baráti Társaság, Magyar–Szovjet Művelődési Társaság, Magyar–Szovjet Társaság,* MDP, MEFESZ, Minisztertanács, MSZBT, *MSZHSZ,* NÉKOSZ, *Nemzeti Bizottság,* Nemzeti Főtanács, *Nemzetőrség, Népbíróságok Országos Tanácsa, Népgazdasági Tanács, Népi Ellenőrzési Bizottság, Népi Kollégiumok Országos Szövetsége, NKVD,* NOT, Országos Béketanács, *Országos Szakszervezeti Tanács, Parlament,* Rákosi Titkárság, *Rendező Gárda,* R-gárda, Szabadságharcos Szövetség, *Szakszervezetek Országos Tanácsa, Szakszervezeti Ifjúsági és Tanoncmozgalom, Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ, Szövetséges Ellenőrző Bizottság* | *agitációs és propagandaosztály, állambiztonsági szerv,* állampárt, *helyi pártszervezet,* karhatalom, *központi bizottság, központi vezetőség, minisztertanács,* munkásőrség, *munkástanács,* népbíróság, *népfront,* párt, pártbizottság, politikai bizottság, *pártapparátus, politikai rendőrség, rendőrség, szakszervezet,* szocialista tábor, *szovjet titkosszolgálat,* tanács, *tömegszervezet, titkosrendőrség,* ügynökhálózat, *városi tanács*

Állami szervezet, kormány

egypártrendszer, kommunista diktatúra, kommunista eszme, kommunista hatalom, kommunista hatalomátvétel, kommunista uralom, pártállam, pártállami diktatúra, szocialista ország | *Kádár-kormány, Nagy Imre-kormány, munkás-paraszt kormány*

Párt

Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, Független Kisgazdapárt, Függetlenségi Front, Hazafias Népfront, Ideiglenes Nemzeti Kormány, illegális KMP, Jugoszláviai Kommunista Párt, Kínai Kommunista Párt, Kisgazdapárt, koalíciós pártok, Kommunista Párt, Magyar Dolgozók Pártja, Magyar Függetlenségi Népfront, Magyar Kommunista Párt, Magyar Szocialista Munkáspárt, Magyarországi Szociáldemokrata Párt, MDP, MKP-SZDP, MSZMP, Nemzeti Parasztpárt, Polgári Demokrata Párt, SZKP, Szociáldemokrata Párt | *állampárt, munkáspárt*

Gazdasági szervezet

COCOM, fmsz, *Gyapottermesztési Tanács,* hét nővér, KGST, kolhoz, *kollektyivnoje hozjasztvo, Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, Kölcsönös Segítő Takarékpénztár*

Katonai szervezet, hadsereg

ELASZ, Észak-atlanti Szerződés Szervezete, fegyveres szervezet, fegyveres testület, Honvéd Határőrség, katonai szervezet, Magyar Honvédelmi Sportszö-

vetség, Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség, MÖHOSZ, MHSZ, North Atlantic Treaty Organisation, NATO, *Vörös Hadsereg* | néphadsereg, *szovjet hadsereg, munkáshadsereg* | Varsói Szerződés

Jótékonysági szervezet
alija, American Joint, Amnesty International, *Cionista Világszövetség, Országos Stefánia Szövetség, Rockefeller Alapítvány, Soros Alapítvány, Szegényeket Támogató Alap, SZETA, Székesfővárosi Alkalmazottak Segítő Alapja, United Nation Relief and Rehabilitation Administration,* UNRRA

Egyházi szervezet, egyesület
AC, Actio Catholica, *Bokor mozgalom, Focolare mozgalom, hitbuzgalmi egyesület, kisközösségi mozgalom, Magyar Katolikus Püspöki Kar,* Mária kongregáció, *Szentszék, Regnum Marianum*

Szabadidős szervezet, sportszervezet
cionista cserkészmozgalom, cserkészet, *cserkészszövetség, Demokratikus Ifjúsági Világszövetség,* Hasomer Hacair, kisdobos, *Magyar Cserkészszövetség, Magyar Úttörők Szövetsége, MÚSZ,* úttörőmozgalom, *úttörőszövetség, Világifjúsági Találkozó* | *Asztalos János SC, Bányász sportegylet,* ÉDOSZ, Bástya és Dózsa, *Előre SC, Ferencváros, Honvéd, Kinizsi, Kispest Honvéd, Magyar Testnevelési és Sportszövetség, MTK, Spartacus, Textiles, Újpesti Dózsa, Vasas SC, Vörös Lobogó, Vörös Meteor*

Egyéb szervezet
CSETERI, EMKE, *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület, Magyar Divattervező Művészek Szakszervezete, Magyar Írók Szövetsége, Magyar Nők Demokratikus Szövetsége,* MNDSZ, *Magyar Nők Országos Tanácsa, Magyar Történelmi Emlékbizottság, nőszövetség, nőtanács, OMRE, Országos Magyar Repülő Egyesület, Országos Nép- és Családvédelmi Alap, Tanonc- és Ifjúmunkás Otthonok Országos Szövetsége*

SZABADIDŐS TEVÉKENYSÉG

Játék, szórakozás
búgócsiga, Commodore, csengős mozdony, *darus autó,* diafilm, *dömper, golyóscsapágy, gyutacs,* hulahoppkarika, *hulakarika, játék pisztoly,* kapszli, karika, *lemezjáték,* lendkerekes autó, mackó, *mentőautó,* Moncsicsi, roller, Rubik-kocka, *szelepes labda, tűzoltóautó,* vetélkedők, zakatolás

Hobbi
bélyeggyűjtés, berakókönyv, gyufacímkék, kártyanaptár, *modellezés,* takarékbélyeg

Sport
6:3, Aranycsapat, *békeolimpia,* ÉDOSZ, Bástya és Dózsa, *focilabda, Forma-1 verseny, élsportoló,* futball-labda, *gumibelső, kislabda-hajítás, labdarúgás,*

Lakóhelyi Olimpia, laposkúszás, londoni olimpia, *Munkahelyi Olimpia, Munkahelyi Spartakiád, művészi torna,* Népstadion, *Országos Munkahelyi Spartakiád, Országos Sportnapok, OSN, Országos Testnevelési és Sportbizottság, ötösfoci,* Papp László, spartakiád, *sportnap, sportsiker, testedzés, tömegtorna, Turn- und Sportfest,* TV-torna

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ

Televízió
adásszünet, Magyar Televízió, monoszkóp, talkshow, tv-sugárzás | *Carmen, Color Star, Kékes, Munkácsy, Tavasz* | televíziókészülékek | *Videoton TV*

TV-műsor
100 kérdés – 100 felelet, Apád, anyád ide jöjjön!, Cicavízió, Csak ülök és mesélek, Dr. Agy, Ki mit tud?, *Lehet így is, Magyarázom a jövőnket, Magyarázom a magyarázatot, Magyarázom a mechanizmust, Magyarázom magunkat, Ötszemközt,* Riporter kerestetik, Röpülj, páva!, *Siker, Sok van mi csodálatos,* Táncdalfesztivál, *Telefere, Töltsön egy órát velem!,* TV-torna

Rádió
adásszünet, politizáló rádió, *rövidhullám,* tiltott rádiók, *zavarás,* zavaró adók, *zöld macskaszem* | hordozható rádió, néprádió, rádiókészülék, világvevő rádió | Minszk kisrádió, Orion rádió, *Pacsirta, Standard,* Szokol rádió, *Telefunken,* Terta, Tesla rádió

Rádióadó
Amerika Hangja, Voice of America, VOA, BBC, *Magyar Rádió,* Luxemburg rádió, Szabad Európa Rádió

Rádióműsor
168 Óra, A magyar munkásmozgalom története, Bányászműsor, Csak fiataloknak, Délutáni randevú, *Építőipari félóra,* Falurádió, *Híradó a baráti népek országából,* Ki nyer ma?, *Marxista–leninista negyedóra, Néphadsereg híradója, Népnevelők, Szabad Nép 10 perce, Szabad Nép félóra,* Szív küldi, *Szomszédaink, barátaink, Szovjet napok, szovjet emberek,* Teenager party

Vetélkedő
A játszótársunk, mondd, akarsz-e lenni?, A kocka el van vetve, Csak könyvsorsjeggyel, Fekete-fehér – igen, nem, Fele sem igaz!, Fő a feje, Földönjáró csillagok, Ki miben tudós?, Ki mit tud?, Ki nyer ma?, *Ki tud többet Magyarországról?, Lehet egy kérdéssel több?, Liszt műveltségi verseny, Most mutasd meg!, Ne nevess korán!, Pályabelépő, Pávakör,* Riporter kerestetik, Röpülj, páva!, *Soha jobb kor, Szabadság! Egyenlőség! Testvériség!, Szerencsekerék,* Táncdalfesztivál, *Vajh ki ő?, Zenés fejtörő* | *riporterverseny, televíziós vetélkedő, zenei vetélkedő*

Sajtó, publicisztika
képregény, vicc, vicclap | *brosúraízű,* musz-anyag | cenzúra, *ideológiai cenzúra,* öncenzúra, pártsajtó, *politikai cenzúra, sajtószabadság, sorok közötti újságírás, szamizdat, virágnyelv*

Újság
Asszonyok, Dörmögő Dömötör, Friss Újság, Független Kisgazdapárt, Haladás, Hazánk, Házfelügyelő, Huszadik Század, Irodalmi Újság, Katolikus Szó, *Kereszt, Kisdobos,* Ludas Matyi, *Magyar Ifjúság, Magyar Nemzet, Népművelés, Népszabadság, Pajtás, Pesti Izé, Pesti Posta, Playboy,* Szabad Nép, *Szabad Száj, Tábortűz, Társadalmi Szemle, Teológia, Új Ember, Új Magyarország, Úttörővezető, Valóság, Vigília, Világ*

KULTÚRA
kulturális forradalom, *kulturális hagyomány, kulturális megújulás, művészeti mozgalom, polgári ízlésvilág, sematizmus, vizuális kultúra* | *négyek bandája, nemzeti hagyomány*

Művészeti irányzat, stílus
art deco, kubizmus, neorealizmus, *nonfiguratív irányzat,* opart, *posztimpresszionizmus, proletár művészet,* proletkult, *szimbolizmus,* szocialista realizmus, szocreál, *sztálini sítlus*

Kiállítás
Típusbútor – szép lakás, Új magyar otthon

FILMMŰVÉSZET
Mozi
film, mozielőadás, filmhíradó | *keskenyfilm, térhatású film,* | *magyar film, olasz film, szovjet film* | mozipártolók | *filmklub* | *mozifejlesztés*

Filmcím
A sorompók lezárultak, A tető, Az utolsó ítélet, Beszterce ostroma, Biciklitolvajok, Boccaccio, Csoda Milánóban, Dolce vita, Édes élet, *Egy asszony meg a lánya, Egy pikoló világos, Ének a búzamezőkről,* Körhinta, *Mágnás Miska, Magyar Filmhíradó, Mezei próféta, Nápoly aranya, Nehéz kesztyűk, Termini pályaudvar, Valahol Európában*

ZENE
beatzenekar, magyar népdal, mozgalmi dal, *mozgalmi induló, szalonzenekar, rigmus, szovjet nagyoperett* | *33 1/3 fordulatszám,* bakelit hanglemez, *hanglemez, lemezjátszó,* mikrobarázda, *sztereó technika* | diszkó, *tánccsoport, táncegyüttes, táncos délután,* | fafurulya | *dobpergés,* Kodály-módszer, letkis, munkásszerelem, Szabad szél, Táncdalfesztivál, utcabál, *kacsatánc, Woodstock fesztivál,* zakatolás, *zászlós parádé,* zenés felár | bebop, *blues,*

country muzsika, dzsessz, polbeat, *popzene,* punk, rock and roll, *rockzene, szalonzene,* Sztálin-tangó, szving, tviszt

Zenekar, együttes
Beatles, *Beatrice, Bergendy,* Big Band, *Budapest Big Band, Budapest Jazz Orchestra, EDDA, Gemini, Határőrség Big Band, Hungária, Ifjú Gárda zenekar, Illés, Jazz Band, Karthago, Kex, Korál, Magyar Rádió Zenekar, Metró, Mini, Omega, P. Mobil, Piramis, Pokolgép, Sakk Matt, Scampolo, Syconor, Syrius, Tweeds* | *Hobo*

Operett, musical
Aranycsillag, Hair, Mézeskalács

Mozgalmi dal
A párttal, a néppel, Fel vörösök, proletárok!, Bányászhimnusz, Bécsi munkásinduló, Bunkócska, Geier Flórián dala, Internacionálé, *Köszönjük néked Rákosi elvtárs,* Köztársasági induló, *Lenin-kantáta, Mint a mókus fenn a fán, Munkásőr-induló, Warszawianka*

Sláger
Ha kimegyek az ócskapiacra…, Hétre ma várom a Nemzetinél…, Tranzisztori, Petróleum lámpa

IRODALOM
abszurd dráma, *agitációs rigmus,* csasztuska, *dicsőítő vers, Himnusz,* mozgalmi nyelv, *népi írók, sematikus regény, tanmesék, világirodalom remekművei* | irodalmi közlegény, *rigmus- és mondókaíró, rigmusszerző*

Könyv, kiadó
hittankönyv, ismeretterjesztő könyv, minikönyv | Olcsó Könyvtár, *papírkötés* | *Ecclesia Kiadó, katolikus könyvkiadó, Művelt Nép Könyvkiadó, Szent István Társulat*

Könyvcím
Az új ember kovácsa, Egydimenziós ember, Megbékélés, Olvadás, Tisztító vihar, Új magyar lexikon | *A Mennyei Atya szeret minket, Biblia, Hitünk és életünk*

ELŐADÓMŰVÉSZET
amatőr színjátszás, artistaműsor, *esztrádműsor, színházi vendégjáték, tájelőadás,* tájolás | *amatőr együttes, bábcsoport, kórus, szavalókör, színjátszó csoport, színjátszó kör* | *Az élelem bére, Hofélia*

SZOBRÁSZAT, EMLÉKMŰ
gellérthegyi hősi emlékmű, Szabadság-szobor, *szoborpark,* Sztálin-szobor

Burget Lajos életútja

Született: 1932. november 8., Miskolc
Meghalt: 2007. január 06., Budapest
Tanulmányai: elemi iskola és gimnázium Miskolcon; KLTE BTK orosz szak Debrecenben (1951–1956)

Életútja:
- Hajdú-Bihar megyében népművelői és újságírói munka már az egyetemi évek alatt
- 1967–1968 Szabolcs-Szatmár megyei Tanács sajtófőnöke
- 1968–1989 Kelet-Magyarország napilap főmunkatársa
- 1989–1991 Határ-Szél hetilap igazgató főszerkesztője, alapítója
- 1991–2001 Amerika Hangja magyarországi tudósítója
- 1995–2006 Burget Stílus információszolgáltató cég tulajdonosa
- 1997–2005 Index-Kelet elektronikus újság szerkesztője
- 1989–1990 MÚOSZ elnökségi tagja

Kitüntetései:
- 1988 Rózsa Ferenc díj
- 1999 Arany Toll díj
- 2002 Nyíregyháza megyei jogú város Életmű díj

Könyvei:
- 1959 Hogyan viselkedjünk?
- 1961 Politikai kislexikon
- 1966 Ifjúsági kislexikon
- 1988 Szabolcs-Szatmári képeskönyv
- 1997 Nyíregyháza
- 1998 Sóstó
- 2000 Mesés szókincs
- 2004 Szótárház

Munkássága:
- kül- és belpolitikai előadások országszerte
- rendszeres publikációk országos napi és hetilapokban
- tudósítói munka (Európa számos országa, Líbia, Irak, Ciprus, Szovjetunió)

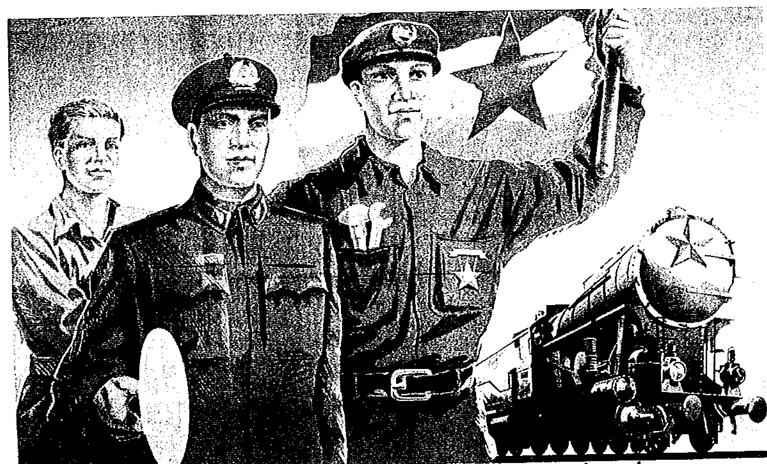
Egész munkássága arról árulkodik, hogy mennyire fontosnak tartotta az emberek sokoldalú tájékoztatását.

Mégis a lányaként sokkal mélyebb nyomot hagyott bennem, mikor hétvégenként édesanyám felolvasta a „Kelet" szombati vagy ünnepi számában megjelent személyes hangvételű publikációit, színeseit, melyekben itt-ott saját életünk apró mozzanatai is visszaköszöntek.

A tudás tárháza volt számomra. Ennek a tudásnak egy szelete ez a könyv, mely nem hagyja elfelejteni közelmúltunkat, az ő múltját.

Köszönöm, hogy bár már ő nem olvashatja, mégis megjelent ez az utolsó munkája.

Burget Eszter

Plakátok

Járművek

Emlékezetes szavak
Bambi, békekölcsön, beszolgáltatás, építőtábor, kulák, maszek, sztahanovista, tantusz, társbérlet, úttörő

Járművek
Csepel motorkerékpár, Dongó kerékpár, farmotoros Ikarusz, Trabant, úttörővasút

Meghatározó személyek
Buga László dr., Farkas Bertalan, Hofi Géza, Kádár János, Pióker Ignác, Rákosi Mátyás, Szepesi György

Jellemző ruhadarabok
fecske, klottnadrág, lódenkabát, orkánkabát, viharkabát

Ünnepek, események
orradalmi ifjúsági napok, nagy októberi szocialista forradalom, világifjúsági találkozó

Cigarettamárkák
Daru, Fecske, Kossuth, Munkás, Terv, Tulipán

A kor csokimárkái
Mecsek, Inota, Újító, Úttörővasút, Űrhajós

Televízióműsorok
Riporter kerestetik, Röpülj, páva!, Táncdalfesztivál

A politika szavai
funkcionárius, hidegháború, káder, moszkovita, osztályellenség, tervgazdaság

ISBN 978 963 7094 84 2

2490 Ft

RETRÓ SZÓTÁR

RETRÓ SZÓTÁR

Burget Lajos

Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig

Tinta Könyvkiadó